

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№2(62)

Алматы, 2018

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Нұрымбетова Г.Р. Тәуелсіз Қазақстандағы саяси таңдау және демократия тағдыры..... 5
Nurymbetova G.R. Political choice and the fate of democracy in independent Kazakhstan.....

Сейсен Н.Б. Общая характеристика межэтнических и межконфессиональных отношений в Казахстане..... 9
Seisen N.B. General characteristic of interethnic and inter-confessional relations in Kazakhstan.....

Рахимова Г.Д. О механизмах укрепления роли государственного языка в Республике Казахстан..... 15
Rakhimova G.D. About the mechanisms of strengthening the role of the state language in the republic of kazakhstan.....

Абсаттаров Г.Р. Единство и различие принципов политики, права и правовой культуры: постановка проблемы..... 19
Absattarov G.R. Unity and distinction of the principles of policy, right and legal culture: statement of the problem.....

Кагазбаева Э.М. Политическая роль СМИ в укреплении казахстано-китайского сотрудничества в рамках проекта «Один пояс – один путь»..... 23
Kagazbaeva E.M. The political role of the media in strengthening the kazakh-chinese cooperation in the framework of the project «one belt one road».....

Курмангали А.К., Хушвахтов Ф.Ф. Проблемы Ферганской долины на современном этапе..... 30
Kurmangali A.K., Khushvakhtov F.F. Problems of the fergana valley at the present stage.....

Жексембекова В.А., Досымхан Е.Д. Политические технологии как инструмент управления политико-избирательным процессом: мировой опыт и Казахстан..... 33
Gessembekova V.A. Dossymkhan Y. Political technologies as a tool for the political election process management: world experience and Kazakhstan.....

Ожукеева Т.О., Уркунчиев Т.К. Укрепление потенциала парламентского контроля в Кыргызской Республике..... 37
Ozhukееva T.O., Urkunchiev T.K. Strengthening the potential of parliamentary control in the kyrgyz republic.....

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Қарабаева А.Г. Роль толерантного мировоззрения и поведения в формировании и развитии новых образовательных стратегий..... 42
Karabayeva A.G. The role of a tolerant worldview and behavior in the formation and development of new educational strategies.....

Әбдікерова Г.О., Әмірбекова Г.Е. Аутизм дертіне шалдықандарды әлеуметтік зерттеудің әдіснамасы..... 51
Abdikeroва G.O. Amirbekova G.E. Methodology of social research with autism syndrome.....

Бурханова Д.К. Интернационализация высшего образования: возможности академической мобильности..... 58
Burkhanova D.K. Internationalization of higher education: capabilities of academic mobility.....

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и политические науки»
№2(62), 2018

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
член-корр. НАН РК, д.филол.н., проф.
Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора:
Г.О. Насимова–д.полит.н., проф.

Редакционная коллегия:

З.К. Шаукенова–член-корр. НАН РК, д.с.н., проф.,

Г.С. Абдирайымова–д.с.н., проф.,

З.Ж. Жаназарова–д.с.н., проф.,

Лим Че Ван–д. PhD, проф.
(Южная Корея),

Н.П. Нарбут–д.с.н., проф. (Россия),

И.А. Рау–д.филол.н., проф. (Германия),

Т.Ж. Калдыбаева–д.с.н., проф.,

С.В. Решетников–д.п.н., проф.
(Белоруссия),

Лоранс Тен–д. PhD, проф. (Франция),

А.И. Шалтыков–д.полит.н., проф.,

Н.Б. Сейсен–к.полит.н., доцент,

Е.А. Харьковщенко–д.филол.н.,
проф. (Украина),

Н.П. Медведев–д.полит.н., проф.,
(Россия),

Б.М. Торогелдиева – д.п.н., профессор
(Кыргызстан)

А.Ж. Мукажанова–д.полит.н., доцент,

Г.Д.Рахимова–д.с.н., доцент
(ответ. секретарь)

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2018

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10107-Ж

Подписано в печать 26.07.2018.

Формат 60x84 1/8.

Объем 24,4уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ334.

050010, г.Алматы,
пр.Достык, 13. КазНПУ им.Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического
университета имени Абая

Адиетова Э.М., Альдешова С.Б., Жубанова С.Б.
Қазақстан Республикасында кедейшілік деңгейін азайту
әдістерін дамыту..... 64
Adiyetova E.M., Aldeshova S.B., Zhubanova S.B.
Enhancement of the umensheniye methods poverty level in the
republic of Kazakhstan.....

Насимов М.Ө. Қазіргі қоғамдағы білім құндылықтары..... 72
Nassimov M.O. Values of education in modern society.....

Абдыхалыков Қ.С. Қазақстандағы инновациялық эконо-
миканы дамытуға кәсіпкерлік білім берудің ықпал ету
мәселелері..... 78
Abdykhalikov K.S. The issues of entrepreneurial edu-
cation impact on development of an innovative economy in
Kazakhstan.....

Мадалиева Ж.Қ., Рысқұлова Г.Ж. «Мәдени мұра» бағдар-
ламасындағы ұлттық мәдениет мәселесі: әлеуметтік талдау..
Madaliyeva Zh.K., Rysqulova G.ZH. The problem of national
culture in the program "Madeni mura". 83

Байгабылов Н.О., Мусабаева А.Б. Теоретические пред-
посылки исследования социокультурной интеграции узбек-
ских общин в Казахстане (на примере Южно-Казахстанской
области)..... 87
Baigabylov N.O., Musabaeva A.B. Theoretical prere-
quisites for the study of the socio-cultural integration of uzbek com-
munities in Kazakhstan (for example south kazakhstan).....

Мадалиева Ж.Қ., Минулин А.К. Қазақ ұлттық телеви-
дениесінің қалыптасуы: әлеуметтік-мәдени талдау..... 94
Madaliyeva Zh. K., Minulin A.K. Formation of the Kazakh
national television: socio-cultural analysis.....

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Национальный «вопрос» в
мышлении и делах Г.Алиева. К идеологии
Азербайджанизма..... 99
Absattarov R.B., Rau I.A. National "question" in thinking and
affairs of g. aliyev.to azerbaijdzhanizm's ideology.....

Shedenova N.U., Ahmadi R. The main components of national
and ethnic identities of Afganistan students..... 109
Шеденова Н.У., Ахмади Р. Ауғанстан студенттерінің ұлт-
тық және этникалық сәйкестілігінің негізгі компоненттері...

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

Ожукеева Т., Джумалиева Г.К. Внедрение проектного
подхода в системе государственного управления в
Кыргызской Республике..... 115
Ozhukeeva T.O., Diomalieva G.K. Implementation of the
design approach in the system of state administration in the
kyrgyz republic.....

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF YOUNG SCIENTIST

Атжан А.Қ. Генезис и эволюция теории правового
государства..... 119
Atzhan A.K. Genesis and evolution of theory of a rule-of-law
state.....

Муханова Г.Б. Политологические аспекты патриотического сознания в Казахстане: постановка проблемы..... 129
Mukhanov G.B. Political aspects of patriotic consciousness in kazakhstan: the problem.

Атжан А.Қ. Формирование и развитие идеи гражданского общества..... 134
Atzhan A.K. Formation and development of the idea of civil society.....

Тауекелова Т.Б., Амантаева Д.Б. Отандық топ-менеджерлердің әлеуметтік портреті..... 141
Taukelova T.B., Amantayeva D.B. Domestic top-managers' social portrait.....

Жандарбек Г.Т. Қазақтар мен қорейлердің некелік салт-дәстүрлерінің символдары..... 146
Zhandarbek G.T. The article compares the Kazakh and Korean wedding rituals.....

Исахова Г.Д. Ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себебі мен салдарын теориялық талдау..... 150
Issakhova G.D. Theoretical analysis socio-economic causes and consequences of divorcing.....

Матжанова Қ.К. Мистицизм діни құбылыс ретінде..... 157
Matzhanova K.K. Mysticism as a religious phenomenon.....

Матжанова І.А., Ильяшев А. Құндылық ұғымының мәні мен мазмұны: философиялық талдау..... 161
Matzhanova I.A., Ilyashev A. The essence and content of the concept of value: a philosophical analysis.....

Набиев В.Г. Периодизация истории курдской проблемы..... 165
Nabiev V.G. periodization of the history of the kurdisch problem

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Ұлттық қозғалыс пен бостандық туын көтерушісі..... 170
Absattarov R.B., Shaltykov A.I. Standard-bearer of the national movement and freedom.....

Absattarov G.R., Kurmangali A.K. To the question of ethnopolitics in the contemporary world..... 180
Абсаттаров Г.Р., Құрманғали А.Қ. Қазіргі әлемдегі этносаясат сұрағы жайлы.....

МЕРЕЙ ТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков Ә.Е.К.Н.Нарібаев – сан қырлы талант..... 183

Сейсен Н.Б. Рухы биік көрнекті тұлға..... 192

¹Білім және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау Комитеті (БҒСҚАК) 2003 жылғы 26 маусымдағы №433-3 ж.бұйрығының негізінде Абай атындағы ҚазҰПУ-дың «Хабаршы» журналы «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясын саяси және әлеуметтанулық ғылымдар бойынша (23.00.00; 22.00.00 мамандықтары) диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялайтын басылымдар тізбесіне енгізілгені туралы хабарлайды.

²На основании приказа Комитета по надзору и аттестации в сфере образования и науки (КНАСОН) №433-3 ж. от 26 июня 2003 г. Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Социологические и политические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам (специальность 23.00.00; 22.00.00).

**САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE**

МРНТИ 11.15.31

Г.Р. Нұрымбетова¹
*¹саяси ғылымдарының докторы,
профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ
Алматы қ., Қазақстан
gulshat_nurymbet@mail.ru*

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ ТАҢДАУ ЖӘНЕ ДЕМОКРАТИЯ ТАҒДЫРЫ

Аңдатпа

Мақалада автор бәсекелестік, саяси бәсекелестік ұғымдарын ой елегінен өткізе отырып, саяси бәсекелестіктің демократиямен тығыз байланыстылығын көрсеткен. Саяси бәсекелестіктің бір тетігі ретінде сайлау, сайлау процедурасы, орталық және жергілікті биліктің сайланбалы органдарына азаматтардың өкілдерін еркін сайлауы екені негізделген. Сайлау жүйесінің құқықтық негіздері азаматтардың саяси қатысуына ықпал ететіні көрсетілген. Тәуелсіз Қазақстандағы сайлау қорытындыларын талдау демократияның дамуы үшін азаматтардың саяси қатысуы ғана емес, сондай-ақ жоғары саяси бәсекелестік қажет екенін көрсетеді. Автор Т.Ванханен формуласын пайдалана отырып, электоралдық белсенділік пен электоралдық бәсекелестіктің негізінде Қазақстандағы демократияландыру индексі анықтаған. Демократия өміршең болуы үшін азаматтардың саяси белсенділігі де, ашық саяси бәсекелестік те болуы тиіс.

Түйін сөздер: саяси қатысу, демократияландыру, электоралдық белсенділік, электоралдық бәсекелестік, демократияландыру индексі

Нұрымбетова Г.Р.¹
*¹доктор политических наук,
профессор, Казахского Национального педагогического университета им.Абая
г.Алматы, Казахстан
gulshat_nurymbet@mail.ru*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ВЫБОР И СУДЬБА ДЕМОКРАТИИ В НЕЗАВИСИМОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматриваются такие категории политологической науки, как «конкуренция» и «политическая конкуренция», демократия, индексы демократизации, их взаимосвязь и взаимозависимость. Действенными механизмами политической конкуренции являются выборы, избирательный процесс, свободные выборы представителей граждан в выборные органы центральных и местных властей. Отмечается влияние правовой основы избирательной системы на характер участия граждан в выборах. Анализ результатов прошедших выборов в Казахстане показывает, что для развития демократии необходимо не только политическое участие граждан, но и высокая политическая конкуренция. Автор, используя формулу Т.Ванханена, определяет индекс демократизации в Казахстане. Ибо демократия без политической активности граждан и политической конкуренции существовать не может.

Ключевые слова: политическое участие, демократизация, электоральная конкуренция, электоральная активность, индекс демократии

*Nurymbetova G.R.¹
¹doctor in political sciences, full professor,
Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

POLITICAL CHOICE AND THE FATE OF DEMOCRACY IN INDEPENDENT KAZAKHSTAN

Abstract

This article deals with such categories of political science as "competition" and "political competition", democracy, indices of democratization, their interconnection and interdependence. Effective mechanisms of political competition are elections, electoral process, free elections of citizens' representatives to elective bodies of central and local authorities. The influence of the legal basis of the electoral system on the nature of citizens' participation in elections is noted. An analysis of the results of the past elections in Kazakhstan shows that for the development of democracy it is necessary not only political participation of citizens, but also high political competition. The author, using the formula of T. Vanhanen, determines the democratization index in Kazakhstan. For democracy can not exist without political activity of citizens and political competition.

Key words: Political participation, democratization, electoral activity, electoral competition, democratization index

Кіріспе. Саяси бәсекелестік пен демократиялық даму өзара тығыз байланысты. Қазақстанда саяси саладағы бәсекелестікке тәуелсіздік тұсында мүмкіндік туды. Біз басты мәселеге көшпестен бұрын зерттеу барысында қолданылатын ұғымдарды анықтап, нақтылап алайық. Бірінші кезекте бәсекелестікке тоқталайық. «Бәсекелестік» латын тілінен аударғанда бірігіп жүгіру, жарысу дегенді білдіреді. Бәсекелестік көбінесе экономика саласымен байланысты қарастырылады. Саяси бәсекелестік саяси жүйелер мен режимдер сипатының бірі болып табылады. Саяси бәсекелестіктің болуы саяси жүйенің даму деңгейінің маңызды көрсеткіштерінің бірі. Саяси бәсекелестік билікке ие болу үшін жүретін саясат саласындағы бәсекелестік, оның нәтижесін бәсекелесушілер емес үшінші бір жақ анықтайды. Саяси бәсекелестік саяси нарықпен тығыз байланысты, ол саясаткерлердің саяси идеялары мен бағдарламаларының сайлауалды күресінен көрініс табады. Саяси бәсекелестіктің негізгі тетігі – сайлау процедурасы, орталық және жергілікті биліктің сайланбалы органдарына азаматтардың өкілдерін еркін сайлауы. Саяси бәсекелестіктің сипаты мен динамикасы азаматтардың саяси құқтары мен еркіндіктерінің, олардың мемлекеттік және жергілікті билікті қалыптастыруға қатысты құқтарының сақталуымен, олардың қорғалуымен тікелей байланысты және сонымен анықталады. Саяси бәсекелестік демократиялық құндылықтарды жетілдіріп, нығайтатын тетіктердің бірі. Демек, саяси бәсекелестік демократиялық қоғамға тән. Себебі қоғамның барлық саласына бақылау орнатылған тоталитарлық басқару жағдайында саяси бәсекелестік туралы сөз ету мүмкін емес еді.

Жалпы қазіргі кезеңде экономикалық бәсекелестік, құқықтық саладағы бәсекелестік, білім саласындағы бәсекелестік, әлеуметтік институттар бәсекелестігі, идеялар бәсекелестігі туралы жиі айтылады. Мысалы, бәсекеге қабілетті маман дайындау, бәсекеге қабілетті ұлт т.с.с. Бұл мәселенің біздің еліміз үшін де өзекті екенін Н.Назарбаевтың «Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады» деген сөздері дәлелдей түскендей [1].

Сайлау, саяси бәсекелестік. Саяси ғылымда саяси жүйенің дамуы мен демократиялық құрылыстың әрқилы қырларын, соның ішінде саяси бәсекелестікті, қамтитын әртүрлі демократия индекстері қалыптастырылған. Соған сүйене отырып, тәуелсіз Қазақстан жағдайындағы саяси бәсекелестікті анықтап көрелік. Саяси бәсекелестіктің басты тетігі сайлау дедік.

Қазақстанның заманауи сайлау жүйесінің негізі 1995 жылы қабылданған Конституциямен қаланды. Конституцияның енгізген жаңалықтарының бірі – екі палаталы, Сенат және Мәжілістен тұратын, парламенттің құрылуы болатын.

Қазақстан Республикасында Конституция бойынша еркін сайлаулар халықтың тікелей еркін білдірудің бірден бір жолы. Сайлау құқы Республика азаматтарының сайлауларға өз еркімен және ашық қатысуына кепілдік береді. Қазақстан Республикасының конституциялық заңына сәйкес жалпыға бірдей, тең және төте сайлау негізінде Президент, мәжіліс және мәслихат депутаттары сайланады. Сенат депутаттары жанама сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру жолымен сайланады.

Сайлау қандай принциптер негізінде ұйымдастырылғаны көрсеткіш болуы керек. Себебі, кеңестік дәуірде де сайлаулар ұйымдастырылған, азаматтар сайлауға қатысуға және сайлануға құқылы болды. Тіптен сайлаушылар сайлауға 99-100% дейін қатысып отырған. Бұл сайлау науқандарының тәртіпті заңдастыру, саяси әлеуметтендіру мен саяси ағартушылық құралы болғаны түсінікті. Себебі, сайлау өзінің негізгі міндетін орындай алмады, яғни адамдарға өз өкілдерін таңдау мүмкіндігін берген жоқ. Сондықтан, кеңестік дәуірде азаматтар сайлауға қатысуды өздерінің еркін білдіруден гөрі міндеті ретінде қабылдады. Сайлаушылар баламасыз, жоғарыдан ұсынылған бір ғана үміткерге дауыс беруге тиіс болды. Ал 1991-2017 жылдар аралығында Қазақстанда өткен Президенттік, Парламент мәжілісіне және мәслихат сайлауларына келетін болсақ, олардың басты айырмашылығы сайлаулардың еркін, бәсекелестік негізде ұйымдастырылуында.

Бүгінгі күні Сайлау туралы заңға сәйкес Орталық сайлау комиссиясы заңмен талап етілетін құжаттары болған жағдайда Президенттікке үміткерлер нешеу болса да, Мәжіліс және мәслихат депутаттығына кандидаттардың кез келген санын тіркеуге тиіс. Сайлау комиссиясы тіркеуден бас тартқан жағдайда үміткер Орталық сайлау комиссиясына немесе сотқа шағым жасауға құқылы.

Сондықтан осы 1991-2017 жылдар аралығында өткен сайлаулардың бәсекелестікке негізделуінің бір белгісі сайлау додасына түскен үміткерлер санына қатысты. Осы уақытта қолданыста болған Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы заңға сәйкес Президентті және Парламент депутаттарын сайлау кезінде дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың елу пайызынан астамының дауысын алған; ал қайта дауыс беру кезінде басқа кандидатқа қарағанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың дауыс санының көпшілігін алған, ал мәслихаттардың депутаттарын сайлау кезінде басқа кандидаттарға қарағанда дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың дауыс санының көпшілігін алған кандидат сайланған болып саналатын еді [2]. Осы мажоритарлық сайлау жүйесі 1998 жылға дейін сақталды.

Заң ережелері сайлау додасына түсуші үміткерлер санын көбейтіп, сайлауалды бәсекені жандандырды. Мысалыға, Қазақстанда 1991 жылы өткен алғаш Президенттік сайлауда бір ғана үміткер болғаны белгілі. Ал 1999 жылғы сайлауға төрт үміткер түсті. 2005 жылғы сайлауда 18 үміткердің бесеуі ғана ресми тіркеуден өте алды. 2011 жылғы президенттік сайлауда алғашында 22 үміткер талапталды, соның ішінен 4 үміткер ғана Орталық сайлау комиссиясынан тіркеуден өте алды. 2015 жылы сайлауға 3 үміткер түсті. Мінеки, өзіміз көріп отырғандай президенттікке үміткерлер саны бірде көбейіп, бірде азайып отырған.

Парламент Мәжілісіне сайлауға келер болсақ, онда 1995 ж. желтоқсан айында өткен сайлауда – 67 мандатқа 285 үміткер [3], 1999 ж. қазан айында – 67 мандатқа 566 үміткер болған [4], 2004 ж. қыркүйектегі Парламент Мәжілісінің депутаттығынан үміткер ретінде 67 мандатқа 513 адам ұсынылған [5]. Сонымен, 1995 ж. бір мандатқа – 4, 1999 ж. – 8, 2004 ж. – 7,6 үміткерден келіп отыр.

Парламент Мәжілісі депутаттарының құрамындағы партия мүшелерінің саны да дәл осы 1999 жылғы сайлаудан кейін түбірімен өзгерді. Егер 1995 жылғы сайлау нәтижесінде Парламент Мәжілісінде саяси партия мүшелері – 61,2% құраса, ал 1999 жылғы Парламент Мәжілісінде – 84,4% құрады. Бұл, әрине, 1998 жылғы ҚР Сайлау туралы заңына енгізілген өзгерістермен байланысты еді. Сайлау туралы заңға енгізілген өзгерістерге сәйкес саяси партияларға Парламент Мәжілісінен пропорционалдық негізде сайланатын 10 орын берілді. Яғни, осы уақыттан бастап елімізде аралас сайлау жүйесі қалыптасты.

Электоралдық қатысу деңгейі, бәсекелестік деңгейі, демократияландыру индексі. Сайлау нәтижелерін тағы басқа қырынан талдап көрелік. Біз өз зерттеуімізде Қазақстандағы демократия деңгейін анықтау үшін зерттеуші Т.Ванханеннің демократияландыру индексіні басшылыққа алдық, себебі ол Р.Даль тұжырымына сүйене отырып саяси жүйенің демократиялану деңгейін анықтау үшін саяси бәсекелестік пен саяси қатысу сияқты көрсеткіштерді, өлшемдерді негізге алады. Т.Ванханен оны демократияның пайда болуын және ол үдерістің қоғамдағы билік ресурстарын бөлуден тәуелділігін зерттеу үшін әзірлеген. Ол заманауи демократиялық қоғамдарда саяси билік халықтан тәуелді деген болжамды ұстанады.

Демократияландыру индексіні анықтай отырып, Т.Ванханен саяси жүйелерді демократиялық, жартылай демократиялық және демократиялық емес деп жіктейді. Т.Ванханен бірінші индикатор - бәсекелестік деңгейін (К) парламенттік немесе президенттік сайлаулар кезіндегі кішігірім және оппозициялық партиялар жинаған дауыс бөлігімен анықтайды. Бұл бөлік жүзден өкіметтік партия жинаған дауыс пайызын алып тастау арқылы есептеледі.

Екінші индикатор – электоралдық қатысу деңгейін (У) сайлауға қатысқан тұрғындар бөлігі ретінде анықтайды. Пайыздық бөлік тұрғындардың сайлау құқы бар санымен емес, жалпы тұрғындар санымен есептеледі.

Мінеки, осы екі индикатор негізінде Т.Ванханен демократияландыру индексі есептеуді ұсынады. Т.Ванханеннің демократияландыру индексі есептеу формуласы келесі: $ID = K \times U / 100$ [6]. Сонымен, демократиялық саяси жүйелер үшін электоралдық бәсекелестік деңгейі – 30% және одан жоғары, электоралдық қатысу деңгейі 15% және одан жоғары, демократияландыру индексі 5% жоғары болуы тән. Жартылай демократия үшін электоралдық бәсекелестік – 20-30%, электоралдық қатысу -10-15%, ал демократияландыру индексі – 2-5 құрайды. Ал бұл деңгейден төмен көрсеткіштер саяси жүйенің демократиялық емес екендігін көрсетеді.

Біз өз талдауымызда 1999, 2004, 2007, 2012, 2016 жылдардағы Қазақстан Республикасының Парламент Мәжілісіне сайлаулардың қорытындылары мен сабақтарын алдық. Себебі, дәл осы 1999 жылы Сайлау туралы заңға өзгеріс енгізілген болатын, оған сәйкес Парламент Мәжілісінің құрамы пропорционалдық сайлау жүйесі бойынша сайланатын 10 депутаттық мандатқа кеңейтілді. 7 пайыздық кедергіні еңсерген партия ғана Парламент Мәжілісіне өз өкілдерін өткізуге құқылы болды.

Сонымен, 1999, 2004, 2007, 2012, 2016 жылдардағы Парламент Мәжілісіне сайлаулардың қорытындыларының негізінде электоралдық бәсекелестік, электоралдық қатысу, Қазақстандағы демократияландыру индексі анықтап көрелік.

1999 жылғы Парламент Мәжілісіне сайлау нәтижелері бойынша бәсекелестік деңгейі – 31,26%, электоралдық қатысу деңгейі – 35%, ал демократияландыру индексі – 10,94% құрайды.

Кезекті 2004 жылғы күз айында өткен Парламент Мәжілісіне сайлау нәтижелеріне келетін болсақ, онда бәсекелестік деңгейі – 20,94%, электоралдық қатысу деңгейі – 32%, демократияландыру индексі - 6,6% құрайды.

Басқаша айтқанда, Ванханеннің демократияландыру индексі бойынша жоғарыда көрсетілген сайлаулар нәтижелерін талдауға сүйенсек Қазақстанды демократиялық елге жатқызуға болады. Бірақ біз электоралдық қатысу деңгейінің жоғары болғанына қарамастан электоралдық бәсекелестік деңгейінің төмен болып отырғанына аса назар аударымыз керек.

Парламент Мәжілісіне 2007 жылғы, сондай-ақ 2012 жылғы, 2016 жылғы сайлаулар нәтижелеріне 2007 жылы Конституцияға енгізілген өзгерістер ықпал еткені күмән тудырмайды. Мәжілісті қалыптастырудың жаңа тәртібі енгізілді: 107 депутаттың 98 партиялық тізім бойынша жалпыұлттық сайлау округінен пропорционалдық негізде, ал 9 депутат Қазақстан халқы Ассамблеясынан сайланады. Осы жаңа тәртіп электоралдық бәсекелестік пен елдің демократияландыру индексіне әсер етпей қоймады.

2007 жылғы сайлау нәтижелері электоралдық қатысу деңгейінің (40,54%) жоғары болғанына қарамастан электоралдық бәсекелестік деңгейі 11,59% дейін, ал демократияландыру индексі - 4,7% дейін төмендегенін көрсетті. Осылайша, Қазақстан жартылай демократиялық елдер қатарына кірді. 2007 жыл тәуелсіз Қазақстан тарихында саяси жаңару жылы, әрі Қазақстанның 2010 жылы ЕҚЫҰ төрағалық ету туралы шешімнің қабылданған тарихи жыл екенін де ұмытпауымыз қажет. Дәл осы шешім, біздің ойымызша, еліміздегі демократиялық үдерістерді одан әрі тереңдетіп дамытуға себепкер болды. 2009 жылы «Қазақстан Республикасындағы саяси партиялар туралы» заңға енгізілген түзетулер мен толықтырулар саяси аренадағы жағдайдың қалыптасуына ерекше мән берді. Олар саяси партиялар қызметінің ұйымдық-құқықтық қырларын жетілдіруге, қазақстандық қоғамдағы демократиялық үдерістерді дамытуға және әлемдік талаптарға сай келетін саяси жүйені қалыптастыруды қамтамасыз етуге бағытталған болатын. Айта кеткен жөн, Заңды жүзеге асыру оң нәтижелерін берді. Бұл Парламент Мәжілісіне 2012 және 2016 жылдардағы сайлаулар нәтижелерінен байқалады. 2012 жылғы Парламент Мәжілісіне сайлау нәтижелеріне сүйенсек электоралдық қатысу - 42% дейін, электоралдық бәсекелестік – 23% дейін, ал ал демократияландыру индексі – 9,6% дейін көтерілді. 2016 жылы электоралдық қатысу – 43% дейін көтерілсе, ал электоралдық бәсекелестік – 17,48% дейін, демократияландыру индексі – 7,5% дейін төмендегенін байқаймыз.

Қорытынды. Жалпы дамыған демократиялық елдермен салыстырғанда Қазақстанда электоралдық қатысу деңгейі өте жоғары. Бірақ бұл, біздің ойымызша, кеңестік заман сарқыншағымен байланысты. Қазақстан азаматтары әлі де болса тәуелділік мәдениетінен арыла алмай келеді. Екінші жағынан, электоралдық бәсекелестік деңгейі төмен болса, электоралдық қатысу деңгейі де, демократияландыру индексі де әлсіз болады. Мысалыға, 1999 жылы бәсекелестік деңгейі 31,26%

болғанда, демократияландыру индексі де біршама жоғары болды – 10,94%. 2004 жылғы сайлауда бәсекелестік деңгейі 20,93% төмендегенде тиісінше демократияландыру индексі де 6,6% дейін төмендеді. 2007 жылмен салыстырғанда (11,59%) 2012 жылы электоралдық бәсекелестік 23% дейін, тиісінше демократияландыру индексі 4,7% –9,6% дейін көтерілді. Қызықты жағдай қалыптасып отыр: саяси бәсекелестік төмен болғанына қарамастан «саяси қатысу» жоғары. Әрине, бұл биліктің «қатысуынсыз» мүмкін емес.

Қорытындылар болсақ, демократия өміршең болу үшін азаматтардың саяси белсенділігі мен саяси бәсекелестік ауадай қажет. Тарихи тәжірибе демократияға өту барысында саяси бәсекелестік саяси қатысудың негізін құраған жағдайда сәтті, ал, саяси қатысу саяси бәсекелестіктен басым болған жағдайда демократияға өтудің сәтсіз болатындығын дәлелдеп отыр. Әрине, ХХ ғасырдың 90 жылдарындағы трансформациялар демократияға өтудің саналуан жолдарын көрсетті. Бұған қарамастан, біз саяси бәсекелестік пен саяси қатысу сияқты демократияның маңызды сипаттарының кезектілігі (қатар немесе әртүрлі уақытта дамуы) мәселесіне ерекше көңіл аударуымыз керек. Сондықтан еліміздегі демократия тарихы келте болмас үшін ашық саяси бәсекелестік пен көптеген бәсекеге қабілетті партиялар қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан, 12 сәуір 2017 ж.
2. Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы: 2004 жылдың 10 мамырына дейінгі өзгертулер мен толықтырулар енгізілген ресми мәтін. Алматы: Жеті жарғы, 2004. – 248 бет.
3. Сообщение ЦИК РК о результатах выборов депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан // Казахстанская правда. – 20 декабря 1995.
4. Сообщение ЦИК РК о результатах выборов депутатов Мажилиса Парламента РК // Казахстанская правда. – 12 октября 1999.
5. Әлісұлтан Құлнбай Кандидаттар ұсыну мерзімі аяқталды // Егемен Қазақстан, 11 тамыз 2004 ж.
6. Сморгун Л. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократий. Спб., 1999. с.149, 226.

МРНТИ 11.01.11

Сейсен Н.Б.¹

¹ кандидат политических наук, ассоциированный профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского Национального педагогического университета имени Абая

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МЕЖЭТНИЧЕСКИХ И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В современных условиях проблема регулирования межэтнических и межконфессиональных отношений приобретает все большее значение, становится предметом пристального внимания международных организаций, парламентов и правительств, политических и государственных деятелей, ученых и общественности. Межэтнические и межконфессиональные отношения - это разновидность общественных отношений, и поэтому на их регулирования распространяются те же основные принципы, которые используются при регулировании общественных отношений в целом. Многочисленные социально-политологические исследования убедительно свидетельствуют о том, что многочисленные и противоречивые контакты между народами приводят к изменениям в жизнедеятельности этносов. Эти контакты в свою очередь определяются влиянием исторических, социальных, политических и ситуационных факторов.

Ключевые слова: межэтнические и межконфессиональные отношения, этнос, ассимиляция, конфессия, религия, государственная политика

Н.Б. Сейсен¹

¹саясаттану ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастық профессорының міндетін атқарушысы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТАРАЛЫҚ ЖӘНЕ КОНФЕССИЯАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа

Қазіргі жағдайда ұлтаралық және конфессияаралық қарым-қатынастарды реттеу мәселесі халықаралық ұйымдар, парламенттер мен үкімет, саяси және мемлекеттік қайраткерлер, ғалымдар мен жұртшылықтың назарын аударады. Ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар – бұл қоғамдық қатынастардың бір түрі, сондықтан жалпы принциптерді реттеуге пайдаланылатын бірдей негізгі қағидалар олардың реттеуіне қолданылады. Көптеген қоғамдық-саяси зерттеулер халықтардың көптеген және қайшылықты байланыстарының этникалық топтардың өмірлік белсенділігінің өзгеруіне әкелетінін дәлелдейді. Бұл байланыстар, өз кезегінде, тарихи, әлеуметтік, саяси және жағдайлық факторлардың әсерімен анықталады.

Түйін сөздер: ұлтаралық және конфессияаралық қатынастар, ұлт, ассимиляция, конфессия, дін, мемлекеттік саясат

Seisen N.B.¹

¹Candidate of political sciences, associate professor of the Department of Political Science and Sociological Disciplines of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai

GENERAL CHARACTERISTIC OF INTER-ETHNIC AND INTER-CONFESSIONAL RELATIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract

In modern conditions, the problem of regulation of interethnic and interdenominational attitudes acquires greater importance, becomes the subject of close attention of international organizations, parliaments and governments, political and state figures, scientists and the public. Interethnic and interdenominational relations are a kind of social relations, and therefore the same basic principles apply to their regulation, which are used in regulating public relations as a whole. Numerous socio-political studies convincingly show that numerous and contradictory contacts between peoples lead to changes in the life activity of ethnic groups. These contacts, in turn, are determined by the influence of historical, social, political and situational factors.

Key words: interethnic and interconfessional relations, ethnos, assimilation, confession, religion, state policy

Следовательно, далее необходимо раскрыть содержание ключевых понятий – межэтнические и межконфессиональные отношения.

Прежде всего, остановимся на понятии «межэтнические отношения». По нашему мнению, межэтнические отношения – это формирующиеся с учетом исторических особенностей развития общества связи между нациями (этническими группами) в различных сферах жизнедеятельности и уровнях-от национально-личностных до государственных, представляющие один из видов социального взаимодействия, которые носят комплексный, интегральный характер и присутствуют во всех сферах общественной жизни.

В настоящее время многие авторы выделяют несколько групп взаимозависимых факторов, влияющих на межэтнические отношения – исторические, социальные, политические и ситуативные.

Отметим, что в свою очередь определяются влиянием факторов:

1) исторического фактора, обусловленного тем, что этносы вступали и вступают во взаимоотношения под влиянием различных исторических обстоятельств [1].

Отметим, что взаимоотношения могут носить как добровольный и справедливый характер, так и принудительный, насильственный характер. В исторической памяти этноса сохраняются такие исторические события, как завоевания, насильственные присоединения, зависимое прошлое и т.п. При этом, как правило, разные этносы оценивают одни и те же события по-разному;

2) социальный фактор проявляется в соответствии или несоответствии социальной и этнической структур общества. Оптимальный вариант в формировании межэтнических отношений реализуется при условии, если контактирующие этносы обладают одинаковым социальным статусом, т.е. при фактическом политическом, культурном, хозяйственном равенстве этносов. Как известно, на практике такой тип взаимоотношений встречается крайне редко. Чаще всего встречается дискриминационный вариант, когда взаимодействуют неравнозначные этносы с различными интересами. В таких случаях один из этносов стремится сохранить свое господствующее положение по отношению к другому, а тот стремится изменить свое социальное положение в структуре общества. Отметим, что такого рода стремление обычно становится источником межэтнического конфликта;

3) политический фактор состоит в том, что государство формирует свою этническую политику, особенно по отношению к этническим меньшинствам, в зависимости от политического устройства. Это может быть интегрирующая политика, когда доминирующей становится идея унификации и полного равенства всех этнических групп, и политика этнического плюрализма, когда осуществляется сохранение и развитие этнического многообразия общества на основе принципа этнокультурной толерантности;

4) ситуационный фактор обнаруживает свое влияние в результате стечения обстоятельств в экономической, политической и социальной сферах жизнедеятельности этносов. Конкретные ситуации могут создать конфликт интересов между этносами или способствовать усилению как межэтнической, так и внутриэтнической солидарности. Следует отметить, что характер и эффективность межэтнических отношений определяются частотой и глубиной контактов, степенью равенства прав, численным соотношением взаимодействующих общностей, степенью языковых, психологических и религиозных различий. Установлению этнических контактов способствуют близость языков и культур взаимодействующих этносов, их антропологическое или конфессиональное единство [1]. Также некоторые авторы добавляют экономические, культурные, демографические и экологические факторы.

Следует подчеркнуть, что в научных трудах зарубежных авторов были разработаны различные теории, с помощью которых они пытались объяснить процессы и последствия межэтнических отношений в разных полиэтнических государствах. Так, в работе американского ученого Ф.Янга приводится краткий обзор наиболее распространенных теорий межэтнических отношений [2].

Например, теория ассимиляции предполагает ассимиляцию этнических групп доминирующим этносом и культурой. Согласно данной теории этнические группы должны полностью утратить свои традиции и обычаи, поглотиться доминирующей группой и культурой. Данная теория являлась приоритетной в США до начала XX века, но была отвергнута этническими меньшинствами, которые отказались быть ассимилированными доминирующей англосаксонской культурой.

В зависимости от результатов процесса этнической ассимиляции принято выделять два ее основных типа – полную и частичную. Также в зависимости от путей и способов осуществляется ассимиляция, различаются естественный и насильственный варианты.

Следует подчеркнуть, что после провала ассимиляционной теории новым приоритетом межэтнических отношений в США стала теория «плавильного котла». Отметим, что теория «плавильного котла» означает смешение всех этнических групп и создание новой этнокультурной общности. Согласно теории «плавильного котла» полиэтническое государство есть некий котел, в котором «плавятся» различные этнические группы и культуры. Процесс «плавки» способствует растворению этнических групп, способствуя созданию новой этнокультурной общности.

Таким образом, согласно данной теории, все этнические группы должны были «переплавиться» и образовать новую группу американцев общей культурой и ценностями. Идея «плавильного котла» была гораздо прогрессивнее и предполагала равенство всех этносов по сравнению с ассимиляционной теорией, но реальная межэтническая ситуация в Америке доказала ее несостоятельность.

Между тем, теория мультикультурализма (культурный плюрализм) – этносуществование различных этнических групп и культур в обществе. Согласно теории мультикультурализма, этнические группы не ассимилируются в доминирующую культуру, а, наоборот, сохраняют свои культурные особенности. Данная теория хорошо зарекомендовала себя в большинстве полиэтнических государств, в которых этнические меньшинства отказались ассимилироваться и сумели сохранить свои этнические традиции и обычаи. Вместе с тем, по истечении довольно длительного времени сосуществования в рамках единого полиэтнического государства, надо признать, происходит определенная ассимиляция этнических меньшинств и их культур в доминирующую.

Следует сказать, что теория колониализма – это господство и подчинение этнических меньшинств доминирующей группой. Данная теория предполагает неравноправные и дискриминационные отношения между этническими группами. Она получила большое распространение в XIX веке в эпоху колониализма и порабощения европейскими державами стран Азии и Африки.

Различают теории внешнего и внутреннего колониализма.

Исходя из этого, теория внешнего колониализма означает подчинение и контроль экономической и политической систем колонии колонизирующим государством. В то время как внешний колониализм предполагает наличие двух стран и доминирование одной страны над другой, внутренний колониализм имеет место внутри одного государства.

Следовательно, теория внутреннего колониализма подразумевает подчинение этнических меньшинств доминирующей группе внутри одной страны. В этом случае доминирующая группа выступает в качестве колонизатора, а этническое меньшинство становится колонией или колонизируемой группой. Колонизирующая группа контролирует ресурсы, подчиняет и эксплуатирует этническое меньшинство.

Классовая теория подразумевает подчинение и эксплуатация одного класса другим. Отметим, что, согласно данной теории, классовая эксплуатация и господство одной этнической группы над другой тесно связаны между собой. Неравные отношения между этническими группами в полиэтническом обществе возникают не только на основе этнической, но и классовой принадлежности. Этническое большинство, как правило, имеет более привилегированное положение в обществе в отличие от этнического меньшинства, которое имеет крайне низкий социальный статус. Поэтому отношения между этническим большинством и этническим меньшинством складываются как отношения между высокостатусным доминирующим этническим большинством и подчиняемым низкостатусным

Следует подчеркнуть, что конфессиональные отношения являются частью общественной жизни, от которой они не могут быть изолированы, так как прочно вплетены в ткань социальных отношений. Религия есть звено социокультурных связей, функционирование которого позволяет понять структуру и возникновение этих связей. Она может выступать как фактор возникновения, формирования и легитимизации тех или иных форм социальных действий, социальных отношений. Следовательно, религия может и способствует поддержанию стабильности общества, стимулирует его изменение. Межконфессиональные отношения, складывающиеся в соответствии с религиозным сознанием, могут иметь различный характер, а именно: солидарности, терпимости, конкуренции, конфликта, борьбы, фанатизма. Следовательно, характер деятельности конфессиональных общностей, их место в социальной системе и соотношение с другими социальными группами существенно меняются в различных общественных формациях.

Термин «конфессия» означает образ мыслей и поведения, соответствующей всем догматам и культовым требованиям конкретного вероисповедания. Конфессионализм же есть выражение таких тенденции в той или иной религиозной системе, в канонах его учения и формах практической организации ее культа, которые характеризуются фундаментализмом и консерватизмом. Сам термин «конфессия» стал популярен в последние годы.

В.И. Гараджа отмечает причины конфессионализации религии: «Таинство откровения облекается в форму понятий подобно тому, как они выражают всякое объективное знание; возникает исповедание веры или вероисповедание. Так появляется, с одной стороны, догма как признанная норма религиозного учения, с другой – конфессиональная дифференциация религии» [3]. Следовательно «конфессия» – это термин, который по сравнению с другими описывает более глубокий уровень различий таких, как вероучение, церковная организация, богослужение и др.

Казахстанский ученый А.Артемов объясняет понятие «конфессия» (лат.confessio – признание, исповедание) как то же, что и вероисповедание, то есть принадлежность к какой – либо религии, церкви [4].

Термин «конфессия» в данном исследовании обозначает крупные религиозные направления, имеющие свое вероучение, культ, организационную структуру.

Необходимо отметить, что исследования М.Вебера в области сравнительного анализа мировых религий привели к четкому представлению о том, что именно религиозная этика формирует хозяйственный, социальный и политический мир современных цивилизаций.

В религиозноведческом словаре отмечено, что «религия и этнос» – это взаимодействие этноса и религии, составляющее одну из важнейших детерминант религиозной истории, современного состояния и будущего религиозных формаций, а с другой стороны, это взаимодействие – компонент базиса, определяющего существование этносов [5]. Исторически религия была одним из важных этногенерирующих факторов. Все основные признаки этноса тесно связаны с религиозной традицией, которая

наряду с другими этногенерирующими факторами наполняет эти признаки конкретным содержанием. Кроме того, в число важнейших этнических компонентов входят этнические стереотипы поведения – типичные для этнокультурной общности сценарии реакций и действий в определенной ситуации. Сопутствуя этносу в течение исторически длительных периодов, стереотипы поведения укореняются в этнической культуре в качестве этнокультурных констант – базисных моделей культурной жизни, выражающих и закрепляющих основополагающие свойства этноса как целостности. В каждой этнической культуре доминируют свои этнокультурные константы, определяющие особенности мировоззрения этнической психологии, культуры и исторической судьбы народа.

В межэтнических отношениях религиозные признаки могут выступать доминантой этностатусной иерархии: в этническом сознании определенного народа те этносы, которые принадлежат сходному вероисповеданию, могут иметь более высокий статус, чем те, что разделяют иные религиозные убеждения. В полиэтнических обществах смена представителем этнического меньшинства родной религии на религию этнического большинства способна повысить в глазах этнического большинства статус *неофита*, его личную, правовую и иную значимость [5].

В дореволюционной России многие представители нетитульных наций принимали *православие* именно в целях частичного преодоления этнических, правовых и прочих барьеров. Например, начало активизации царских властей по христианизации казахов относится к 50-60-е годы XIX века. Она была связана с началом жестких запретов властей на перекочевку казахов во внутренние губернии России, в поисках работы. Для проникновения казахов на территорию сопредельных внутренних российских губерний было вынужденное принятие им христианства. В этом случае они не платили паспортных сборов. Новокрещенные получали и существенные денежные ссуды.

Даже в странах Европы некоторые острые социальные и политические конфликты облачены в религиозную форму, например, между католиками-ирландцами и протестантами-ольстерцами в Северной Ирландии (потомками английских и шотландских поселенцев). Как известно, во многих странах Азии и Африки, в большей части там, где получил широкое распространение ислам, религиозные факторы до сих пор по своей общественной значимости подавляют этнические.

В некоторых случаях они играют самостоятельную роль; примером может служить много-страдальный Ливан, где арабоязычные христиане «марониты» (близкие к католикам) конфликтуют с мусульманами-суннитами и мусульманами-шиитами («друзами»). Причем, если в Ливане конфессиональная принадлежность играет существенную роль в повседневном поведении, то в Северной Ирландии протестантизм и католицизм – скорее идентификационные маркеры, чем характеристика поведения членов этих сообществ [6]. В большинстве же случаев религиозные факторы сочетаются с этническими; отмечу в этой связи конфликт в Палестине между евреями-иудеями и арабами-суннитами («палестинцами»), между мусульманскими народами «моро» и католическими народами на Филиппинах и т.д. Бывает и так, что религиозную общность до сих пор вообще трудно отделить от этнической. Ярким примером этого являются сикхи в северо-западной Индии, да и масса евреев – в Израиле, где иудаизм является государственной религией.

Между тем всемирная исламская лига осудила проявления любых форм религиозной нетерпимости, попытки использования религиозного фактора для достижения определенных политических, корпоративных, личных целей, поскольку это противоречит духу и начальному назначению и ислама, и христианства [7].

Таким образом, этнос в значительной степени самоопределяется и сохраняется благодаря религиозным компонентам, входящим в этническое сознание, и закрепляются в нем в качестве констант. Сращивание этнических и религиозных начал приводит к образованию этноконфессиональной группы-совокупности людей общего этнического происхождения, принадлежащих к одной религии. Однако этнические и религиозные начала могут находиться не только в отношениях взаимодополнения, но и противоречия. Отказ от религии или смена конфессиональной принадлежности вступают во многих обществах в противоречие с традиционным пониманием этничности. Доминирующая этноконфессиональная группа может поставить «вероотступников» в положение маргиналов или изгоев, подвергая их разным формам дискриминации. Только реализация принципа свободы совести может разрешить данное противоречие [8].

Итак, религия – значимый фактор жизни этноса. С другой стороны, этнические сообщества – необходимая среда существования религий. Религия не может возникнуть и распространиться, не вобрав в себя компоненты этнических традиций. Большинство религий появилось как продукт деятельности определенного этноса, интегрировав его свойства – языковые особенности, формы социальной организации, психоментальные характеристики, образ жизни и быт.

Без связи с конкретным этносом религия нежизнеспособна. Тесная взаимосвязь религий и этнических общностей предопределяет то, что религии вплетены в межэтнические отношения. Каждая религия содержит совокупность идей, определяющих ее отношение к этническим проблемам.

По содержанию эти религиозные воззрения могут носить этнолокальный характер либо иметь этноуниверсальную направленность. Этнолокальное вероучение прочно связывает себя с определенным этносом, который объявляется ее единственным вместилищем. Этнолокальное учение может оформляться в концепцию религиозной исключительности определенного народа или его религиозного избранничества (напр., иудаизм). На платформе этнолокальной религиозной идеологии формируются и существуют этнолокальные религии – тип религии, ограниченный определенной этнической средой. Примерами этнолокальных религий являются синтоизм, иудаизм и др. Этноуниверсальное вероучение провозглашает идею своей доступности разным народам. Эта идея может развиваться в форме учения о том, что Бог определенной религии и конкретного этноса – это в то же время и Бог другого народа или всех народов, вместе взятых [9].

Эта идея может развиваться также в форме учений о том, что боги всех народов, несмотря на различие их конкретных образов, восходят к единому Богу, все религиозные учителя учат одному и тому же, поэтому все религии и формы поклонения обращены, в сущности, к одному божеству и представляют собой разновидности одной мировой религии. На платформе этноуниверсальных религиозных воззрений существуют транснациональные (этноуниверсальные, мировые) религии, которые ориентированы на распространение в разной этнической среде, провозглашают верховенство своих вероучительных истин и ценностей над этническими, родовыми традициями.

Транснациональные религии в период своего возникновения и распространения вступают в противоречие с этнолокальными религиями, этническими и кровнородственными сообществами, поскольку они частично ослабляют скрепляющие эти сообщества связи и формируют поверх них новую систему религиозных отношений и новую социальную общность, в которой объединяющей силой выступает не голос крови, а идея всеобщего религиозного братства, скрепленного священными узами единоверия. Религии неоднозначно влияют на характер межэтнических отношений – от сглаживания этнических различий и гармонизации межэтнических отношений до провоцирования этноконфессиональных противоречий и конфликтов [10].

В современную эпоху ухудшение экономического и экологического положения, политическая нестабильность, межэтнические конфликты – все это заставляет людей обращаться к авторитету религии как надежного социального ориентира. В немалой степени способствует этому и стремительный отказ от тех идеалов и ценностей, которыми руководствовалось советское общество. Образовавшийся духовный вакуум пока не удалось заполнить сколько-нибудь целостной системой идей и ценностей светского характера, понятной народу и принятой им, способный увлечь и обнадеежить людей. Поэтому религиозные традиции и конфессиональные особенности по-прежнему остаются не только одним из главных признаков, характеризующих культуру той или иной этнической общности, но и продолжают свое активное развитие.

С учетом вышеизложенного, по нашему мнению, межэтнические и межконфессиональные отношения – это формирующиеся с учетом исторических, политических особенностей развития общества связи между этническими группами и конфессии в различных сферах жизнедеятельности и уровнях – от религиозности и национально-личностных до государственных, представляющими одним из видов социального взаимодействия, которые охватывают все сферы общественной жизни и существенным образом влияют на цели развития общества.

История межэтнических, межконфессиональных отношений знает довольно много случаев, когда отдельные этнические общности и группы могли хорошо понимать друг друга или, напротив, не находили общего языка. Поэтому в настоящее время пристальный интерес политологов вызывает не только расовые, психологические, культурные особенности народов, но и взаимодействия и взаимоотношения различных народов и их культур, религий.

У каждой страны свой подход. Казахстан, как и во многих других случаях, находится в пограничном состоянии, что вполне объяснимо, если принимать во внимание его евразийскую природу. Страна, отмечает Президент Н.Назарбаев, находится в зоне притяжения трех великих культур: российско-христианской, китайско-конфуцианской и центральноазиатско-исламской [1]. Заметим, что в каждой из них существует свое отношение и к роли государства, и к роли религии в общественной жизни.

В связи с этим проблемы межэтнических и межконфессиональных отношений по-прежнему является актуальными в теоретическо – концептуальном и практическом отношении как в мире, так и в Казахстане.

Список использованной литературы:

1. Садохин А.П. Этнология [Текст]/А.П.Садохин – М.:Альфа – М.2011.С.77.
2. Yang Ph. *Ethnic Studies: Issues and Approaches* [Текст]/ Ph. Yang – New York: State University of New York Press, [Текст] 2000. – P.7-24.
3. Гараджа В.И. *Социология религии*. – М.:Аспект Пресс, [Текст]1996. – С.130.
4. Артемьев А.И. *Религиоведение: основы общего религиоведения, история религий, религия в Казахстане*. [Текст]-Том I./А.И.Артемьев. Алматы, 2011.-С.74.
5. *Религиоведение. Энциклопедический словарь*[Текст]\ А.П Забияко, А.Н. Красников Е.С. Элбокян -М:Академический проект, 2006.С.123-125.
6. Кортаева В.В. *Теории национализма в зарубежных социальных науках* [Текст]/ В.В. Кортаева – М.: РГГУ, 1999.С – 20-30.
7. Султангалиева А. *Эволюция ислама в Казахстане* [Текст]/ А. Султангалиева // *Центральная Азия и Кавказ*. №4. 1999. – С.23-36.
8. *Мордва: Историко-этнографические очерки* [Текст]/ Мордов. – Саранск, 1981. – 336 с.
9. Пучков П.И. *Осоотношении конфессиональной и этнической общности*[Текст]/ П.И Пучков // *Советская этнография*. – 1973, №6. – С.55.
10. Трофимова З.П. *Фелекс Адлер: от ортодоксального иудаизма к этническому гуманизму* \ \ *Духовные традиции народов*[Текст]/ З.П.Трофимова 2012.№2. – С.53-58.
11. Доклад Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на пятой сессии Ассамблеи народов Казахстана // *Материалы пятой сессии Ассамблеи народов Казахстана*. [Текст] Астана, 1999.

МРНТИ 11.01.11

Рахимова Г.Д.¹

¹Старший преподаватель

кафедры политологии и социально-философских дисциплин
Казахского Национального педагогического университета им.Абая,
кандидат философских наук

О МЕХАНИЗМАХ УКРЕПЛЕНИЯ РОЛИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье изучаются основные механизмы взаимодействия, направленные на возрождение национальной культуры и духовных традиций казахского народа. Автор уделяет пристальное внимание проблеме повышения статуса казахского языка как в делопроизводстве страны на всех уровнях. Казахский язык формировался в течение многих столетий на базе тех языков, на которых говорили различные племена, издавна населявшие территорию Казахстана, и близкие друг другу по происхождению. Процесс образования казахского языка параллельно с формированием нации. При этом шло обогащение языка, за счет новых слов, возникавших по мере развития общественно-экономической жизни казахов, а также за счет заимствования у других народов. В литературном казахском языке встречается множество слов из арабского языка и фарси – в связи с огромным религиозным и культурным влиянием этих народов на казахов и других тюрков, на протяжении многих веков. Казахский язык, как часть культуры должен стать дополнительным фактором консолидации всех казахстанцев. Он является основой познания для всех наций и народностей культуры, традиций, обычаев, быта казахского народа.

Ключевые слова: экспансия русского языка, вымирание языка коренной нации, языковая политика, лингвистическое поле, языковая нормализация, триединство языков, языковое равенство, официальный язык

Г.Д. Рахимова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия ғылымдарының кандидаты

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІҢ РӨЛІН НЫҒАЙТУ МЕХАНИЗМДЕРІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ халқының ұлттық мәдениет пен рухани дәстүрлерді қайта түлетуге бағытталған негізгі өзара іс-қимыл тетіктері зерделенеді. Қазақ тілінің мәртебесін арттыру проблемасына автор ретінде елдің барлық деңгейлердегі іс жүргізудегі қазақ тілін қолдануға жіті назар аударылады. Қазақ тілі қалыптасты, оларда әр түрлі ұлттың негізін қалаған тайпалар сөйлеп келді, көптеген ғасырлардың ішінде сол тілдердің бір-біріне Қазақстан аумағынан шығу тегі бойынша және жақын орналастырған болатын. Қазақ тілінің құрылу үдерісі қалыптастырумен қатар ұлтта қалыптасты. Бұл ретте жаңа сөздер, тілдің дамуына қарай жүрді, сондай-ақ, басқа да халықтардың қарыз алуы есебінен қоғамдық-экономикалық жағдаят пайда болған байыту есебінен қазақ қоғамының өмірі дамыды. Жаңа әдеби араб тілінің ықпалымен қазақтардың діни және мәдени байланыстары қазақ тілінде кездеседі. Сонымен қатар, парсы және басқа да көптеген сөздер түркі халықтарының тілдеріне көптеген ғасырлар бойы енді. Қазақ тілі, барша қазақстандықтардың шоғырландыру мәдениетінің бір бөлігі ретінде қосымша фактор болуы тиіс. Ол үшін қазақ халқының мәдениетін, салт-дәстүрлерін, барлық ұлттар мен халықтардың тұрмыс таным негізі ретінде қабылдауы керек.

Түйін сөздер: орыс тілінің экспансиясы, жергілікті ұлт тілінің жойылуы, тіл саясаты, лингвистикалық кеңістік, тілдік нормализация, тілдердің үш тұғырлығы, тілдік тепе-теңдік, ресми тіл

Rakhimova G.D.¹

¹Senior Lecturer,

*Department of Political Science and Socio-Philosophical
disciplines of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Candidate of Philosophy*

ABOUT THE MECHANISMS OF STRENGTHENING THE ROLE OF THE STATE LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the main mechanisms of interaction aimed at reviving the national culture and spiritual traditions of the Kazakh people. The author pays close attention to the problem of raising the status of the Kazakh language both in the work of the country at all levels. The Kazakh language was formed over many centuries on the basis of those languages spoken by various tribes who had long inhabited the territory of Kazakhstan and were close to each other in origin. The process of formation of the Kazakh language in parallel with the formation of the nation. At the same time, the enrichment of the language was going on, at the expense of new words that arose as the socio-economic life of the Kazakhs developed, as well as through borrowing from other peoples. In the literary Kazakh language there are a lot of words from Arabic and Farsi - in connection with the huge religious and cultural influence of these peoples on Kazakhs and other Turks, for many centuries. Kazakh language as a part of culture should become an additional factor of consolidation of all Kazakhstan. It is the basis of knowledge for all nations and nationalities of culture, traditions, customs, life of the Kazakh people.

Key words: expansion of the Russian language, extinction of the language of the indigenous nation, language policy, linguistic field, language normalization, triune languages, linguistic equality, official language

Введение. На наш взгляд, мы достигли за двадцать семь лет независимого развития довольно больших успехов. Однако, наиболее важным и уязвимым в Казахстане звеном социо-гуманитарного развития является недостаточное применение государственного языка на всех уровнях. Казахский язык, являясь государственным языком в нашей республике, переживает непростой период в своем

развитии. Длительная экспансия русского языка, похоже, дополняется не менее жесткой экспансией английского языка в условиях рыночной экономики. Надежды на то, что с приобретением государственной независимости казахский язык будет регулярно и повсеместно применяться, пока не оправдались. Объявление его государственным языком в республике, – обращал в свое время внимание академик НАН РК А.Н. Нысанбаев, – пока не принесло ему ни подъема престижа, ни покровительственных забот со стороны властных органов, в том числе их высшего звена. Процесс вымирания языка коренной нации в его собственной республике в силу ряда факторов становится ощутимее, чем в колониальную эпоху XIX и XX веков [1, С.73].

Методы. В основе методологии исследования применен диалектический метод, освобожденный от материалистического или идеалистического монизма и основанный на плюралистической, многолинейной взаимозависимости всех общественных явлений. Использован также метод диалектической взаимозависимости и взаимодействия методов: теоретического и эмпирического, исторического и логического, индукции и дедукции и др. Использован также метод структурно-функционального анализа, испытанный и оправдавший себя в течение продолжительного времени в гуманитарных науках в западных странах.

Результаты. В соответствии с Основным Законом Республики Казахстан 1995 года, по оценке многих специалистов, статус казахского языка стал еще менее определенным и расплывчатым. Закрепленная установка о том, что «в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык» (п. 2 ст. 7), по сути, сделала государственными и казахский, и русский языки. В этом равенстве нет большой беды, если бы эти два национальных языка резко не различались по своему удельному весу и состоянию. Фактически, их государственное равенство является фикцией. Такая конституционная установка могла быть уместной и работала на пользу, если бы казахский язык жил нормальной жизнью и уже в предыдущий период не был вытеснен из общественного и государственного употребления.

Из этого положения (п. 2 ст.7 Конституции) вытекают отдельные вопросы. Например, совершенно не ясно правовое содержание термина «официальный» и каково его отличие от понятия «государственный» в отношении языка? Возможно, понадобится юридино-герменевтическое толкование ученых-специалистов по этому вопросу. Трудность возрастает еще и с тем, что в приведенной норме термин «официальное толкование» недвусмысленно означает «государственное толкование». Как же при таком положении отличить официальный язык от государственного?

Далее, в п. 2 ст. 7 Конституции говорится и об органах местного самоуправления, но их правовому статусу посвящена лишь одна, 89-я статья Основного Закона. По прошествии более двадцати лет со дня принятия Конституции был наконец-то принят Закон о местном самоуправлении [2]. Местное самоуправление – основной правовой институт гражданского общества, без которого (гражданского общества) невозможно правовое государство и нельзя представить сформировавшуюся цельную правовую систему.

Дискуссия. Кроме того, большинство руководителей, чиновников, служащих государственного аппарата всех ветвей власти ныне составляют казахи или числящиеся казахами. Большая часть из них – выпускники городских школ, обучавшиеся в вузах на русском языке, – не владеют или плохо владеют казахским языком. В качестве примера приведем обещание нового Министра национальной экономики Республики Казахстан Т.М. Сулейменова, назначенного на эту должность в декабре 2016 года, выучить в течение шести месяцев родной язык и ответить на все вопросы депутатов Парламента на родном языке.

Предлагаем проводить языковую дифференциацию, чтобы усилить лингвистические требования к казахам по изучению государственного языка. В таком случае официальность русского языка будет относиться только к русским и другим русскоязычным гражданам (неказахам), которые могут постепенно овладевать казахским языком. При этом официальность русского языка, по нашему мнению, сама собой постепенно приобретет собственное правовое содержание в отличие от государственного.

Языковая политика в нашем государстве основывается на следующих нормативно-правовых актах: Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года [3], Закон «О языках» в Республике Казахстан от 11 июля 1997 года [4], «Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 годы» от 29 июля 2010 года [5], Концепция культурной политики Республики Казахстан от 4 ноября 2014 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан [6].

Многие исследователи считают, что «языковая политика проводится с соблюдением «функционального принципа формирования лингвистического поля в республике», направленного на: а) осуществление языкового строительства по трем стратегическим направлениям; б) создание ситуации благоприятствования процессам языковой нормализации; в) целенаправленное и последовательное воздействие на функциональный статус и стандартизацию казахского языка. Языковая политика определяется как неотъемлемая часть национальной политики» [7, С.8-9].

Безусловно, язык и культура взаимно связаны самым тесным образом. Мы полностью согласны с автором, утверждавшей, что «культурное поле лишь носителям представляется целостным и взаимосвязанным, – сторонний же исследователь наблюдает, наряду с добротной и тщательно проработанными местами, зияющие пустоты, не заполненные культурным смыслом» [8]. Культура – столь мощное многоаспектное образование, что любая попытка создать ее целостное описание (так сказать, мегаконструкт) обречена на неполноту и частичную утрату смыслов [9, С.5].

Доктор филологических наук, проф. З.К. Ахметжанова считает, что «невербальная коммуникация казахов имеет достаточно выраженную дифференциацию по половому признаку. Невербальный компонент общения казахов связан с актуализацией гендерных стереотипов, существующих в обществе, связанных с традициями и обычаями казахского народа и имеет высокую степень ритуализованности» [10, С.95].

Проблемы развития казахского языка всегда находились в поле зрения политиков, мыслителей, общественных деятелей, так, еще 100 лет назад, в Программе партии «Алаш», в IX разделе, подчеркивалось: «Народное образование должно быть достоянием всех. Обучение во всех учебных заведениях бесплатное. В начальных школах преподавание должно вестись на родном языке. Киргизы должны иметь свои средние и высшие учебные заведения, включительно до университетов. Школа должна быть автономна; правительство не должно вмешиваться во внутреннюю жизнь школы. Все учителя (мугалимы) и профессора избираются. Просвещение на местах должно происходить в избах-читальнях» [11, С.200].

Как видим, многие положения не утратили своей актуальности и по сей день. Естественно, изменились подходы, сменились приоритеты в XX веке, наступила эпоха глобализации. Однако, проблема-то осталась во многом нерешенной. Не случайно в Патриотическом акте «Мәңгілік ел», принятом 26 апреля 2016 года на XXIV сессии Ассамблеи народа Казахстана зафиксировано: **«Мәңгілік Ел – это общность Истории, Культуры и Языка. Мы будем бережно относиться к нашему общему историческому наследию. Мы будем преумножать культурное многообразие народа Казахстана. Мы будем следовать принципу развития государственного языка как основы консолидации общества, трехязычия как главного условия конкурентоспособности нации. Мы – Большая Страна – Большая Семья»** [12].

А ведь более десяти лет назад, в Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28 февраля 2007 года, в двадцать шестом направлении «Духовное развитие народов Казахстана и триединая языковая политика глава государства акцентировал внимание на следующем: «Предлагаю начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков». Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику» [13, С.100]. Н.Б. Сейсен подчеркивает: «Республика Казахстан выходит на международную арену. Вместе с тем, была утверждена концепция развития триединства языков, которая является ответом нашего государства, вызванного временем» [14, С.39].

В заключение отмечу, что выше указанные механизмы укрепления государственного языка в Республике Казахстан будут всецело способствовать тому, что казахский язык в скором времени займет свое достойное место в обществе и выступит действенным фактором возрождения казахской культуры.

Список использованной литературы:

1. Нысанбаев А.Н. *Ценности и идеалы независимого Казахстана. Коллективная монография.* – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2015. – 322 с.
2. *Республика Казахстан. Закон. О местном самоуправлении от 04.10.2006 г. //Казахстанская правда.* – 2006. – 12 октября.
3. *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.* – Алматы: Жети-Жаргы, 1995.

4. Республика Казахстан. Закон. О языках от 11.07.1997 г. //Казахстанская правда. – 1997. – 15 июля.
5. Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 годы от 29 июля 2010 года Республики Казахстан. //Казахстанская правда. – 2010. – 30 июля.
6. Концепция культурной политики Республики Казахстан от 4 ноября 2014 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан //www.inform.kz.
7. Сулейменова Э.Д., Смагулова Ж.С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане. – Алматы: Казакуниверситети, 2005. – 344 с.
8. Лурье С.В. Историческая этнология. – М.: Наука, 1997. – 362 с.
9. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности. – Санкт-Петербург: Речь, 2003. – 320 с.
10. Ахметжанова З.К. Язык: система, функционирование моделирование. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2007. – 379 с.
11. Кул-Мухаммед М. Программа «Алаш»: фальсификация и действительность. – Алматы: Атамұра, 2000. – 240 с.
12. Патриотический акт «Мангилик ел» от 26.04.2016 <http://www.kazpravda.kz/news/politika/patrioticheskii-akt-mangilik-el-polnii-tekst/>.
13. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» от 28.02.2007 г. – Алматы: Жети-Жарғы, 2007.
14. Сейсен Н.Б. Политическая общность людей в свете политической и социальной модернизации //Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Социологические и политические науки». – № (59). – С.37-41.

МРНТИ 11.15.31

Абсаттаров Г.Р.¹

¹ кандидат политических наук, и.о.ассоц. профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г. Алматы, Казахстан

ЕДИНСТВО И РАЗЛИЧИЕ ПРИНЦИПОВ ПОЛИТИКИ, ПРАВА И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы единства и различий принципов политики, права и правовой культуры в Казахстане, которые еще неизучены в политической науке. В статье отмечается, что принципы правовой культуры Казахстана тесно переплетены с принципами политики, права, культуры, но при этом выполняют другую роль, имеют иную ориентацию. Важнейшая задача правовой культуры Республики Казахстан заключена в том, чтобы в основе политической, законодательской и правоприменительной деятельности были положены политико-правовые идеи, выражающие прогрессивную политико-правовую идеологию, соответствующую политико-правосознанию казахстанского общества. В месте с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, культура, государство, общество, народ, сознание, идеология, идея, принцип, единство, различие, ценность, справедливость, закон

Ғ.Р. Әбсәттаров¹

*¹саяси ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессорының міндетін атқарушы
Алматы, Қазақстан*

САЯСАТ, ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ПРИНЦИПТЕРІНІҢ БІРЛІГІ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ: МӘСЕЛЕНІҢ ҚОЙЫЛУЫ

Аңдатпа

Мақалада саяси ғылымында әлі де зерттелмеген Қазақстандағы саясат, құқық және құқықтық мәдениет принциптерінің бірлігі мен айырмашылығының өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада Қазақстанда құқықтық мәдениет принциптері тікелей саясат пен құқық, мәдениет принциптерімен байланысты, сонымен қатар құқықтық мәдениет принциптерінің олармен салыстырғанда өзгеше орны және бағдары бар екені атап көрсетіледі. Қазақстан Республикасының құқықтық мәдениетінің негізгі міндеті саяси, заң-шығармашылық және заңда қолданулық қызметі негізінде қойылған прогрессивті саяси құқықтық идеологияны көрсететін саяси-құқықтық идея, сонымен қатар оған қазақстандық қоғамының саяси-құқықтық санасына сәйкес келетін. Сондай-ақ мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: саясат, құқық, мәдениет, мемлекет, қоғам, тұлға, халық, сана, идеология, идея, принцип, бірлік, айырмашылық, құндылық, әділдік, заң

G.R. Absattarov¹

*¹Candidate of political sciences, acting associated professor of department
political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University
named after Abay, Almaty, Kazakhstan*

UNITY AND DISTINCTION OF THE PRINCIPLES OF POLICY, RIGHT AND LEGAL CULTURE: STATEMENT OF THE PROBLEM

Abstract

In article are considered the topical issues of unity and distinctions of the principles of policy, the right and legal culture in Kazakhstan which aren't studied in political science yet. In article it is noted that the principles of legal culture of Kazakhstan is closely bound with the principles of policy, the rights, cultures, but at the same time carry out other role, have other orientation. The most important problem of legal culture of the Republic of Kazakhstan is concluded in that at the heart of political, legislative and law-enforcement activity the political and legal ideas expressing the progressive political and legal ideology corresponding to the political sense of justice Kazakhstan society have been put. In article is paid attention and to discuss questions.

Key words: policy, right, culture, state, society, people, consciousness, ideology, idea, principle, unity, distinction, value, justice, law

Прежде всего следует отметить, что проблемы единства и различий принципов политики, права и правовой культуры еще недостаточно изучены в социально – политической науке. Естественно, в одной статье невозможно охватить все аспекты рассматриваемой проблемы. Поэтому, рассмотрим на материалах Казахстана некоторые вопросы единства и различий принципов политики, права и правовой культуры.

Нам представляется важным акцентировать внимание на том, что единство принципов политики, права и правовой культуры Республики Казахстан обусловлено и единством их духовного источника, каковым является общественное сознание, прежде всего, господствующие типы политико-правовой идеологии. В этой связи отметим, что «взаимопроникновение» политики, культуры и права в Казахстане происходит и при формировании правовой культуры, когда в результате целенаправленной деятельности казахстанского государства в сфере политико-правотворчества обеспечивается становление составных компонентов формируемой правовой политики страны. В этой связи правовая культура Республики Казахстан, во-первых, легализует важнейшие идеи правосознания и политичес-

кого сознания в качестве общеобязательных требований позитивного права и научной политики, а, во-вторых, обеспечивает их практическую реализацию в действующей системе общественных отношений: определяет приоритетные направления политико-правового развития казахстанского общества; вырабатывает оптимальные пути и средства их достижения; обеспечивает планомерную и согласованную деятельность политических, культурных, правотворческих и правоприменительных органов; ориентирует политическую, юридическую практику на единообразное понимание и соблюдение основополагающих политико-культурно-правовых начал; направляет политико-правовоспитательную деятельность государственных органов и общественных организаций на формирование у граждан и должностных лиц основ политического, культурного, юридического мировоззрения.

В этом смысле представляется важным подчеркнуть, что если проявляется декларативность политики или культуры, или, права в Казахстане есть первый показатель того, что в обществе отсутствует единая, реалистичная и целенаправленная правовая культура, выступающая гарантией соблюдения и охраны официально признанных политико-правовых, культурных ценностей. Поэтому, с этих позиций правовую культуру Республики Казахстан следует рассматривать в числе наиболее важных общесоциальных условий и специально-политическо-юридических средств обеспечения и охраны прав и свобод граждан, укрепления законности и правопорядка и т.д. Однако, как показывает казахстанский опыт, ослабление правовой культуры в сфере профилактики правонарушений, в вопросах реализации государственной политики, административной, уголовной и иных видов юридической ответственности негативно отражается на функционировании этих юридических, политических механизмов [1].

Итак, вполне очевидно, что принципы в правовой культуре Республики Казахстан отражают воплощенные в ней политические, культурные и юридические идеи [2]. В этом плане значение принципов правовой культуры Республики Казахстан видится, во-первых, в том, что процесс законно-творческой деятельности должен преломляться сквозь призму руководящих идей политики, правовой политики, и политики правовой культуры, поскольку принципы правовой культуры Республики Казахстан не только указывают путь формирования законодательства, но и удерживают его в оперативных рамках, обеспечивая необходимую стабильность и единство общества.

Во-вторых, значение принципов правовой культуры Республики Казахстан заключается в том, что они выступают регулятором правоприменительной, политической деятельности. Практика, ориентируясь на них, осуществляет правоприменительную, политическую деятельность не только в строгом соответствии с буквой закона, справедливости, но и в согласии с духом политико-правовых требований. Руководящие начала здесь служат гарантом правильности применения правовых предписаний и политических, нравственных норм.

В-третьих, эффективность реализации правовой культуры Республики Казахстан в немалой степени зависит и от правильного понимания гражданами основных политических и правовых принципов [3]. Так, результаты политологических исследований показывают, что в сфере массового правосознания, политического сознания при соблюдении политико-правовых предписаний гораздо большее значение имеет усвоение политических, правовых принципов, чем знание конкретных норм.

Как видим, принципы правовой культуры Республики Казахстан тесно переплетены с принципами политики, права, культуры, но при этом выполняют другую роль, имеют иную ориентацию. Эту же мысль можно выразить и так, что единство принципов политики, права и правовой культуры не означает их полного совпадения.

В этой связи, например, можно определить следующие наиболее важные отличительные особенности принципов правовой культуры Республики Казахстан от принципов казахстанского права: во-первых, закрепляются не только нормах права, но и в директивных документах; во-вторых, определяют не только характер законодательства, но и практику его применения; в-третьих, входят в число «составляющих» принципов права; в-четвертых, отражая принципы права, представляют собой конкретизацию последних применительно к конкретной сфере или виду деятельности.

Политологический анализ единства и различий принципов политики, права и принципов правовой культуры Республики Казахстан через призму характера деятельности последней, позволяет выявить специфические требования, проявляющиеся и в других принципах. Так, поскольку правовая культура Казахстана есть деятельность, то для ее наиболее важным принципом – требованием выступает принцип реализма. Заключение в этом принципе требования, побуждают принимать политико-правовые решения, строго соответствующие реальным и действительным потребностям Казахстана – народа, общества и личности. Иначе говоря, этот принцип обязывает субъектов правовой культуры

Республики Казахстан принимать такие программы и определять стратегические цели и тактические задачи, которые могут быть практически реализованы, гарантированно достигнуты «для стабильного развития независимого Казахстана» [4]. А при игнорировании же принципа – требования реализма превращает политику правовую культуру в утопию, сводит на нет результаты ее деятельности.

Следует сказать, что общей характеристике принципов правовой культуры Республики Казахстан служит и то важное обстоятельство, что принципы позитивного права должны исходить из принципов правовой культуры, но при этом они конкретизируют и детализируют их, насыщают последние политико-правовой материей.

Понимание смысла и значения принципов правовой культуры Республики Казахстан требует, в свою очередь, и их научной классификации, в основу которой могут быть положены разные критерии. В этом смысле важно иметь в виду, что общей чертой политико-правовых принципов является то, что они выступают в качестве основополагающих идей политико-правосознания и по отношению к правовой культуре имеют характер исходных политико-правовых требований. Такое их положение, с учетом характера предъявляемых требований, позволяет подразделить политико-правовые принципы Казахстана на две группы: политико-правовые и неполитико-правовые, а последние, в свою очередь – на две подгруппы: принципы правильной политики и объективного права, т.е. те идеи политико-правосознания, которые положены в основу политико-правовой системы казахстанского общества и обладающие в связи с этим качеством официально признанных и гарантированных государством политическо-нравственных и юридических требований; собственно принципы политико-правосознания казахстанского народа, т.е. те политико-правовые идеи, которые не получили внешнего выражения в источниках действующего права, политики и правовой культуры Казахстана.

Первым присущи все черты политики и права как государственно-волевого регулятора общественных отношений в Казахстане: общеобязательность, формальная определенность и др., поскольку они воплощают в себе важнейшие ценностные ориентиры казахстанского общества и государства и выступают по отношению к политико-правовой деятельности как обязательные государственно-правовые веления. Такое значение в современном Казахстане имеют и такие принципы как гуманизм, равноправие, демократизм, законность, политико-идеологический плюрализм, взаимная ответственность личности и государства [5] и др.

Поскольку указанные принципы опосредуются казахстанским государством в процессе его политико-правотворческой деятельности, то в этом смысле они являются выражением соответствующей правовой культуры Казахстана. Из этого положения было бы неправильно делать вывод, что в основе принципов политики и права Казахстана лежат какие-то особые принципы правовой культуры. Речь идет лишь о том, что правовая культура Республики Казахстан обеспечивает объективацию ведущих идей политико-правосознания в качестве исходных начал действующего права и политики.

Следовательно, важнейшая задача правовой культуры Республики Казахстан заключена в том, чтобы в основе политической, законотворческой и правоприменительной деятельности были положены политико-правовые идеи, выражающие прогрессивную политико-правовую идеологию, соответствующую политико-правосознанию казахстанского общества [6].

Что касается второй подгруппы политико-правовых принципов, то они составляют важный элемент политико-правовой культуры казахстанского общества, тот духовный потенциал, за счет которого пополняется и содержательно обновляется официальная политико-правовая идеология Казахстана.

Указанные принципы отражают широкий спектр представлений о политике и праве Казахстана, их природе и социальной ценности. В них проявляются особенности социально-политического положения различных групп, слоев казахстанского общества, их потребности и интересы, а также своеобразие научной традиции, влияние различных философских, нравственных, религиозных концепций и др. Наиболее социально значимые идеи политико-правосознания, по мере созревания необходимых социально-экономических и других предпосылок, становятся составной частью действующего права, политики страны, и утверждаются в общественной практике велениями государства.

К примеру, идея «общечеловеческих ценностей в Казахстане», выражающая гуманистические начала современного права, составным компонентом действующего казахстанского права стала сравнительно недавно. Однако, свое ценностно-нормативное воздействие в виде важного ориентира правосознания она оказывала на социально-политическую практику задолго до ее официального признания и, в качестве одной из центральных идей правосознания, создавала необходимые идеологические предпосылки политики правовой культуры казахстанского государства.

Особое значение принципов политико-правосознания, как непосредственно действующих ценностно-нормативных основ правовой культуры Республики Казахстан, обнаруживается на переломных этапах развития общества, когда оно ищет новый уклад политико-правовой жизни, отвечающий его материальным и духовным потребностям. В такой ситуации указанные принципы образуют ту ценностно-нормативную основу правовой культуры Республики Казахстан в соответствии с которой вносятся изменения в действующее законодательство, практику его применения.

Например, характеризуя неправовые принципы в Казахстане, представляющие собой руководящие идеи организационного характера, можно отметить, что в них выражаются те объективные по своей сути требования, которые предъявляются к политико-правовой деятельности с точки зрения ее наиболее целесообразной организации. К этим принципам можно отнести: экономичность, реализм, стабильность, планомерность, субординацию, координацию и др. К данной группе можно отнести и принцип научной обоснованности правовой культуры Республики Казахстан, о котором уже упоминалось в нашем исследовании. В отличие от правовых принципов, которые выражают сущность правовой культуры, ее базовые ценностные ориентиры, неправовые принципы не имеют такого значения, поскольку не обладают политико-правовыми свойствами.

В заключении, следует сказать, что в реальной действительности Казахстана правовая культура, в результате ее несоответствия организационным принципам может быть малоэффективной, ненаучной и недальновидной. В подобном случае, не подвергая сомнению правовое качество правовой культуры Республики Казахстан, тем не менее возникает вопрос о необходимости ее совершенствования, поскольку сама политическая деятельность может вступать в противоречие с основополагающими принципами правосознания. В этом случае игнорирование прав личности, требований равноправия, справедливости, законности, вполне справедливо лишает правовую культуру Казахстана ее правового, а в конечном итоге политического и нравственного значения.

Список использованной литературы:

1. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года – новый этап в правовом строительстве. Материалы международной научно-практической конференции.* – Алматы, 2010.
2. *Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans.-Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013. – S.135-141.*
3. *Конституция Республики Казахстан.* – Алматы: Юрист, 2017. – С. 4-6.
4. *Айтхожин К. Созидательные новеллы основного закона// Мысль. – т2017, №4. – С.10.*
5. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года// Казахстанская права. – 2009, 27 августа.*
6. *Абсаттаров Г.Р. Правовое сознание в системе государственной политики Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. – 2009, №1. – С.50-57.*

МРНТИ 11.15.89

Кагазбаева Э.М.¹

*¹кандидат политических наук, зав. кафедры языков и перевода региона Ближнего Востока
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
г. Алматы, Казахстан*

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ РОЛЬ СМИ В УКРЕПЛЕНИИ КАЗАХСТАНО-КИТАЙСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА В РАМКАХ ПРОЕКТА «ОДИН ПОЯС-ОДИН ПУТЬ»**

Аннотация

В данной статье рассматривается политическая роль средств массовой информации в укреплении казахстано-китайского сотрудничества в рамках проекта «Один пояс-один путь». Средства массовой информации способствуют взаимодействию бизнеса и власти, выступают естественным партнером власти и играют важную роль в реализации китайской инициативы, способствуют распространению и популяризации данного проекта, необходимое как для эффективного сотрудничества в различных областях между Казахстаном и Китаем, так и для обеспечения доступа широкой общественности к информации о целях и путях реализации проекта.

Контент-анализ казахстанских средств массовой информации показал, что китайская инициатива «Один пояс – один путь» с самого начала его провозглашения имел поддержку со стороны нашего государства. Информация целенаправленно распространяется в основном через деловые и официальные средства массовой информации, что говорит о желании властей транслировать информацию определенной группе населения, целевой аудитории, в частности для казахстанских предпринимателей. Китайская инициатива «Один пояс – один путь» рассматривается казахстанскими средствами массовой информации как «окно возможностей» для Казахстана.

Ключевые слова: средства массовой информации, сотрудничество, общественное мнение, политика, экономика, геополитический проект, стратегическое партнерство

Э.М. Қағазбаева¹

*¹саяси ғылымдар кандидаты, Абылай хан атындағы ҚХҚ және ӘТУ-нің Таяу Шығыс аймақтардың тіл және аударма кафедрасының меңгерушісі
Алматы қаласы, Қазақстан*

«БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ЖОБАСЫ АЯСЫНДА ҚАЗАҚ-ҚЫТАЙ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН НЫҒАЙТУДАҒЫ БАҚ-ТЫҢ САЯСИ РӨЛІ

Аңдатпа

Бұл мақалада «Бір белдеу – бір жол» жобасы аясында қазақ-қытай қарым-қатынасын нығайтудағы бұқаралық ақпарат құралдарының саяси рөлі қарастырылған. Бұқаралық ақпарат құралдары биліктің шынайы серіктесі бола отырып, бизнес пен биліктің өзара әрекеттестігіне әсер етеді және қытайлық инициативаның жүзеге асуында маңызды рөл ойнайды. Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары аталған жобаның өрістеуіне және көпшілікке таралуына мүмкіндік беріп, Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынасы үшін және дүйім жұртқа аталған жобаның мақсаты мен жолдары туралы ақпаратты таратуда тиімді құрал болып табылады.

Қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының контенттік сарапталуы бойынша, қытайлық «Бір белдеу – бір жол» инициативасы өзінің жариялану күнінен бастап біздің мемлекетіміз тарапынан қолдау тапқан. Мәліметтер негізінен іскерлік және ресми бұқаралық ақпарат құралдары арқылы мақсатты түрде таратыла отырып, үкіметтің ақпараттарды белгілі бір адамдар тобына, мақсатты аудиторияға, соның ішінде қазақстандық кәсіпкерлерге жеткізуде қызығушылығын көрсетуде. Қытайлық «Бір белдеу – бір жол» инициативасы қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдары тарапынан, Қазақстан үшін «мүмкіндіктер терезесі» ретінде қарастырылған.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, ынтымақтастық, қоғамдық пікір, саясат, экономика, геосаяси жоба, стратегиялық әріптестік

Kagazbaeva E.M.¹

¹The candidate of political science, manager of the chair of languages and translation of the Nearest East of Kazakh University of International Relations and World languages by Abylaikhan, Almaty city, Kazakhstan

THE POLITICAL ROLE OF THE MEDIA IN STRENGTHENING THE KAZAKH-CHINESE COOPERATION IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT «ONE BELT ONE ROAD»

Abstract

This article is devoted to the political role of the media in strengthening the Kazakh-Chinese cooperation within the framework of the «One belt – One road» project. The media contributes to the interaction between business and government, serves as a natural partner in governing and has an important role in the implementation of the Chinese initiative. It also promotes the dissemination and promotion of the project, which is necessary both for effective cooperation in various fields between Kazakhstan and China, and for ensuring broad public access to information on the purposes and ways of project implementation.

According to the content analysis of Kazakhstani mass media the Chinese initiative "One belt – one way" had support from our state from the very beginning of its proclamation. The information is deliberately distributed mainly through business and official mass media, which shows the authorities' desire to broadcast information to a certain group of the population, the target audience, in particular for Kazakh entrepreneurs. The Chinese initiative «One belt – one way» is viewed by the Kazakhstani media as a «window of opportunity» for Kazakhstan.

Key words: mass media, social attitude, politics, economics, geopolitical project, strategic partnership

Введение. В информационном обществе происходит постоянное повышение политической роли средств массовой информации. Посредством СМИ власть реализует ряд задач, связанных с экономической политикой государства. Средства массовой информации являются важнейшим инструментом реализации политического процесса. Именно политико-экономический контент изданий определяет их особую роль в политической коммуникации.

В данной статье мы проанализировали публикации еженедельного республиканского делового издания «Капитал.kz», а также общенациональной газеты «Казахстанская правда» на предмет определения роли СМИ в освещении китайской инициативы «Один пояс-один путь». Казахстан имеет большие амбиции в отношении инициативы «Один пояс – один путь», поскольку географически является идеальной точкой, соединяющей Китай и Запад, а интерес Казахстана к инициативе неоспорим – правительство Казахстана уже участвует в программе «Нұрлы жол» (Светлый путь). В 2016 году правительства двух стран подписали «План сотрудничества по сопряжению строительства экономического пояса Шелкового пути и новой экономической политики «Светлый путь». Согласно плану, стороны будут укреплять сотрудничество по новым источникам энергии и другим новым отраслям промышленности, расширять масштабы сотрудничества в таких областях как строительная техника, автомобильная промышленность и т.д., содействовать индустриальному сотрудничеству по легкой и пищевой промышленности, строительным материалам, а также усиливать сотрудничество по модернизации текстильной промышленности [1]. По мере того как концепция экономического пояса Шелкового пути укореняется в Казахстане, заметно повышается уровень взаимосвязи между Китаем и Казахстаном. В этот политический процесс включены и средства массовой информации, способствуя взаимодействию бизнеса и власти. Как показало наше исследование, СМИ в этом вопросе выступает естественным партнером власти.

Основная часть. Средства массовой информации традиционно имеют большое влияние на граждан Казахстана, классическая задача которых – всеобъемлющее информирование граждан о ситуации в стране и в мире. По данным комитета связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, «если до 1990 года в стране издавалось всего 10 республиканских государственных печатных изданий и выходили в эфир 21 теле – и радиоканал, то на текущий момент в стране действуют 2695 единиц СМИ. Подавляющее большинство в общей структуре – 90% – составляют газеты (1619) и журналы (808), 9,5% – электронный СМИ (63 телекомпании, 42 радиокomпании, 146 операторов кабельного телевидения и 6 – спутникового вещания) и 0,5% – информационные агентства» [2, с.34]. При этом каждое информационное агентство, телеканал или газета, проводит собственную редакционную и информационную политику.

В силу современных условий СМИ в большинстве своем являются частными. Государство оставило себе контроль лишь над крупными телевизионными компаниями такими, как «Агентство «Хабар», ТРК «Казахстан», и рядом республиканских и областных газет. В остальных СМИ, позиционирующих себя независимыми, редакционная политика по выпуску той или иной информации находится в частных руках.

СМИ играют важную роль в реализации концепции «Один пояс – один путь», способствуют распространению и популяризации данной инициативы, создавая глобальное информационное пространство проекта, необходимое как для эффективного сотрудничества в различных областях между странами, так и для обеспечения доступа широкой общественности к информации о целях и путях реализации проекта.

В данном исследовании мы провели контент-анализ более 100 статей, опубликованных в деловом издании «Капитал.kz», а также общенациональной газете «Казахстанская правда» с 2016 по 2017 годы. Проведенный нами исследовательский анализ выявил в целом положительную риторику СМИ по отношению к инициативе «Один пояс – один путь». И лишь в немногочисленных из проанализированных сообщений были выявлены непонимание и предвзятость. На этом основании можно говорить о признании китайской инициативы в Казахстане, хотя выраженная позитивная окраска сообщений присутствует далеко не всегда. Внимание средств массовой информации к теме показывает, насколько развитие экономики неотделимо от средств массовой информации.

Казахстанские СМИ в рамках реализации проекта «Один пояс – один путь» придают большое значение вопросам торгово-экономического, научно-технического, культурного характера, двустороннего сотрудничества. Казахское информационное агентство и китайское информационное агентство Синьхуа регулярно обмениваются новостями в сфере экономики, культуры, спорта, политики, социальной сферы: эти темы регулярно освещаются казахскими государственными телеканалами и казахскими республиканскими газетами.

С развитием проекта «Один пояс – один путь» все больше китайских компаний и китайских брендов выходят на мировой уровень. На сегодняшний день в Казахстане представлено достаточно много китайских компаний: компьютерная техника Huawei и ZTE, Lenovo и Xiaomi, ASUS, бытовая техника бренда TCL, Midea. Все перечисленные бренды успешно зарекомендовали себя на рынке Казахстана и роль казахстанских СМИ в этом очень велика. В казахстанских средствах массовой информации возрастает количество рекламы китайских брендов, растет и количество наружной рекламы, рекламы на транспорте. Телевидение, радио, газеты, веб-сайты в своих сообщениях часто освещают деятельность китайских компаний и используются китайскими брендами в качестве канала рекламной коммуникации. Аналогичные коммуникационные потоки следует наращивать и казахстанским брендам, стремящимся выйти на рынок Китая. В рамках реализации инициативы «Один пояс – один путь» очевидной становится важная роль средств массовой информации в формировании общественного мнения в сфере межгосударственного взаимодействия, во многом зависящая от идеологической позиции СМИ и влияющая на динамику развития экономических отношений двух государств.

Целый ряд аналитических публикаций на эту тему появился за последние три года в еженедельном республиканском деловом издании «Капитал.kz». Проведенный нами анализ выпущенных статей и обзоров корреспондентами центра деловой информации «Капитал.kz» показал, что в 2014 году было опубликовано 7 статей, в 2015 году – 20, 2016 году – 16, а уже в 2017 году было опубликовано более 60 статей, широко освещающих сотрудничество Китая и Казахстана в рамках проекта «Один пояс – Один путь».

Так, 2017 году публиковались статьи о создании фонда прямых инвестиций «China-Kazakhstan Nurly Investment Fund», средства данного фонда планировалось в первую очередь, направить в приоритетные сектора экономики, в том числе на развитие высокотехнологических, инновационных и наукоемких проектов в рамках реализации мега проекта «Один пояс – Один путь» [3, с.2]; о крупных коммерческих проектах Казахстана при непосредственном участии китайских бизнесменов. Интерес представляет информация, что «в настоящее время в казахстанско-китайском инвестиционном портфеле насчитывается 51 проект на общую сумму около 28 млрд долларов. В основном эти проекты сосредоточены в нефтегазовом, в химическом и энергетическом блоке, в горно-металлургическом, транспортном сельскохозяйственном и машиностроительном секторах. Бизнес-сообщество Китая – это стратегический партнер и нашей компании – группы АО «Самрук-Казына». Китайские инвестиции привлечены в 14 проектов группы компаний» [4, с.3].

В центре внимания журналистов оказалась перспектива долговременного присутствия и инвестирования китайских компаний в экономику Казахстана. Было акцентировано внимание к трансконтинентальному проекту Экономического пояса нового Шелкового пути, который инициирован КНР и предусматривает развитие современных транспортных коридоров и промышленно-логистических площадок на сухопутном пути из Китая в Европу [5, с.3]. Стратегия этого трансконтинентального коридора поддержана странами Евразийского экономического союза (Россия, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Армения), многими государствами Азии, Европейским союзом. Сегодня оборот внешней торговли между КНР и Евросоюзом достигает почти 600 млрд. долларов, а по прогнозам, к 2020 году он вырастет до 800 млрд. Возникает потребность ускорить движение грузов за счет сухопутного, а не морского пути. Дело в том, что сухопутный вариант транзита через Евразию дает 15-20 дней выигрыша по сравнению с обычным морским вариантом перевозок вокруг Южной Азии, через Индийский океан и Суэцкий канал. Используются два пути: Транссибирская магистраль и второй Евроазиатский трансконтинентальный коридор через Синьцзянь-Уйгурский автономный район КНР и Казахстан. При этом грузы могут проследовать из КНР по железной дороге либо даже автотранспортом, а затем быть направлены европейским получателям через порты на Балтике. Существенным элементом этого не просто экономического, но геостратегического проекта становится взаимодействие железных дорог и автомобильных перевозчиков с морскими портами. Свои участки нового Шелкового пути потенциально могут развивать не только Казахстан, Кыргызстан, Россия, но и Беларусь и страны Балтии.

Следует заметить, что наибольшее количество статей по данной теме было опубликовано в 2017 году. Это наглядный пример того, что китайская инициатива «Один пояс – Один путь» из инициативы перешел в плоскость практической реализации.

Газета «Капитал.kz» стало также площадкой для артикуляции различных общественных интересов, для альтернативных политических и общественных идей. Так, в статье «Один пояс - один путь» – геополитический проект для Китая» приводятся слова главного научного сотрудника

Казахстанского института стратегических исследований при президенте Республики Казахстан Константина Сыроежкина о том, что «инициатива председателя Си Цзиньпина «Один пояс – один путь» на самом деле это внешнеполитический план «освоения» стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Азии» [6]. В данной статье казахстанский эксперт отметил и вызовы, которые несет китайская инициатива «Один пояс – один путь» для Казахстана. В частности, по мнению К. Сыроежкина, если в Центральной Азии будет «создана зона свободной торговли, то о промышленном развитии стран Центральной Азии можно будет забыть раз и навсегда». Также вызовом является и строительство китайских промышленных предприятий в Казахстане. «Дело в том, что вместе с промышленностью придут китайские технологии и их надо будет кому-то осваивать. У нас нет рабочего класса и инженерного состава такого уровня, а предприятия не могут простаивать, они должны приносить прибыль. Значит, вслед за предприятиями в Казахстан придут китайские рабочие и неизвестно, как на это отреагирует население», – сказал К.Сыроежкин [6].

Таким образом, республиканская еженедельная деловая газета «Капитал.kz» в 2017 году широко освещала проект «Один пояс – Один путь». Основными темами освещения стали инвестиционные проекты, политическая координация, взаимосвязь инфраструктуры, бесперебойная торговля, свободное передвижение капитала, укрепление близости между народами Китая и Казахстана. В 2016-2017 публиковались аналитические статьи о сопряжении китайского и казахстанского («Нұрлы жол») проектов. Отслеживая развитие темы и динамику экономических процессов, журналисты стремились глубже анализировать происходящее, не ограничиваясь информированием читателей. Авторы «Капитал.kz», освещая тему казахстанского транзита, как в рекламных, так и в аналитических и информационных текстах, перешли от сравнения статистических данных и описания возможностей и преимуществ того или иного проекта к стратегии казахстанских внешнеторговых компаний, промышленных предприятий и их зарубежных партнеров. Целевым адресатом таких публикаций оставалась по-прежнему специализированная часть аудитории журнала: специалисты по маркетингу и сбыту, по внешнеторговой деятельности, деловые круги Казахстана. Такие читатели нуждаются, прежде всего, в анализе, который дополняет достоверную статистику, а не просто в первичной информации, которую они чаще получают по иным каналам (от специализированных отраслевых международных агентств, от торговых представительств нашей страны за рубежом, от торговых агентов своих товаропроводящей сети). Соответственно, тексты таких публикаций создавались методом деловой аналитики. Это закономерно, поскольку аналитика формирует качественный уровень специализированного и делового издания. Такие публикации «Капитал.kz» основаны на достаточно четкой и последовательной аргументации, опираются на фактический и статистический материал, на анализ экономических показателей, проводимый экспертами-практиками в области транспорта и логистики, а также в области торговли нефтепродуктами и химическими материалами. Даже в информационных материалах (расширенных заметках и отчетах) содержатся элементы комментария и дополнительные данные, позволяющие читателю самостоятельно проанализировать развитие ситуации на момент публикации. Прослеживается также стремление авторов максимально уточнить информацию и дать возможность не специалисту разобраться в специфике бизнеса. Ключевые публикации написаны максимально простым языком, содержат эмоционально-экспрессивные компоненты, как в тексте, так и в заголовках. Логичность изложения темы, опора на мнения и точные сведения специалистов-экспертов, полнота статистики и терминологическая грамотность при достаточно популярном стиле текстов, с присутствием эмоционально-экспрессивных оттенков, делают такие публикации интересными отраслевой и корпоративной аудитории, а также более широкому кругу читателей, интересующихся экономикой, и, в частности, темой Экономического пояса Шелкового пути и использования транзитного потенциала Казахстана.

Контент-анализ публикаций в газете «Казахстанская правда» показал, что именно это издание выступало важнейшим поставщиком информации о казахстанско-китайском сотрудничестве в рамках проекта «Один пояс-Один путь». Только за 2017 год было опубликовано более 100 статей и заметок по данной тематике. Сотрудничество оценивалось журналистами позитивно. В основном материал носил информационно-аналитический характер. На страницах газет обсуждались итоги казахстанско-китайских переговоров как на высшем, так и на деловом уровне.

Основные события, в связи с которыми упоминался «Один пояс – один путь» в «Казахстанской правде» за 2017 год, следующие: 03.04.2017: в рамках рабочей поездки в КНР заместитель Премьер-министра Республики Казахстан – министр сельского хозяйства Аскар Мырзахметов встретился с представителями бизнес-сообщества Поднебесной. На уровне глав государств достигнуты важные договоренности по расширению взаимовыгодного сотрудничества по программам «Нұрлы жол» и

«Один пояс – один путь», особенно в сфере агропромышленного комплекса. В ходе встреч затрагивались вопросы взаимодействия АО «НУХ «КазАгро» и Фонда Шелкового пути по финансированию проектов по переработке сельскохозяйственного сырья, вопросы сертификации продукции и предприятий группой ССІG «China Certification Inspection Group». 19.04.2017: в Астане подведены итоги 8-го заседания Казахстанско-Китайского комитета по сотрудничеству, состоявшегося с участием первого заместителя Премьер-министра РК Аскара Мамина и члена постоянного комитета Политбюро ЦК компартии Китая, вице-преьера Государственного совета Китайской Народной Республики Чжана Гаоли. По инициативе глав государств была создана совместная казахстанско-китайская Программа индустриально-инвестиционного сотрудничества. В рамках этого документа ведется работа по 51 проекту на общую сумму порядка 27 млрд долларов. Казахстан успешно развивает транспортную инфраструктуру, создавая условия для увеличения международных транзитных грузоперевозок по маршруту Нового шелкового пути. 14.05.2017: Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев встретился в Пекине с Председателем Китайской Народной Республики Си Цзиньпином. В переговорах особое внимание было уделено темам увеличения товаро-оборота и сотрудничества в области промышленности, инноваций, транспорта и энергетики. 14.05.2017: В Пекине прошла церемония открытия Форума международного сотрудничества «Один пояс – один путь». Председатель КНР Си Цзиньпин в своем выступлении на открытии Форума высокого уровня по международному сотрудничеству в рамках стратегии «Один пояс – один путь» трижды упоминал Казахстан. 5.05.2017: Президент Казахстана в рамках Форума международного сотрудничества «Один пояс – один путь» в Пекине принял участие в сессии «Объединенное взаимодействие для взаимосвязанного сотрудничества». Н.Назарбаев предложил ряд конкретных шагов по реализации инициативы «Один пояс – один путь»: развивать сельскохозяйственную кооперацию с целью обеспечения продовольственной безопасности стран, расположенных вдоль нового Шелкового пути; сконцентрироваться на более тесном сотрудничестве в сфере инновационного и научно-технического развития; создать Международную академию наук Шелкового пути; решать комплексно вопросы окружающей среды, включая проблему рационального управления водными ресурсами внутриконтинентальных трансграничных рек. 15.05.2017: акционерное общество «Национальная Компания «Қазақстан Темір Жолы» в рамках проходящего Форума международного сотрудничества «Один пояс – один путь» в Пекине подписало инвестиционное соглашение с корпорацией COSCO Shipping и портом Ляньюнган о совместном развитии свободной экономической зоны «Хоргос – Восточные ворота». 16.05.2017: Нурсултан Назарбаев принял участие в заключительных встречах прошедшего в Пекине Форума международного сотрудничества «Один пояс, один путь». 22.05.2017: в рамках проекта «Открытый диалог» министр информации и коммуникаций Даурен Абаев прокомментировал итоги форума «Один пояс – один путь» и другие важные события прошедшей недели. 31.05.2017: в газете помещена статья доктора политических наук Константина Сыроежкина «Новый пекинский консенсус», где эксперт дал свою оценку прошедшим 14-15 мая в Пекине международному форуму «Пояс и путь: сотрудничество во имя всеобщего процветания». Главный вывод форума: «Экономический пояс Шелкового пути» может выгодно связать платформы ШОС, ЕАЭС и Европейского союза в единую региональную территорию процветания». 07.06.2017: на первой странице газеты была опубликована статья Председателя КНР Си Цзиньпина «Взлетаю на крыльях мечты китайско-казахстанские отношения». 07.06.2017: китайский банк купил 60% акций AltynBank. В рамках инициативы «Один пояс, один путь» AltynBank сможет предложить своим казахстанским клиентам необходимую банковскую поддержку – например, прямые конвертации из тенге в юань, торговое финансирование, казначейские операции и кредитование. 08.06.2017: в ходе расширенного заседания глав Казахстана и Китая в Акорде Президент Нурсултан Назарбаев призвал наращивать сотрудничество между КНР и РК, так как приоритетным пунктом двусторонних отношений является развитие Шелкового пути. 09.06.2017: прибыл с официальных визитов в Казахстан Председатель КНР Си Цзиньпин. В общей сложности это семнадцатая встреча казахстанского и китайского лидеров. Такая интенсивность политического диалога на высшем уровне сама по себе весьма красноречиво говорит о том, насколько большое значение придают Казахстан и Китай развитию всестороннего сотрудничества, подтверждает близкий и дружественный характер двусторонних отношений, имеющих статус стратегического партнерства. В ходе посещения выставочного павильона Китайской Народной Республики на ЭКСПО-2017 Нурсултан Назарбаев и Си Цзиньпин приняли участие в телемосте «Казахстан и Китай – транзитный мост Евразии». 21.06.2017: на площадке «ЭКСПО-2017» состоялся Казахстанско-китайский бизнес-форум с участием

деловых кругов Казахстана и провинции Цзянсу КНР.02.08.2017: На всем отрезке нового Шелкового пути активно развиваются логистические центры, в том числе и с казахстанским участием. Порт Ляньюньган открывает «выход к морю» для казахстанских экспортных товаров. Международный центр приграничного сотрудничества «Хоргос» на границе Казахстана и Китая, крупный железнодорожный узел и точка стыковки программы КНР «Экономический пояс Шелкового пути» и программы «Нұрлы жол». Китайский участок нового Шелкового пути, начавшийся от Ляньюньгана на востоке, в Хоргосе, в своей западной части стыкуется с казахстанской частью трансконтинентального евразийского транспортного коридора. Дальше поезда через пункт пропуска приходят на станцию Алтынколь и движутся через территорию Казахстана, повторяя древние маршруты Шелкового пути.15.11.2017: Председатель Сената Касым-Жомарт Токаев принял участие в заседаниях Астанинского клуба, посвященных вопросам политической, экономической и культурной трансформации. Как отметил Касым-Жомарт Токаев, в развитии интеграционных процессов в Евразии важное место принадлежит инициативе Китая «Один пояс – один путь». По мнению спикера, эта долгосрочная, хорошо скоординированная стратегия не может быть успешно реализована без Казахстана. Осуществление проекта может привести к серьезной трансформации соотношения политических сил и экономических факторов не только в Евразии, но и во всем мире. 12.12.2017: В прошлом году была создана Казахстанско-Азиатско-Тихоокеанская торгово-инвестиционная палата (КАРТИС), в которую сейчас входят компании Казахстана, Сингапура, Австралии, Вьетнама и Мьянмы. Задачи КАРТИС – привлечение иностранных инвестиций, содействие продвижению товаров и услуг членов структуры на рынках Казахстана, ЕАЭС и АТР. Палата уже зарекомендовала себя как эффективная платформа для расширения экономического взаимодействия в рамках проекта «Один пояс, один путь».

Аналитический обзор публикаций в «Казахстанской правде» показал, что средства массовой информации являются также инструментом обоснования и обнародования политических решений, что делает легитимным политический процесс и формирует лояльность населения к проводимой экономической политике власти.

Заключение. Итак, анализ казахстанского СМИ показал, что китайская инициатива «Один пояс, один путь» с самого начала его провозглашения имел поддержку со стороны Республики Казахстан. Информация целенаправленно распространяется в основном через деловые и официальные СМИ, что говорит о желании властей транслировать информацию определенной группе населения, целевой аудитории, в частности для казахстанских предпринимателей. Появилось новое перспективное направление: сопряжение казахстанской программы «Нұрлы жол» с экономическим поясом Шелкового пути.

Контент-анализ делового издания «Капитал.kz», а также общенациональной газеты «Казахстанская правда» по вопросу освещения реализации китайской инициативы «Один пояс – один путь» показал, что информация подается журналистами объективная, в соответствии с проводимой многовекторной политикой Республики Казахстан. Китайская инициатива «Один пояс – один путь» рассматривается СМИ как «окно возможностей» для Казахстана. В основном при освещении казахстанско-китайского сотрудничества корреспондентами используются следующие эпитеты: «дружба», «приоритетный», «партнерство», «исторический шанс», «геополитический проект», «в духе взаимных интересов», «плодотворный диалог», «стратегическое партнерство», «особая модель сотрудничества», «образцовые отношения», «безопасность», «устойчивость», «процветание», «доверие», «возможности», «динамичный». В заключении, можно сделать вывод, что в целом по отношению к инициативе «Один пояс – один путь» сохраняется в казахстанских средствах массовой информации положительная риторика. Как мы видим, средства массовой информации позволяют всем гражданам получать информацию о политическом процессе, выполняет роль посредника и передатчика политических и экономических сообщений. Средства массовой информации наглядно демонстрируют обществу, деловому сообществу и местным властям состояние казахстанско-китайского сотрудничества в рамках проекта «Один пояс – один путь».

Список использованной литературы

1. *План сотрудничества по сопряжению программ «Нұрлы жол» и «Экономический пояс Шелкового пути» // Электронный ресурс официальный сайт Правительства Республики Казахстан URL: <http://egov.kz/cms/ru/law/list/P1600000518> (дата обращения: 07.12.2017).*

2. *Игликов С.Т. Научные парадигмы взаимосвязи СМИ и общества // Евразийское сообщество. - №1 (93). – 2016. – 32-46.*

3. *Казына Капитал Менеджмент* создает фонд прямых инвестиций с китайскими партнерами // *Капитал.kz*. – 08.06.2017. – с.2.

4. *ШукеевУ.* рассказал о коммерческих проектах Астаны и Пекина // *Капитал.kz*. – 08.06.2017. – с.3.

5. *Муминов А.* Как новая политика Китая повлияет на экономику ЕАЭ? // *Капитал.kz*. – 27.10.2017. – с.3

6. «Один пояс, один путь» – геополитический проект для Китая // *Капитал.kz*. – 28.07.2017. / Электронный ресурс: URL: <https://kapital.kz/economic/61820/odin-poyas-odin-put-geopoliticheskij-proekt-dlya-kitaya.html> (дата обращения: 03.12.2017).

МРНТИ 11.15.31

Курмангали А.К.,¹ Хушвахтов Ф.Ф.²

¹*Доцент кафедры международных отношений
Казахского Национального педагогического университета имени Абая,
доктор политических наук*

²*магистрант I курса специальности «Международные отношения»
Казахского Национального педагогического университета им. Абая,
aymena@mail.ru*

ПРОБЛЕМЫ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

На сегодняшний день интерес к исследованию сложного и многогранного понятия «безопасность» приобрел особую значимость. В современном глобализирующемся мире вопросы безопасности становятся все более актуальными. Эта актуальность обусловлена комплексом политико-экономических, социально-политических, историко-этнических и религиозно-культурных факторов, которые определяют характер и суть взаимоотношений стран и народов. Динамика, отражающая развитие и формирование безопасности страны оказывает значительное влияние на ее статус в мировом политическом пространстве. В данной статье предложено авторское исследование рассматриваемой проблемы. Актуальность темы статьи не вызывает сомнений. Проанализированы и рассмотрены основные аспекты темы. В статье исследуется актуальность и сущность явлений и категорий. В завершении делаются выводы. В статье предпринята попытка краткого изложения дискуссии, как основной части исследуемой проблемы.

Ключевые слова: безопасность, мировое политическое пространство, Ферганская долина, полиэтничность, многоконфессиональность

А.К. Құрманғал.,¹ Ф.Ф. Хушвахтов²

¹*Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, саясаттану ғылымдарының докторы*

²*Абай атандағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің I курс магистранты
aymena@mail.ru*

ФЕРҒАНА АЛҚАБЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда зерттеу жұмысы көпқырлы және қиын байланыстағы "қауіпсіздік" ерекше қызығушылық туғызып отыр. Қазіргі жаһанданған әлемде қауіпсіздік жайлы сұрақтар өзекті болып келеді. Бұл кешенді мәселе халықтармен саяси-экономикалық, әлеуметтік-саяси, тарихи-этникалық және діни-мәдениеттік факторлар елдердің қарым-қатынас жиынтығы көрсетті. Мемлекеттің қауіпсіздік және дамуы оның динамикасы әлемдік саяси кеңістігінде оның мәртебесіне едәуір әсер етеді. Берілген мақалада қарастырып отырған мәселенің авторлық зерттеуі ұсынылған. Мақала тақырыбының өзектілігі күмән туғызбайды. Тақырыптың негізгі аспектілері талдалынып, зерттелінді. Мақа-

лада құбылыстар мен санаттардың өзектілігі мен мәні зерттелінді. Аяқтау мезетінде қорытындылар жасалынады. Мақалада зерттеліп жатқан мәселенің негізгі бөлігі ретінде талқылаудың қысқаша мазмұны әрекеті қабылданған.

Түйін сөздер: қауіпсіздік, әлемдік саяси кеңістік, Қазақстан Республикасы, полиэтника, көпконфессиялық

A.K. Kurmangali,¹ F.F. Khushvakhtov²

¹*d.polit.s., associate professor of International Relations Department
of Abay Kazakh National Pedagogical University,
²1st Master's Degree in International relationship
of Abay Kazakh National Pedagogical University
aymena@mail.ru*

PROBLEMS OF THE FERGANA VALLEY AT THE PRESENT STAGE

Abstract

To date, interest in the study of the complex and multifaceted concept of "security" has acquired special significance. In today's globalized world, issues of security are becoming more relevant. This urgency is due to a complex of political, economic, socio-political, historical-ethnic and religious-cultural factors that determine the nature and essence of the relationship between countries and peoples. The dynamics reflecting the development and formation of the security of the country has a significant impact on its status in the world political space. In this article, we propose an author's study of the problem in question. The relevance of the topic of the article is beyond doubt. The main aspects of the topic are analyzed and examined. The article studies the relevance and essence of phenomena and categories. In conclusion, conclusions are drawn. The article makes an attempt to summarize the discussion as the main part of the investigated problem.

Key words: security, the world political space, the Ferghana Valley, polyethnicity, multi-confessionality

Введение. Актуальность темы определяется возросшим геополитическим значением Ферганской долины как фактора нестабильности во взаимоотношениях стран Центральной Азии. Современный мир находится в состоянии перехода в качественно новое, по сравнению с биполярным прошлым, состояние. Формируется иная конфигурация глобальной системы международных отношений, в которую центрально-азиатским государствам предстоит вписаться в новом качестве.

Методы. В основе методологии данной статьи применен диалектический метод, освобожденный от материалистического или идеалистического монизма и основанный на плюралистической, многолинейной взаимозависимости всех общественных явлений. Использован также метод социополитического анализа проблем этнополитических особенностей стран Центральной Азии, идентичности и особенностей как носителя общего и особенного в становлении и развитии нации, диалектической взаимозависимости и взаимодействия методов: теоретического и эмпирического, исторического и логического, индукции и дедукции и др.

Дискуссия. Ферганская долина имеет ряд проблем, который не поддаются урегулированию на современном этапе.

Территориальные проблемы.

Нынешние границы центральноазиатских республик, в том числе и в Ферганской долине, были установлены еще в советские времена. Разделение территорий происходило без принятия во внимание географических, экономических и этнических особенностей взаимодействия местного населения. Ферганская долина в наибольшей степени пострадала от национальной политики 30-х годов прошлого столетия, превратившей веками связанные территории в некое подобие кроссворда.

Нарко-трафик Война и нестабильность в соседнем Афганистане и Таджикистане способствовали росту наркотрафика и милитаризации Ферганской долины. После поражения «Талибана» беспрецедентный поток наркотиков хлынул из Афганистана в Центральную Азию.

Наркобизнес стал главным источником финансирования криминальных и экстремистских групп и организаций, часть которых, предположительно, имеет связи с глобальными террористическими группами. Озабоченность вызывает тот факт, что в наркотрафик вовлекаются не только бедные люди, но и госслужащие и чиновники. Наблюдается тревожная тенденция вовлечения в наркоперевозки женщин и детей, которые нередко соглашаются выполнить такую «работу» в обмен на продукты питания и одежду.

Вместе с увеличением наркотрафика растет и число употребляющих наркотики, что, безусловно, представляет угрозу общественному здоровью и создает почву для криминализации и роста преступности. Увеличение количества инъекционных наркоманов ведет также к росту заболеваемости ВИЧ/СПИДом.

Религиозный фактор риска

Зародившееся в Ферганской долине Исламское движение Узбекистана (ИДУ) сотрудничало с Таджикской объединенной оппозицией, «Ал-Кайедой» и «Талибаном». Преследуя цель создания Исламского халифата на территории четырех стран – Узбекистана, Таджикистана, Кыргызстана и Афганистана, члены ИДУ, подготовленные «Ал-Кайедой», вторгались на территорию Кыргызстана в Баткенской области в 1999-2000 гг. Это радикальное движение выступает за установление шариатского права, которое существенно ограничивает права женщин.

Другая транснациональная религиозно-политическая партия – Хизб-ут-Тахрир (Партия исламского возрождения) пропагандирует ненасильственный путь к теократическому государству, но способствуют экстремизму.

Наиболее актуальными проблемами региона, по оценкам специалистов, являются нехватка водных и земельных ресурсов, безработица и бедность. Примечательно, что вопросы неопределенных границ и спорных территорий не рассматриваются респондентами в качестве ключевых проблем региона, а расцениваются прежде всего как ограничения политического характера, создающие трудности для ведения бизнеса, получения заработков, поддержания контактов с родственниками в связи с необходимостью практически ежедневно пересекать существующие границы.

Население Ферганской долины является молодым и быстро растущим. В Таджикистане население в возрасте до 20 лет составляет 52% населения. В Ферганской части Кыргызстана молодежь составляет примерно 40%. Как утверждают некоторые исследователи, большая диспропорциональная по отношению ко всему остальному населению численность молодежи ведет к демографическим деформациям в структуре общества и связана с большой вероятностью конфликтов.

После распада СССР молодежь стран Ферганской долины столкнулась с множеством проблем, связанных с трудностями переходного периода, формированием независимых государств, разрывом существовавших прежде экономических связей и ухудшением жизненного уровня, расслоением общества и большим уровнем безработицы. Гражданская война в Таджикистане особенно тяжело сказалась на положении населения этой страны. Ухудшение доступа к образованию и его качества, безработица, отсутствие эффективной молодежной политики являются ключевыми проблемами молодежи Ферганской долины, повышающими вероятность возникновения конфликтов.

Этнический фактор риска

Традиционно считается, что многоэтничность населения в Ферганской долине представляет собой постоянный источник напряженности и опасности возникновения конфликтов. Однако это мнение не всегда оказывается обоснованным. Данные мониторинга показывают, что конфликты в Ферганской долине вызваны не столько межэтнической неприязнью, сколько совокупностью различных факторов – экономических, социальных и политических, переплетающихся с этническим фактором. Как правило, акцент на межэтнической напряженности ведет к формированию ложных установок, способствующих действительно возникновению конфликтов.

Дискриминацию на этнической почве со стороны работников милиции и представителей власти также испытывает больше мужчин, чем женщин. Поэтому именно женщины выступают в роли «челноков», подвергая дополнительным рискам свое здоровье и личную безопасность при переходе границ.

Заключение. Ключевым условием сохранения стабильности в Ферганской долине представляется эффективное государственное управление и сотрудничество в целях достижения долгосрочных интересов народов стран, входящих в данный регион. Поэтому в качестве основной рекомендации данного отчета национальным правительствам предлагается признать за собой первостепенную ответственность за изменение условий, вызывающих конфликты, как в их собственных странах, так и в регионе в целом.

Жексембекова Венера Абыханқызы¹
¹Главный консультант аппарата ЦИК РК

Досымхан Еңлік Досымханқызы²
²Докторант Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ПОЛИТИКО-ИЗБИРАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ: МИРОВОЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАН

Аннотация

В современном Казахстане проблемы применения политических технологии обусловлена поисками путей совершенствования избирательного процесса и повышения политической культуры населения. Актуальной задачей становится реализация последовательно применяемых технологических процедур, приемов и способов деятельности позволяющих привести политические процессы к искомому результату. Политические технологии повышают эффективность политической деятельности и позволяет достигать поставленной цели оптимальным образом. В данной статье авторы попытались раскрыть понятие политических технологии, проанализировать мнения зарубежных исследователей и определить роль и область применения политических технологии в политико-избирательном процессе. Вместе с тем в статье рассматриваются виды политических технологии и их классификация. Применение политических технологии в избирательном процессе Казахстана и их воздействие на выбор электората. Также дается информация об истории возникновения политических технологии и рассматривается опыт применение политических технологии в мире и в Казахстане.

Ключевые слова: политические технологии, избирательный процесс, политические приемы, политические акторы, глобальные политические технологии, политические приемы

Жексембекова Венера Абыханқызы¹
¹ҚР ОСК аппаратының бас консультанты

Досымхан Еңлік Досымханқызы²
²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты

САЯСИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЙЛАУ ПРОЦЕСІН БАСҚАРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: ӘЛЕМ ТӘЖІРИБЕСІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН

Аңдатпа

Қазіргі Қазақстанда саяси технологияларды қолдану проблемалары сайлау процесін жетілдіру және халықтың саяси мәдениетін арттыру жолдарын іздеумен байланысты. Нақты міндет – саяси процестерді қалаған нәтижелерге жеткізуге мүмкіндік беретін дәйекті қолданылатын технологиялық рәсімдерді, әдістерді енгізу. Саяси технологиялар саяси қызметтің тиімділігін арттырады және мақсатқа барынша қол жеткізуге мүмкіндік береді. Осы мақалада авторлар саяси технология ұғымын ашып, шетелдік зерттеушілердің пікірін талдауға және саяси-сайлау процесінде саяси технологияның рөлі мен көлемін айқындауға тырысты. Сонымен бірге, мақалада саяси технологиялардың түрлері мен оларды жіктеу қарастырылған. Қазақстандағы сайлау процесінде саяси технологияларды пайдалану және олардың сайлаушылардың таңдауларына әсері қарастырылады. Саяси технологияның пайда болу тарихы туралы ақпараттар беріліп, әлемдегі және Қазақстандағы саяси технологияларды қолдану тәжірибесі зерттеледі.

Түйін сөздер: саяси технологиялар, сайлау процесі, саяси құрылымдар, саяси факторлар, жаһандық саяси технологиялар, саяси құралдар

Zheksembekova Venera Abyhankyzy¹
¹Chief consultant of CEC of RK

Dossymkhan Yenglik²
²PhD student of the L.N. Gumilev Eurasian National University

POLITICAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR THE POLITICAL ELECTION PROCESS MANAGEMENT: WORLD EXPERIENCE AND KAZAKHSTAN

Abstract

In modern Kazakhstan, the problems of applying political technology are due to the search for ways to improve the electoral process and increase the political culture of the population. The actual task is the implementation of consistently applied technological procedures, techniques and methods of activities that allow to bring political processes to the desired results. Political technologies increase the effectiveness of political activity and allow achieving the goal in the best possible way. In this article, the authors attempted to uncover the notion of political technology, analyze the opinions of foreign researchers and determine the role and scope of political technology in the political-electoral process. At the same time, the article considers types of political technologies and their classification. The use of political technology in the electoral process of Kazakhstan and their impact on the choice of the electorate. Information is also given on the history of the emergence of political technology and examines the experience of applying political technology in the world and in Kazakhstan.

Key words: political technologies, electoral process, political devices, political actors, global political technologies, political devices

Политические технологии занимают особую роль в управлении политико-избирательным процессом. Под избирательной системой понимают порядок формирования выборных органов государства и местного самоуправления, включающий в себя принципы и условия участия в формировании избираемых органов, а также организацию и порядок выборов. Избирательный процесс регламентированный законодательством порядок организации и проведения выборов, состоит из относительно самостоятельных стадий, которые отличаются друг от друга задачами, кругом участников и специфичностью их правового статуса, видами составляемых процессуальных избирательных документов, конечными результатами процессуальной деятельности. В избирательных процессах для достижения определенных целей применяются политические технологии.

По мнению О.Ф. Шаброва «политические технологии – целенаправленно сконструированная совокупность приемов и способов достижения результата, использование которых затрагивает государство и несовпадающие интересы значимых социальных групп» [1, с. 328].

П.И. Васильева оперирует понятием «глобальные политические технологии». Их она описывает, как «особый вид политических технологий, в результате применения которых актор стремится к реализации своих политических интересов, выходящих за пределы одного государства, а применение данных технологий сказывается на политическом процессе в мировом масштабе» [2, с. 78].

Политические технологии разнообразны. Их выбор и применение определяются характером целей и спецификой условий их достижения, а также ресурсами заинтересованной стороны. По всю совокупность политических технологий можно сгруппировать в определенные типы по разным основаниям классификации.

Политические технологии различают по характеру решаемых задач, по основанию применяемого инструментария (различные технологии исследования), по степени их открытости, по масштабу решаемых задач, по степени воспроизводимости, по степени применения силы, по степени их соответствия существующим обществу нормам. Основными акторами политических технологий являются политические элиты, лидеры, партии. Посредством применения политических технологий они воздействуют на политическое сознание и поведение электората.

Базируясь на теоретических знаниях политологии, социологии, психологии, менеджмента, имиджологии, маркетинга и рекламы политические технологии, являются одним из наиболее действенных инструментов управления политическими структурами и процессами, формирования имиджа политического лидера, партии и в целом, государства.

Все многообразие политических технологических приемов можно свести к трем видам:

- приемы, обеспечивающие направленное изменение правил взаимодействия между участниками политического процесса, в том числе путем изменения нормативного, институционального порядка.
- приемы, обеспечивающие внесение в массовое сознание новых представлений, ценностей, формирование новых установок, убеждений.
- приемы, позволяющие манипулировать поведением людей [3].

Политические технологии распространяются на все поле политической власти и государственного управления. В силу этого они включаются как в конвенциональные (легальные) процессы применения политической власти и соответствующего распределения ресурсов государства, так и в неконвенциональные, предполагающие использование приемов и процедур, прямо запрещенных законом или противоречащих политическим традициям [4].

По мнению некоторых авторов "Политические технологии существуют в нескольких видах:

- разработка и принятие определенных политических проектов и решений;
- реализация политических решений;
- технологии формирования политической власти;
- электоральные или избирательные технологии;
- технологии формирования общественной мысли; – технологии согласования общественных интересов;
- технологии организации деятельности политических партий, организаций, объединений;
- технологии формирования гражданского сознания, политической культуры;
- технологии решения политических конфликтов и т.п. "[5].

Политические технологии имеют глубокие корни. Если прибегнуть к истории, то даже в древних государственных образованиях. В своем арсенале по оказанию консультационных услуг Рамзес 2, Юлий Цезарь, Карл Великий, Елизавета и многие другие правители имели своих советников по вопросам политико-коммуникационных кампаний. В древнем Риме были усовершенствованы правовые механизмы и созданы институты, позволяющие управлять различными политическими процессами. Примечательно, что казахские правители средневековья обладали уникальными и цивилизованными даже по современным меркам технологиями политического управления, о чем свидетельствуют дошедшие до нас источники («Бес ғасыржырлайды», свод законов «Жеті Жарғы» и др). Аль-Фараби в своих социально-этических трактатах отмечает, «что добродетельная царская власть слагается из двух сил: – силы универсальных законов; – силы, которую приобретает человек благодаря длительной практике в гражданских делах, благодаря опыту управления нравами и людьми в подчиненных ему городах и благодаря навыку, достигнутому на основании длительного опыта и наблюдения» [6].

В современном Казахстане проблемы применения политических технологии обусловлена поисками путей совершенствования избирательного процесса и повышения политической культуры населения, главным недостатком которого, в условиях казахстанской избирательной практики, остается недоверие граждан к избирательному процессу.

Внедрение в выборную практику страны чистых и эффективных технологий всеми участниками процесса, повышает легитимность выборов, что позволяет в свою очередь не только развивать собственно-специфичный для казахстанского общества комплекс PR-технологий, но и синхронно улучшать имидж Казахстана на международной арене. Признание руководством страны приоритета норм международного права и международных договоров над нормами внутреннего, а особенно в вопросах регулирования права избирательного, как выражения подлинно демократического и современного государства имеет огромное значение для избирательной системы Республики Казахстан [7].

Поэтому, изучение эффективных политических коммуникации и коммуникативных технологий, механизмов и средств их реализации, различных форм проявлений и последствий актуализирует задачу теоретико-методологического осмысления происходящих социально-политических изменений в недрах казахстанского общества посредством формирования новой парадигмы изучения политики, адекватной состоянию общества и вызову времени [там же].

В период глубокой трансформации, в условиях нестабильного реформирования казахстанского общества, преодоления экономикой страны целого ряда финансовых проблем, политические и социально-экономические процессы требуют более грамотной и точной технологизации и управления. Основными характеристиками технологизации являются разделение, расчленение процесса на этапы, контроль, преемственность всех фаз – одну за другой, четкость и точность исполнения процедур и операций. Невозможно представить себе технологизацию без определенных знаний об объекте, его структуре, особенностях строения, функционирования, связях и т.д.

Относительно избирательных технологий, то современные тенденции в общественно-политической и социально-экономической жизни страны и ее регионах, объективно способствуют повышению роли политического выбора граждан, основанного на свободном волеизъявлении, а также на прямом и опосредованном участии в управлении делами общества и государства.

Политические технологии – это, прежде всего, инструмент реализации власти, причем на самых разных уровнях: лидеров стран с другими государствами, международными организациями, блоками и т.д.; руководителей местных органов власти с обществом, СМИ и вышестоящим руководством. Это означает, что область применения политических технологий в политике достаточно широка. И это в свою очередь порождает множественность политических технологий, направленных на завоевание и удержание политической власти, власти над умами и сердцами людей, над общественным мнением.

Как показывает практика, применению политических технологий предшествуют конкретная среда или же условия, неблагоприятные для дальнейшей жизнедеятельности общества. Рассмотрим эти условия в политической среде:

- политико-правовой нигилизм;
- критический рейтинг власти;
- неустойчивость политической системы;
- абсентеизм (отстраненность общества от политической жизни);
- неблагоприятные условия для реализации новых политических реформ. Поэтому политические технологии при правильной их реализации способствуют:

- установлению доверительных отношений в разрезе общество
- власть;
- повышению кредита доверия власти;
- снижению непредсказуемости взаимодействий в сфере властвования;
- контролю протестной социальной активности;
- приданию устойчивости взаимоотношениям того или иного политического процесса. Эти вышеперечисленные проблемы лишь маленькая часть той сложной многообразной общественно-политической сферы, где могут применяться политические технологии, основной пафос применения которых заключается в оптимизации выполнения субъектами своих задач и достижения наиболее эффективных результатов [7].

В современных казахстанских условиях актуальной задачей становится реализация последовательно применяемых технологических процедур, приемов и способов деятельности позволяющих привести политические процессы к искомому результату. Конструктивные политические технологии заключают в себе согласительный договорной стиль и характер применения в современных политических процессах. Сущность таких технологий отличается приемлемостью средств и методов политической борьбы, как правило, не выходящей за рамки политико-правового поля.

Грамотное применение политических технологий повышает эффективность политической деятельности и позволяет достигать поставленной цели оптимальным образом.

Список использованной литературы:

1. Шабров О.Ф. Политические технологии // *Знание. Понимание. Умение*. 2012. №4
2. Vasil'eva P.I. *Global'nyepoliticheskietekhnologii: teoriyaiapraktika*. *Obozrevatel' – Observer*. 2012. №8.
3. Интернет ресурс <http://lawinrussia.ru/content/sovremennye-politicheskie-tehnologii-ih-sushchnost-i-formy-proyavleniya>.
4. Соловьев А.И. *Политология: Политическая теория, политические технологии: учебник для студентов вузов*. – М.:, 2000.
5. Сарсенбаев, А. *Новое информационное пространство РК: проблемы и перспективы*. - Алматы, 1997. – С. 54.
6. Аль-Фараби Абу Наср. *Слово о классификации наук. Раздел пятый. О гражданской науке*. // *Антология мировой политической мысли. В 5т. Т. 1. Зарубежная политическая мысль: истоки и эволюция*. – М.: Мысль, 1997. – С.225.
7. Бокаев С.О. *диссертация на соискание академической степени «доктор философии» по теме «Политические технологии как фактор формирования общественного мнения и электорального поведения: мировой опыт и Казахстан»*.

Ожукеева Т.О.¹, Уркунчиев Т.К.²

¹д.и.н., профессор Академии государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики

²аспирант Академии государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики

УКРЕПЛЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ПАРЛАМЕНТСКОГО КОНТРОЛЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена институту парламентского контроля в Кыргызской Республике, его роли и значению в структуре функций парламента Кыргызстана. Авторы статьи анализируют различные подходы к понятию парламентского контроля. В статье отражены цели парламентского контроля, дана их характеристика. Выделяют особую роль парламента как представительного учреждения народа, выражающего его волю. Дается оценка эффективности осуществления парламентского контроля Жогорку Кенешем на современном этапе развития страны. Затрагиваются вопросы о направлениях совершенствования парламентского контроля.

Ключевые слова: парламентский контроль; бюджетный кодекс; финансово-бюджетный контроль; аудит; бюджетная политика

Ozhukееva T.O.¹, Urkunchiev T.K.².

*¹Doctor of History, Professor
Academy of Public Administration*

*²under the President of the Kyrgyz Republic
graduate student Academy of Public Administration
under the President of the Kyrgyz Republic*

STRENGTHENING THE POTENTIAL OF PARLIAMENTARY CONTROL IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Annotation

This article is devoted to the institution of parliamentary control in the Kyrgyz Republic, its role and significance in the structure of the functions of the Parliament of Kyrgyzstan. The authors of the article analyze different approaches to the concept of parliamentary control. The article reflects the goals of parliamentary control, and their characteristics are given. They highlight the special role of parliament as a representative institution of the people, expressing its will. An assessment is given of the effectiveness of the implementation of parliamentary control by the Jogorku Kenesh at the present stage of the country's development. Questions are touched on the directions for improving parliamentary control.

Key words: state control of the Kyrgyz Republic; Budget Code; finance and budget control; audit; budget policy

Ожукеева Т.О.¹, Уркунчиев Т.К.²

*¹т.э.д, Кыргыз Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясының профессоры*

*²Қыргыз Республикасының Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясының аспиранты*

ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПАРЛАМЕНТТІК БАҚЫЛАУДЫҢ ПОТЕНЦИАЛЫН КҮШЕЙТУ

Аңдатпа

Бұл мақала Қыргыз Республикасындағы парламенттік бақылау институтына, Қыргызстан парламентінің функциялары құрылымында оның рөлі мен маңызына арналған. Мақаланың авторлары парламенттік бақылау тұжырымдамасына түрлі көзқарастарды талдайды. Мақалада парламенттік бақылау мақсаттары бейнеленген және олардың сипаттамалары берілген. Олар өздерінің еркін білдіретін халықтың өкілдігі ретінде парламенттің айрықша рөлін атап көрсетеді. Елдің дамуының қазіргі кезеңінде парламенттік бақылауды жүзеге асырудың тиімділігі туралы Жоғарғы Кенештің бағалауы берілген. Парламенттік бақылауды жетілдіру бағыттары туралы сұрақтар қозғалды.

Түйін сөздер: парламенттік бақылау, бюджеттік кодекс; қаржылық және бюджеттік бақылау; аудит; бюджеттік саясат

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что создание эффективной системы парламентского контроля является одной из важнейших предпосылок качественного преобразования процесса управления страной в целом и ее дальнейшего развития. Парламентский контроль – это неотъемлемая часть социально-экономической политики государства. Контроль необходим для более качественного выполнения государственными органами своих функций, а также для обеспечения принципа прозрачности государственного управления перед населением. Вполне очевидно, что население будет уважать и поддерживать власть, если оно будет уверено, что те средства, которые оно, как законопослушный налогоплательщик, передает в ее распоряжение, расходуются в интересах общественного развития и используются разумно и эффективно.

Поэтому один из ключевых функций парламента является контроль за государственным бюджетом страны. За последние годы в бюджетной сфере Кыргызской Республики произошел ряд важных изменений, к которым следует отнести: переход к трехлетнему бюджетному проектированию, бюджетированию, ориентированному на результат, апробирование аудита эффективности, стратегического аудита Счетной палатой Кыргызской Республики, принятие новых нормативно-правовых актов, регулирующих государственный финансовый контроль на республиканском и региональном уровнях. В то же время наблюдается нарушения бюджетной дисциплины, не соблюдаются нормы бюджетного законодательства.

Усиление бюджетного контроля требует соответствующих законодательных изменений со стороны Жогорку Кенеша Кыргызской Республики.

В этой связи тема научного исследования представляется весьма актуальной.

Как отмечают исследователи, парламентский контроль является выражением государственной функции учета и анализа, способствующей выявлению и устранению ошибок в действиях всех функций управления – планирования, учета, анализа и регулирования. Ей характерны действия и тенденции, приводящие к разрозненности показателей от сбора первичной информации до составления отчетности в парламенте [1].

В данных условиях реальным инструментом, способным выработать механизм целевого использования финансовых средств, является парламентский бюджетный контроль. Следовательно, от эффективности проводимой государством бюджетной политики, основанной на принципах, обеспечивающих целевое использование бюджетных средств, финансирование бюджетных потребностей и софинансирование расходов расширенного воспроизводства, зависят развитие всей национальной экономики и уровень благосостояния населения. Бюджетная политика государства является одним из наиболее дискуссионных вопросов в современной науке, особенно в части осуществления бюджетного контроля. Различные научные школы и направления по-разному рассматривают масштабы, цели, методы, инструменты и механизмы контроля бюджетной политики [2].

Создание концепции максимизации доходов государственного бюджета и метода оценки результативности государственного бюджетного контроля и поиск оптимальных путей целевого и эффективного использования бюджетных средств является значимым и бесспорным. Очевидно, что осуществление государственного бюджетного контроля представляет собой законодательно оформленную систему воздействия на финансовые процессы в социально-экономической жизни общества.

Поэтому логично, чтобы в основу парламентского контроля была заложена определенная концепция, разработанная с учетом элементов учета, анализа, аудита и многообразия методологических подходов. Исследователь А.В. Румянцев, придерживаясь **целевого подхода** к определению бюджетного контроля, пишет, что «бюджетный контроль – это часть государственного финансового контроля, а именно мероприятия, проводимые государственными органами по проверке законности, целесообразности и эффективности использования денежных ресурсов страны [3]. А.С. Нешиной придерживается **функционального подхода** и определяет бюджетный контроль как форму реализации контрольной функции финансов по составлению и исполнению бюджета [4]. М.В. Васильева и А.С. Нилова придерживаются **институционального подхода**, где бюджетный контроль как институт представляет собой целостную совокупность идей, правил и механизмов, формирующих определенную организацию [5]. Обобщая сформулированные выше подходы, можно выделить ряд подходов к исследованию элементов бюджетного контроля. Исходя из вышеуказанных подходов, предложено выделить такие элементы бюджетного контроля, как субъект, объект, предмет, методы, принципы, результаты контроля и субъект, принимающий решения по результатам контроля. Укрепление потенциала парламентского контроля в Кыргызстане представлены схемы дополнительных механизмов взаимодействия уровней парламентского контроля.

Рисунок 1. Контрольные органы стран ЕАЭС

Рисунок 2. Электронное управление

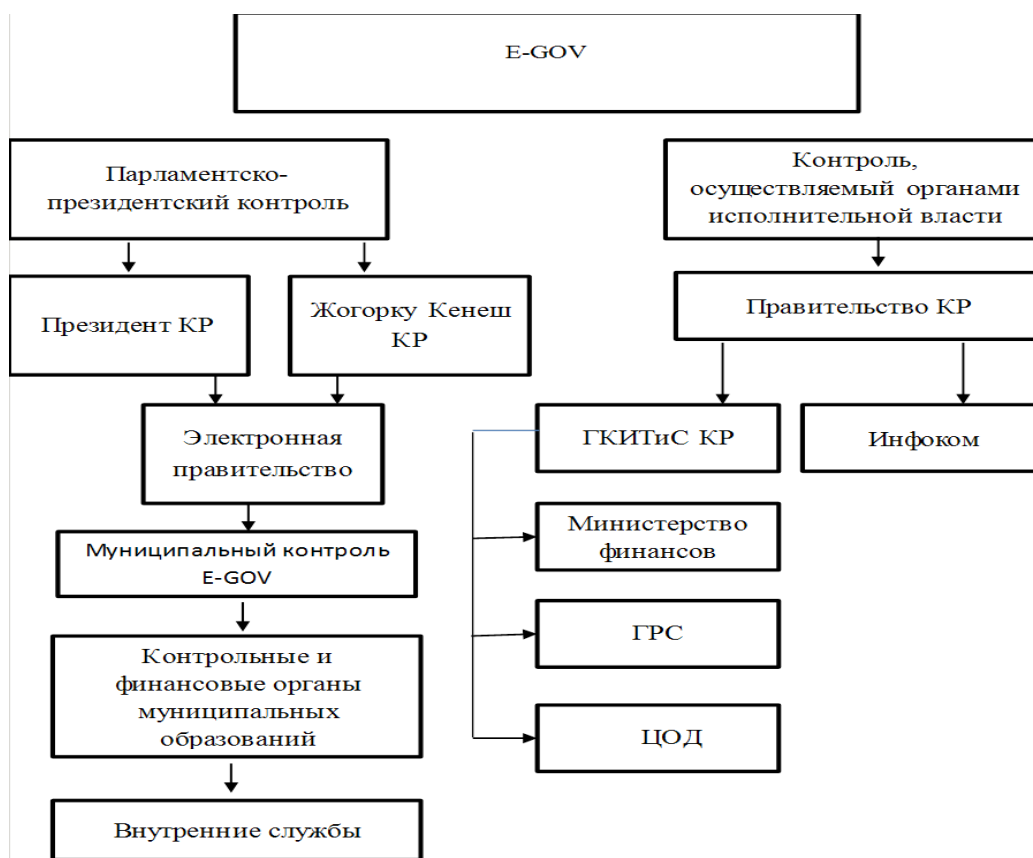

Рисунок 3. Парламентский контроль.

Необходимо отметить, что мировой опыт показывает в целом парламентские системы имеют стабильный демократический порядок в три раза чаще по сравнению с президентскими. В экономически слабых государствах парламентские системы выживают в два раза чаще, чем президентские. Парламентские системы более распространены в экономически сильных государствах, тогда как президентские формы характерны больше для слаборазвитых стран.

Все изложенное выше позволяет заключить, что парламентская система больше способствует построению сильного эффективного государства, которое будет работать в интересах всего народа и обеспечит сохранение суверенитета и территориальной целостности нашего государства, а также представительство основных групп населения, как в парламенте, так и в правительстве страны.

В заключении хотелось бы отметить, что современный этап развития государственно-политической системы Кыргызстана призван привести к усилению полномочий и роли парламента страны, и, возможному становлению действительно парламентской формы правления.

Список использованной литературы

- 1. Зубарев А.С. К вопросу об аутентичном толковании понятия «парламентский контроль» // Государственная власть и местное самоуправление. 2013. № 3. С. 20 - 22.*
- 2. Организация Объединенных Наций. Комитет экспертов по государственному управлению. Ключевая роль государственного управления и принципа благого управления в осуществлении Декларации тысячелетия Организации Объединенных Наций: развитие институционального потенциала. Доклад Секретариата // – Режим доступа: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan004498.pdf>.*
- 3. Румянцев А. М. Финансовый контроль : курс лекций. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 144 с.*
- 4. Нешиной А. С. Бюджетная система Российской Федерации: учебник. – 7-е изд. – М.:*
- 5. Васильева М. В., Нилова А. С. Предпосылки и факторы институциональных преобразований государственного и муниципального финансово-бюджетного контроля в условиях программного бюджета // Финансы и кредит. – 2011. – № 39 (471). – С. 26–34.*

**ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY**

МРНТИ 02.41.41.

Карабаева А.Г.¹

*¹доктор философских наук, профессор кафедры философии
факультета философии и политологии
КазНУ им. аль-Фараби
alia.karabaeva@yandex.kz*

Исмагамбетова З.Н.²

*²доктор философских наук, профессор кафедры религиоведения и культурологии
факультета философии и политологии
КазНУ им. аль-Фараби
zuchra-50@mail.ru*

**РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ПОВЕДЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ
И РАЗВИТИИ НОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ**

Аннотация

Статья посвящена выявлению роли фактора толерантности в образовательной среде. В статье сделаны выводы об этическом, познавательном, гуманистическом, аксиологическом, социальном, культурном, коммуникативном потенциале принципа толерантности для образования. Для образовательной системы толерантность важна в качестве условия межкультурной коммуникации. Нормы толерантного поведения и взаимодействия в образовательной среде раскрывают ценностный и смысловой характер отношений в обществе, способ освоения нравственных ценностей. Ценности толерантности определяют характер и результативность социальной, культурной и духовной деятельности человека как субъекта культурных связей и социальных отношений. Толерантность с социальной, культурной и «методологической» точек зрения рассматривается преимущественно с позиций приоритета ценностной, духовной, этической, образовательной, личностной составляющей. В статье определены многообразие факторов и критериев толерантного отношения и поведения в образовательной среде, а также условия развития практики толерантности в системе образования.

Ключевые слова: толерантность, мораль, ценности, культура, цивилизация, общество, образование, духовность, нравственность, коммуникация, личность, глобализация, медиа культура

Karabayeva A.G.¹

*¹doctor philosophical science, professor of department Philosophy, faculty of philosophy and political science KazNU named after al-Faraby
E-mail: alia.karabaeva@yandex.kz*

Ismagambetova Z.N.²

*² doctor philosophical science, professor of department Religion and Culturology science, faculty of philosophy and political science KazNU named after al-Faraby:
E-mail: zuchra-50@mail.ru*

**THE ROLE OF A TOLERANT WORLDVIEW AND BEHAVIOR IN THE FORMATION
AND DEVELOPMENT OF NEW EDUCATIONAL STRATEGIES**

Abstract

The article is devoted to revealing the role of the factor of tolerance in the educational environment. The article draws conclusions about the ethical, cognitive, humanistic, axiological, social, cultural, communicative potential of the principle of tolerance for education. For the educational system, tolerance is important as a condition for intercultural communication. Norms of tolerant behavior and interaction in the educational environment reveal the value and semantic nature of relations in society, the way of mastering

moral values. Values of tolerance determine the nature and effectiveness of social, cultural and spiritual activity of a person as a subject of cultural ties and social relations. Tolerance from the social, cultural and "methodological" points of view is viewed primarily from the standpoint of the priority of value, spiritual, ethical, educational, personal component. The article defines the variety of factors and criteria for tolerant attitude and behavior in the educational environment, as well as the conditions for the development of the practice of tolerance in the educational system.

Key words: tolerance, morality, values, culture, civilization, society, education, spirituality, morality, communication, personality, globalization, media culture

Ә.Ф. Карабаева¹

*¹философия ғылымдарының докторы, философия кафедрасының профессоры, философия және саясаттану факультеті, аль-Фараби атындағы ҚазҰУ
E-mail: alia.karabaeva@yandex.kz*

З.Н. Исмағамбетова²

*²философия ғылымдарының докторы, дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, философия және саясаттану факультеті, аль-Фараби атындағы ҚазҰУ:
zuchra-50@mail.ru*

ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ КӨЗҚАРАСТЫҢ РӨЛІ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ӘРЕКЕТ ПЕН ЖАҢА БІЛІМ БЕРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақала білім беру ортадағы толеранттылық фактордың рөлін анықтауға арналған. Мақалада білімге деген толеранттылық принципінің этикалық, танымдық, гуманистік, аксиологиялық, әлеуметтік, мәдени, коммуникативтік әлеуетіне қорытындылар шығарылған. Білім беру жүйесі үшін толеранттылық мәдениаралық коммуникация ретінде қажет. Білім беру ортадағы толеранттылықтың өзара әрекеттесу нормалары қоғамда құндылық қатынастардың сипатын көрсетеді. Толеранттылық құндылығы адамның әлеуметтік, мәдени және рухани белсенділігінің табиғаты мен тиімділігін мәдени байланыстар мен әлеуметтік қатынастар субъектісі ретінде анықталады. Әлеуметтік, мәдени және «әдіснамалық» көзқарастардан төзімділік, ең алдымен, басымдылық құндылық, рухани, этикалық, білім беру, жеке компонент тұрғысынан қарастырылады. Мақалада білім беру ортасындағы толеранттық көзқарастар мен әрекеттің факторлары және критерийлері, сондай-ақ білім беру жүйесіндегі толеранттылық тәжірибесін дамыту жолдары қарастырылған.

Түйін сөздер: толеранттылық, мораль, құндылықтар, мәдениет, өркениет, қоғам, білім, руханилық, адамгершілік, қарым – қатынас, тұлға, жаһандану, медиа мәдениет

Феномен толерантных отношений, а также ценности толерантности определяют качество и характер межкультурного общения. Принципы толерантности, реализуемые в социальной жизни, позволяют оценить параметры и условия развития культурного опыта в глобальном социально-политическом и культурном пространстве. Стратегии самопонимания в мире и социуме, критическая оценка модернизации системы образования, трансформация образовательных технологий напрямую задействуют важнейшие социально-аксиологически культурные критерии и оценки в сфере этики, культурной коммуникации, межэтнического общения, религиозного воспитания, солидарного взаимодействия и т.д. Проблема толерантности как образовательного фактора и начала приобретает особый смысл в эпоху глобального характера культурных противоречий в современном обществе, повсеместного обострения проблем согласования культурных и этнических ценностей, ценностных смыслов и целей культурного, политического, социального, этнического развития в эпоху глобализации и социально-экономической и политической модернизации. Импликация принципов толерантности и норм толерантного поведения в современном обществе напрямую связана с обновлением функций социальных институтов, а также с глубинной трансформацией социальных структур и отношений.

Малая значимость ценностного содержания и ценностных смыслов в повседневной личной практике, предопределенная «комфортабельность» современной культуры и ее элементов, прагматизм, агрессивность, «антиинтеллектуализм» личностного и культурного начала, неэффективность

общения и коммуникации определяют характер социальных отношений, реакций и мотиваций. В поле образовательного пространства и образовательных отношений оказываются: ценности толерантности и модель толерантного поведения конкретной личности, толерантный образ и самообраз личности, открытый и самостоятельный выбор «эффективной» коммуникации, в том числе на платформе ценностей толерантности и других социальных ценностей, формирование компетентности в сфере толерантности, формирование позитивной идентичности, реконструкция конфликтов и способов их разрешения, воздействие на конфликтную ситуацию и фрустрирующую ситуацию, влияние на позитивную социальную адаптацию, коммуникативная компетентность, творческая позитивная активность, содействие актуализации позитивных форм социального поведения, реконструкция контекстного и динамичного характера форм и принципов толерантного поведения и общения, обобщающие приемы, образы, действия в сфере ценностей толерантности и толерантного поведения.

В современных условиях толерантность обретает особый смысл как личностная ценность и стратегия поведения человека. Толерантность становится важнейшей универсалией культуры и частью образовательной парадигмы, имеющей не только внешний, детерминационный, смысл, но и внутреннее аутентичное значение для личности, субъекта образовательных отношений, а также различных социальных групп. Формирование критического мышления, одновременно, солидаристских стратегий и толерантного мировоззрения в многополярном мире является актуальной, практической и востребованной социокультурной проблемой. В формировании толерантного мировоззрения и поведения важную роль играет система образования. В контексте рассматриваемой проблемы важно учесть различные факторы в системе образования, которые оказывают влияние на формирование толерантного мировоззрения: социально-политические, культурные, этические, ценностные, этнические, медийные и т.д. Нормы толерантности в каждой конкретной ситуации имеют вполне определенную перспективу приложения, воплощения, и объективирования в социальных отношениях, в социальных и гражданских институтах, в духовном инравственном опыте общения и воспитания, а также в позитивном культурно-ценностном трансформировании и развитии общества. Нормы толерантности способны содействовать выявлению проблемных зон глобального культурного существования и взаимодействия, становясь своего рода индикатором в структурах коммуникации и изменяющихся социальных норм и принципов жизнедеятельности государств и сообществ.

Говоря об импликации принципов и идей толерантности и толерантного поведения в образовательных структурах необходимо отметить, что, говоря о выстраивании толерантного взаимодействия или воспитания в обществе и образовательной сфере практически невозможно представить себе толерантность в виде усвоения человеком некоего доктринального ядра, прямой совместной выработки соответствующего морально-эмоционального содержания, нормы или настроения, в виде процесса усвоения поведенческого кода или инструкции по использованию социальной символики. Принципы толерантности не существуют в виде жестких правил или, напротив, формальных или добровольных договоренностей в конкретной среде или ситуации. К примеру, в образовательной среде сложно сразу обнаружить черты «этической компетентности», компетентности в сфере толерантного общения, нацеленной на восприятие норм толерантного отношения, или соответствующего стиль толерантного поведения, к примеру в аудиторной или внеаудиторной среде или ситуации. На образовательную среду оказывает «комплексное» влияние современная культура, которая через сложную систему социокультурных институтов, сложившуюся форму культурного поведения в обществе и существующую социокультурную коммуникацию воздействует на систему образования. Именно современная культура вывела на первый план идеи «сосуществования, культивирования жизни и природы, признания понимания чужой точки зрения, диалога, сотрудничества, совместного действия, уважения личности и ее прав, признания обусловленности жизни со стороны культуры и цивилизации» [1, с 13].

В современных условиях система образования, в особенности высшая школа, становятся посредником в воспроизведении и формировании толерантного поведения и мировоззрения среди молодежи. Средняя и высшая школы становятся новым способом осуществления межкультурной коммуникации. В тоже время современная система образования сама формируется и развивается в рамках нового типа социальной и культурной коммуникации, реализуя новые задачи образования и воспитания, новые модели социального и культурного взаимодействия, сочетая позитивный опыт прошлого с исключительным и повсеместным приоритетом «абсолютных» инноваций в сфере знания, обучения, исследования и общения. Система высшего образования выступает фактором формирования стратегии толерантности, системы ценностей толерантности, норм толерантного поведения, социальных и культурных приоритетов в сфере понимания, взаимодействия и диалога.

Сфера образования активно инициирует и поддерживает диалог культур, транслирует паттерны толерантного поведения с ориентацией на все большую дифференциацию разнообразных культурных ценностей. Ценностные факторы и культурные особенности конкретного общества все более активно, на сегодняшний день, поглощаются целостным культурным пространством современной цивилизации и универсальным образовательным пространством. Однако, несмотря на сложности в модернизации современных образовательных структур и институтов, высокий потенциал осуществления стратегий толерантности в образовательном пространстве обеспечивает социогумани-тарный комплекс, который может инициировать и поддерживать диалог культур и участвовать в формировании современных форм социокультурного взаимодействия. Формирование толерантности может осуществляться в модели поликультурного, полиэтнического образовательного пространства.

Значимость формирования толерантности в системе высшего образования обосновывается в его современной парадигме. В современных условиях она основывается на овладении базовыми компетенциями. Основой новой парадигмы образования является «инновационное» образование, главным принципом которого выступают: сохранение и развитие творческого, личного потенциала человека, формирование мировоззрения, основанного на многокритериальности решений, терпимости к инакомыслию и нравственной ответственности за свои действия и результаты обучения. Главной целью формирования новой модели образования является формирование толерантного поведения и мировоззрения в поликультурном и полиэтническом обществе. Формирование толерантного сознания предполагает ангажирование совокупности личностных качеств, как согласие, взвешенность, ответственность, солидарность, критичность, основательность в суждениях, склонность к примирению «полярных» и на первый взгляд несовместимых точек зрения, позиций, а также признание зависимости и связи, а также соразмерности и совместимости между разнообразными явлениями, объектами, знаниями, ценностями, нормами, субъектами, паттернами и т.д. Такие качества можно актуализировать как в сфере учебно-познавательной деятельности (аудиторной и внеаудиторной), так и в сфере межличностного общения с преподавателями и коллегами по учебе.

Для реализации новой образовательной модели необходимо создать базовые основания (онтологии). К ним следует отнести гуманизацию и гуманитаризацию общества, вузовской программы, университетской среды, для чего необходимо наполнение содержания учебного процесса идеями толерантности, в том числе обретение способности воспринимать многомерность и многополярность развития цивилизации, взвешенно относится к альтернативности выбора, к примеру, субъектов образовательного процесса, его многовариантности в процессе развития локальных и глобальных ситуаций, в том числе в образовательной среде. При такой онтологии создается возможность направить образовательный процесс посредством образовательных стратегий и технологий на вхождение студента в толерантное пространство и новые культурные средовые обстоятельства. В таком случае весь процесс, преломляясь через призму парадигмы толерантности, будет способен эффективно и открыто воздействовать на поведенческие стратегии и коммуникацию студентов. В этой связи актуализируется проблема поиска путей и условий формирования морально-компетентной и адаптированной личности в вузе. Условия, модели и принципы формирования толерантного сознания и поведения заключается в образовательных стратегиях и технологиях, в частности в содержательном потенциале социогуманитарных дисциплин. Так в комплексе социологических и политологических дисциплин имеется когнитивный ресурс, позволяющий целенаправленно применять их «потенциал» в формировании толерантного сознания и поведения студентов. В комплексе педагого-психологических дисциплин содержатся знания, позволяющие формировать позитивную коммуникацию в студенческой группе. В комплексе философских дисциплин, в частности этики, истории этики содержится потенциал передачи знаний и информации о моральности и нравственности, ценностях и нормах общения и поведения. Формирование моральной компетентности студента осуществляется в процессе изучения не только философско-этических, но культурологических дисциплин, которые позволяют расширить объем моральных знаний об окружающем мире, развить способности к межкультурному диалогу, позитивному мировидению в рамках обширного поликультурного пространства. Введение таких дисциплин как теория и практика корпоративной культуры, деловой этики, кросс-культурного менеджмента, психологии межличностных отношений позволяет овладеть практическими и «ценностными» знаниями и накопить опыт оперирования моральными понятиями самого широкого диапазона, расширить возможные ресурсы осмысления их содержания, интерпретации культурных ценностей и овладеть инструментарием их освоения, а также выстраивания субъективных средств морального отношения к действительности, развития стремления к самопознанию и улучшению качеств межличностных отношений.

Формирование толерантного мировоззрения и поведения достигается не на основе прямого и непосредственного усвоения необходимых моделей отношения к иной культуре, а также проявления «бытового» уважения к другой культуре, к «Другому» как к представителю другого этноса, а только на основе изучения и усвоения ценностей другой культуры. Необходимый информационный и когнитивно-этический ресурс, культурологический материал содержится в комплексе таких дисциплин как культурная, этническая и экономическая антропология, в теории и практике кросс-культурных исследований и межкультурной коммуникации. Включение этих дисциплин позволяет познакомиться с содержательными и актуальными моделями этикета (норм и правил поведения), культуры повседневного поведения и коммуникации с их религиозными верованиями и ценностями других народов. Изучение этих дисциплин расширяет наше мироотношение и мировоззрение относительно окружающего поливекторного и поликультурного мира. Посредством этих дисциплин история культуры народов раскрывает различные векторы межкультурной коммуникации, культурных взаимодействий, характер культурных нововведений.

Ангажированным аспектом в формировании уважительного отношения к другому народу является отношение к своему культурному наследию. Обращение к культурному наследию означает переоценку и использование в новых условиях всей совокупности культурных достижений данного общества и его исторического опыта. Такое наследие обладает вневременной культурной ценностью, так как к нему относятся уникальные культурные достижения, не зависящие от времени их появления, которые переходят к новым поколениям и в новые эпохи. Ценности и символы, воплощенные в памятниках прошлого, становятся важным фактором не только становления новой культуры, но фактором формирования толерантного мировоззрения и поведения. Это представляется важным, так как мы должны не только уметь их сохранять, но и воспроизводить в контексте будущего, раскрывая заключенный в них смысл в новом ключе для новых поколений. Обращение к культурному наследию прошлого призвано обеспечить поддержание привычных смыслов, норм и ценностей, сложившихся в обществе. Эти смыслы, нормы и ценности превращаются в паттерны, которые обеспечивают сохранение стабильности в обществе, в том числе культуры повседневной жизни, а также норм и правил толерантного поведения в полиэтнической и поликультурной среде. Сохраняемые элементы культурного наследия обеспечивают самобытность культуры. В содержание самобытности включены не только традиционные явления культуры, но и более подвижные ее элементы: ценности, нормы, общественные институты. Таким образом, комплекс социогуманитарных, в частности культурологических и философских и дисциплин позволяет выявить роль культурных заимствований в процессе межкультурной коммуникации, позволяют понять культурные влияния и взаимодействия, характер и пути сохранения собственной самобытности и культурно-этнической идентичности. Важную роль в культурном взаимодействии и заимствовании играет установление международных связей и развитие международных коммуникаций с зарубежными коллегами, упрочение международных связей. Процесс межкультурной коммуникации содействует не только формированию на практике толерантного мировоззрения и поведения, но и уважительного отношения собственной этнической и культурной идентичности.

Важное место в формировании толерантного мировоззрения и поведения занимает введение трехязычной стратегии образования. В силу полиэтнического состава нашего государства начинает развиваться модель трехязычия. Наблюдается активное развитие казахского языка как государственного, в том числе в рамках государственной языковой реформы, бережно сохраняется русский язык как язык межнационального общения. За последнее время начинает формироваться эффективная стратегия изучения английского языка, особенно в рамках научной и образовательной подготовки в вузах РК. Развитие стратегии трехязычия – это не только фактор формирования межкультурной коммуникации, но и фактор повышения межкультурной и языковой компетентности. Обязательное овладение английским языком представлено в новом образовательном менеджменте вузов РК. Посредством изучения языка происходит не только повышение языковой компетентности, но и овладение скрытыми смыслами закодированных нравственных норм и культурных ценностей, а также особенностями языкового поведения другого народа, спецификой обозначения окружающего мира, культуры общения. Формирование толерантности может осуществляться в модели поликультурной образовательной системы.

В ситуации выбора паттернов культурной идентификации выявляется и такой аспект инкультурации как овладение знанием. В этой связи на смену прежней образовательной модели приходит новая образовательная стратегия, которая основывается на новых методах, принципах и формах овладения системой знания, новая модель мышления и действия. В этой связи актуализируется проблема поиска

путей и условий формирования морально компетентной личности в университетской среде. Формирование моральной компетентности осуществляется в процессе преподавания специальных дисциплин за счет расширения гуманитарной составляющей, в частности комплекса моральных знаний об окружающем мире будущего специалиста. Парадигма толерантности в образовательном процессе предполагает накопление опыта оперирования ценностными, моральными понятиями и категориями из гуманитарной сферы и наполнение ими образовательного контента в ходе изучения комплекса специальных дисциплин, расширение возможного ракурса осмысления их содержания, интерпретацию культурного, социального, психологического содержания ценностей, ценностных установок, в том числе моральных, и овладение инструментарием их импликации. Важным фактором формирования новой парадигмы образования, а также гуманитарной подготовки в вузе становится на сегодняшний день выстраивание субъективных средств гуманистического, морального отношения к действительности у будущего специалиста медицинской, физико-технической, химико-биологической сферы. Новые стратегии и модели подготовки кадров способствуют развитию стремления к самопознанию и повышению качества межличностных отношений, улучшению состояния и возможностей рынка услуг в образовательной сфере, росту требований к инновационной деятельности в социальной, технической, гуманитарной среде.

Актуальность формирования толерантности в системе высшего образования обосновывается в его модернизационной инновационной парадигме, в совокупности с другими элементами образовательной системы, в соответствии с логикой осуществления основных этических, воспитательных «задач» и поддержания «системных» качеств в процессах воспитания и обучения, передачи фундаментальных знаний в сочетании с новыми мотивами образовательной деятельности и практическими запросами относительно эффективности образовательного процесса и конкурентоспособности образовательной системы. Ангажированным вопросом данного уровня «образовательных» отношений является расширение различных стратегий, связанных с утверждением этнической культурной идентичности, которые в свою очередь способствуют формированию толерантного мировоззрения. Толерантность в вузе неразрывно связана с решением таких проблем как деструктивные информационные воздействия имеющие место в широком потоке потребляемой информации. В учебной, образовательной и воспитательной среде имеет место когнитивное расслоение, когнитивные деформации, активное влияние «новой» информации на агрессивную социальную и культурную среду и т.д. Культурное поле заполняется ценностями, отличными от традиционных культурных и социальных ценностей и норм. На передний план выдвигаются вопросы информационного содержания, а также культуры и языка как его основного носителя. Информационная и виртуальная среда начинают превалировать в новом мировом культурном, социальном, экономическом, политическом порядке над традиционными культурными, экономическими и политическими отношениями и ценностями.

Отечественная макросреда позволяет осуществлять реформу образования по ряду важнейших направлений, но в то же время, такие условия и требования как воспитание толерантного отношения, гражданской ответственности, уважение прав и свобод участников образовательного процесса, свобода как знание законов требуют особого внимания, как и становление гражданского образования как средства формирования навыков социальной коммуникации, культурного и политического диалога. Именно через гражданское, а также правовое образование, формируется толерантность к разности взглядов, терпимость в межконфессиональном диалоге и приобщение к общечеловеческим ценностям, а также сама возможность обсуждения проблем объективных различий в культурном и правовом статусе личности, универсальных норм прав человека. Необходимо отметить, что в образовательных средах и системах, безусловно, отсутствует конкретный или «исключительный», канал формирования и передачи ценностей толерантности, а также формирования толерантного сознания. Многообразные стороны правовой и гражданской деятельности, соответствующие институты, формы коммуникации, ценности, общественные связи влияют на «самостоятельно» организованную систему образования-воспитания, характеризуют устойчивость структуры образовательных систем и процессов, их универсальность, «специальную» аксиологичность, интегрированность всех ее элементов и определенную тенденцию к изменчивости функций.

На динамику и качественное развитие отношений толерантности влияет информационная составляющая современного общества и культуры, затрагивающие и формирующая каждого человека. Знание, а также информационные и образовательные ресурсы воспринимаются сегодня в качестве самых главных факторов достижения профессиональных и экономических результатов, развития компетентностных качеств человека, обеспечения глобальной информационной и социально-экономической мобильности для общества в целом и конкретной личности. Для общества знаниево-информационная компонента – эти рычаг и немаловажное условие управления общественными

системами, координации культурного опыта, общения и коммуникации. Именно медиа среда задает модальности личностного поведения, конструирует специфическую систему оценок, на индивидуальном и групповом уровне. Медиа среда участвует в формировании специфических социальных групп, «групп» общения, коммуникации и образования, то есть создает новое средовое пространство, в социальном и культурном измерении. Новое измерение получает как творческий, так и «потребляющий» человек, в том числе человек потребляющий информацию и знания. В изменяющейся социокультурной среде актуализируются вопросы социальной активности, проявления творческих качеств и начал человеческого существа, ответственности и приватности существования, а также солидарности и уникальности личности.

Под воздействием медиа-культуры индивид испытывает соприкосновение с другой культурой, религией, представлением о моральности, суверенности, ответственности, конвенциональности. Современные медиа объекты, яркие медиа средства культуры являются способом формирования толерантной среды, толерантного мировоззрения и поведения. С помощью медиа-средств можно проводить и использовать медиа-курсы, медиа-образовательные технологии, а также яркие, богато иллюстрированные, эмоционально-насыщенные мультимедийные лекции. Создание комплекса мультимедийных материалов на тему «Толерантность вокруг меня», смогут оказать не только информационное, но и эмоциональное, нравственное воздействие на субъектов образовательных процессов. С помощью новых информационных ресурсов можно эффективно противостоять проявлениям ненависти, агрессии, эскалации экстремизма, понижать наращивание деструктивных процессов, в информационном сообществе. Важную роль в формировании политики толерантности играет Интернет.

Известный российский автор Наливайко Н.В. отмечает, что «в процессе воспитания и обучения на всех уровнях возникает необходимость в усилении, модернизации и развитии именно технологических и функциональных составляющих образовательного процесса. В таких условиях резко возрастает потребность в нравственности, духовности, гуманности, ответственности и т.д.» [2, с 170]. На первый план выходит проблема понимания, которая реализуется в «форме» диалога культур. Стратегии в сфере привития и освоения отношений толерантного общения и поведения и самих принципов толерантности, охватывают общечеловеческую культуру, нравственную, гражданскую, воспитательно-образовательную области, а также конкретные области и сферы политической активности граждан. В ее содержание включаются стратегии обмена информацией, массовая культура, политика в области модернизации, реформирования общества в социально-культурных, духовных сферах, в том числе этнические взаимодействия в глобальном мире, культура межэтнического взаимодействия в контексте мультикультуральной среды конкретного общества и государства, отношение к традициям культуры и повседневной жизнедеятельности, семейная политика государства, каналы взаимодействия граждан с государством, языковая политика государства, ключевые элементы системы образования, психология межконфессиональных отношений, языковая реформа и многое другое.

Понятие «толерантность» связано с выражением некоторой приоритетной ценностной ориентации, коренящейся в соответствующих процессах, формах, организациях, а также характеристиках социальной системы и человеческой жизнедеятельности. В современном обществе приходится сталкиваться с расширением границ толерантного поведения и общения на всех уровнях, одновременно с релятивизацией моральных и эстетических установок и позиций, с трудностями психологической и культурной адаптации в пестром политическом контексте. Современная медиа и Интернет среда не только расширили перспективы коммуникации, общения, образования, социального и культурного взаимодействия, но и обострили трудности понимания, диалога с точки зрения их качества, глубины, здравого смысла, социально-политической пролонгированности, правовой стабильности, культурной содержательности и универсальности.

Принципы толерантности будут всегда оставаться чувствительными в «активном» противостоянии между личностью и социальным порядком, в столкновении интересов человечества в целом и конкретной социальной группы, абстрактных норм и устремлений к «живому» консенсусу. Предельно расширяя круг субъектов и адресатов ценностей толерантности, трактуя их содержание почти в релятивистском духе, мы видим в них глубинный человеческий интерес, без которого немислимо полноценное существование. В современной социальности-повседневности толерантность представляет собой практически субстанциональное человеческое качество или начало, которое воспроизводимо и востребованов интересах сохранения социального целого и раскрытия социального и культурного потенциала каждой личности.

Если соотносить категорию «толерантность» с понятием «ценностная ориентация», то возможно напомнить, что известный социолог В.А. Ядов наделяет последнюю смыслом высшего для человека уровня сознания [3], связанного с тем, что Э.Фромм определяет в качестве «гуманистической совести». Размышляя о гуманизме и психодуховном обновлении Э.Фромм напоминает о концепциях призывающих вырваться за пределы ограниченной замкнутости собственного эго, алчности, своекорыстия, оторванности от близки и обрести открытость миру и испытать тождественность и целостность. [4, с. 323]. С точки зрения Э.Фромма, речь должна идти о готовности субъекта ценностных отношений внедрять данные ценностные принципы в жизнь в противовес следования жестким идеологическим установкам и принципам. В.А. Ядов рассматривает ценностные ориентации в качестве «ментального состояния, ориентирующего на оспаривание, критику фиксированных установок, то есть на свободный и ответственный выбор более широких идеалов, нежели любые фиксированные и даже базовые социальные установки» [5, с. 59]. Ценности толерантности являются фактором личностного и социального развития, относящимся к тому уровню развития морального сознания, который воспроизводит ценности на новом уровне конвенциональности и личностной автономности.

Как мы видим, важную роль в стратегии толерантности играют культура межэтнического взаимодействия в контексте мультикультуральной среды конкретного общества и государства, отношение к традициям культуры и повседневной жизнедеятельности, семейная политика государства, каналы взаимодействия граждан с государством, языковая политика государства, системы образования, а также психология межконфессиональных и многое другое. На формирование стратегии толерантности в образовательной среде влияют ряд факторов. Среди них, следует отметить отсутствие универсальной модели образования в связи с наличием отличающихся социально-экономических условий развития различных обществ, регионов, социальных и национальных групп, а также многофакторный кризис современной системы образования, в том числе на постсоветском пространстве, вероятностный характер социально-экономических процессов в современном мире (особенно в областях подверженных модернизации и реформированию), альтернативность в становлении общественных систем, структур и институтов, несоответствие между переменами в материальной культуре и реакцией на них в системе образования, консервативность образовательной системы, нацеленность образовательной системы на развитие или сохранение культурных особенностей и ценностей существующих в обществе, расширение образовательного рынка, инновационные требования со стороны общества ко всем основным видам деятельности. Процессы воспитания, обучения, принятия решений, выбора и ответственного поведения, социально-политического участия в жизни сообщества и государства, в процессе реформирования системы образования, воспитания характеризуют динамичность социальной системы в целом и изменчивость факторов внешней среды, влияющих на образовательный комплекс. Если рассматривать образовательный процесс с точки зрения целостности и процессуальности, то именно фактор толерантности коррелятивен всем системообразующим факторам и критериям оценки и формирования образовательного комплекса. Фактор толерантности способен повсеместно включаться в процесс воспитания, образования, социализации и культурного развития личности. Процесс формирования толерантного поведения в обществе не может ограничиться одним единственным источником или средством влияния и формирования. К примеру, «возникает потребность поиска новых форм и средств правос воспитательной работы» [6, с. 14]. Принципы толерантности могут быть отнесены к области исторической традиции, формированию опыта коммуникативной культуры в современном глобальном мире, социальному опыту партнерства и солидарности, широкому полю правовых принципов жизнедеятельности, к формированию аксиологической культуры в сфере этического, эстетического, политического мировидения, гендерной политики и установок.

Модель толерантности и толерантного поведения в современном обществе характеризуется сочетанием нескольких схем и ценностных приоритетов. Помимо «концепции» безконфликтного существования, определяющей основные принципы функционирования общества, для Казахстана и его социально-политического устройства оказалась приемлемой и коррелятивной модель ответственного поведения и чувствительности ко всем нюансам проявления толерантности, представленной в виде «формального» и «качественного» равенства, а также схема контекстуального и нормативного подходов, генерализации этических оценок и решений задачи сохранения важнейших социальных ценностей, в том числе ценностей толерантности и толерантного поведения. Онтология, установки, отношения, чувства взаимной уважительности, как основание толерантности по отношению друг к

другу различных социальных, этнических и культурных групп пропитывают многие широко известные концепции [7, 8]. Ценности толерантности не являются нормой или «базовой» ценностью в чистом виде. Ценности толерантного поведения или отношения являются установками во многом ориентирующими на критику, свободный и ответственный выбор, социальную и личностную активность, стратегии идентичности, «универсальную» диалоговую и коммуникативную «политику» и т.д. Прохождение всех этапов культурной адаптации и социализации человеком (личностью) связано с обретением особого ценностного уровня и ценностных качеств субъекта этических (ценностных) отношений. В формировании, к примеру, морального сознания исключительно важна роль образования.

На сегодняшний день в современном обществе наблюдается «приоритете всей сферы политико-правовой регуляции деятельности» [9, с. 95]. Однако, экспликация и импликация гуманистических принципов социокультурного развития подвержена серьезной трансформации в постмодернистскую эпоху. Ценности обретают тот формат и содержание, которое не совместимо с традиционной интерпретацией гуманизма и коррелятивных ему категорий. В современном обществе дисквалифицированы, диверсифицированы, релятивизированы представления о гуманизме и духовности, что не может не сказаться на понимании феномена толерантности и интерпретации образовательных принципов. Социум сталкивается с определенными социально-психологическими трудностями и социокультурными дилеммами развития и выбора ориентиров внутренней трансформации и преобразований. Образовательные системы и структуры повсеместно встречаются с задачей последовательного решения проблем, возникающих по мере расширения свободы выбора, религиозной толерантности, как вполне легитимного феномена в мире культуры. В связи с этими процессами возникает необходимость обращения к самым глубоким культурным основаниям для актуализации эффекта толерантности и межкультурной коммуникации этносов, населяющих внешне однородное социальное пространство, которые могли бы способствовать смягчению кризиса этнической и культурной самоидентификации.

Неоднозначное отношение к ценности толерантности со стороны оппонентов обусловлено ее частой и доминантной импликацией в социальной мысли, ее неоправданно оптимистичной политической и культурной ангажированностью, «идеологической» ограниченностью, нарочитой подменой акцентов и понятий, «пропагандой» тотальной терпимости, элиминированием объективности, «неоправданным» расширением представлений о гуманизме, весьма редуцированным суждением о правах человека, узким представлением о ценностных ориентациях личности, превращением толерантности в формы повсеместной «оправдательной идеологии» и средством манипулирования в обществе. Рассматриваемая проблема связи образовательных процессов и стратегий толерантности затрагивает сложные проблемы взаимопроникновения образовательных структур, институтов и социума. В данном вопросе возникает целый ряд сложных вопросов, связанных с пониманием детерминационных связей между обществом и образовательными структурами: «качество» фонового и средового влияния социума и «продуктивность» процессов воспитания и образования, качество самих образовательных услуг, изменение критериев оценки институтов образования, структурная перестройка системы образования и повсеместная трансформация мотивов, механизмов и целей культурного развития.

Образовательные структуры – это «уникальные» социальные образования, определяющие связь субъектов социального взаимодействия со всеми социальными институтами общества и социальными ценностями. На процесс формирования толерантного поведения и отношения влияет объективная смена и трансформация ценностно-целевых, системных, процессуальных, «результативных» компонент образовательной деятельности, структурирование и детализация объектов образовательных интересов и задач, а также изменение характеристик субъектов образовательной деятельности. «Непрописанность» механизмов формирования рассматриваемого вида социальных ценностей, отсутствие прямых социальных норм, «недидактический» характер толерантного поведения и соответствующего рода деятельности, смена функций воспитания в системе образования, трансформация личностных мотивов в образовании, коммерциализация и глобализация институтов образования влияют на формирование, импликацию норм и ценностей толерантности в образовательной среде и в других сферах жизни общества.

Список использованной литературы:

1. Розин В.М. *Философия образования: Этюды-исследования*. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2007
2. Наливайко Н.В. *Философия образования: формирование концепции*. – Новосибирск: Издательство СО РАН, 2008
3. Ядов В.А. *Социальные и индивидуальные факторы изменений в диспозиционной структуре личности // Социологические очерки: Ежегодник*. – М., 1991
4. Фромм Э. *Психоанализ и этика*. – М.: Издательство «Республика», 1993
5. Борисенко В.В. *Наука и рыночные отношения в информационном обществе. Социально-философский анализ*. – М.: Наука, 2008
6. Абсаттаров Г.Р. *Система правового сознания: постановка проблемы // Вестник КазНПУ им. Абая. – Серия Социологические и политические науки, №1 (53), 2016*
7. Weale A. *Toleration, Individual Differences, and Respect for Persons // Aspects of Toleration, J. Horton and S. Mendus (eds.)*. – London and New York: Methuen, 1985. – P. 16–35.
8. Scanlon T. *The Difficulty of Tolerance // Toleration. An Elusive Virtue, D. Heyd (ed.)*. – Princeton: Princeton University Press, 1996. – P. 226–239.
9. Володин В.М. *Человечность. Есть ли у нее перспективы? // Перспективы цивилизации. Философские проблемы*. – М.: Издательство «МГИМО Университет», 2009 г.

МРНТИ 15.31.31

Г.О. Әбдікерова¹, Г.Е. Әмірбекова²

¹Әбдікерова Г.О. – әлеуметтану ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының профессоры.

a.gulnarip@mail.ru
Алматы қ., Қазақстан

²Әмірбекова Г.Е. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының докторанты.

gulmira.amirbekova@narxoz.kz

АУТИЗМ ДЕРТІНЕ ШАЛДЫҚҚАНДАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАСЫ

Аңдатпа

XXI ғасырда қоғамда тереңінен етек алған мәселелердің қатарына аутизм дертіне шалдыққан балалардың мәселелерін жатқызуға болады. Көп жағдайда аутизм дертінің пайда болуы осы ауырудың пайда болуына бейімділікпен де байланыстырылады. Аутизм дерті қарым-қатынас сферасындағы эмоционалдық көріністердің жетіспеушілігімен сипатталатын, баланың психологиялық және психикалық дамуындағы күйзеліс. Аутизмді өзіне терең кетіп қалған адамның күйзелісі, «өз ішіндегі адам» ретінде сипаттауға болады. Мұндай аурумен қиналатын адам өзінің эмоциясын көрсете аламай, өзінің іс-әрекетінде әлеуметтік мағынаның болмауымен ерекшеленеді. Ата аналардың балаға дұрыс көңіл бөлмеуі, қарым-қатынас тапшылығы мәселесі мидың дұрыс жұмыс істемеуіне, соның салдарынан психиканың бұзылуымен сипатталатын аутизм дертінің өрбуіне алып келеді. Аутизмнің ертерек жас кезеңіндегі көрінісі 2 және 5 жас аралығында орын алады.

Түйін сөздер: психикалық күйзеліс, сенсорлық интеграция, аутосомдық рецессивтік, әлеуметтік бейімделу, эмоционалдық жабықтық, психоәлеуметтік көмек

Абдикерова Г.О.,¹ Амирбекова Г.Е.²

¹доктор социологических наук, профессор кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета им.Аль-Фараби

²Докторант кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета им.Аль-Фараби

МЕТОДОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ С СИНДРОМОМ АУТИЗМА

Аннотация

В XXI веке синдром аутизма является широко распространенной проблемой современного общества. Во многих случаях аутизм связывается с предрасположенностью индивида к данной болезни. Аутизмом называют расстройство психического и психологического развития, при котором наблюдается выраженный дефицит эмоциональных проявлений и сферы общения. В переводе слово «аутизм» обозначает – ушедший в себя человек, или человек внутри себя. Страдающий подобный заболеванием человек никогда не проявляет свои эмоции, жесты и речевое обращение к окружающим, а в его действиях зачастую отсутствует социальный смысл. Невнимательное отношение родителей к ребенку, недостаточное внимание, дефицит общения приводит к нарушению деятельности мозга ребенка, вследствие этого возникает психологическое расстройство. Ранний детский аутизм обычно диагностируется у детей в возрасте 2-5 лет.

Ключевые слова: психическое расстройство, сенсорная интеграция, аутомная рецессивность, социальная адаптация, эмоциональная закрытость, психосоциальная помощь

Abdikerova G.O.,¹ Amirbekova G.E.²

¹Professor, Department of Sociology and Social Work, Kazakh National University named after Al-Farabi

² Doctoral candidate of the Department of Sociology and Social Work, Kazakh National University named after Al-Farabi

METHODOLOGY OF SOCIAL RESEARCH WITH AUTISM SYNDROME

Abstract

In the 21st century, autism syndrome is a widespread problem of modern society. In many cases, autism is associated with a predisposition of the individual to the disease. Autism is a disorder of mental and psychological development, in which there is a pronounced deficit of emotional manifestations and spheres of communication. In the translation, the word "autism" refers to a person who has retired, or a person within himself. A person suffering from a disease never shows his emotions, gestures and verbal appeal to others, and his actions often lack social meaning. Inattentive attitude of parents towards the child, insufficient attention, lack of communication leads to disruption of the brain of the child, as a result of this there is a psychological disorder. Early childhood autism is usually diagnosed in children aged 2-5 years.

Key words: mental disorder, sensory integration, autosomal recessivity, social adaptation, emotional closure, psychosocial care

Аутизм грек тілінен аударғанда autos – өзім дегенді білдіреді. Бұл адамның сыртқы дүниеден оқшауланып, өзімен-өзі болып, іштей сары уайымға салынған кездегі көңіл күйі.

Аутизмді зерттеу барысында биологиялық, когнитивті және мінез-құлықтық негізгі үш деңгейге баса назар аударған жөн (Франческа, 2016:11). Ғалымдар аутизм дертіне шалдыққандарға зерттеу жүргізу барысында көптеген сұрақтарға жауап іздейді. Биологиялық ерекшеліктерге талдау жүргізген уақытта бұл дертке шалдыққандардың миының сау адамдармен салыстырғанда өзіндік ауытқушылықтарының болуымен ерекшеленетіндігін көрсетеді. Когнитивті деңгейдегі айырмашылықтар бұл дертке шалдыққан балалар мен бұзақылық көрсеткен дені сау жеткіншектерді салыстыра қарағанда олардың өздерін ситуацияға сай адекватты ұстамай, қалыпқа сай емес киінгендіктеріне қарамастан, олардың мінез-құлықтарының негізінде екі түрлі себептердің жататындығын дәлелдейді. Сол сияқты аутизмнен зардап шегуші бала мен ұялшақ, көпшіліктен қашқақтап, бөлектене беретін, көпшіліктен үркіп жасқанатын, әлеуметтік қарым-қатынаста адекватты мінез-құлық көрсете алмай-

тын баланың мінез-құлықтық көріністері ұқсас болып көрінгенімен, олардың басқа адамдармен қарым-қатынастарында болатын қиындықтары когнитивті деңгейде әр түрлі себептерге негізделеді [1, 14 б]. Яғни, біздің көбіміз кейбір жағдайларда ұялшақтық танытып, көпшіліктен қашақтап аутистік мінез-құлық көрсетеміз, сондықтан да аутизмді ауру деп қарау дұрыс емес деп қарайтындармен келісуге болмайды.

Коммуникацияға түсу қиындығы аутизм дертіне шалдыққандардың бәріне ортақ ерекшелік, мұндай балалар қарым-қатынасқа түсуде тілді де дұрыс қолдана білмейді [2]. Каннердің көзқарасы бойынша, аутизмнің қажетті және басты симптомы «аутистік жалғыздық» және «тұрақтылықты сақтауға бағытталған беймазасыздық» [3].

Осылайша Л.Каннер аутизмді нақты психикалық дамудың бұзылуы деп тауып, оның келесі белгілерін ажыратып көрсетеді:

1. жалғыздықты жақсы көру
2. ешқашан адаммен көзбе-көз кездеспеу
3. бағытының шарттары тұрақты болып өзгермеуі
4. эмоциялық тұрғыдан ешкіммен араласпау
5. біркелкі қимылдарды қайталай беруі

Аутизм дертіне диагноз қою – әлеуметтену, коммуникация және елестету – аспектілерінің проблемалық екендігін көрсетті. Сонымен қатар бұл дерт балалық шақтың өте ертерек кезеңінде қалыптасатындығымен ерекшеленеді. Бұл диагноз Американдық психиатриялық ассоциацияның зерттеуімен жасалынды [4, 386].

Жалғыздықты жақсы көру, тұйықтық, эмоциялық жабықтық сияқты белгілер аутист балалармен әлеуметтік жұмыс жүргізуде коммуникациямен байланысты теорияларды кеңінен қолдануды талап етеді.

XX ғ.сексенінші жылдары көптеген зерттеушілер адамның тіл, ес және қабылдау сияқты базалық қажеттіліктерін эксперименталдық зерттеудің негізінде – бұл мәселенің өте қызықты және маңызды болғандығына қарамастан аутизм синдромында басты орынға ие болатын әлеуметтік-аффектілік мәселелерді түсіндіруге мүмкіндік бермейтіндігін байқады [5]. Тілдің мазмұнының өте кедейлігі, естің, қабылдаудың нашарлығы аутизмді ақыл-ой кемтарлығы бар балаларға ұқсатады. Алайда аутист балалардың ақыл-ой кемтарлығы бар балалардан өзіндік айырмашылығы бар.

Аутист балалардың эмоциясын тікелей зерттеу негізінде П.Хобсон оларда дауысты, түрдің өзгерісін және ымның эмоционалдық мазмұнын түсінудің аса бұзылғандығын байқады [6]. Көптеген зерттеушілер аутист балаларда эмоционалдыққа негізделген байланыстардың, басқаша айтқанда аффективтік байланыстың бұзылғандығын айтады. Кеңінен орын алған шешімдердің бірі ғалымдардың вербальдық және вербальдық емес қарым-қатынастарға аса зейін қойып, түрлі қабілеттерге ие аутист балаларда коммуникацияның өзіндік қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу болды. Бұл Балтастың және басқа да зертеушілердің эмпирикалық деректерге негізделген зерттеулерінен көрінеді [7]. Аутизм белгілі бір жетіспеушіліктің, мысалы ойлаудың дамымай қалуымен түсіндірілуі мүмкін [8, 244 б].

Алан Лесли бұған дейін байқалмаған аутизм синдромына тән бірқатар белгілерді, яғни олардың бойында рольдік ойынның, мысқылдың және қулықтың болмайтындығын көрсетті. «Психикалықтың моделі» концепциясы аутизмге соқырлықтың бір түрі ретінде қарауға мүмкіндік береді. Яғни, аутизм психиканың соқырлығының, дәлірек айтқанда психиканың жағдайын немесе психиканың өзін сезіне алмайтын соқырлығы ретінде қарастырылады. Басқа жағынан алып қарағанда, бұл концепция психологиялық күйдің біздің мінез-құлығымызды анықтайтындығын түсіндіреді. Мысалы біз өзімізге сұрақ қоямыз.. неге мен мұны істеп жатырмен. Мен ас үйге кіремін өйткені қарным ашты. Мен розаны неге иіскеп жатырмен, өйткені ол маған ұнайды [9, 48 б]. Эксперименталдық зерттеулер жүргізу барысында У.Фрис аутизмнен зардап шеккен балалардың мүмкіншіліктерінің төмендігіне қатысты бірқатар мәліметтер алады. Мұндай балалар сөйлемдерді есте сақтау, эмоционалдық көрінісіне қарай түр-әлпеттер классификациясын жасауға байланысты сынақтардан өтерде қиындықтарға ұшыраған. Сонымен бір уақытта олар мағынасы жағынан байланысы жоқ сөздерді есте сақтауда, мәнсіз дыбыс тіркестерін қайталауда, төңкерілген бейнелерді тануда, түр-әлпет классификациясындағы екінші реттік сипаттарды бөліп көрсетуде арнайы қабілеттерімен ерекшеленген. У.Фристің көзқарасы бойынша, ақпараттарды өңдеу процесі қалыпты жағдайда оларды жалпы қарастырылып отырған аспектіде немесе «орталық байланыспен» біртұтас түрде жинақтауға негізделетін болса, онда аутизм дертінде адамның ақпаратты өңдеу процесіндегі универсалдық сипат бұзылуы мүмкін.

Аутизм дертінің гендік табиғаты туралы негізделген мәліметтер болғанымен, геннің нақты атқаратын рөлі анық емес [10].

Аутист балалар жалғыздықтан қыйналады. Олар үшін достардың саны емес сапасы маңыздырақ. Ойлау қабілеттері артта қалыңқырап қалған аутист балалар агрессияға бейім және де ашу-ызаларын көрсетіп отырады. Бірқатар жүргізілген зерттеулер аутист балалардың басқа адамдардың ниеттерін немесе мақсаттарын түсінуге қабілетті емес болатындығын зерттеу барысында дәлелдей алмады. Алынған мәліметтер мұндай балалардың күрделірек әлеуметтік эмоциялар мен басқа көзқарастарды түсінуде қиналатындықтарын көрсетті.

Өз зерттеулерінде П.Шаттари және М.Б. Джонс аутизмнің пайда болуының бірқатар себептерін көрсетеді:

- экзогендік - жүктілік уақытында зиянды әсерлердің болуы;
- аутосомдық рецессивтік – әке мен ананың гендерінің дефектілі болуы;
- X хромосоммен тіркелгендік – генді әйелдік жыныстық хромосома әкеледі [11].

Медицина саласындағы көптеген зерттеулер аутосомдық рецессивтіктің көптеген тұқым қуалаушылық ауруға алып келетіндігін көрсетеді. Рецессивті тұқым қуалаушылық аурулар көп жағдайда оқшауланған этникалық топтарда, сонымен қатар өте жақын туысқандығы бар некелерде жоғары пайызға ие болатындығын көрсетеді [12]. Жоғарыда аталған X-тіркелген ауруларда аномалды ген X хромосомда болады және де бұл медицинада тілімен айтқанда ауруға алып келетін себептердің бірі болып есептеледі.

Әлеуметтік жұмыс саласының мамандары аутизм дертіне ұшыраған балаларды емдеуде кешенді психоәлеуметтік көмек көрсетуді жоспарлауы тиіс. Эмоционалдық тұрғыдан жақын болу, қолдау көрсету олар үшін маңызды. Бірінші кезекте, әрине ата-аналардың оларға қолдау көрсетуі, әлеуметтік қауіпсіздікті сезіндіруі маңызды. Үйде және үйден тыс жүргізілетін әлеуметтік жұмыс эмоционалдық тұрғыдан жақындықты сезіндіру, осының негізінде олардың негативтік бағдарларын, агрессивтігін жеңуге бағытталады.

Аутистік баланың сыртқы ортамен араласуының бұзылуы оны қиналуға алып келетін байланыстардан қорғайтын, баланың сыртқы әсерлерден тез зақым алып қалушылығына мүмкіндік бермейтін аутистік кедергінің, аутизмнің қорғау гиперкомпенсациясының түрлері – стереотиптіктің және аугостимуляцияның қалыптасатындығын көрсетеді. В.В. Лебединский, О.С. Никольская, Баенская Е.Р., Либлинг М.М. аутист балалармен аффективті байланысты қалыпқа келтірудің бұртұтас тәсілін ұсынады [13,12 б).

- алғашқыда қысым көрсетудің, тікелей байланыстың болмауы;
- балаға алғашқы жақындықты адекватты түрде оның белсенділігі деңгейінде ұйымдастыру;
- өзіндік жағымдылықты қалыптастыру;
- баланың дағдылы түрде қалыптасатын қанағаттанушылығын түрлендіру, өзіндік қуану жағдайларын дамыту;
- баламен аффективті байланысқа (эмоционалдық әрлендірілген) түсуге деген қажеттілігін асықтырмау;
- байланыстың түрлерін қиындатуды баланың байланысқа деген қажеттілігі бекітілгеннен соң, яғни ересек адам ситуациядағы жағымды аффективті орталық болып қалыптасқаннан кейін бастау қажет;
- қиындатуды қалыптасқан түрлердің құрылымына жаңа тетіктерді кіргізу арқылы күрделілендіру;
- байланыстарды мөлшермен жүзеге асыру;
- баламен аффективті байланыс қалыптасқаннан кейін ол біртіндеп сене бастайды, сондай жағдайда оны жақын адамдармен жанжалға килігуден сақтандыру қажет;
- байланыстың қалыптасуы барысында ол өзінің назарын процеске аударып, өзара бірігіп жүзеге асырылатын байланыстарға сенімділікпен қарай бастайды.

Индивидің әлеуметтену процесінің негізгі танымдық механизмдерінің қатарына имитация жататын болғандықтан, еліктеп отырған объектіге ұқсауға тырысу оның дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл мәселе туралы айта келе бірқатар ғалымдар еліктеудің эмоционалдық қуат алу көзіне айналатындығына сенімді, өйткені басқа адамның кейпіне қарап, соны ұқсата салуға әрекеттену ұқсас түрдегі эмоцияны сезінуге алып келеді [14].

Балалар жеткілікті деңгейде тәжірибелері де жоқ, ересектерге тәуелді, қоғамның әлсіз деңгейде бейімделген және аз қорғалған топтарының қатарына жатады. Аутизм дерті балалардың әлеуметтік қатынастарға ену деңгейінің қиындығымен, психикалық дамуындағы артта қалушылықпен сипатталатындықтан олардың түрлі жағымсыз әсерлерді тез қабылдап отыратындығын көрсетеді. Әлеуметтік орта баланың дамуына жақсы әсер етіп, оның көңіл-күйінің көтерілуіне немесе даму процесінің тежелуіне әкелетін фактор болуы да әбден мүмкін.

Әлеуметтенуді тұлғаның әлеуметтік жүйеге бейімделу процесі ретінде түсіне отырып, Т.Парсонс бейімделу механизміне басты назар аударады [15]. Аутистік ауытқулардың түрлі қиыншылықтарға әкелетіндігіне байланысты мұндай балалары бар отбасылардың оларды қоғамға бейімдеуі мен әлеуметтендіруінде бірқатар қиыншылықтар бар. Оларды жеңу әлеуметтендіру процесіне кешенді тұрғыдан келуді талап етеді. Жалпы психологиялық және физикалық дамуында кемшілігі бар балалар кеңес үкіметі тұсында арнайы мекемелерде тұрып емделді. Қазіргі уақытта бұл жағдай әлемдік қауымдастықта көптеп сынамаға ұшырауда. Аутист балалардың бейімделуінде эмоционалдық жақындыққа негізделген психологиялық қатынастардың маңызды рөл атқаратындығы жоғарыда айтылды. Әлеуметтік өзара әрекетке түсу олармен арадығы осы психологиялық кедергіні біртіндеп жеңуге бағытталады. Сондықтан да, аутист дертіне байланысты диагноз қою уақыты да балалардың ары қарай әлеуметтенуіне мүмкіндік береді. Оларды өзін қоршаған әлеуметтік ортаға шығарып, қоғамға бейімдеу үшін өз әлемдерінен алып шығу қажет. Бұл жағдай педагогтың аутист балалармен тынымсыз жұмыс жүргізіп, олардың әлеміне енуіне, сенімдеріне кіруіне байланысты. Бұл орталық нерв жүйесінің қалыпты жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін сенсорлық интеграцияның методикаларын, құм терапиясы методикасын, массаж жасауды, психотерапиялық көмектің, жануарлардың көмегімен жүзеге асырылатын түрлерін, дельфинотерапия, иппотерапияны т.б. қолдануды талап етеді.

Отбасының жағдайы қоғамдағы рухани-моральдық климатқа тікелей байланысты. Қазіргі күзеліске толы жаһандану жағдайында қоғамдағы рухани дағдарыстар отбасындағы эмоционалдық байланыстардың төмендеуіне алып келуде. Ауру баланың дүниеге келуі отбасы үшін үлкен күйзелістік жағдай болып табылады. Ал, бұл балаларды күтіп баптау көп уақыттар бойы ата-аналарды өзіндік күйзеліске түсіретін жағдай. Ата-аналардың күйзелістік ситуацияларға түсуі тек қана баланың ауру болғандығынан да емес, сонымен қатар қоғамда осындай адамдарға қатысты қалыптасқан стереотиптерге байланысты. Мұндай отбасылар балаларының адекватты емес мінез-құлығына байланысты қоршаған адамдардан оқшауланып бөлектеніп жатады. Ата-аналар арасында қарым-қатынастың бұзылуы, сонымен қатар ер адамдардың барлық қиыншылықтарды әйел адамға артып отбасынан кетіп қалу жағдайлары да көп орын алады.

И.Б. Карвасарская өзінің «Шет жақта. Аутист балалармен жұмыс тәжірибелерінен» деген еңбегінде былай деп жазады: «Баланың аутизмін жаза немесе «крест», сонымен қатар баланың оңай емес өмір жолында оған қалай тиімді көмек көрсетуге болады деген ниеттен туған, өзінің де дамуы үшін қажетті стимул ретінде қабылдауға болады. Оның жетілуі үшін көмектесе отырып, өзі де жетілесің. Бүкіл өмір бойына қиналып, ситуацияны өзгермейді деп қабылдауға, күш жұмсамауға да болады. Және бұл таңдауды әрбір ата-ана өзі жасайды» (Карвасарская, 2003а: 42). Автордың көзқарасынша, қоршаған адамдарда, баланың өзінде қалыптасқан психологиялық стереотиптер бар. Бұл нәтижесіздік туралы стереотип. Екіншіден, жақын адамдардың оларға қатысты адекватты емес көзқарасы. Өте қатты ауру немесе жолы болмаған жан ретінде қарау. Тіпті қарым-қатынастан қашқақтағанның өзінде де олар өздеріне қатысты қарым-қатынасты сезінеді [16, 66].

Қазіргі уақытта аутизмді түзетуге қатысты жақсы нәтижелерге қол жеткізуге болатын төрт негізгі әдіснамалық тәсілді бөліп көрсетуге болады. Олардың концептуалдық негізін салатын келесі методикалар: АВА, ТЕАССН Son-rise, пәндіктерапия (стимуляция және сенсорлық интеграция) [17, 136]. Аталған методикалардың әрқайсысына тоқталып кетейік. ТЕАССН методикасы (Аутист балаларды ақылға келтіру). Бұл методикаға сәйкес аутист балалардың ашу-ызасын тудыруға мүмкіндік бермейтін ерекше жағдайлар жасап, комфортты түрде тұлғалық дамуға әсер ету. Осы методиканың негізінде бүкіл уақыт қатаң күн тізбесіне негізделеді (балаға көмектесу үшін, оның есіне түсіріп отыратын карточкалар дайындалады), сонымен қатар оны қоршаған заттардың тұрақты орындары анықталады. Арнайы коррекциялық сабақтар баланың адаптациясына және педагогпен байланыс орнатуына қажетті жеткілікті түрде ұзақ кезенді қамтиды. Қысым көрсетіп, белсенді іс-әрекетке мәжбүрлеуге жол берілмейді. Бұл методика АҚШ-та кеңінен қолданылады [18, 736]. АВА аурудың күрделі түрлерін түзетудегі мінез-құлықтық модификация методикасы. Бұл методика әрбір

іс-әрекетті екжей-тегжейлі баланың жадында сақтауына, содан соң олардың бәрін бір ортақ жүйеге біріктіру арқылы күрделі іс-әрекетті жүзеге асыруға негізделеді. Ересек адам жеткілікті қатаң түрде бұл әрекетті жүзеге асыруды басқара отырып, балаға инициатива бермейді. Дұрыс іс-әрекет автоматты деңгейге дейін жеткізіліп, дұрыс жасалмаған қыймылдар қатаң түрде түзетіледі және дұрысталады. Әдетте, бала бір уақытта бірі бірімен байланысты емес екі үш дағдыны игереді. Педагог әрбір жаңа дағдылар мен қимылдарды кезең бойынша меңгеріп, күрделілендірудің анық жүйесін қалыптастырады. АВА-ның құрамында көптеген бағдарламалар, олардың ішінде вербальды және вербальды емес имитация, ұсақ және жалпы моторика, заттардың атын атау, тілді түсіну, іс-әрекетті атау, классификация т.б. бар. Шет елдерде АВА методикасын бірнеше мамандар (музтерапевт, мінезқұлық бойынша, дефектолог, арт-терапевт т.б.) бірігіп жүргізеді.

Son-Rise бағдарламасы баланың өзіндік мотивациясына негізделеді. Ересек адам аутист баланың әлеміне еніп, оны жеке бөліктерге бөлмей, оның қайталанып отыратын қимылына мағыналылық және жаңа түсініктеме береді [19, 11 б].

Сенсорлық интеграция және стимуляция методикасы дененің бүкіл нервтік жүйелерінен түсетін сигналды мидың қабылдауына бағытталады және сенсорлық қабылдауды жеңілдетуге бағытталған кешенді жаттығулардан тұрады [17,137 б].

Көп жағдайда аутистер тұрақты түрдегі психологиялық адаптациялық қолдауды, осы ауруға маманданған мамандардың – дефектолог, психолог, психиатрлардың тұрақты жұмысын қажет етеді. Оларды бейімдеу процесінде денешынықтыру да маңызды орынға ие [20].

Профилактикалық әлеуметтік жұмыс білімдік ағартушылық сипатқа ие болып, білімді жеткізумен сипатталады. Бұл жұмыс мектептерде немесе арнайы орталықтарда ата-аналарға бұл аурудың ерекшелігін түсіндірумен байланысты.

Қазақстан Республикасында балалы болуы мүмкін және балалы болғысы келетін ер мен әйелдің физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік денсаулығының дұрыс болуына көңілдің дұрыс бөлінуі қажеттігін зерттеушілер ерекше ескертеді [21]. Әрине, бұл бірқатар аурулардың алдын алуға мүмкіндік берер еді.

Аутизмді емдеумен емес түзеу жұмыстарын жүргізумен байланыстыратын мамандар да бар және олардың ойынша, аутизм – бұл ауру емес, адамның күйі. Аутистердің көпшілігі дәрі-дәрмек арқылы емдеуді емес, көңіл қоюды, төзімділікті және арнайы терапияны қажет етеді.

Аутизмді емдеудегі негізгі психотерапия түзету процесі барысында жалпы позитивті ортаны қалыптастыру, баланың эмоционалдық сферасын дамыту, коммуникациялық сфераны дамыту және белсендендіру, негативизмді түзету, қорқынышты, агрессияны және өзіндік агрессияны түбегейлі өзгертумен байланысты міндеттерді қамтиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Франческа Анне. Введение в психологическую теорию аутизма. Москва «Теревинф», 2016. –С.11
2. Kanner, L. 1943. Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child* 2. P.217-250
3. Kanner, L. & L. Eisenberg 1956. *Early infantile autism 1943–1955. American Journal of Orthopsychiatry* 26.P.55–65
4. Fein, D., Pennington, P., Markovitz, P., Braverman, M., & Waterhouse, L. (1986). *Toward aneuropsychological model of infantile autism: are the social deficits primary? Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24.P. 198-212.
5. Hobson, R.P. (1986a) *The autistic child's appraisal of expressions of emotion. Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 27. P. 321-342.
6. Hobson, R.P. (1986b). *The autistic child's appraisal of expressions of emotion: a further study. Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 27, P.671-680
7. Baltaxe, C.A.M. (1977). *Pragmatic deficits in the language of autistic adolescents. Journal of Pediatric Psychology*, 2.P.176-180.
8. Rajendran G., Mitchell P / *Developmental Review* 27 (2007). P. 224–260.
9. Frith, U. «*Autism and "Theory of Mind"*. 1989 http://www.aspergers.ru/system_files/
10. Rutter M., Macdonald H., LeCouteur A., Harrinton R., Bolton P., Bailey A. *Genetic factors in child psychiatric disorders: II. Empirical findings // Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1990. N 31. P. 39-83.
11. Szatmari P., Jones M. B. *IQ and the genetic of autism // Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 1991. N 32. P. 897-908.

12. Основы генетики и наследственные нарушения развития у детей: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений /А. Ю. Асанов, Н.С. Демикова, С.А. Морозов; Под ред. А. Ю. Асанова. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. 107 с
13. Лебединский В.В., Никольской О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. — М.: Медицина, 2003. С. 127.
14. Meltzoff, A. N. (1990). *Foundation for developing a concept of self: The role of imitation in relating self to other and the value of social mirroring, social modeling, and self practice in infancy.* In C. Cicchetti, & M. Beeghly (Eds.), *The self in transition: Infancy to childhood.* Chicago, IL: University of Chicago press. P. 139-164
15. Парсонс Т. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — 879 с.
16. Карвасарская И.Б. В стороне. Из опыта работы с аутичными детьми. — М.: Теревинф, 2003. — 70 с.
17. Клевитов С.И., Терентьева О.С. Сущность, специфика проявления аутизма и проблемы социализации аутистов в современном обществе //Вестник Тамбовского университета: Гуманитарные науки. 2014. №6 (134). — С.133-138.
18. Connolly M., Brown L.B., Fleshmann M., Hard-man A. *The North American Federation of Adapted Physical Activity (NAFAPA) Exploring Gestural Habits as Cues for Anticipating Self-Injurious Episodes in a Child with Autism and Deafness.* Birmingham, 2012. — С.73.
19. Tepfer A., Macdonald M. *The North American Federation of Adapted Physical Activity (NAFAPA) The Motor Skills of Young Children with Autism: Standardized Assessments and Natural Setting Observations.* Birmingham, 2012. — С.11
20. Скробкина, О.В. Проблемы социальной адаптации детей с синдромом детского аутизма / О.В.Скробкина // Аутизм и нарушения развития. — 2009. — №2 .— С.21-27.
21. Қалдыбаева Т.Ж. Қазақстан Республикасы: Балаларды ерте жастан дамытудың әлеуметтік және методологиялық негіздері //Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы «Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы». 2014. — №1 (45). — С.31.

МРНТИ: 04.51.53

Бурханова Д.К.¹

¹ Ph.D; и.о. доцента кафедры социологии и социальной работы, Казахский Национальный Университет им. аль-Фараби
Email: dana.burkhanova@gmail.com

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ

Аннотация

В настоящее время Болонский процесс является основным механизмом реформы высшего образования в Европе, равно как и интеграционным начинанием. Задача процесса – создание европейского пространства высшего образования, что приведет к возникновению поистине панъевропейского интеграционного проекта в этой области. При реализации основных положений Болонского процесса все страны Европы сталкиваются с различного рода трудностями, которые связаны со степенью корреляции национальных моделей с общеевропейским идеалом, а также с выбором применяемых подходов. В настоящее время практически все 139 университетов Казахстана, среди которых есть национальные, государственные и частные, следуют принципам Болонской декларации. Следовательно, пребывание казахстанской вузовской системы в европейском образовательном пространстве длится более 20-ти лет. В процессе интеграции Казахских вузов и науки в международное образовательное пространство очень важное место отводится академической мобильности студентов и преподавателей, которая, как ожидается, будет способствовать формированию качественно новых трудовых ресурсов, способных занять достойное место как на мировом рынке труда, так и сможет существенно повлиять на качество трудовых ресурсов национальной экономики. В статье представлены некоторые результаты социологических исследований, проведенных в 2015-2016 гг. целью которых является описание состояния, а также характера реализации Болонского процесса в системе высшего образования Казахстана.

Ключевые слова: болонский процесс, интеграция, реформы образования, экспертное интервью

D.K. Burkhanova¹

*¹ Ph.D, a.a.associate professor of the department of sociology and social work,
al-Farabi Kazakh National University,
Email: dana.burkhanova@gmail.com*

INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION: CAPABILITIES OF ACADEMIC MOBILITY

Abstract

At present, the Bologna process is the primary mechanism of higher education reform in Europe, as well as an integration initiative. The objective of the process – the creation of a European Higher Education Area, which will lead to the emergence of a truly pan-European integration project in this area. At realization of the Bologna Process, all European countries face different kinds of challenges that are associated with the degree of correlation of national models with pan-European ideal, and with a choice of approaches. Currently, almost all the 139 universities of Kazakhstan, among which there are national, public and private, follow the principles of the Bologna Declaration. Therefore, Kazakh university system in the European educational space lasts for more than 20 years. In the process of integration of Kazakhstani universities and science in the international educational space a very important place is given to the academic mobility of students and faculty, which is expected to contribute to the formation of a qualitatively new labor force, that are able to take its rightful place on the world labor market, and can significantly affect the quality of human resources of the national economy. The paper presents some results of the sociological researches conducted in 2015-2017, the aim is a description of the state as well as the nature of the implementation of the Bologna process in higher education system of Kazakhstan.

Key words: Bologna process, integration, education reform, expert interviews

Д.К. Бурханова¹

*¹Ph.D, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының доцент м.а., әл-Фараби атындағы
Қазақ Ұлттық университеті,
Email: dana.burkhanova@gmail.com*

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯСЫ: АКАДЕМИЯЛЫҚ МОБИЛЬДІЛІКТІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі кезде Болон үдерісі жоғары білім беру жүйесінің реформаларының ең басты механизмі және интеграциялық бастамасы болып табылады. Үдерістің ең басты мақсаты осы аймақтағы панееуропалық интеграциялық жобаның пайда болуына әкелетін еуропалық жоғары білім кеңестіктің құрылуы. Болон үдерісінің негізгі қағидаларын жүзеге асыру барысында барлық мемлекеттер қиыншылықтарды бастан кешуде. Қазіргі кезде Қазақстанның 139 университеті Болон үдерісінің қағидаларының талабына сәйкес болып отыр.

Қазақстандық жоғарғы оқу орындары және ғылымның халықаралық білім беру кеңістігіне интеграциялануының процессінде әлемдік еңбек нарығында лайықты орын алуға мүмкіншілігі бар сапалы жаңа адам ресурстарының қалыптасуына ықпалдасатын және ұлттық экономиканың еңбек ресурстарына айтарлықтай әсер етуі мүмкін студенттер мен оқытушылардың академиялық мобильділігіне өте маңызды орын беріледі. Бұл мақалада 2015-2016 жж жүргізілген, мақсаты Қазақстанның жоғары білім беру жүйесіндегі Болон үдерісінің жағдайын сипаттау және жүзеге асырылу сипатын анықтау болып табылатын әлеуметтанулық зерттеулердің кейбір нәтижелері ұсынылған.

Осы мақалада 2015 жылдың мамыр айында жүргізілген «Болондық үдеріс эксперттердің көздерімен» әлеуметтік зерттеудің кейбір нәтижелері ұсынылады. Осы зерттеудің барысында эксперттік интервьюлер жүргізілді.

Түйін сөздер: Болон үдерісі, интеграция, білім беру жүйесінің реформалары, эксперттік интервью

Глобализация – ключевая реальность XXI века, которая глубоко затронула образование. Болонский процесс и Лиссабонская конвенция стали яркими примерами международного сотрудничества, и уже 47 стран, в числе которых Республика Казахстан, присоединились к Болонскому

процессу, результатом которого стало создание единой Европейской зоны высшего образования. Главная цель, ради которой осуществляется вхождение нашей страны в международное образовательное пространство, – сделать высшее образование адекватным мировым стандартам, что позволит улучшить качество подготовки специалистов для посткризисного развития экономики. Присоединение к Болонскому процессу имеет большие преимущества для высшей школы – признание отечественных квалификаций, ступеней (уровней) и академических степеней, конвертируемость казахстанских дипломов о высшем образовании в Европейском регионе и право выпускников на трудоустройство в любой стране, обеспечение академической мобильности студентов и преподавателей, широкие возможности вузов в реализации программ двухдипломного образования.

Первые результаты работы по вступлению РК в Болонский процесс повлияли на развитие представлений у работодателей и обучающихся относительно их прав на полную и достоверную информацию, касающуюся качества предоставляемых вузами услуг. Расширение рынка образовательных услуг и наличие большого количества государственных и негосударственных вузов, имеющих одинаковый профиль, вызывают у потребителя законный интерес в выборе лучшего. Темпы развития современной экономики государства, во многом зависят от уровня соответствия образовательных программ потребностям компаний.

Значительные изменения произошли и в сфере стандартов и форм обучения, организации учебного процесса и контроля качества знаний. Революционный переход к трехступенчатой вузовской и послевузовской системе образования с присуждением степеней бакалавра, магистра, доктора философии, введение системы зачетных единиц по типу ECTS, академическая мобильность студентов и преподавателей, европейское приложение к диплому, контроль качества высшего образования, создание единого европейского исследовательского пространства и др. широко применяются в практике казахстанского образования.

Проблемы и вызовы системы высшего образования сегодня имеют особую важность. На первый план выходит взаимосвязь между академическим качеством и трудоустройством требующая определения. Мультифункциональные навыки или так называемые ключевые навыки, передаваемые высшим образованием, на сегодняшний день также требуют определения. Процесс передачи должны стать очевидным и прозрачным, приобретаемые через новые формы преподавания и обучения навыки должны быть определены более точно.

Будущие тренды в высшем образовании определяются нынешними вызовами общества. Сегодняшние вызовы общества создают основу для тенденций к дальнейшим реформам в высшем образовании. Среди них, дальнейшее формирование «общества знания», создающее возможности для трудоустройства, совмещающее устойчивое развитие, интернационализацию ориентированность на качество и конкурентоспособность, развитие и использование новых форм преподавания и образования.

Новые технологии с их развитой инфраструктурой, доступность информации в глобальной сети универсализируют содержание высшего образования. Так, целью Болонского процесса является создание единого пространства высшего образования, при этом сохраняя и учитывая национальные педагогические традиции и менталитетные особенности. В настоящее время с целью интеграции и реализации задач Болонского процесса, страны-участницы проводят реформы, в ходе которых осуществляется модернизация высшего образования, и закладываются основы прогрессивных тенденций его развития.

Интернационализация образования, как одна из важнейших современных тенденций в рамках реализации Болонского процесса, способствует повышению конкурентоспособности стран и регионов. В процессе интернационализации высшего образования цели, функции и организация предоставления образовательных услуг приобретают международное измерение, повышается уровень академической мобильности студентов и преподавателей, интернационализируются учебные планы и программы [1].

В связи с этим, как для национальных систем образования, так и большинства университетов характерны интеграционные явления и международное сотрудничество. Стратегические интересы Казахстана в создании конкурентоспособного образования требовали деятельного вхождения в европейское образовательное пространство. Интеграция в единое европейское образовательное пространство реализуется и через расширение возможностей академической мобильности, привлечение зарубежных профессоров и исследователей. Академическая мобильность студентов, преподавателей и административного персонала вузов в рамках Болонского процесса является главным

элементом интернационализации и способствует формированию единого мирового пространства высшего образования. Одним из основных направлений Болонского процесса является повышение уровня академической мобильности – образовательного обмена студентов, преподавателей, исследователей и администраторов университетов [2].

В соответствии с этим, в Казахстане на государственном уровне приняты значительные меры по модернизации высшего образования с целью повышения его качества и обеспечения соответствия требованиям рынка, что уже привело к значительным изменениям.

Главная цель мобильности является предоставление возможности получить разностороннее качественное образование по выбранному направлению подготовки, обеспечить студентам доступ в признанные центры знаний, где традиционно формировались ведущие научные школы. Все это ведет к личностному развитию, расширяет возможности трудоустройства, тем самым повышая конкурентоспособность, как самих студентов, так и высших учебных заведений. Так как, мобильность студентов и преподавателей способствует повышению качества учебных программ и учебного процесса, а также получению достижений в области научных исследований и развитию науки в целом [3].

Целью экспертного опроса «Болонский процесс глазами экспертов» проведенного в мае 2016г., является описание состояния, а также характера реализации Болонского процесса в системе высшего образования Казахстана с позиции экспертов, проживающих в г. Алматы и областных центрах 14 областей Казахстана и являющимися непосредственными и активными участниками вузовских реформ.

Студенческая академическая мобильность, мобильность профессорско-преподавательского состава является основополагающим элементом Болонского процесса, важность которого была также подчеркнута в самой последней стратегии «Мобильность для лучшего обучения» принятая в Бухаресте (2012 г). Главными вызовами на пути реализации мобильности в рамках Болонского процесса могут быть: признание зачетов и первого уровня образования; финансовые барьеры для мобильности как студентов, так и профессорско-преподавательского состава; визовые трудности; а также гибкость учебных планов и траекторий. Как подчеркивают 76,0% экспертов, в их учебных заведениях ведется централизованный учет всех прибывающих и отбывающих студентов. Вместе с тем, равное количество экспертов (12%) ответили, что учет ведется только студентов по официальным программам обмена (Erasmus, Tempus и т.д) и что учет подобной информации ведется только на уровне факультетов и отделений.

В рамках проведенного исследования предполагалась также и оценка показателей входящей и исходящей мобильности студентов. Более 53% экспертов сошлись во мнении, что показатели отбывающих и прибывающих студентов сравнимы. В то же время, примерно одинаковое количество экспертов, кто считает, что показатели входящей мобильности студентов гораздо выше исходящей (23,7%) и тех, кто напротив считает что гораздо больше студентов прибывает (22,4%).

При оценке показателей мобильности профессорско-преподавательского состава более 90% экспертов утверждают, что за последние три года мобильность преподавателей увеличилась в той или иной степени, 56,6% экспертов оценили увеличение преподавательской мобильности как «существенно увеличилась», 35,5% экспертов ответили – «несколько увеличилась». Данный показатель свидетельствует о создании прочных международных связей университетов, реальном вовлечении в систему европейской образовательной среды (рисунок 1).

Услуги для студентов и участие студентов. Для увеличения показателей и улучшения условий академической мобильности студентов очень важным является создание услуг в учебном заведении. Согласно результатам исследования, по мнению экспертов, за последние три года в их учебных заведениях был разработан целый ряд подобных услуг.

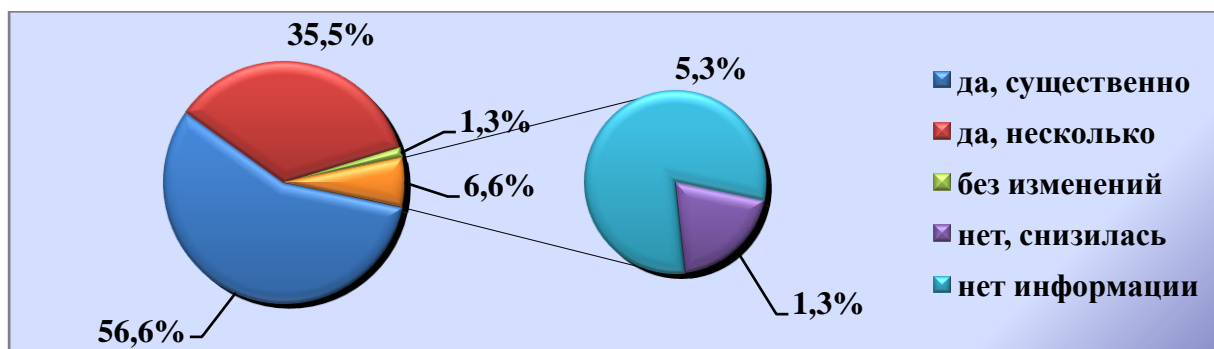

Рисунок 1 – Динамика изменения мобильности преподавательского состава за последние три года

Большинство экспертов отмечают появление «услуг учебной ориентации» – 62,7%, «предоставление информации о возможностях в других ВУЗах» – 28,0%, «карьерная ориентация» – 26,7%, «предоставления жилья» – 25,3%. Всего 4% экспертов отметили существование всех предложенных условий в их учебных заведениях. Достаточно высокие оценки получили такие показатели как «спортивные сооружения» и «языковая подготовка».

Согласно полученным данным при опросе казахстанских студентов, проведенного в сентябре 2016 г.¹ сегодня наиболее выраженными препятствиями, встречающимися при организации и планировании академической мобильности для студентов, являются языковой барьер (59,3%) в большей степени для Южного Казахстана (85%) и Северного Казахстана (67,4%); ресурсный барьер (31,0%) и организационный барьер (22,5%) (рисунок 4). В Центральном Казахстане большое количество студентов также отмечают трудности с признанием зачетов и содержанием учебных планов (21,1% и 20,0% соответственно).

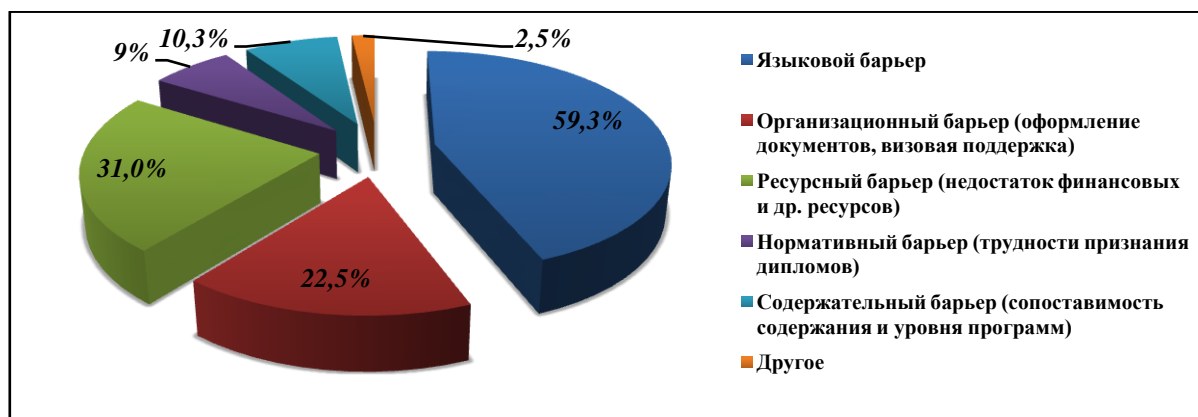

Рисунок 2 – Распределение ответов респондентов на вопрос «Какие трудности академической мобильности, по Вашему мнению, наиболее выражены в настоящее время?», указана частота учитываемого значения во всех валидных наблюдениях, N=1021.

Для студентов МУИТ (44,7%) и КарГТУ (58,0%) главным препятствием является ресурсный барьер, в то время как для студентов КБТУ (50,0%) и НАРХОЗ (62,9%) основным барьером, ограничивающим академическую мобильность студентов, является организационный барьер.

Таким образом, среди барьеров академической мобильности нормативный барьер является наименее выраженным (9,0%). Это достаточно низкий показатель, однако в свою очередь он не исключает полностью возникающие трудности с признанием зачетов, полученных в рамках программы академической мобильности. Так, в целом 28,4% студентов отмечают, что проблем при признании кредитов не возникает, вместе с тем 28,4% студентов считают, что проблемы все же возникают у некоторых студентов и 16,5% респондентов считают, что трудности с признанием зачетов возникают у всех студентов, прошедших обучение за рубежом в рамках программ академической мобильности (рисунок 5).

¹ Исследование проведено Центром социологических исследований и социального инжиниринга КазНУ им. аль-Фараби совместно с "Центром Болонского процесса и академической мобильности" МОН РК (август – сентябрь 2016).

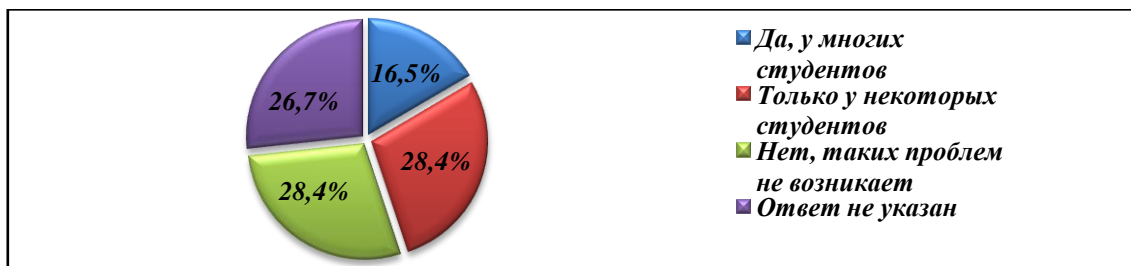

Рисунок 3 – Распределение ответов респондентов на вопрос «Возникают ли у Вас после прохождения программ за рубежом проблемы с признанием зачетов?», N=1021

В распределении по вузам, следует отметить тот факт, что подавляющее большинство студентов ЕНУ им. Л.Н. Гумилева (44,2%) отмечают появление трудностей у многих студентов с признанием зачетов. В КазГосЖенПУ также отмечается возникновение трудностей при признании зачетов. Так равное количество респондентов (41,7%) считают, что подобные проблемы возникают у многих студентов и что проблемы возникают только у некоторых студентов. В КазАТК им М. Тынышбаева равное количество студентов (42,4%) отмечают, что проблемы возникают у многих студентов, и проблем не возникает.

Большинство студентов из г. Астаны (44,6%), Центрального Казахстана (40,5%) и Южного Казахстана (48,5%) считают, что трудности все же возникают у некоторых студентов при признании зачетов. В связи с этим, наличие данных трудностей свидетельствует о несовершенстве и о неотработанной системе признания зачетов, что в значительной мере влияет на количество студентов, участвующих в программах мобильности.

Таким образом, конкретизация эмпирических данных полученных по итогам экспертного опроса позволила оценить профиль большинства учебных заведений в Казахстане, большинство из них сегодня характеризуется своеобразной комбинацией исследовательской и учебной работы. Однако, в среднесрочной перспективе развития учебного заведения эксперты отметили, что учебное заведение представителями, которого они являются, планирует повысить долю именно учебной работы.

Главными вызовами на пути реализации мобильности в рамках Болонского процесса могут быть: признание зачетов и первого уровня образования; финансовые барьеры для мобильности как студентов, так и профессорско-преподавательского состава; визовые трудности; а также гибкость учебных планов и траекторий. На данный момент, согласно полученным результатам, учитывая централизованный учет всех прибывающих и отбывающих студентов, при оценке показателей входящей и исходящей мобильности студентов более 53% экспертов сошлись во мнении, что показатели отбывающих и прибывающих студентов сравнимы, а также отмечается увеличение мобильности преподавателей в той или иной степени. Высокий показатель вовлеченности в академическую мобильность – свидетельство создания прочных международных связей университетов, реальное вовлечение в систему европейской образовательной среды.

Все позитивные тенденции и реализация основных параметров в тоже время не освобождают реформационные процессы в казахстанском образовании от проблем и трудностей. Сами по себе реформы, будучи вызванные изменениями в обществе, требуют в свою очередь опоры на систему индикаторов или показателей, свидетельствующих об эффективности/неэффективности полученных результатов и соответственно дающих возможность осуществить их своевременную конкретизацию.

Таким образом, из полученных данных стоит отметить, что академическая мобильность студентов и преподавателей является наиболее центральным элементом масштабного процесса интернационализации высшего образования. Данный процесс требует постоянного развития в разных направлениях, так на сегодняшний день в казахстанском образовательном пространстве в большей степени осуществляются программы обмена студентами, стажировки студентов и магистрантов. В меньшей степени распространено преподавание учебных курсов и создание учебных программ на английском языке. Это свидетельствует не только о недостаточном владении иностранным языком профессорско-преподавательского состава и студентов, но также ведет к ограничению доступа иностранных студентов к учебным программам казахстанских вузов, тем самым тормозя процесс экспорта образовательных услуг в мировое образовательное пространство.

На пути обеспечения свободной мобильности человеческих ресурсов и интернационализации встречаются достаточно труднопреодолимые барьеры – ресурсный барьер, нормативный барьер и языковой барьер. Несмотря на то, что содержательный барьер является легко преодолимым, по

мнению респондентов, стоит отметить отсутствие ориентации на развитие языковых навыков студентов, негибкость учебных планов также ограничивает возможность привлечения иностранных профессоров в казахстанские вузы. В то время как, приглашение зарубежных ученых направлено на интернационализацию обучения в вузах, а также способствует развитию компетенций и академических коммуникативных умений, обучающихся через новые знания и методы обучения.

Развитие академической мобильности является результатом высокой развитости всех остальных направлений Болонского процесса. В этом смысле, недостаточная развитость и налаженность системы взаимного признания образовательных кредитов является значимым препятствием на пути развития и укрепления международной мобильности. Актуализируется вопрос о трансформации и развитии инструментальных средства в полном объеме по признанию зачетов, полученных в рамках академической мобильности, что подразумевает также и разработку более гибких учебных планов.

Учитывая двустороннее направление академической мобильности (входящая, исходящая), важно подчеркнуть недостаточность работы вузов по привлечению иностранных студентов. В первую очередь, казахстанские вузы акцентируют внимание на предоставлении полноценной и достоверной информации на сайте университета, проведении международных информационных встреч на базе университета для ознакомления, а также заключении и работе в рамках международных договоров с зарубежными вузами-партнерами. Как правило, длинный список международных партнеров не отражает продуктивного сотрудничества, данные соглашения носят формальный характер и не являются функциональными для привлечения иностранных студентов в казахстанские вузы. В то время как помимо малого количества курсов и учебных программ на английском языке, также мало внимания уделяется презентации и рекламе университета в вузах-партнерах, что напротив могло бы привлечь студентов из-за рубежа.

Реформирование высшего образования в Казахстане и реализация Болонского процесса ставят высокие цели и задачи не только для страны, вузов, но также и для студентов, преподавателей. Результатом качественного выполнения данных задач является полномерная интернационализация образования и интеграция в европейское пространство высшего образования, высокое качество образовательных программ, высокий уровень знания иностранного языка, полиязычность. По результатам полученных данных стоит отметить несистемный характер академической мобильности в Казахстане, отсутствие комплексного подхода ко всему процессу начиная с организационных барьеров и заканчивая перезачетом образовательных кредитов, контролем результатов и учетом числа студентов, участвующих в программе. Вместе с тем, наличие языкового барьера актуализирует вопрос о повышении языковых навыков не только у студентов, но и у преподавателей, развитии полиязычности, включая увеличение количества курсов и создание образовательных программ на английском языке. Увеличение количества курсов на английском языке в сочетании с более гибкими учебными планами, и масштабными презентациями и рекламой казахстанских вузов в их зарубежных вузах-партнерах создаст предпосылки для привлечения иностранных студентов и увеличению входящей мобильности, что в свою очередь усилит интеграцию и интернационализацию казахстанского образования.

Все это свидетельствует о достижении определенных результатов и дальнейшем продвижении академической мобильности, вместе с тем демонстрируя проблемные направления, которые сегодня не позволяют говорить о полной и успешной реализации данного параметра Болонского процесса в казахстанском образовательном пространстве.

Список использованной литературы:

- 1 Таменова С.С. Влияние интернационализации на развитие казахстанских вузов // *Глобальные вызовы и современные тренды развития высшего образования, Алматы, 2013. – С. 231-237*
- 2 Миткова И.М. Понятие и сущность академической мобильности студентов // *Сибирский педагогический журнал № 10, 2011. – С.266-273.*
- 3 *Концепция академической мобильности обучающихся высших учебных заведений Республики Казахстан от 19 января 2011 года*
- 4 *Отчет Центра социологических исследований и социального инжиниринга КазНУим.аль-Фараби совместно с "Центром Болонского процесса и академической мобильности" МОН РК по итогам проведения социологического исследования «Реализация принципов Болонского процесса в Казахстане». / под ред. Г.С. Абдирайымовой. – Алматы, 2016. – 290с.*
- 5 *Pechar H. "The Bologna Process" A European Response to Global Competition in Higher Education //The Canadian Journal of Higher Education; Toronto. – 2007. Vol. 37, Iss. 3. – P.109-125.*

6 Shields R. *Reconsidering regionalisation in global higher education: student mobility spaces of the European Higher Education Area // A Journal of Comparative and International Education*. – 2016. – №46 (1). - P.5-23.

7 Yuval D., Miri Y. *Mobility as a continuum: European commission mobility policies for schools and higher education // Journal of Education Policy*. – 2017. – №32 (2). – P.198-210.

8 Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход. / Под науч. ред. В.И. Байденко. - М., Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. - 536 с.

9 Реализация Болонского процесса в странах Тетрис (2012). – Брюссель, 2012. Выпуск 9. – Брюссель: Исполнительное агентство по вопросам образования, культуры и аудиовизуальным средствам. – 90 с.

10 Реформирование высшего образования в Казахстане и Болонский процесс: информационные материалы для практических действий – Алматы, 2009 – 120 с.

МРНТИ 13.11.47

Э.М. Адиетова¹, С.Б. Альдешова², С.Б. Жубанова³

¹Экономика ғылымдарының кандидаты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

²Экономика ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

³Жаратылыстану ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті

Samalab_79@mail.ru

Атырау, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕЙШІЛІК ДЕҢГЕЙІН АЗАЙТУ ӘДІСТЕРІН ДАМУ

Аңдатпа

Ресми мәліметтерге сүйенсек, Қазақстанда аз қамтылған отбасыларды саны жылдан жылға азайып келеді. Егер бұл серпін шын мәнінде болса, онда Қазақстан жылдам әлемнің дамыған елдерінің өмір сүру деңгейіне жақындап келеді. Бірақ бір қызығы: уақыт өтіп жатыр, өмір сүру сапасының артуын байқай алмаймыз.

Жалпы кедейлердің санын есептеп шығару біршама күрделі. Ресми статистика «өзін өзі жұмыспен қамтығандар» категориясын анықтай алмайды, салықтық әкімшіліктендірудің әлсіз жағы, біздің елімізде кім қанша табатынын нақты айтып бере алмайды. Сонымен қатар адамдар салық салудан қашудың көптеген нұсқаларын ойлап табуда, яғни бизнес дамыған сайын, олардың есігін сәйкесті органдардың өкілдері қағады деп түсінуде.

Қазақстан Республикасының президенті бір күні: «Егер көптеген қазақстандықтар жұмыс жасағысы келмесе, басқа мемлекеттің өкілдері Қазақстанда еңбек етуге ұмтылады. Бізге жұмыс жасауға Ресейден келеді, Германиядан қайтып келуде. Сондықтан бізде өмір сүру жақсы, оны бағалау керек», – деген болатын. Мемлекет басшысының айтқандарын талдай отырып, осы сұрақ бойынша келесі қорытындыны жасауға болады: егер адамдар кедей болса, жұмыс жасағылары келмейтіндері үшін өздері кінәлі.

Қазақстан экономикасындағы және әлеуметтік бағдарланған экономикалық жүйені қалыптастыру саласындағы белсенді өзгерістер соңғы бес жылда еліміздегі кедейліктің едәуір азаюына алып келді. Әлеуметтік көмектің адресілігі өз табыстары мен материалдық активтерінің төмен деңгейіне негізделген көптеген азаматтарды қолдауға, негізінен тұрғындардың балалар категориясын трансферттік қолдауға мүмкіндік береді. Осыған қарамастан балалар төмен табысты тұрғындардың ең әлсіз әлеуметтік тобы болып табылады, сондықтан олар объективтік себептер бойынша еңбек нарығына қатысу мүмкіндігіне ие емес және ата-аналардың өмір стратегиясынан тәуелді.

Түйін сөздер: кедейшілік, әлеуметтік көмек, статистика, экономикалық зерттеулер, табыс, жәрдемақы, демография, еңбек, көрсеткіш

Адиетова Э.М.¹, Альдешова С.Б.², Жубанов С.Б.³
¹Кандидат экономических наук

Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова
²Магистр экономических наук

Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова
³Магистр естественных наук

Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова

РАЗРАБОТКА МЕТОДОВ СОКРАЩЕНИЯ БЕДНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Если верить официальной статистике, то малообеспеченных семей в Казахстане из года в год становится все меньше. Если данная динамика на самом деле имеет место быть, то Казахстан быстро и неминуемо приближается по уровню жизни к развитым странам мира. Но вот странность: время идет, а резкий рост качества жизни не ощущаем.

В принципе, посчитать количество бедных довольно сложно. Официальная статистика никак не может определиться с такой категорией, как «самозанятые», а в силу слабости налогового администрирования не может точно сказать, кто в нашей стране сколько зарабатывает. Между тем, люди придумали множество вариантов ухода от налогообложения, так как понимают: чем быстрее бизнес вырастет, тем быстрее к ним в дверь постучатся представители соответствующих органов.

«И если многие казахстанцы не хотят работать, то представители других государств стремятся трудоустроиться в Казахстане. К нам даже из России едут на работу, из Германии возвращаются. Значит, у нас хорошо жить, и это надо ценить», – сказал однажды президент РК. Анализ высказываний главы государства по данному вопросу позволяет сделать очевидный вывод: в том, что люди бедны, виноваты сами люди, которые не хотят работать, хотя все необходимые для успешной и высокооплачиваемой работы у нас чуть ли не идеальные.

Позитивные изменения в экономике Казахстана и креативная политика государства в сфере формирования социальной ориентации экономической системы привели за последние пять лет к значительному сокращению масштабов бедности в стране. Адресность социальной помощи позволила поддержать многих граждан, обосновавших низкий уровень своих доходов и материальных активов, и сосредоточить трансфертную поддержку в основном на категории детского населения. Несмотря на это дети остаются самой уязвимой социальной группой в низкодоходном населении, поскольку не имеют возможности принять участие в рынке труда по объективным причинам и зависят от жизненной стратегии родителей.

Ключевые слова: бедность, социальная помощь, статистика, экономические исследования, доход, льготы, демография, труд, показатель

E.M. Adiyetova¹, S.B. Aldeshova², S.B. Zhubanova³

*¹Candidate of Economic Sciences
Atyrau State University named after Kh. Dosmukhamedov*

*²Master of economy
Atyrau State University named after Kh. Dosmukhamedov*

*³Master of Natural Science
Atyrau State University named after Kh. Dosmukhamedov*

ENHANCEMENT OF THE UMENSHENIYE METHODS POVERTY LEVEL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

If to trust official statistics, then needy families in Kazakhstan becomes less from year to year. If this dynamics actually takes place to be, then Kazakhstan quickly and inevitably approaches on the standard of living the developed countries of the world. But here strangeness: time goes, and we do not feel the sharp growth of quality of life.

In principle, it is quite difficult to count the number of the poor. The official statistics cannot decide on such category in any way as "self-employed", and owing to weakness of tax administration cannot precisely tell who in our country how many it earns. Meanwhile, people invented a set of options of leaving from the taxation as understand: the quicker business will grow, the quicker to them at a door representatives of appropriate authorities will be knocked.

"And if many Kazakhstan citizens do not want to work, then representatives of other states aim to find a job in Kazakhstan. To us even from Russia go to operation, from Germany return. Means, at us it is good to live, and it should be appreciated", – the President of Kazakhstan told once. The analysis of expressions of the head of state on the matter allows to draw an obvious conclusion: that people are poor, guilty people who do not want to work though all necessary for successful and highly paid operation at us nearly ideal.

Positive changes in economy of Kazakhstan and creative policy of the state in the sphere of formation of social orientation of economic system led for the last five years to znakchitelny abbreviation of scales of poverty in the country. The targeting of the social help allowed to support many citizens who justified the low level of the income and the material assets and to concentrate transfer support in the main on category of the children's population. Despite it children remain the most vulnerable social group in the low-profitable population as have no opportunity to take part in labor market for the objective reasons and depend on the zhiznenkny strategy of parents.

Key words: poverty, social assistance, statistics, economic research, income, benefits, demography, labor, indicator

Қазақстан Республикасының даму міндеттерінің бірі – жеделдетілген әлеуметтік жаңғырту. Республикамыздағы әлеуметтік саясат шығындары және мемлекеттік трансферттердің тұрғындар табысына жұмсалуды жоғары шекке жеткенімен, тұрғындарды әлеуметтік қорғау жүйесі кедейшілікті азайтудың тиімді институттары бола алмады: экономикалық өсу кедейшілік үдерісіне белсенді әсер ете алмады. Либералдық экономикалық теория аясында жасақталған кедейшілікті төмендетудің Қазақстанда қолданылған әдістері тиімді жұмыс жасамады. Елбасының «Қазақстанның әлеуметтік модернизациясы» атты бағдарламасында қазақ қоғамына жасанды әлеуметтік бағыттардан бас тарту керек делінген. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік Даму тұжырымдамасында» артықшылықтары жұмыспен қамтудың белсенді даму формасына ауыстырылды [1].

Негізгі бағыт жаңа жұмыс орындарын қалыптастыруды, қайта оқытуды ынталандыру; жергілікті тұрғындардың әлеуметтік және еңбек ұтқырлығының белсенділігін арттыру.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысына сәйкес Кедейшілік және өмір сүруді қанағаттандыру бойынша зерттеумен Ұлттық экономика министрлігінің статистикасы бойынша комитеті айналысады. Бұдан басқа Қазақстан позициясын талдаумен «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеу институты, алғашқы Президент қоры жанындағы дүниежүзілік экономика және саясат институты, сонымен қатар т.б. ақпараттық - талдау орталықтары мен тәуелсіз ғалымдар айналысады.

Кедейшілік – бұл ғылымның күрделі категориясына жатады. Кедейшілік дегеніміз – теориялық - әдістемелік негізі білімнің әр түрлі аясында көрсетілген күрделі көпфакторлы феномен.

Ресей зерттеушісі Е.И. Беглов кедейшілік түсінігіне мынадай анықтама берді: кедейшілік – бұл өмір сүру нормасынан ауытқу, жеке тұлғаның экономикалық және әлеуметтік байланыстарын шектейтін, әлеуметтік ыңғайсыздық сезімін қалыптастыратын материалдық және рухани құндылықтарды қолданудың экономикалық мүмкіндігінің болмауы.

Кедейшілікті бағалау мәселесі барлық зерттеу жұмыстарында қолданылғанымен, кедейшіліктің бірыңғай анықтамасы анықталған жоқ.

XX ғасырдың басында бұл түсінік кеңінен қаралмай, тек «өмір сүруге қажетті тұрақты құралдың болмауы», монетарлық көзқарастан «ақшаның жетіспеушілігі» деп түсіндірілді. Немесе «бастапқы қажеттіліктердің болмауы», қауіпсіздік, білім беру, денсаулық сақтау бойынша минималды стандарттардың сақталмауы [2,3896].

Кедейліктің ең басты мінездемесі – орыс ғалымдарының көптеген зерттеулерімен, талдауларының арқасында, кедейлік ұғымына байланысты мынадай байламға келді:

1. Экономикалық мәртебе – кедейді анықтауда ақша кірісіне мән берілмейді, ақша мүлдем тапшы болсада, мерзімді кіріс болмасада. Кедейлердің ең басты өмір сүруі үшін садақа сұрау болып табылады.

2. Ең бастысы кедейшілік пен қайыршылықты ажырату: кедейшіліктің соңы бәрібір қайыршылыққа алып келеді, бірақ барлық қайыршылардың барлығы – түбінде кедейлер емес, олардың арасында жалған қайыршыларда кездеседі. XIX ғасырдың аяғында статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 2 млн кедей мен жалған кедейлерді анықтаған.

Бұл зерттеулердегі басты құндылық кедейлердің әлеуметтік құрылымын анықтау болып табылады. Кедейлердің әлеуметтік құрылымында өзгерістер пайда болуда. Кедейлер әлеуметтік құрылымы қазіргі кезде жеке басты аналармен, көп балалы аналармен, зейнеткерлермен, мүгедектермен ғана емес, еңбекке жарамды адамдармен де толығуда. Жаңа кедейлер тобына ресми жұмыссыздар, жалақысы өте төмен бюджеттік саланың өкілдері, ауыл тұрғындарының басым көпшілігі, еріксіз демалыстағы жұмыскерлер, тұрғындардың жаңа нарықтық жағдайға бейімделе алмаған бөлігі, артта қалған қалалардың және экологиялық қолайсыз аймақтардың тұрғындары, оралмандардың экономикалық тәуелсіздік пен жағдайға жете алмаған бір бөлігі, таяу шет елдерден келген босқындар мен қайыр сұраушылар және т.б. жатады [3,75-77 б].

Халықтың тұрмыс деңгейі – тұрғын халықтың қолайлы өмір сүруіне қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесі. Қажеттіліктер – ағзаның, тұлғаның, әлеуметтік топтың, жалпы қоғамның олардың тіршілігіне, дамуына қажетті нақтылы жағдайлармен байланысты туындайтын жай-күйі.

Адамның қажеттілігінің өзіндік белгісі адамның қызметінің әлеуметтік табиғатымен анықталады. Аталмыш жағдайлармен байланысты адамның қажеттіліктерін келесі топтарға жіктеуге болады:

- физиологиялық қажеттіліктері – тұлғаның тамаққа, ауаға, суға, климаттық жағдайларға және басқа да осы секілділерге деген табиғи қажеттіліктері;
- материалдық қажеттіліктері – тұлғаның баспанаға, киім –кешекке, көлік құралдарына, өндіріс құралдарына және т.б. осы секілділерге деген заттық-материалдық қажеттіліктері;
- рухани қажеттіліктер – тұлғаның қоршаған ортаны тануына, білімге, өнерге, ғылымға, шығармашылыққа және тағы басқаларға деген зияткерлік - рухани қажеттіліктері;
- әлеуметтік қажеттіліктері – тұлғаның қоршаған ортаны тануына, білімге, өмірге, ғылымға, шығармашылыққа және тағы басқаларға деген қоғамдық қажеттіліктері [4].

Сонымен қорыта айтқанда, экономикалық кедейшілік дегеніміз – табыс теңсіздігі болып табылады.

Жаһандық экономика жағдайында кедейшілік мәселесін зерттеуге тек отандық емес, сондай - ақ шетелдік авторлар да өз еңбектерін арнаған. Кедейшіліктің алдын – алу саясатын жасақтаушылар үшін негізгі мәселе оны өлшеу болып табылады.

Заманауи теория мен тәжірибеде кедейшілікті өлшеудің негізгі өзектілігі және маңыздылығы оның көрсеткіштері болып табылады. Осыған байланысты ғылыми мақалада кедейшілікті өлшеу көрсеткіштерін қарастыруымыз қажет [5].

1 кесте – Кедейшілікті өлшеу көрсеткіштері

Көрсеткіш	Формула	Белгіленуі	Сипаттамасы
Кедейшілік шегі	Z	Кедейшілік шегі	Күнкөріс деңгейіндегі тұтынуды қамтамасыз ететін табыс
Қайыршылық шегі	$Z/2$	Z- қайыршылық шегі	Кедейшілік шегінің 50%- нан аспайтын табыс
Кедейшілік коэффициенті	$P_0=1/H$	Z_h – жеке үй шаруашылығы кедейшілігінің шегі	Кедей үй шаруашылығының санын көрсетеді және кедейшіліктің таралу деңгейін анықтайды
Аз қамтылған тұрғындар табысының дефициті		Y_h - жеке үй шаруашылығы табысының деңгейі	Күнкөріс минимумының көлеміне дейінгі ақша құралдарының көлемі (аз қамтылған жанұялармен алынбаған)
Кедейшілік тереңдігі индексі		g – кедей үй шаруашылығының саны	Жалпы тұрғындар санына қатысты кедейшілік шегіне дейін жетпеген кедейлер табысының орташа шамасын көрсетеді, кедей үй шаруашылығының табыстары кедейшілік шегіне қарағанда қаншалықты төмен екендігін көрсетеді
Кедейшілік өткірлігі индексі		H – жалпы үй шаруашылығының саны	Кедейлер арасындағы теңсіздікті көрсетеді. Қоғамдағы ең кедей адам қаншалықты кедей екендігін көрсетеді
Қайыршылық коэффициент		R – қайыршы үй шаруашылығының саны	Жалпы кедейлер құрамындағы кедей үй шаруашылығының үлесін сипаттайды
Сана индексі		L –кедей тұрғындар үлесі N – табыс тапшылығының кедейшілік шекке қатынасы d – кедей үй шаруашылығының орташа табысы G_p - Джинни коэффициенті	Бір уақытта 3 фактордың әрекетін ескереді: кедейшіліктің таралуы, кедей үй шаруашылығының материалдық жетілмеуі, табыс бойынша теңсіздік деңгейі. 0-ден 1-ге дейінгі интервалды қамтиды. 0- кедейшілік жоқ 1- барлық үй шаруашылығы кедейшілік деңгейінде, ал табыс 1 ғана үй шаруашылығына шоғырланған

Кедейшіліктің негізгі көрсеткіштері (кедейшілік коэффициенті, тереңдік және өткірлік индексі) статистикада Дж.Фостермен, Дж.Геллермен, Э.Торбекпен жасақталды. Сонымен қатар, отандық тәжірибеде қосымша сипаттама беретін кедейшіліктің монетарлық және монеторлық емес көрсеткіштері қолданылады. Монетарлы көрсеткіштерге табыс, шығын және тұтыну (мысалы бастапқы және нақты ақшалай табыстар, оның ішінде жалақы, тұтыну шығындары, бөлінетін ресурстар және т.с.с.) көрсеткіштері жатады.

Ал монетарлық емес көрсеткіштерге азаматтардың білім алуға, денсаулық сақтауға қол жетімділігі, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қызмет көрсету көрсеткіштері жатады.

Кедейшілікті өлшеудің статистикалық көрсеткіштерінің қалыптасуы аясындағы ақпараттар тізімі:

1. Үй шаруашылығындағы бюджетін зерттеу.

2 кесте – Зерттелетін үй шаруашылықтарының ақшалай табыстарының құрылымы, пайызбен

	Ақшалай кірістер – барлығы	Ақшалай табыстардағы үлесі								Меншіктен түскен кіріс	туыстарынан материалдық алименттер және өзге де кірістер
		еңбек қызметінен түскен кірістер	оның ішінде			әлеуметтік трансферттер					
			жалдамалы жұмыстан түскен кіріс	өз бетінше жұмыспен қамтылудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен кіріс	зейнетақы	жәрдемақы	АӘК және тұрғын үйлік көмек	стипендиялар			
2011	100,0	80,7	69,3	11,4	11,8	2,7	0,0	0,5	0,4	3,9	
I тоқсан	100,0	78,6	68,0	10,6	12,4	2,9	0,1	0,5	0,4	5,1	
IV тоқсан	100,0	81,4	70,5	10,9	11,6	2,4	0,0	0,4	0,4	3,8	
2013	100,0	81,2	70,1	11,1	12,2	2,5	0,0	0,4	0,3	3,4	
I тоқсан	100,0	80,6	70,4	10,2	12,5	2,7	0,0	0,4	0,3	3,5	
II тоқсан	100,0	81,2	70,3	10,9	12,3	2,6	0,0	0,4	0,3	3,2	
III тоқсан	100,0	81,5	69,6	11,9	12,0	2,4	0,0	0,3	0,2	3,6	
IV тоқсан	100,0	81,4	70,2	11,2	12,1	2,3	0,0	0,4	0,3	3,5	
2014	100,0	80,5	69,7	10,8	12,8	2,5	0,0	0,5	0,3	3,4	
I тоқсан	100,0	80,2	70,6	9,6	13,0	2,6	0,0	0,5	0,3	3,4	
II тоқсан	100,0	80,6	69,8	10,8	12,9	2,5	0,0	0,5	0,3	3,2	
III тоқсан	100,0	80,6	68,9	11,7	12,7	2,4	0,0	0,4	0,3	3,2	
IV тоқсан	100,0	80,5	69,4	11,1	12,8	2,4	0,0	0,5	0,4	3,4	
2015	100,0	80,1	69,3	10,8	13,7	2,5	0,0	0,4	0,4	2,9	
I тоқсан	100,0	79,7	69,5	10,2	13,7	2,6	0,0	0,5	0,3	3,2	
II тоқсан	100,0	80,1	69,4	10,7	13,6	2,6	0,0	0,4	0,4	2,9	
III тоқсан	100,0	80,0	68,7	11,3	13,5	2,4	0,0	0,3	0,3	3,5	
IV тоқсан	100,0	79,8	68,8	11,0	13,7	2,3	0,0	0,4	0,4	3,4	
2016											
I тоқсан	100,0	77,7	68,1	9,6	15,0	2,9	0,0	0,5	0,4	3,5	
II тоқсан	100,0	78,4	68,3	10,1	14,7	3,0	0,0	0,4	0,4	3,1	
III тоқсан	100,0	78,4	67,4	11,0	14,6	2,7	0,0	0,3	0,4	3,6	
IV тоқсан											

Зерттеу барысында үй шаруашылығының ақшалай табыстары мен шығындары туралы мәлімет жиналды. Зерттеудің қорытынды индикаторлары ретінде кедейшілік тереңдігімен өткірлігі және аз қамтылған жандар табысының дефициті, кедейшілік коэффициенті, сондай-ақ үй шаруашылығының тұрғылықты мекен жайы, жас ерекшеліктері бойынша, білім беру деңгейі бойынша көрсеткіштері енеді.

2. Үй шаруашылығының әл-ауқатын ұлттық зерттеу және әлеуметтік бағдарламаларға қатысу. Әлемдік банк осы зерттеудің жүргізілуіне техникалық және қаржылық қолдау көрсетеді. Бұл зерттеудің нәтижесінде тұтыну туралы және үй шаруашылығының табысы туралы, денсаулықты сақтау туралы, дамытудың демографиялық аспектілері туралы ақпараттарды қамтиды.

3. Жергілікті зерттеулер (тұрғындардың жеке тобында жүргізілетін зерттеулер).

4. Экономикалық және әлеуметтік мәселелердің бірыңғай мұрағаты:

Статистикалық мәліметтердің ішінде тек үй шаруашылығының бюджеті көрсеткіші ғана өңірлік деңгейдегі көрсеткіштер жүйесін көрсетеді, ал қалғандары жалпы ел деңгейінде жиналады. Отандық статистикада мониторлық және мониторлық емес көрсеткіштер қолданылады. Бірақ бұл индикаторлардың қай қайсы да мәселені толығымен қамтымайды. Осыған байланысты кедейшілікті бағалауда өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму тұрақтылығы туралы сипаттайтын интегралды көрсеткіштер қолданылады [6].

ҚР Президентінің 2020 дейінгі Даму стратегиясында әлеуметтік көмекті қажет ететін тиімді жүйені қалыптастырудың негізгі бағыттары қарастырылды. Қойылған міндеттер ішінде зейнетақының әлеуметтік деңгейін қамтамасыз ету, өзін – өзі қамтамасыз ететін азаматтарды зейнетақымен қамтамасыз ету, жалдамалы жұмысшыларға көмек тағайындау, табысы күнкөріс міндетінен төмен халықтар санын азайту, әлеуметтік көмек көрсету шегін арттыру арнайы әлеуметтік көмек көрсетудің мемлекеттік стандартын енгізу міндеті де бар [7, 22-28 б].

ҚР – да бүгінгі күнде халықты әлеуметтік қорғау жүйесіне негізделген арнайы Заң қабылданған, сондай-ақ әлеуметтік көмекті жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік Бағдарламалар да бар. Мемлекет халықты әлеуметтік қорғау аясында «Жол картасы-2020», «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасын дайындады. «Жұмыспен қамту-2020» Бағдарламасында ҚР-да 2020 жылға дейінгі атаулы әлеуметтік көмек көрсетудің негізгі жүйесін жетілдіру бағыттары анықталды. Сонымен қатар, 2011 жылы Еңбекті және әлеуметтік қорғау Министрлігімен Тұжырымдамалар қарастырылды. Заң жүзінде бекітілген құжаттарға сәйкес, ҚР-да әлеуметтік қорғау жүйесінің келесі бағыттары қарастырылды:

1. Жанұяны, ананы және балалық шақты қолдау жүйесі (туылған сәбиге берілетін бір реттік жәрдемақы, бала күтіміне байланысты 1 жасқа дейін берілетін жәрдемақы).

2. Әлеуметтік тәуекелділік туындаған жағдайда әлеуметтік қолдау жүйесі және әлеуметтік қызмет көрсету.

3. Әлеуметтік тұрғыдан әлсіз топқа (көп балалы жанұя, жұмыс істеу қабілеті жоқ) қолдау көрсету.

4. Зейнетақы жүйесі.

5. Ақысыз білім беруге (жалпы және кәсіби) қол жетімділікті қамтамасыз ету жүйесі.

6. Міндетті медициналық көмек көрсету кепілдемесінің жүйесі.

7. Мемлекеттік қызметкерлерді, бюджеттік сала қызметкерлерін және жас отбасыларды үймен қамтамасыз ету жүйесі.

Айта кету қажет, ҚР-ның барлық азаматтарын медицина мен білім беру қызметіне қол жеткізу тұрғындарының тепе – теңдікке өмір сүруіне жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік көмек беру жүйесі 3 деңгейден тұрады: бастапқы, міндетті және еркін түрде. Мемлекет базалық деңгейде минималды деңгейдегі жәрдемақымен қамтамасыз етеді. Ал міндетті деңгейде мемлекеттік қордан әлеуметтік сақтандыру, өмірді сақтандыру бойынша сақтандыру төлемдері, зейнетақы қорынан төленетін төлемдер жүзеге асырылады. Еркін деңгейде еркін түрдегі салымдар негізінде жинақталған төлемдер төленеді [8].

Қазақстанда 2018 жылдың 1 шілдесінен бастап базалық зейнетақыны тағайындау тәртібінде өзгерістер болады.

«2043 жылға дейін зейнеткерлік жасқа келетін ынтымақты, сол сияқты жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатысу өтілі толық емес азаматтар – адамдардың бұл санатына базалық зейнетақы 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін жинақталған еңбек өтілі және жинақтаушы зейнетақы жүйесіне 1998 жылдан кейінгі қатысу өтілі ескеріле отырып есептелетін болады. Зейнеткерлікке 2043 жылдан кейін шығатын адамдар – базалық зейнетақы жинақтарына байланысты есептелетін болады. Сондай-ақ, 1998 жылы зейнетке шыққан адамның зейнетақысы 32 мың 182 теңгені құрайды. Оның 22 мың 732 теңгесі борыштық, 10 мың 450 теңгесі базалық болып саналады. Біздің белгілеу бойынша, енді оның 42 жылдық еңбек өтілі болса, оның борышты зейнетақысына 10 мың 450 теңге емес, 20 мың 900 теңге қосылатын болады».

2016 жылдың басынан бастап 162,8 млрд.тг. мемлекеттік жәрдемақыға жұмсалды. Бүгінгі күнде Республикамызда 23,2 мың адам мемлекеттік арнайы жәрдемақы алады. Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақыға 158,9 млрд.тг, ал мемлекеттік арнайы жәрдемақыға 3,9 млрд.тг жұмсалды. Мүгедектігі бойынша 504 мың адам асыраушысынан айырылуы бойынша 162,7 мың адам, жасы бойынша 3,6 мың адам әлеуметтік жәрдемақылар алып отыр.

Кедейшілікті азайту мақсатындағы мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттары балалы отбасыларды мемлекеттік қолдау болып табылады.

2006 жылдан бастап Қазақстанда балалы отбасыны қолдаудың кешендік жүйесі енгізілді: бала туылуына байланысты 1 реттік төлем, бала 1 жасқа толғанға дейінгі төменгі төлем, бала 18-ге толғанға дейінгі төленетін төлем. 2008 жылдың 1 қаңтарынан бастап мемлекеттік қордан жұмыс жасайтын әйел адмдарға жүктілігіне байланысты, сонымен қатар бала күтіміне байланысты жалақының орташа шамасының 40% төлейді [9, 58-62 б].

Елімізде жасақталған ұлттық жоспар жобасына сәйкес келесі шаралар жасақталды: әлеуметтік және тасымалдау мекемелерге, тұрғын үйге, денсаулық саласы қызметтеріне, білім алу, ақпарат жүйесіне, оның ішінде электронды және жедел түрдегі қызметтерге қол жеткізу, мәдениет және спорт, саяси және қоғамдық өмірге араласу, әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру, мүгедектерді оңалту, оңалту және арнайы әлеуметтік қызметтердің тиімділігін арттыру.

Сондай-ақ 2011 жылдың 1 қаңтарынан бастап ҚР-да мүмкіндігі шектеулі жандарға әлеуметтік арнайы көмек көрсету, қиын жағдайда қалған жандарға көмек көрсету стандарты енгізілді.

Бұл стандарт әлеуметтік арнайы қызмет көрсетудің сапасы, көлемі, жағдайларын көрсетеді. Сондықтан оның жүзеге асырылуы мемлекеттік жеке және үкіметтік емес секторлармен тексеріледі. Осы күнге дейін 49 медико-әлеуметтік мекемелер ашылып, онда 7137 қарттар мен мүгедектер тұрып жатыр. Оларға стандартқа сәйкес әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік тұрмыстың, әлеуметтік еңбектік, әлеуметтік – экономикалық және әлеуметтік – құқықтық қызметтер көрсетілді.

Әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету көптеген елдердің басты бағыты болып табылады. Көптеген елдерде Үкімет өз жетістіктерін тек тұрақты экономикалық өсуге емес, сондай-ақ табыстардың тең бөлінуіне, халықты әлеуметтік қорғау жүйесін қалыптастыруға бағыттайды. Біріншіден, қоғамдық құрылымды жетілдіру қажет, екіншіден ұлттық әлеуметті арттыру қажет. Мемлекеттік саясаттың адами өмірінің дамуы саласындағы әлсіреуі әлеуметтік тұрақсыздыққа, ауру - сырқауға, қылмыстың артуына, туу көрсеткіштерінің азаюына және жалпы тұрғындардың өмір сүру деңгейінің азаюына әкелді. Өңірлерде әлеуметтік үдерістерді басқару жүйесінің негізгі бағыттары тұрғындардың әлеуметтік қорғалмаған топтарын қамтамасыз ету, ал болашақта азаматтың өмір сүру сапасы мен деңгейін арттыруды қамтамасыз ету.

Қазақстан үшін экономикалық табыстар мен қоғамдық игіліктерді қамтамасыз етудің оңтайлы – теңгерімен табу – өмірлік маңызды нәрсе. Бұл таяу онжылдықтардағы Қазақстан дамуының басты бағыты. Бұл – Елбасының Қазақстан халқына арнаған «Әлеуметтік –экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты» атты жолдауында айтылған сөз. Еліміздің экономикасын нығайтудың, қазақстандықтардың әл-ауқатын арттырудың түйінді мәселесін шешуі тиіс. Бұл құнды құжаттардың маңызы әліде жойыла қойған жоқ.

Қазақстан үшін кедейшілікті азайту стратегиясының негізгі бағыттары:

- экономикалық өсуді тұрақты қамтамасыз ету. Бұл жерде макроэкономикалық саясат тұрғындарды қолдауға, теңсіздікті шешуге және кедей тұрғындарының мүмкіндіктерін арттыруға бағтталуы қажет;

- кедейшілік көп өлшемді құбылыс ретінде қаралуы қажет. Оған даму аясындағы (орталық және жергілікті деңгейлердегі үкімет, коммерциялық сектор, академиялық және зерттеу мекемелері, халықаралық ұйымдар, жаппай ақпарат құралдары, сонымен қатар кедейлер) жұмыс жасайтын барлық серіктестіктердің бірлескен еңбегі қажет:

- шағын кәсіпкерлікті дамыту;
- шағын несие бағдарламасын дамыту;
- атаулы әлеуметтік көмек механизмін жетілдіру – әлеуметтік қызметке қол жетімділікке бағытталған мамандандырылған бағдарламаларды жасақтау;
- кедейшілікпен күрес бойынша өңірлік жоспарларды жасақтау;
- кедейшілікпен күрес мониторингісі механизмін жетілдіру;
- қазақстандық ауылдарды дамыту.

Сондай-ақ кәсіпкерлік қызметті қолдау бойынша мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруда, шетелдік инвесторларды тартуда, мақсатты бағдарламаларды құрастыруда, өңірлік және жергілікті бюджеттерді жасақтауда әлеуметтік нормативтерді қолдану қажет.

Қорыта келгенде, кедейшілік мәселесі ХХІ ғасырдағы әлемдік экономикалық мәселе. Бұл мәселені шешу үшін әлем елдері бірігуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда (эд.документ)// ИА Казинформ, 10.07.2012 <http://www.inform.kz/rus/article/2478336> / Дата обращения: 15.10.2013.
2. Беглова Е.И. Бедность как социально-экономическое явление: дисс. док.экон. наук. - СПб: РГПУ, 2014. - 389С.
3. Тулеев Ж.М. Кедейшілікті зерттеу туралы қоғамдық ғылымдардағы теориялар, көзқарастар, концепциялар/А.Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, 2014. 75-77Б.
4. Каримова Г. Оценка бедности в Казахстане: текущая ситуация и перспективы развития.// Материалы доклада Агентства Республики Казахстан по статистике на семинаре «Перспективы измерения бедности» 04.12.2013 Женева. Швейцария, 2013.
5. Джексенова А.Е. Оценка номинальных денежных доходов населения по региону Республики Казахстан в 4 квартале 2014 года. [эл.документ] // Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, Экспресс – информация № 41-08/107 от 17 марта 2015 года. <http://www.star.gov.kz>.
6. Бедность неравенство и уязвимость в странах Европы и Центральной Азии с переходной и развивающейся экономикой / Слей Б., Данилова –Кросс Е., Папа Я., Пелях М., Марни Ш., Хенрих К.- Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ , Бюро ПРООН по поддержке политики и программ. Октябрь 2014. [эл.документ]// Центр гуманитарных технологий.-2015.-29 января. URL <http://gmarket.ru/news/2015/01/29/7075>
7. Каримова Г.С. Мониторинг доходов и уровня жизни населения в Республике Казахстан // Экономика и статистика . – 2011. – №4. – с. 22-28.
8. Егемен Қазақстан газеті/2017 жылдан зейнетақы мен арнаулы жәрдемақы қанша болатыны анықталды /12.10.2016ж.
9. Авроров А. Индикаторы потенциального социально –экономического эффекта, связанного с неравенством в доходах населения // Экономика и статистика . – 2011. №3. с. 58-62.

МРНТИ 11.01.11

М.Ө. Насимов¹

¹саяси ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
«Болашақ» университеті,
Қызылорда, Қазақстан,
e-mail: nasimov_m@mail.ru

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ БІЛІМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екендігі айқын көрініс тапқан. Сондықтан Мемлекет басшысы айқындағандай, жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт.

Мақала білімнің салтанат құруының мәні мен негізгі түсініктері ізденістеріне арналған. Білімнің мақсаты мәселесі бойынша шет елдік ғалымдар мен ойшылдардың көзқарастары, кейбір тұжырымдамалық идеялары қарастырылады және талданады. Білімнің қоғамның дамуы мен мемлекеттің экономикалық өсімін қамтамасыз етудегі рөлі айқындалды. Мәдениет пен инновация білімнің қайнар-көзі ретінде анықталды. Ғылыми жұмыста қазіргі әлемдегі білімге қойылған жаңа талаптар қарастырылған. Білім қоғамы бойынша кейбір мәселелерге талдау жүргізілген.

Түйін сөздер: білім, мәдениет, инновация, білім қоғамы, ақпараттық қоғам, бұқаралық ақпарат құралдары, білімді адам

Насимов М.О.¹

¹кандидат политических наук, ассоциированный профессор
Университет «Болашақ», Кызылорда, Казахстан,
e-mail: nasimov_m@mail.ru

ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В программной статье Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» четко отражены что образование самый фундаментальный фактор успеха в будущем. Поэтому как определил Президент страны в системе приоритетов молодежи образование должно стоять первым номером.

Статья посвящена проблеме поиска сущности и основных понятий культа знания. Рассматриваются и анализируются взгляды, некоторые концептуальные идеи зарубежных ученых и мыслителей по проблеме целей образования. Обосновываются роль образования в современном мире. Определена роль образования в развитии общества и обеспечения экономического роста государства. Культура и инновации определяются как источники знания. В научной работе рассмотрены новые требования к образованию в современном мире. Анализируются некоторые проблемы общества знания.

Ключевые слова: образование, культура, инновация, общество знаний, информационное общество, средства массовой информации, образованный человек

M.O. Nassimov¹

¹candidate of Political Science, Associate Professor
University «Bolashak», Kyzylorda, Kazakhstan,
e-mail: nasimov_m@mail.ru

VALUES OF EDUCATION IN MODERN SOCIETY

Abstract

In program article «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity» President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev are accurately reflected that education will be fundamental to success in the future. Therefore as the President of the country has defined education should be the number one priority for our youngsters.

Article is devoted to a problem of search an essence and the basic concepts of a cult of knowledge. Considered and analyzed views, some conceptual ideas foreign scientists and thinkers on a problem purpose than education. Justified the role of education in the modern world. Defined the education role in development of society and support of economic growth of the state. The culture and innovations are defined as knowledge sources. In the scientific work considered new requirements to education in the modern world. Analyzed some problems of knowledge society.

Key words: education, culture, innovation, knowledge society, information society, mass media, educated person

1. КІРІСПЕ

Өткен ғасырдың аяғындағы өндіріс, ғылым мен техникадағы өзгерістер қоғамның жаңа түріне көшуге ықпал етті. Нәтижесінде ғылым мен білім қоғамның дамуына ықпал жасайтын күшке айналды. Сондықтан бүгінде қоғамның дамуында білімнің алатын орны ерекше. Өйткені, елдің халықаралық сахнадағы бәсекелік қабілеті осы ұлттың білімділігі мен кәсібилігінің деңгейімен тығыз байланысты.

Жаһандағы ақпараттық революция экономикалық, әлеуметтік және саяси дамудағы ақпарат пен білімнің ролін өзгертіп, жаңа түрдегі ақпараттық қоғамды қалыптастырды. Ғылыми әдебиеттерде өткен ғасырдың 60-жылдарының басында америкалық экономист Ф.Махлуп [1] пен жапондық тарихшы әрі антрополог Т.Умесао [2] ақпараттық қоғам ұғымдарын алғаш рет қатар қолданғандығы жөнінде айтылады. Постиндустриалды қоғам тұжырымдамасында осы ақпараттық қоғам түсінігімен қатар қолданылатын білім қоғамы, ашық қоғам ұғымдары дами түсті.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» [3] атты бағдарламалық мақаласында тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың төртінші бағыты ретінде білімнің салтанат құруын айтады: «білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар. Технологиялық революцияның беталысына қарасақ, таяу онжылдық уақытта қазіргі кәсіптердің жартысы жойылып кетеді. Экономиканың кәсіптік сипаты бұрын-соңды ешбір дәуірде мұншама жедел өзгермеген».

Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу біздің қанымызда бар қасиет екендігін айта келе, білімге ерекше назар аударады: «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді».

Осы себептерге байланысты, зерттеу жұмысында Елбасының бағдарламалық мақаласы негізге алынып, білімнің салтанат құруы мәселелері, мәні мен негізгі түсініктеріне талдау жасалып отыр.

2. ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Зерттеу жұмысының эмпирикалық деректерін мәселеге арналған теориялық-тәжірибелік еңбектер құрайды. Зерттеу жұмысы барысындағы нәтижелерді алу үшін Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы, алыс және жақын шет елдік ғалымдар зерттеулері мен аудармаларының теориялық әдебиеттерін пайдалану негізінде салыстырмалы талдау арқылы мүмкін болды. Зерттеу жүргізуге саяси институттар мен ғылымды саясаттанулық, философиялық тұрғыдан талдайтын әр түрлі тұжырымдамалар және жүйелік-құрылымдық, тарихи-философиялық, институционалды талдау әдістері әсер етті.

3. НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жаһанданудың дамуы тауарлар мен қызмет көрсетушілер арасындағы бәсекелестіктің тек ұлттық деңгейде ғана емес, халықаралық сатыда күшеюіне әкеледі. Мұндай шарттарда бәсекелестікті сақтауда қолданыста бар тауарларды тек жақсартып қана қоймай, жаңа өнімдер шығаратын жаңашыл қызметкерлердің шығармашылық еңбектері талап етіледі. Бұл үшін жаңа ынталандырулар, әсіресе, тұлғаның шығармашылық ынталандырылуы қажет. Бүгінде басшылар бұйрықтарын ойламай орындайтын емес, жаңа өнім ұсынуды қажет етіп тұратын және жасай алатын шығармашыл қызметкерлердің қажеттілігі мол. Мұндай қызметкерлерді қалыптастыруда өзге білім жүйесін қолдану керек. Мектеп пен университетте оқытушылар шығармашылық дағдыларын дамыту барысында білуді үйретуге қарағанда, түсінуді қалыптастыруы тиіс [4].

Білім құндылықтары мәселелерін талдау ерте кезеңнен бастап қалыптасқан. Ізгілік пен адамгершіліктің білімге қатыстылығы мәселесін көтерген Сократ Батыс ойлары мен дүниетанымын өзгертті. Ойшыл білімді бірыңғай көзқараспен біртұтастығын дәйектеді.

Мұхаммед (с.ғ.с.) Пайғамбар адамзат баласын жамандықтан тыйып, жақсылыққа жетелейтін хадистерінде (126): «Ғалымды Қытайда болса да іздеп барып үйреніңіз. Ғылым іздеу – әр адамның парызы. Жолдың қашықтығына, халықтың жаттығына қарамаңыз. Ғылымды қайдан көрсеңіз де сол жерге барып үйреніңіз» [5, 61 б.], – деп атап көрсетеді.

Білім құндылығы туралы қазақ мақал-мәтелдерінде де насихатталады: «Ақыл – тозбайтын тон, Білім – таусылмайтын кен», «Білім арзан, білу қымбат», «Екпей егін шықпас, Үйренбей білім жұқпас», «Алтын алма, білім ал», «Тіліңмен жүгірме, біліммен жүгір», «Білім басы – бейнет, соңы – зейнет», «Оқусыз білім жоқ, Білімсіз күнің жоқ», «Оқу инемен құдық қазғандай», «Оқу – білім азығы, Білім – ырыс қазығы», «Оқу – білім бұлағы, Білім – өмір шырағы», «Білімдіге дүние жарық, Білімсіздің күні қаріп», «Туа білмейді, жүре біледі», «Қарғыстың ең жаманы: Өзің білме, білгеннің тілін алма».

Ф.Махлуп білімді заманауи индустрияның ең үлкен саласы ретінде атап көрсетіп, оның бес құрамдас бөлігін ұсынады: 1) үй, дін орындары, әскер; 2) ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-құрылымдық жұмыстар жүйесі; 3) ақпарат пен байланыс құралдары: баспаханалар, баспалар, театр, кино, радио, теледидар, пошта және т.б.; 4) ақпараттық құрылғылар: баспалау машинасы, компьютерлер, бақылау жүйелері, музыкалық аспаптар мен дыбыс беру жүйелері; 5) кеңес беру қызметі, есептілік, мәліметтерді өңдеу және беру [6, 81 б.]. Байқап отырғанымыздай, берілген құрамдас бөліктер білім үшін маңызды. Бүгінде бұлардың қатарына ғаламторды қосуымызға толықтай негіз бар.

Австриялық экономист әрі фэлсафашы Ф.Хайек [7] өз еңбектерінде білімге ерекше назар аударып, экономика мен қоғамды бытыраңқы, шашыраңқы білім жүйесі ретінде қарастырады. Ғалымның пікірінше, бәсекелестік индивидтердің күресі барысында білімді ғылым ретінде қарастыруды талап етсе, өз сана-сезіміндегі шашыраңқылық экономикалық айналымда қолданылады.

Саясаттанушы, әлеуметтанушы, экономикалық ойлар тарихшысы Й.Шумпетер [8] білімді инновациялар көзі ретінде қарастырды. Ғалым инновация терминін қолданғанға дейін жаңа енгізілім түсінігін пайдаланды. Жаңа енгізілімді жаңа әрекеттер, дамудағы өзгерістер ретінде түсіндіріп, оның бес жағдайын ұсынды: тұтынушыға беймәлім жаңа өнім енгізу; өндірістің жаңа әдісін енгізу; өндірістің саласын бұрын ұсынылмаған жаңа нарықта ашу; шикізаттың жаңа қайнар-көзін ашу; өндірістің кез келген саласында жаңа ұйымдастырушылық құрылымды енгізу.

Америкалық публицист, педагог, менеджмент саласындағы танымал ғалым, әлемдік басқару ойларының классигі, жүйелік көзқарастың өкілі, басқару тұжырымдамасының негізін қалаушылардың бірі П.Друкер [9] білімді күш ретінде санайды. «Білім қоғамы» тұжырымдамасына сәйкес, жұмысшылардың жаңа үлгісі, білімді игерген қызметкер пайда болады. Ғалым жұмысшыларды екі санатқа бөлді: басқарушылар және мамандар (айқындалған деңгейдегі менеджерлер, кеңес берушілер, бағдарламашылар, бағдарламалық жасақтамалар қолданушылары және т.б.). Қолданушылар мен бағдарламашылар дербес те, мекемеде де жұмыс атқара алады.

П.Друкердің пікірінше, білім қоғамында білім индивидтер мен экономика үшін негізгі құрал болып табылады. Өндіріс, еңбек, капитал секілді өндірістің дәстүрлі құралдары екінші орынға ығысады. Өндірістің барлық жұмыстары арнайы білім көмегімен жүзеге асады. Арнайы білім міндеттермен бірлескен жағдайда ғана өз өнімділігін береді.

Аграрлық қоғамда экономикалық қызмет азық-түлік өндірісімен байланысты болса, индустриалдық қоғамда өндіріс тауарларын шығару, постиндустриалдық, ақпараттық қоғамда ақпаратты өндіру және оны тиімді пайдалану экономикалық қызметтің негізіне айналады. Сәйкесінше, аграрлық қоғамда жер, индустриалдық қоғамда капитал, ал ақпараттық қоғамда білім өндірістің негізгі факторы болып табылады. Экономикалық дамудағы ақпарат пен білім рөлінің өзгеруі, оның постиндустриалдық қоғамның экономикасына маңыздылығы Д.Белл еңбектерінде ерекше аталып көрсетілген. Д.Белл атап өткендей, экономистер жер, еңбек пен капиталды негізгі өлшемдер ретінде есептесе, кейбіреулері (В.Зомбарт, Й.Шумпетер) бұл үштікті іскерлік бастама, жігерлілікпен толықтырады. Қоғамның дамуына байланысты табыстың көзі ретінде білім, инновациялар және оның тәжірибедегі қолданысы көрініс табады. Сондықтан Д.Белл пікірінше, «ақпарат пен теориялық білім – постиндустриалдық қоғамның стратегиялық ресурстарының тетігі».

Білімнің әлеуметтік институт ретіндегі экономикалық және әлеуметтік қызметі қоғам құрылымын әлеуметтік-кәсіби және әлеуметтік-мәртебелікті қалыптастырудан тұрады. Бұл қызметтерді атқарудың сәттілігі қоғамдағы әлеуметтік шиеленістердің болуы немесе жоқтығы және экономикалық әлауқатымен байланысты [10].

Дамыған мемлекеттерде білім экономикалық өсімнің шешуші көзі ретінде қарастырылады. Білімді жетілдіру адами капиталды байыту, дене еңбегі жұмысшыларынан бастап ғалымдардың жұмыс күші өнімділігін арттыру, өзгермелі ақпараттық орта шарттарында ақпараттық қоғамның қалыптасуына қажет. Ақпараттық технологиялар ақпараттық кеңістіктің жаңа сапалы түрін құру мен дамытудың негізі болып табылады. Қалыптасқан постиндустриалдық қоғамда білім ашық ақпараттық жүйелер сипатын иеленіп, инноватиканы бірыңғай әлеуметтік жүйелерде өзге әлеуметтік институттармен қарқынды ақпараттық алмасулар жолымен қабылдап, жаңғырта алады.

Ақпаратты тұтынумен байланысты білімнің ерекше сипаты Ғаламдағы энтропияны ұлғайтуға әкелетін материалдар немесе қуатты тұтыну ақпаратты пайдалануға қарағанда қарама-қайшы салдарға әкеледі: ол адам білімін жоғарылатады, қоршаған ортадағы ұйымдастырушылықты арттырады және энтропияны кемітеді. Оқыту біліктілік, білім ізденісті жеңілдететін және жаңа білімді игертетін метабіліктілік береді. Метабіліктілік адамға өзінің жеке тәжірибесінен тыс қажетті ақпаратты табуға және оны игеруге мүмкіндік береді [11].

Қазіргі таңда білімді басқару мәселесінің қажеттілігі байқалуда. Экономика ғылымдарының докторы Б. Мильнердің пікірінше: «Білімді басқару ұйымдардың барлық түрлері қызметін арттырудың маңызды құралына айналды. Заманауи ақпараттық және байланыс технологиялары идеялар және ақпараттармен тұрақты және сенімді алмасуға мүмкіндік береді. Шешімдер тым жылдам және дәйекті қабылданады, өзін-өзі ұйымдастырған топтар негізінде ықпалдастық нығаяды. Тұтынушылар туралы білу олармен қатынастар нәтижелігін арттырып, ал тұтынушылармен бірлесіп алынған білім жаңа бастамалар, өнімдер мен жоғары сапалы қызмет түрлерін көрсетуге жол ашады. Үйренуші ұйымдар тұрақты өзгерістерді басқарудың әрекетті түріне айналады. Мекеме қызметі шеңберінде аталған шарттар ғылыми зерттеулер мен техникалық әзірлемелер, маркетинг пен ұзақмерзімді стратегиялар қалыптастырудың дамуына жаңа түрткілер береді [12, 109 б.].

Бүгінде білімділік дәрежесі ұғымы заманауи кезеңдегі білімнің мақсатын айқындауға септігін тигізеді. Әрбір дәуірде адам мен білімнің ара қатынасын анықтайтын білімнің өз міндеті болады. Мәселен, Антика дәуірінде басты міндет космоспен реттелген адам жалпылығының үйлесімділігін қалыптастыру болып табылды. Ортағасырларда білім «жер мектебі» (индивидті тәжірибелік өмірге дайындау, тиесілі икемділік пен қабілетке баулу) және «көктегі мектеп» (дәуірдегі өркениет көзқарастарындағы дүниетанымдық құндылықтарға баулу) түрінде жүзеге асты. Ағартушылық дәуірде адамның білім санаты деректік және эмпирикалық бағытты эмбебаптандыру арқылы білімге өтеді. Кез келген қоғамдық құндылықтар ағартушылық арқылы жүзеге асырылады; мәдениетті адам біліммен ізгіленген адам; дүние құрылымы білім мазмұнын білім сатысы ретінде құралады. XX ғасыр ахуалды түбегейлі өзгертті. «Енгізу», «алдыңғы» бейнелері мәдени кеңістіктегі тұйық, мөлшерлес үлгісі жойылып <...> адам дүниедегі белгісіздік, ретсіздік және өшпенділікпен бетпе-бет кездеседі <...> «білім» көмектеспейді». Сәйкесінше, өз дәуірінің идеалды білімді адамы сипаты әр түрлі болды. Антикалық грек-рим әлемі ойшыл, ортағасырдағы христиан әлемі әулие және рыцарьды білімділер қатарында көрді. Жаңа дәуірде ғалым, әртіс, саяси қайраткер, кәсіпкер, жұмысшы сынды адамның бірқатар кәсіби бейнелері пайда болды [13].

Қазіргі таңда «білімді адам» ұғымы мәдениетті, ақылды, бәрін білетін, беделді түсініктерімен байланыстырылады. Біздің ойымызша, білімді мен эрудитті өзара байланыстырудан алшақтау қажет. Білім – бұл жады көлемі және заманауи білімді адам біліммен жүктелген энциклопедия емес. Қазіргі шарттардағы тестілік жүйе, әсіресе гуманитарлық пәндерде қолдану білімге үйретеді деп айту қиынға соғады. Бұл жүйе дәлелдер арқылы ойлануға мүмкіндік бермейді. Сондықтан формалдандыру процесі, білімді игеруге үстірт қарауды туғызуы мүмкін деп ойлаймыз.

Білім мәселелері бойынша талқылаулар туындағанда мына сауал тұратындығы анық: Білімді адамдар қай салада көбірек, гуманитарлық ғылымда ма, әлде жаратылыстану ғылымдары саласында ма? Батыс елдерінде өткен ғасырдың 60 жылдарының соңында тұлға, қоғам мен мәдениетті өзгерткен дәстүрлі білімнің сәйкестігі мәселесі тұрды. Француз ойшылы А.Моль XVII-XVIII ғасырларда қалыптасқан гуманитарлық тұжырымдама ескірді пікірін білдірді. Ол заманауи адамның мәдениетінде лицейге қарағанда бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі жоғары деп есептеді [14]. Шынында да бүгінде бұқаралық ақпарат құралдарының адам сана-сезімін, мәдениетін қалыптастырудағы орны ерекше. Кішкентай баладан бастап санасы қалыптасқан азаматқа дейін, әсіресе өскелең ұрпақ БАҚ-та берілетін материалдарды құнды деп есептейді.

Бүгінгі таңда бұқаралық ақпарат құралдары сенсациялық материалдар ізіне түсіп кеткендігі анық. Бұл қоғам сұранысы және қалауы, оқырмандар мен көрермендер мәдениетінің деңгейі. Бұл мәселеге қатысты Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрі Д.Ә. Абаев «Егемен Қазақстан» газетіне берген сұхбатында былай дейді: «Кейде біз сенсация қуамыз деп жүріп, сөздің қандай қуатты қару екенін ұмытып кетеміз. Ақпарат құралдары қазір рейтинг қуып, небір жан-түршігерлік деректерді оңды-солды жариялап жатыр. Жәбір көрген баланың өмірі енді қалыпқа түсе бергенде, ондаған жылдан кейін осы деректер алдынан шыға келсе қандай трагедия болатынын қазір БАҚ өкілдері де, кейбір жағдайда ата-аналар да пайымдап жатқан жоқ. Сондықтан, бір ғана ақпарат адамның бүкіл өмірін құртып, отбасын ойрандауы мүмкін екенін естен шығармаған абзал» [15].

Сондықтан қоғам мүшелерінің өміріне БАҚ-тың әсері өте терең және қоғамдық өмірдің негізгі қағидаларын қалыптастырудағы рөлі жоғары. Сондықтан рухани құндылықтарға үндейтін контенттерге көп мән беріп, тұтынушылар мәдениетін басқа арнаға бұратын уақыт келді деп ойлаймыз. Өйткені, бұқаралық ақпарат құралдары табиғатына байланысты мәдени құндылықтарды қалыптастыруға ықпалы зор.

XXI ғасыр қарсаңында Батыс іргелі білім идеясына қайта оралды. Танымал неміс философы П.Козловскидің айтуынша: «жоғары мектептерде классиктерді оқу қайтадан басталды, тіпті техникалық университеттерде «Философия» қайта оқытыла бастады. Америкалық алдыңғы қатарлы университеттері мен институттары (мәселен, Массачусетс технологиялық институты) тәжірибесі көрсеткен-дей, инженерлер, физиктер секілді нақты және жаратылыстану ғылымдары өкілдеріне гуманитарлық пәндерді міндетті түрде оқыту қарастырылған» [14, 68 б.]. Сондықтан отандық білім беру жүйесінде міндетті компоненттен алынып қалған кейбір әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқыту мәселесі қайта қарастырылуы қажет деп ойлаймыз.

Бүгінгі таңда ғылыми, қоғамдық және саяси дискурста «білім қоғамы» мен «білімпаз қоғам» түрлі мағыналарда қолданылады. Бірінші жағдайда білімнің экономика мен әлеуметтік саладағы өндірістік рөліне, екіншісінде білімге қол жетімділік ретінде қарастырылады. «Білімпаз қоғам» термині дамушы мемлекеттердің саяси ортасында белсенді қолданылады. Мәселен, 2014 жылғы Фиджидағы сайлауда саясаткерлер «білімпаз қоғамды» құру саяси күн тәртібінде және «бастауыш, орта және жоғары білім жүйесіндегі тегін оқытуды» көздейді бастамасын назарда ұстады [16].

Заманауи шарттарда қоғамдық дамуда көптеген мәселелер бар екендігін ұмытпаған жөн. Әсіресе, ақпараттық-технологиялық дамумен байланысты құндылық бағдарларының жоғалуы қауіпті туындады. Нәтижесінде тұлғаның құзіреттілігі мен кәсібилігі дағдарысы қалыптасты. Білімнің технократизм, прагматизм, глобализммен трансформациялануы білімнің тарихи дәстүрлерімен сәйкес келмейді. Сондықтан құндылық жүйелерін қалыптастыру адамның субъективтілік, жалпылы-лық, жауапкершілік дағдыларының қалыптасуына ықпал етеді және білім мен мәдениет арасындағы алшақтықты еңсереді [17].

4. ҚОРЫТЫНДЫ

Еліміздегі білім саласын жаңғырту отандық білім жүйесінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған және жаһандық жаңа шарттарға бейімделуді көздейді. Мамандарды даярлаудың ескі жүйесі қазіргі шарттарға сәйкес келмейді және тиімділігі өте төмен. Сондықтан қоғам мен экономикалық өзгерістер шеңберінде жаңа талаптарға сәйкес өзгерістер жүргізу қажеттілігі байқалады. Бұл үшін қажетті мамандар даярлауда нарық мұқтаждықтарымен санасу қажет деп ойлаймыз. Білім беру мазмұны, білім беру стандарттары, білім беру бағдарламалары, оқулықтар мен оқу құралдары, оқу жұмыс бағдарламалары және т.б. қайта қарастырып, білім беру мекемелерінің заман талабына сай ақпараттық ортасын құруға көңіл бөлген дұрыс. Тек осы жағдайда ғана қоғам мен экономика сұраныстарын жүзеге асыра аламыз.

Жаһандық әлеуметтік, саяси, экономикалық, техникалық және ақпараттық мәселелерді шешу барысында білім жүйесі маңызды рөл атқарады. Өйткені, білім адам сана-сезімі мен ақыл-парасаты қызметін үздіксіз ұйымдастыратын үрдіс. Білімді қоғамдық және кәсіби сананы қалыптастыратын, мәдениет пен өркениетті дамытатын үдеріс ретінде де қарастырамыз. Сондықтан білімнің басты міндеті ретінде барлық бағыттар бойынша қоғамдық дамуды жетілдіру, дамудың қоғамдық, ғылыми, әлеуметтік, экономикалық салаларында адам мен қоғам қызметін үйлестіру саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Machlup F. *The production and Distribution of Knowledge in the United States*. - Princeton, 1973. - 439 p.
2. Umesao T. *Information Industry Theory: Dawn of the Coming Era of the Ectodermal Industry* // *Hoso Asahi*. - 1963. - Jan. - P. 4-17.
3. Назарбаев Н.Ә. *Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру* // *Егемен Қазақстан*. - 2017. - 12 сәуір.
4. Маслов В.И. *Роль образования в современном мире* // *Век глобализации*. - 2013. - №2. - С. 83-84.
5. *Пайғамбар сөзі*. - Қызылорда, «Мұраттас» ғылыми-зерттеу және баспа орталығының Қызылордадағы филиалы, 1992. - 81 б.
6. Махлуп Ф. *Производство и распространение знаний в США* / Пер. с англ. И.И. Дюмулена и др. - М.: Прогресс, 1966. - 462 с.
7. Хайек Ф. *Конкуренция, труд и правовой порядок свободных людей: фрагменты сочинений*. - СПб.: Пневма, 2009. - 199 с.
8. Шумпетер Й. *Теория экономического развития; Капитализм, социализм и демократия*. / Пер. с нем. и англ. В.С. Автономов и др. - М.: Эксмо, 2007. - 861 с.
9. Друкер П. *Практика менеджмента* / Пер. с англ. И. Веригина. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. - 406 с.
10. Горбунова О.Н. *Место образования в обществе, экономика которого основано на знаниях* // *Социально-экономические явления и процессы*. - 2008. - №2 (10). - С. 15.
11. Жуликова О.В. *Роль знаний и образования в информационном обществе* // *Вестник Тамбовского университета. Серия гуманитарные науки*. - 2010. - №10 (90). - С. 176-177.
12. Мильнер Б. *Управление знаниями – вызов XXI века* // *Вопросы экономики*. - 1999. - №9. - С. 108-118.
13. Даутова О.Б. *Идеал и цели образования: образованность как культура ответственности* // *Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена*. - 2009. - №83. - С. 40-41.
14. Садкина Т.М. *Образованность как фундамент личности* // *Человек в мире культуры*. - 2014. - №1. - С. 67-68.
15. Абаев Д. *Сенсация қуамыз деп, сөздің қандай қуатты қару екенін ұмытып кетеміз* // *Егемен Қазақстан*. - 2017. - 19 мамыр.

16. Карпов А.О. Основные теоретические понятия общества знаний // Вестник Российской академии наук. – 2015. – Том 85. – №9. – С. 813.

17. Балабай С. Прагматизм современного образования и поиск новой системы ценностей // Власть. – 2013. – №4. – С. 114.

МРНТИ11.15.25

Kairzhan Abdykhalykov¹

*¹PhD in International Relations, associate professor of KAU
Almaty, Republic of Kazakhstan*

THE ISSUES OF ENTREPRENEURIAL EDUCATION IMPACT ON DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE ECONOMY IN KAZAKHSTAN

Abstract

The paper considers the impact of entrepreneurial education on the development of innovative economy in the Republic of Kazakhstan. A characteristic feature of the introduction of entrepreneurial education in Kazakhstan is the creation of an entrepreneurial environment in the country and the dissemination of innovative knowledge in higher education.

A striking example of entrepreneurial education is the introduction of new applied courses on entrepreneurship and the development of entrepreneurial mindset among Kazakhstani youth. The introduction and strengthening of the role of entrepreneurial training in the overall system of internal higher education can serve as an additional impetus to the development of an innovative economy in Kazakhstan. The training of new specialists based on the principles of entrepreneurial mindset can serve as a necessary basis for further modernization of the economy and creation of conditions for the generation of innovative ideas and technologies.

Innovations in the economy are a continuation of the innovative knowledge gained in universities, in view of this, there is a need for changes in higher education through the introduction of new educational approaches, improving the teaching methodology and modernizing the principles of working with students.

Key words: entrepreneurial education, higher education system, entrepreneurial mindset, entrepreneurial learning, entrepreneurial university

Қ.С. Абдыхалықов¹

¹Халықаралық қатынастар (PhD) докторы, ҚАУ ассоциацияланған профессоры

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМУҒА КӘСІПКЕРЛІК БІЛІМ БЕРУДІҢ ЫҚПАЛ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Аталған мақалада Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік білім берудің инновациялық экономиканы дамытуға ықпалы қарастырылады. Қазақстанда кәсіпкерлік білім беруді енгізудің ерекшелігі – елдегі кәсіпкерлік ортаны құру және жоғары білім саласындағы инновациялық білімнің таралуы.

Кәсіпкерлік білім берудің жарқын үлгісі кәсіпкерлік бойынша жаңа қолданбалы пәндер мен қазақстандық жастардың оқу үрдісінде кәсіпкерлік ойлауды дамыту болып табылады. Отандық жоғары білім беру жүйесінде кәсіпкерлік оқытудың рөлін нығайту және одан әрі енгізуі Қазақстандағы инновациялық экономиканың дамуына қосымша серпін бола алады. Кәсіпкерлік ойлау қағидаттарына негізделген жаңа мамандарды даярлау үдерісі экономиканы одан әрі жаңғырту және инновациялық идеялар мен технологияларды қалыптастыру үшін жағдай жасау үшін қажетті негіз болуы хақ.

Экономикадағы инновациялар жоғары оқу орындарында алған инновациялық білімнің жалғасы болып табылады, сондықтан жаңа білім беру тұрғыларын енгізу, оқыту әдістемесін жетілдіру және студенттермен жұмыс істеу принциптерін жаңғырту арқылы жоғары білім беру саласында өзгерістерді айналымға енгізу қажеттілігі бар.

Түйін сөздер: кәсіпкерлік білім беру, жоғары білім беру жүйесі, кәсіпкерлік ойлау, кәсіпкерлік оқыту, кәсіпкерлік университет

Абдыхалыков К.С.¹

¹PhD, ассоциированный профессор КАУ
Алматы, Республика Казахстан

ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы влияния предпринимательского образования на развитие инновационной экономики в Республике Казахстан. Характерной чертой внедрения предпринимательского образования в Казахстане является создание предпринимательской среды в стране и распространение инновационных знаний в высшем образовании.

Ярким примером предпринимательского образования являются внедрение в учебный процесс новых прикладных курсов по предпринимательству и развитию предпринимательского мышления у казахстанской молодежи. Внедрение и усиление роли предпринимательского обучения в общей системе отечественного высшего образования может послужить дополнительным толчком к развитию инновационной экономики в Казахстане. Подготовка новых специалистов, исходя из принципов предпринимательского мышления, может послужить необходимой основой к дальнейшей модернизации экономики и созданию условий для генерирования инновационных идей и технологий.

Инновации в экономике являются продолжением инновационных знаний, полученных в вузах, в виду этого есть необходимость изменений в высшем образовании через внедрение новых образовательных подходов, совершенствовании методики преподавания и модернизации принципов работы со студентами.

Ключевые слова: предпринимательское образование, система высшего образования, предпринимательское мышление, предпринимательское обучение, предпринимательский университет

The paper shows some relevant issues and applied ideas of the creating of an entrepreneurial education in frames of national higher education system and the impact of entrepreneurial education as a positive factor to development of an innovative economy of Kazakhstan.

Entrepreneurial education, which involves training entrepreneurship, mastering the skills of entrepreneurs, providing opportunity of "entrepreneurial mindset", and the creation of student enterprises is a new direction in higher education as an additional basis in the further development of innovative economy of the Republic of Kazakhstan.

Entrepreneurial education based on a system of entrepreneurial values, on processes and real examples of the entrepreneurial sector of the economy. It is justified by the principles of business law.

The methodology of the study is the approaches of social anthropology, management in education, personal development and career development. Entrepreneurship training perceived as an additional, practical, innovative technology for teaching Kazakhstani students.

In view of the fact that in Kazakhstan there are still many universities are teaching students overly relying on theory, without taking into account the orientation of the curriculum on practical experience and entrepreneurial mindset proves the idea that higher education is to build on basis of the real needs of business, production and economy.

For the modernization of higher education, Kazakhstani universities should introduce modifications in the educational process, academic programs, teaching methods and technologies. Currently, there is overdue problem of competitiveness of graduates in Kazakhstani labour market.

The increase of foreign capital and increase of international business standards in Kazakhstan have created a new cohort of employers require from their employees not only theoretical knowledge, but they want university graduates to have broader competencies that include practical skills of professional competence, management skills, creativity, critical and entrepreneurial thinking. In order to get a good job or start own business, graduates of Kazakhstan universities need more skills of entrepreneurship and entrepreneurial mindset, which should formed at the level, when they are still undergraduate students or even higher school students.

The international experience demonstrates that entrepreneurial universities most fully meet requirements of innovative economy and advanced business in the field of education, being the educational, research and production centers. An active role in the course of their functioning played by the state and business that allows realizing the new concept of innovative development – the concept of "Triple helix" [H. Etzkowitz, L. Leydesdorff] in which the leading role is assigned to entrepreneurial universities.

Henry Etzkowitz claims that not only business, but also higher education institutions and the state are also entrepreneurs. In the current time, universities are themselves generators of "entrepreneurial mindset", i.e. higher education institutions provide a technology, which transfers through the creation of incubators for the "cultivation" of start-ups for new companies [1]. The state directly participates in this process, stimulating in various ways the rapid implementation of ideas and proposals generated in the university in the form of start-ups.

Thus, the concept of the "triple helix" reduced to the fact that university, companies and the state work together, cooperating to obtain quick results in technological modernization, strengthening economic growth, and the innovative economics' development. At the same time, universities are dominant; they are cementing the basis for interaction between business and the state, as higher education institutions accumulate ideas in the form of creation and introduction of new enterprises (start-ups), the commercialization of knowledge. The students, teachers and university staff, on the one hand generate entrepreneurial activity, and on the other hand, they support the state, both in creating innovations, and in finding new means to stimulate the growth of the national economy.

Thus, entrepreneurial education can be a good way out of the predicament, and help solve a number of socially and economically important tasks for the state, business and universities. In this connection, joint efforts of universities, large companies and state support for the development of entrepreneurship and entrepreneurial education in the country are needed.

Process of creation of entrepreneurial education principles are connected with the level of economic development of the specific country, corresponds to its cultural and national traditions, and the applied approaches of entrepreneurship activity and local principles of entrepreneurial learning [2].

The history of entrepreneurship in Kazakhstan is very different. Since the transition to independence of Kazakhstan in the country has moved towards entrepreneurship development, as evidenced in the establishment in 1997 of DAMU Foundation for entrepreneurship financing and the other macroeconomic and structural reforms, which have made Kazakhstan one of the more successfully developing 'post-soviet' states. This is now being followed by a move towards providing entrepreneurial education.

Presumably, the application of entrepreneurial education in the system of higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan may give a push in the future to the rapid development of its own domestic economic innovations. This can happen due to the formation in Kazakhstan universities of a new generation of specialists, managers and entrepreneurs. In addition, the government needs to implement entrepreneurial education to further developing the domestic small and medium enterprises.

Start-ups as the initial and most complex phase of the formation of an enterprise ought to create on basis of universities. This form of activity can be in the form of student innovative enterprises. Since every new business created by students on the basis of their university, or, outside of it, requires the application of innovations. Innovations, in turn, rely on new ideas, which must be "individual", i.e. must be distinctive, which others do not have [3].

Entrepreneurial educational programmes are not specialized areas of training as marketing, finance, management, etc. They are more multifunctional and formed largely on basis of an interdisciplinary approach. In addition, educational programmes on entrepreneurship very closely related to the application of knowledge gained by students and their further commercialization. In this connection, in the system of western universities there are very developed special applied institutes, centres or departments for entrepreneurship, in which both knowledge and practical skills (competencies) and their application in various fields of the economy are synthesized [4].

In the CIS countries, having only more than 25 years of experience in the economy market and doing business, there has not been a process of introducing standards of entrepreneurial learning at the university. In the past decades, there have been many professional development courses in such areas as business management, marketing, project management, finance, accounting and audit, business planning and evaluation. However, direct implementation of entrepreneurial courses and programmes in the educational process of higher education institutions were not observed.

It should note that, there has proven the existence of a direct relationship between the level of entrepreneurial activity and entrepreneurial education. A weak correlation between entrepreneurship and entrepreneurial education, in turn, reveals a low level of entrepreneurial activity at the local, national and regional levels. According to the President of the Centre for Entrepreneurship of the School of Management of Saint-Petersburg State University, Dr Sedov "International practice demonstrates time-tested technologies of entrepreneurship learning, they teach the basics of entrepreneurship, entrepreneurial thinking, the basics of marketing and finance, production strategies and management of company growth" [5].

"Entrepreneurship" as a special course (or a block of courses) should be introduced into the curriculum of higher educational institutions primarily in the field of innovations and socio-economic profiles. It is possible to implement in the programmes of engineering and other technical majors. Only with the introduction of this course/block of courses will it be possible to launch mechanisms for the development of entrepreneurial education in the universities. Since the implementation of one or more courses will lead to the creation of the necessary environment for expanding entrepreneurial activity in the form of creating special programmes, departments, centres, laboratories, which in turn will conduct applied research, methodological work and commercialization of the acquired knowledge in the field of entrepreneurship.

In addition, special attention should be paid to the introduction of a special or in-depth study of entrepreneurship. Today in Kazakhstan, in view of the absence of specialty "Entrepreneurship" in the classifier (top list) of specialties of higher education, an in-depth study of entrepreneurship can be applied in bachelor and master's programmes on "management" and "project management" programmes. An exit from this position can be inclusion in the classifier of a specialty "Business". For a better perception of this specialty, it is possible to change or correct the title, while the general essence and educational direction of the programme remains unchanged. It is also possible to create an additional certified programme on entrepreneurship within the framework of existing specialties. In any situation, it is necessary to introduce special courses on entrepreneurship, thereby developing students' enterprise and entrepreneurial activity.

If we proceed from the strategic approach used in the western universities, then to increase the number of young professionals and university graduates who have entrepreneurial mindset, it is necessary to develop entrepreneurial competencies from them, even when they are students by developing courses whose curriculum integrates practical elements (assessment of opportunities, networking, development of business plans and strategies, assessment and reduction of risks, etc.).

Kazakhstan, Russia and other CIS countries are far behind American, British and West European universities in building the necessary "entrepreneurial environment" in the form of a system of entrepreneurial science and education that would create conditions for learners to master both applied competencies and the theory of entrepreneurship.

The entrepreneurial environment which is understood first of all as the market, market system of the relations, and also a personal liberty of the entrepreneur, i.e. his personal independence allowing to make such entrepreneurial decision which, from his point of view, will be the most effective, efficient and the most profitable. "The entrepreneurial environment – the public economic situation including degree of economic freedom, availability (or a possibility of emergence) the entrepreneurial case, domination of market type of commercial ties, a possibility of forming of an entrepreneur's capital and use of necessary resources" [6]. Entrepreneurial environment is one of key issues in the creation of separate 'entrepreneurial university model' in frames of implementation of entrepreneurial education principles to the native higher education system. Also existing of such environment are support in the development of innovative economy and national economic growth of the state.

The issue of entrepreneurial education shows the light of the apparent lack or smallness of the studied courses on entrepreneurship and the absence of special departments and centres for entrepreneurship in many universities in Kazakhstan and CIS countries.

The practical component of training programmes at entrepreneurial university must dominate and be oriented toward the outcomes.

Along with theory, at Kazakhstani universities it is necessary to introduce practical components. For instance, the courses of the theory of entrepreneurship should occupy not more than 30% of the entire academic time for the entire academic period. In turn, such courses as Entrepreneurship in Action, Start-Up and Entrepreneurial Lab, need to pay more attention, and above all focus on the specific result. The outcomes may be the creation by the student/students of an independent enterprise or start-up and its exit to self-sufficiency.

Entrepreneurship is not just a business, it is an activity that generates new ideas, developing entrepreneurship, extraordinary thinking, it is in fact, a certain lifestyle of the some part of the population in the planet. In this regard, the whole Kazakhstani society needs to perceive entrepreneurship, and help to expand its scope in the country among the whole population.

The lack of quality of entrepreneurial education in Kazakhstan can lead to bad consequences that may impede the further development of national entrepreneurship and innovative economy.

In connection with the urgency of entrepreneurship and innovative economy' development in the Republic of Kazakhstan and the current stage of the formation of domestic entrepreneurial education, the following principles were identified that contribute to the development of entrepreneurial education.

1. The curriculum development and design and the introduction of new courses based on entrepreneurial competences in the educational process of Kazakhstani universities.

2. Involvement of employers in the educational process of the university. In our time, it is desirable for employers to participate in the management of the university, be its trustees, and invest in it various means. Since employers receive potential staff from higher education institutions, they should participate in the learning process at the level of practical involvement in curriculum development. In other words, employers should take part in the process of forming professional competencies among students, because they are their future potential employees.

Also universities of Kazakhstan need to involve employers not only in analysing the curriculum and organizing practice bases for students, but also involving them in sponsorship and advisory activities as business consultants (b-angels) and investors in student projects and start-ups based on university business incubators, accelerators and start-up academies.

3. Future specialists should be able to gain new knowledge and competencies, to understand unexpected things; be able to work in a team; to have a broad outlook; universities for example, need to introduce such courses as Academic Writing, Leadership, Team Building, and Critical Thinking as an obligatory component.

4. Universities should begin to benefit the society. As Burton Clarke said, "universities must understand and accept a new reality". They must identify new directions for their need for society, and find a sustainable niche in the new knowledge industry, going beyond the traditional framework of higher education.

Thus, higher education institutions should not only engage in educational services, but also contribute to positive changes in the society, to support good initiatives, be socially responsible, be involved in the process of interaction between state and business, and show moral superiority through which to serve the community. As a result, the universities must begin to go beyond their traditional activities.

5. There is a need for positive competition among domestic universities. Availability, which can serve as a good sign of the introduction of entrepreneurial education. The universities of Kazakhstan are irrespective of their form of ownership, ought to have the equal opportunities for influencing decision-making in higher education.

All universities should participate in developing of proposals for reforming the system of higher education. On the agenda are relevant issues of interaction between the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan and the Universities: the modification of obsolete standards, the integration of educational standards into the global system of higher education, adoption the international educational standards to the national higher education, autonomy in the activities of universities, academic freedom, etc. That can support the principles in formation of entrepreneurial mindset among youth population of the country. Which also can be good contribution to the development of Kazakhstani innovative economy.

6. Universities should encourage the work experience amongst students; many graduates of universities start working as students, the reasons for this are different, and they can divided into 3 categories:

- 1) An attempt to gain experience;
- 2) Help parents / relatives pay for their education;
- 3) Low income in the family.

One of solution is to engage such students in practical entrepreneurial activity even at the stage of 1-2 years of bachelor's degree.

The creation of an entrepreneurial education that can give all these categories of students what they all need. Since entrepreneurial education implies not only the theory, but also the practice of creating and operating student start-ups, whose work is aimed not only at finding creative ideas and some innovations, but also on the employment of students within the university on the basis of a start-up or business incubator. The initial start-ups always involve in the teamwork. The students of the student-generator of ideas can enter and successfully work a whole group of other fellow students or even students from other universities.

Students not only receive invaluable practical experience, but they form teams of like-minded people who can work together on any projects and in the future when they graduate from the university. In addition, the problem of students solved in making their money without leaving the university, which does not affect their academic performance in a negative way.

7. The application of innovative technologies in the educational process of training of bachelor and master degree students. The use of new learning technologies, which based on modern software, is also a priority on the way of building the entrepreneurial university. There are webinars and other activities conducted on a remote basis at the university. The modern equipment for online conferencing and online workshops are used. Students can learn remotely on the online mode (blended programs).

However, for the formation of entrepreneurial mindset among students the most useful is the use of online business simulation games (learning simulators), playing in which students not only develop analytical skills, but also entrepreneurial competencies and originality in making decisions. Different types of simulation training equipment applied at different levels of education.

As a consequences, the principles that contribute to the development of entrepreneurial environment in the country and entrepreneurial education at Kazakhstani universities are quite extensive, but if desired that they are easily implemented, and do not require large investments. With the above-mentioned activities, universities can create an enabling environment for forming a productive entrepreneurial education system, which can be one of the key factors in the development of innovative economy.

Entrepreneurial learning can carried out through the formation of a new competent approach of the graduate of the university where the main emphasis made on obtaining not theoretical but practice-oriented knowledge and skills, as well as mastering the skills of critical and entrepreneurial mindset.

References

1. Etzkowitz, H. & Leydesdorff, L. (1995). *The Triple Helix. University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. EASST Review 14*, p. 15-19.
2. Rae, D. and Wang, C.L. (2015) “*Entrepreneurial Learning. New Perspectives in Research, Education and Practice*”. – New York: Routledge. – (290 p.), p. 118.
3. *Harvard Business Review on Succeeding as an Entrepreneur (2011)*. – Boston, Harvard Business Review Press, – (195 p), p. 156.
4. *Entrepreneurial Learning. New Perspectives in Research, Education and Practice (2015)*. Edited by David Rae & Catherine L. Wang. – New York: Routledge, – (290 p.), p. 118.
5. Sedov, V., Shirokova, G. (2011). *How in Russia teach entrepreneurs?* //http://www.executive.ru/education/adviser
6. Bussygin, A. (1997). *Entrepreneurship: The main course*. – Moscow, p. 43.

MFTAP 13.11.21.

Ж.Қ. Мадалиева,¹ Г.Ж. Рысқұлова²

¹философия ғылымдарының кандидаты, университет доценті,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-
философиялық пәндер кафедрасы
zhanna_madaliyeva@mail.ru

²«М020400- Мәдениеттану» мамандығының I курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-
философиялық пәндер кафедрасы

«МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ МӘСЕЛЕСІ: ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада елімізде 2004 жылы қабылданған «Мәдени мұра» бағдарламасындағы ұлттық мәдениет мәселесінің көтерілуі қарастырылады.

«Мәдени мұра» – тарихи естеліктердің маңызды қоймасын жасау және қорғау бағдарламасы ғана емес, жалпыадамзаттық мәдениеттің құрылымдық бөлігі. Бұл бағдарламада «ұлттық мәдениет» ұғымы қай мағынаға қатысты аталады: «қазақ ұлтының мәдениеті ме?» әлде «қазақстандық ұлттың мәдениеті ме?» деген сұрақтарға жауап беріледі. Себебі, қазақ – Еуразия даласында өмір сүрген байырғы көптеген ру-тайпалардың ғасырлар бойы даму барысында біртұтастанып, дербес болып XV ғасырда қалыптасқан ұлт. Содан бергі ұлттық сана, ұлттық идеология Қазақ мемлекетінің құрылуына

негіз болды және өмір сүрген ортақ географиялық аумақтарына, тарихи тіршілік формалары мен тұрмыс формасы негізінде ұлттық мәдени ерекшеліктер қалыптасты. Сондай-ақ, мақалада аталмыш бағдарламаның негізінде іске асырылған жобалардың ұлттық мәдениетке қаншалықты ықпал еткендігі, жалпы ізденістер мен іркілістер көрсетіледі.

Түйін сөздер: «Мәдени мұра», ұлттық мәдениет, қазақ, ұлт, мемлекет, дәстүр

¹*Madaliyeva Zh.K.,* ²*Rysqulova G.ZH.*

¹*candidate of philosophical sciences, associate professor of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of a name of Abay, zhanna_madaliyeva@mail.ru*

²*master of 1 course of specialty "6M020400 – Culturology"*

THE PROBLEM OF NATIONAL CULTURE IN THE PROGRAM "MADENI MURA"

Abstract

This article examines the issue of national culture in the "Cultural Heritage" program, adopted in 2004.

"Cultural Heritage" – it is not only a program for creating and protecting important memories of historical memories, but also a structural part of a universal culture. What is the meaning of the concept of "national culture" in this program: "culture of the Kazakh nation" or "culture of the Kazakhstan nation". The reason is that the Kazakh is a nation founded in the XV century independently in the many centuries of development of many indigenous tribes living in the Eurasian steppes. Since then, national consciousness, national ideology was the basis of the Kazakh state, and national cultural features arose on the basis of common geographical areas, historical life forms and life forms. The article also shows how the projects implemented on the basis of this program affect the national culture, general research and failures.

Key words: «Madeni Mura», national culture, nation, qazaq, culture

Мадалиева Ж.К.¹ Рыскулова Г.Ж.²

¹*кандидат философских наук, доцент университета, кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического университета имени Абая zhanna_madaliyeva@mail.ru*

²*магистрант 1 курса специальности «6M020400- Культурология» кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического университета имени Абая*

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОГРАММЕ «МӘДЕНИ МҰРА»: СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В этой статье рассматривается вопрос национальной культуры в Программе «Культурного наследия», принятой в 2004 году.

«Культурное наследие» («Мәдени мұра») – не только программа создания и защиты важных исторических воспоминаниях, но и структурная часть универсальной культуры, а также часть материальной и духовной культуры, созданная прошлыми поколениями, выдержавшая испытание временем и передающаяся поколениям как нечто ценное и почитаемое. В статье мы будем различать смысл концепции «национальной культуры» в этой программе, то есть что обобщает слово «национальная культура»: «культура казахской нации» или «культура казахстанской нации». Причина в том, что казахи – это нация, основанная в XV веке. С тех пор национальное сознание, национальная идеология были основой казахского государства, а национальные культурные особенности возникли на основе общих географических областей, исторических форм жизни и форм жизни. В статье также показано, насколько проекты, реализованные на основе этой программы, влияют на национальную культуру, общие исследования и неудачи.

Ключевые слова: «Культурное наследие», «Мәдени мұра», Национальная культура, казах, нация, страна, культура

Халықтың бүкіл болмысын, кеше мен бүгінгі көрінісін танытатын бірден-бір фактор – мәдениет. Қазақ тіліндегі түсіндірме сөздігінде келтірген анықтамаға сүйенсек, «мәдениет – адамзаттың өндірістік, қоғамдық және ақыл-ой жетістігінің жиынтығы; аса жоғары мәдениеттілік; белгілі бір нәрсенің жоғарғы сатысы немесе шарықтап даму күйі». Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың пікірінше, «Мәдениет – ұлттың бет-бейнесі, рухани болмысы, жаны, ақыл-ойы, парасаты. Өркениетті ұлт, ең алдымен, тарихымен, мәдениетімен, ұлтын ұлықтаған ұлы тұлғаларымен, әлемдік мәдениеттің алтын қорына қосқан үлкенді-кішілі үлесімен мақтанады. Сөйтіп, тек өзінің ұлттық төл мәдениеті арқылы ғана басқаға танылады». Жер бетінде тіршілік ететін әрбір халықтың өзге халықтарға ұқсамайтын, дараланып тұратын, ерекше болмыс-бітімін, тағдырын айқындайтын да – мәдениет. Сондай-ақ, бұл – үздіксіз даму үстіндегі процесс әрі жеке адам мен бүкіл қоғамды, адамның бақыты мен болашағы жолындағы құндылықтарды дамыту арқылы адамзат баласын жан-жақты жетілдіру деген сөз. Осы тарихи құбылысты қайта жаңғыртуды мақсат еткен бірден-бір жоба әрі біздің мақаламыздың негізгі нысаны – «Мәдени мұра» бағдарламасы. Соның ішінде, бағдарламадағы ұлттық мәдениет – біз қарастыратын басты пән болып табылады.

Философия ғылымдарының кандидаты, доцент Ж.Қ. Мадалиеваның «Мәдени құндылықтар ұғымының қалыптасуы мен мәні» атты мақаласында атап өткендей, әрбір ұрпақ алдыңғы буынның өткен өмірінен адамзаттың дамуының үздіксіз болуын, тұтастығын қамтамасыз ететінін негізге алады. Ол алдыңғы буыннан белгілі бір мәдени дәстүрді мұра етіп алумен байланысты, яғни мәдениет адамзат дамуындағы сабақтастықты жүзеге асырушы байланыс қана емес, дамудың үздіксіз болу, тұтастықтың сақталу мүмкіндігі. Сонымен қатар, мәдениет қоғамда алдыңғы буындар тәжірибесін тасымалдау құралы ғана емес, адамдар әс-әрекеттерінің саналы айқындалған мақсаттарымен байланыстыратын болашақтың үлгісі ретінде орын алады [1].

Қазақ халқы – ата дәстүрін ұлықтаған, қазақылықтың қаймағын қалқып ішкен халық. Бұл халық үшін, ұлттық дүниетаным, ұлттық мұра, ұлттық мәдениет, т.б. мәселелер қашан да өз өзектілігін жоғалтқан емес. Атап өткеніміздей, «Мәдени мұра» сол мұрамызды түгендеп, барын аршып алуға мүмкіндік беріп отырған бірден-бір ауқымды жоба. Осы жоба арқылы көптеген тарих қойнауында белгісіз қалған мұраларымызды қайта жаңғыртуға мүмкіндігіміз бар. Алайда, сол мүмкіндікті қаншалықты тиімді пайдалана алып жатырмыз? Пайдалана алсақ, жеткен жетістігіміз қайсы? Пайдалана алмасақ, оған не себеп, не кедергі, мұны қалай шешуге болады? Бұл мақалада осындай өзекті тақырыптарды қаузау – біздің міндет. Ал мақсатымыз – аталмыш жобаның тереңіне бойлап, тағы қандай мүмкіндіктерге жол ашылғандығын анықтау. Себебі, «Мәдени мұра» – жалпыұлттық бірден-бір жоба. Ол – ғасырлар бойғы тарихтың негізін бүгінгі күнмен ұштастыратын, халықтың өткені мен өтпегін байланыстыратын, адамзатқа қажетті көпқырлы қоғамның тәжірибесін зерттейді. Осы бағдарламада аясында қайта жаңғыртылған еліміздің ұлттық мәдениетін мен тарихи-мәдени дәстүрлерді қарастырып, шешу жолдарын көрсететін боламыз.

Еліміздегі Ұлттық жобасы – Қазақстан Республикасының Президентінің бастамасымен іске асырылған мемлекеттік бағдарлама әрі стратегиялық ұлттық жоба. Еліміздегі барлық мәдени, экономикалық және әлеуметтік капитал, жалпы адамзаттық мәдениеттің құрылымдық бөлігі, этнос, қоғам және тарихи естеліктерді зерттейді. Аталмыш жобаға байланысты қаншама еңбектер жазылып, түрлі жұмыстар қорғалды. Ұлттық құндылықтарға да қатысты филологтар, тарихшылар, әлеуметтанушылар мен т.б. гуманитарлық сала мамандары түрлі еңбектер жазған. Жазылмаған яки бұрын-сонды назар аударылмаған тұстарын толықтыруды жөн көрдік.

Әрбір ұлттық мәдениеттің бос кеңістікте пайда болмайтыны бесенеден белгілі. Оған, әрине, адамдандырылған, қоршаған орта әсер етеді [2]. Алдымен, ұлттық мәдениет дегеніміз не? Осыған тоқталайық. Ұлт деп қоғамды ұйымдастырудың ең кеңінен таралған бірлігін айтамыз. Басқа деректерде былай делінген: Ұлт деген – ең алдымен, басты құрастырған адамдардың тобы, тарихи жағдайлармен басы біріктіріп жиналған, тілі бір, мекені бір, шаруасы байланысты, ұлттық мәдениеті бар, ұлттық салты барлар. Тар деген адамның түсіне (раса), тұқымына байланысты емес. Қазіргі Италия ұлты Рим, Герман, Этирос, Грек, Араб т.б. құралған. Қазіргі француз ұлты Галия, Рим, Бирит, Герман тағы басқалардан құралған. Демек, ұлт деген түстен де емес, тұқымнан да емес, ол – тарихи жағдайлардың себебімен басы құралған адамдардың тобы және басы әлдеқалай құрала салған топ емес, тұрақты топ. Бірақ тұрақталған адам тобының бәрі бірдей ұлт бола алмайды. Австрия мен Русия тұрақты топқа есептелетін елдер; бірақ бұлар ұлт емес. Ұлт мәдениетінің, ұлт мінезінің үйлестігі, біргелігі – ұлт болудың басты шарты [3].

Біз сөз етіп отырған ұлттық мәдениет ұғымына не жатады деген заңды сұрақ туындайды. Оған қазаққа өмір сүргезіп жатқан әрбір дүние жатады, себебі бұл түсініктің аясы біз ойлағаннан да әлдеқайда ауқымды. Мәдениеттің адамды қалыптастыру, жалғастық-мұрагерлік, танымды, реттеу, қарым-қатынастық қызметтерін атқаратындығын ескерсек, ұлттық мәдениеттің қызметтері анықталғандай болады. Оған тіл, тарих, әбедиет, өнер, білім, т.б. гуманитарлық салалардан бөлек, осы салалардың соңғы технологиялармен жаңартылған нұсқаларын да жатқызуға болады (бұл туралы төменде айтамыз). Мәдениеттің ауқымы қаншалықты кең болса, ұлттық мәдениет ұғымы да одан кем емес. Себебі, ұлт дегеніміздің өзі – елдіктің, бірліктің жоғарғы формасында көрінеді деуге толық негіз бар. Ендігі аталмыш ұлттық мәдениеттің Мемлекеттік бағдарламада қаншалықты көрініс тапты деген сауалға жауап іздейтін боламыз.

Жалпы, «Мәдени мұра» – орны толмас құнды рухани, мәдени, экономикалық және әлеуметтік қазына. Мұра осы заманғы ғылым, білім мен мәдениеттің де қайнар көзі. Бұл, табиғи байлықтармен қатар, ұлттық өзін-өзі сыйлауы мен әлемдік қоғамдастықты мойындатуына басты негіз болып табылады. Тұжырымдаманың өзектілігі Қазақстан халқының тарихи-мәдени мұра құндылықтарына деген мемлекет көзқарасын жүйелі жетілдіріп отырумен айқындалады. Өткен кезеңдердегі саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді қайта зерделеу мен бағалау процесі барынша күшейіп келе жатқан қазіргі уақытта ақиқатқа объективті, нақпа-нақ және сындарлы тұрғыдан қарап, мәдени мұраны сақтау мен тиімді пайдалану перспективаларын терең бағамдау қажеттілігі туындап отыр. Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру Қазақстан тарихындағы шын мәнінде теңдесі жоқ, аса жемісті гуманитарлық акция болды. Отандық мәдениет пен ғылымды жоғары деңгейге көтеруге мүмкіндік беретін жаңа құнды тәжірибе алынды [4].

Жоғарыдағы сілтемеде көрсетілгеннен бөлек, бұл мемлекеттік сайтта мынандай деректер көрсетілген: Еліміздің тарихи-мәдени мұрасын зерделеу, айрықша маңызы бар тарихи-мәдени және сәулет ескерткіштерін қайта қалпына келтіру жөнінде ауқымды жұмыс атқарылды. Бүгінгі күні мемлекеттік мұражайларда екі миллионнан астам мәдени құндылықтар сақталуда.

Ұлттық мәдениет пен жазудың сан ғасырлық тәжірибесін қорыту, әлемдік ғылыми ой-сананың, мәдениет пен әдебиеттің үздік жетістіктері негізінде гуманитарлық білімнің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын құру жөнінде жұмыс жүргізілді. Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру барысында 35 тарих және мәдениет ескерткіштерінде жаңғырту жұмыстары, 30 қалашық, қоныс, тұрақ пен қорғанда археологиялық зерттеу жұмыстары жүзеге асырылды.

Қытай, Түркия, Моңғолия, Ресей, Жапон, Египет, Өзбекстан, Армения, АҚШ, бірқатар Батыс Еуропа елдеріне ғылыми-зерттеу экспедициялары ұйымдастырылып, ғылыми ортаға бұрын белгісіз болып келген Қазақстанның тарихы, этнографиясы, өнері туралы бес мыңға жуық қолжазба мен баспа басылымдары табылды. Экспедициялар барысында тек Қытайдың өзінде ғана Қазақстанның тарихы мен мәдениетіне қатысты бұрын зерттелмеген үш жарым мыңға жуық тың дерек табылды. Осы зерттеулердің нәтижесінде, қазір Қазақстанда қазақ хандары мен сұлтандарының Қытай, Қокан, Хиуа және де басқа шектес жерлердің билеушілерімен хат алмасуы жөнінде көптеген тарихи маңызды деректер жиналды, бұрын белгісіз қыпшақ жазбаларын иелендік.

Мәдениет және спорт министрлігінің атқарылған жұмыстары мен алдағы жоспарлар жөнінде баяндама жасаған Арыстанбек Мұхамедияұлы 2014 жылы Президент Жарлығымен бекітілген Мәдени саясат Тұжырымдамасына сәйкес, саланы дамытудың шешуші бағыттары түгелдей жаңғыртылғанын атап өтті [5].

Сондай-ақ, мақалада репертуарлық саясатты реттеу мақсатында өнердің түрлі саласы бойынша – театр, музыка, цирк, хореография өнері, киноөндіріс, музей, кітапхана ісі, археология, қорық-музейлер, көркемсурет, сәулет және т.б. 13 көркемдік кеңес құрылғандығы және оларды шешу жолдарын талқылауға уәде бергіндігі жазылған.

Өткенінен сабақ алмаған ел табысқа жете алмайды. Бұл сөзді Елбасымыз «Абылай аңсаған азаттық» атты материалында айтқан болатын. Расымен біздің мақсат өткеннен сабақ алу, өткеннің құндылықтарын қайта жаңғырту. Себебі, барлығымыз құндылықтардың құлдыраған заманында ғұмыр кешіп келеміз. Бұл – ақиқат.

Қазақтың болмысын сақтап, болашаққа үміт-сенім отын жандырған, Қытайдың жымысқы оспағына, орыстың содыр тоқпағына қарсы тұрып, бірде айламен, бірде найзамен өнерін асырып, екі ұлы империяны естерінен тандырған, қазақты тірідей үйгітіп жегісі келген жалмауыз отаршылардың бағын ақылы мен айбынымен тайдырған қазақтан шыққан алып тұлғалар, ғажайып дипломанттар болған [6].

«Ұлттың ғасырлар бойы қалыптастырып, сақтап, нығайтып, қорғап отырған дүниесін ұлттық мүдде» дейміз. Ұлттық мүдде ғана ұрпақты мемлекетімен, өткен тарихымен және келер уақытпен байланыстырып отырған. Осы себептен, қазақ халқы тарихта атамекенді, ұлттың тілі мен ділін, дәстүр мен дінді, мәдениетті, тарих пен заңды ел болмысының бойында біріктіріп отырған дүние ұлттық мүддеге қызмет етуді ұрпаққа үйретіп отырған. Қазақ қоғамының рухани өмірінде жеке адамның ғана емес, халықтың да тұлғаланғандығын халқымыздың ұлттық мүдде туралы тұтас ұғымынан білеміз.

Ұлтқа қызмет етудің дара жолы тарих, себебі, тарихта идеялар, тәжірибелер, құндылықтар сақталады. Шәкәрім бастаған тұлғаларымыз қазақтың тарихы тақырыбында өлеңдер жазды, ислам діні, шариғат туралы, ғылым мен өнердің қасиетін, құндылығын насихаттайтын мол мұралар қалдырған. Олардың еліне дамудың бағытын сілтеп, жаңа заман өркениетінің шуағын түсіретін еңбектер жазудағы ерлігі әлем ғалымдарының еңбектерін оқып, зерттеп ұрпаққа ұлтының рухымен ұштастыратын мұра қалдыруда [7].

Біз зерттеуге алып отырған «Мәдени мұра» бағдарламасындағы ұлттық мәдениеттің қаншалықты маңызды екендігін атап көрсету және сол ұғымның өзін тұтасымен ашып, қарастыру өте маңызды. Себебі, ғалымдар ұлт болып қалу үшін мемлекеттілігі, территориясы, этникалық қауымдастығы, экономикалық байланысы сияқты белгілердің болу керек деп есептесе, оның мұрасын болашаққа аманат етіп жеткізетін бірден-бір мүмкіндікті аталмыш жоба іске асырып отыр. Біз өз мақаламызда ұлттық мәдениет ұғымын кең ауқымда ашып қана қоймай, Мемлекеттік бағдарламада қаншалықты көтерілген және болашақ үшін қандай маңызы бар деген сұрақтарға жауап беруге тырыстық. Шын мәнісінде, ағаш қанша биіктей берсе, тамыры тереңдей түсетіндігі белгілі. Сол секілді, әрбір халық жылдарды, ғасырларды өткерген сайын, тарих қойнауына қаншама құнды дүниелер еніп жатады. Соларды бірі білсе, енді бірі бейхабар. Біздің де тарих қатпарларында аршылмай қалған беймәлім тарихи жәдігерлер мен баға жетпес мұраларымыздың жатқандығына кәміл сенімдіміз. Тек өзіміздің «қазынамызды» өзгеге аштырмай, өзіміз ашуымыз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мадалиева Ж.Қ. Мәдени құндылықтар ұғымының қалыптасуы мен мәні. Вестник КазНПУ им. Абая/серия «Социологические и политические науки». № 4(60). Алматы, 2017. – 196 б.
2. Ғабитов Т.Х, Мүтәліпов Ж.М, Құлсариева А.Т. Мәдениеттану. – Алматы: «Раритет», 2001 ж. – Б13. – 344 б.
3. <http://kazorta.org/lt-degen-ne/>
4. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P080001016>
5. Құрмаишұлы Ғ. Мәдениет – ұлттың келбеті // Ана тілі газеті. – №50-51 (1412-1413), 2017. С.2.
6. Абылай хан. Энциклопедия./Бас.ред. Б.Жақын. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2013. – 656 б.
7. Үмбетқали Сәрсембин. Алаш зиялыларының ұлттық мүдде тұрғысындағы көзқарастары. – Алматы: Ақиқат, №3, наурыз, 2018. – 116б.

МРНТИ 04.21.51

Байгабылов Н.О.¹, Мусабаева А.Б.²

¹PhD, доцент кафедры социологии Евразийского Национального университета им. Л.Н. Гумилева

²Докторант 2 курса по специальности «6D050100-Социология» Евразийского Национального университета имени Л.Н.Гумилева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ УЗБЕКСКИХ ОБЩИН В КАЗАХСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ ЮЖНО-КАЗАХСТАНКОЙ ОБЛАСТИ)

Аннотация

В данной статье автор рассматривает теоретические предпосылки изучения социокультурной интеграции узбекских общин в Казахстане. Также выявляются особенности распределения и проживания узбеков в южных областях Казахстана. Автор дает определение понятию интеграция в трудах

социологов с точки зрения макро и микроуровней социологических теорий, выделяет вопросы изучения факторов формирования межэтнической интеграции и этнической идентичности иноэтнических сообществ. Выделяет основные индикаторы, каналы интеграции и дезинтеграции эмпирического исследования самого процесса интеграции.

Изучив теоретические предпосылки исследования социокультурной интеграции узбекских общин в Казахстане, автор попытался сформировать исследовательский вопрос. Развивая свой исследовательский вопрос дает концептуальное определение основным понятиям. Изучая теории социальной интеграции микросоциологии, авторотмечает концепцию «Сила слабых связей» Марка Грановеттера.

В качестве каналов социальной интеграции в статье подразумевается, социальные институты, социальные системы, стратегии поведения индивидов через которых происходит сближение и/или сокращение межэтнической дистанции.

Ключевые слова: интеграция, социокультурная сфера общества, каналы интеграции, каналы дезинтеграции, идентичность, сообщество

Н.О. Байгабылов¹, А.Мұсабаева²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің әлеуметтану кафедрасының доценті, PhD

²Еуразия Ұлттық университетінің «6D050100-Әлеуметтану» мамандығының 2 курс докторанты

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨЗБЕК ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ИНТЕГРАЦИЯСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ (ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)

Аңдатпа

Берілген мақалада автор Қазақстандағы өзбек қауымдастығының әлеуметтік-мәдени интеграциясын зерттеудің теориялық алғышарттарын қарастырады. Сонымен бірге, Қазақстанның оңтүстік облыстарында таралуы және өмір сүруі ерекшеліктерін анықтайды. Автор әлеуметтанудың макро және микро деңгейлі теориялары тұрғысынан әлеуметтанушылар еңбегіндегі интеграция түсінігіне анықтама береді. Этносаралық интеграцияның және қазақтардан өзге этностық қауымдастықтардың этникалық идентификацияның қалыптастыру факторларына қатысты сұрақтарды айқындайды. Эмпириялық зерттеу үшін негізгі индикаторларды, интеграция процесіндегі интеграция және дезинтеграция каналдарын бөліп көрсетеді.

Автор Қазақстандағы өзбек қауымдастығының әлеуметтік-мәдени интеграциясын теориялық зерттеу салдарын зерделей отырып өзіндік зерттеу сұрағын қалыптастыруға тырысқан. Зерттеу сұрағын дамыта отырып негізгі ұғымдарға концептуалды анықтама береді. Микроәлеуметтанудағы әлеуметтік интеграция теориясын зерделей Марка Грановеттердің «Әлсіз байланыстар күші» тұжырымдамасына тоқталады.

Мақалада этникааралық қатынастарды жақындатып және алшақтататын әлеуметтік интеграция каналдары ретінде әлеуметтік институттар, әлеуметтік жүйелер, тұлғалардың ғадеттік стратегиялары қарастырылады.

Түйін сөздер: интеграция, қоғамның әлеуметтік-мәдени саласы, интеграция каналдары, дезинтеграция каналдары, бірегейлік, қауымдастық

N.O. Baigabylov¹, A.B. Musabaeva²

¹PhD, ass. Professor of the Department of Sociology, L.N.Gumilyov ENU

²doctoral student PhD 2 courses in the specialty 6D050100-Sociology

THEORETICAL PREREQUISITES FOR THE STUDY OF THE SOCIO-CULTURAL INTEGRATION OF UZBEK COMMUNITIES IN KAZAKHSTAN (FOR EXAMPLE SOUTH KAZAKHSTAN)

Annotation

In this article, the author considers the theoretical prerequisites for studying the socio-cultural integration of Uzbek communities in Kazakhstan. Also features of distribution and residence of Uzbeks in the southern regions of Kazakhstan are revealed. The author defines the concept of integration in the works of sociologists from the point of view of macro and microlevels of sociological theories, singles out the problems of studying the factors of the formation of interethnic integration and the ethnic identity of other ethnic communities. It identifies the main indicators, channels of integration and disintegration of empirical research of the integration process itself.

Having studied the theoretical prerequisites for the study of the socio-cultural integration of Uzbek communities in Kazakhstan, the author attempted to formulate a research question. Developing his research question provides a conceptual definition of the basic concepts. Studying theories of social integration of microsociology, the author notes the concept of "The Strength of Weak Links" by Mark Granovetter. As the channels of social integration, the article implies social institutions, social systems, individual behavior strategies through which rapprochement and / or reduction of interethnic distance occurs.

Key words: integration, sociocultural sphere of society, integration channels, channels of disintegration, identity, community

Введение

Исторически современный Казахстан имеет полиэтническую общественную структуру. Общая численность населения Казахстана по данным Комитета статистики МНЭ РК на 2017 года составляет 17 918 214 человек. Численность населения РК по отдельным этносам показывают, что казахи составляют большинство населения (66,97%). Следующими крупными этносами населяющие страну, являются русские (20,20%), узбеки (3,14%), украинцы (1,58%), уйгуры (1,46%), татары (1,13%) и другие [1].

Преодоление межэтнической дезинтеграции является необходимым условием построения свободного гражданского общества в Казахстане. Сегодня в политическом дискурсе существует понятие «Большая страна – большая семья». Семья в переносном смысле означает единство, объединение людей, сплоченных общим интересом. Различные этносы, проживающие в стране являются членами этой большой семьи.

Актуальность

Изучив теоретические предпосылки исследования социокультурной интеграции узбекских общин в Казахстане, мы попытались сформировать исследовательский вопрос. Каковы факторы межэтнической интеграции? В частности, какие факторы формируют межэтническую интеграцию и этническую идентичность иноэтнических сообществ (не казахов) в Казахстане? В нашем исследовании мы попытаемся на примере узбекской общины в Казахстане *понять насколько они интегрированы в казахстанское общество, чувствуют ли они себя членами этой большой семьи?*

Выбор узбекских общин можем аргументировать следующими факторами. Во-первых, узбеки являются третьей по численности этнической группой населяющей Казахстан. Их численность принимает тенденцию к увеличению по данным двух национальных переписей (1999 – 2,5%, 2009 – 2,9). Во-вторых, близкое расположение основной массы узбеков Казахстана к их материнской родине, что отличает их от большинства других этнических групп Республики. Они в основном проживают в Южно-Казахстанской области, которая находится в приграничной зоне с Узбекистаном. Их доля составляют - 87,26% от всех узбеков Казахстана. Общая численность – 491 382 человек, что составляет – 17% от общего числа населения ЮКО. Населенные пункты области, где проживают большинство узбеков, это – Шымкент (168 830 – 18,50%), Сайрамский район (142 147 – 70,0%), город Туркестан (94 682 – 36,5%), город Кентау (25 764 – 27,06%), Тoleбийский район (18 762 – 15,97%), Мактааральский и Сарыагашский районы (11 861 – 3,87% и 12 075 – 3,72%) [1].

К другим регионам, где часто встречаются узбеки – Жамбылская область. Здесь проживают 4,94% (27 834) представителей узбекского этноса. В городах Астана и Алматы их доля около 2%. 1,82% и 1,97 соответственно. В остальных областях страны их доля не достигает 1%.

Таким образом, существует зона, где можно исследовать влияние материнской родины и гражданства на формирование идентичности.

Теория

Теоретический подход к изучению социокультурной интеграции узбекских общин в Казахстане позволил определить объект исследования – казахстанские узбеки, которые начали обосновываться на территории современного Казахстана еще с 18 века.

По данным историков и исторических сведений на Южный Казахстан узбеки начали переселяться во время усиления Кокандского ханства [2, с. 111]. Известный историк И.Ерофеева в своих научных исследованиях отмечает, что узбеки начали населять Южный Казахстан с 19 века. В приведенных ее сведениях до 1800 годы в Шымкенте, Сайраме, Туркестане жили не много узбеков [3, с. 104].

Таким образом, в ходе межэтнических процессов, которые имеют историю более трехсот лет у казахов, и у узбеков много общего. Тем не менее узбекский этнос имеет свою уникальную, непохожую на других самобытность, культурную идентичность.

Развивая наш исследовательский вопрос, необходимо дать концептуальное определение основным понятиям. В нашем случае основным концептом является – социальная интеграция. Впервые понятие «интеграция» было введено английским учёным Г.Спенсером, представителем эволюционизма в социологии, согласно которому развитие общества приравнивается к развитию живых организмов. Р. Коллинз говорит, что Г.Спенсер в самом начале своей системы провозгласил общий принцип, согласно которому все развивается из состояния схожих хаотических частиц к дифференцированной взаимозависимости. Спенсер применял этот принцип к эволюции мира и биологических организмов, а также к человеческим сообществам Г.Спенсер был методологическим индивидуалистом. Он утверждал, что общество не обладает централизованным сознанием (в отличие от организма) и что такое сознание присуще только индивидам. Индивиды следуют своим рациональным интересам и формируют общество за счет договорных обменов друг с другом [4, с.207].

Проблема социальной интеграции рассматривалась французским социологом Эмилем Дюркгеймом через призму теории социальной солидарности. По его мнению, социальная солидарность бывает двух видов: механическая и органическая, которые соответствуют обществам доиндустриального и индустриального. Дюркгейм говорил, что в обществах прошлого все напоминали всех, тем самым люди были похожи, и это сходство было социальным цементом [5, с. 111].

Определяя органическую социальную солидарность, мы можем представить себе современное общество, в котором индивиды имеют рабочие места, которые настолько разные, что один ремесленник не имеет ни малейшего представления о том, что делает другой ремесленник. Современники Дюркгейма считали, что это может разрушить крепкие связи. Однако, Дюркгейм говорил напротив, теперь они связаны друг с другом разными связями. Чем больше людей отличаются друг от друга, чем больше они нуждаются друг в друге, тем больше они зависят друг от друга. И это не тот тип взаимозависимости через сходство, а наоборот – это взаимозависимость через несходство. Дифференцированные, но в то же время хорошо интегрированные различные социальные группы могут выжить, если каждый будет вносить свой вклад в развитие одного целого [5, с. 114]. Данную идею он хорошо представляет в своем исследовании о самоубийстве. В котором он делает вывод, там где социальные связи крепкие, аномии меньше.

С точки зрения Т.Парсонса «интеграция в общество его членов подразумевает наличие зоны взаимопроникновения между социальной и личностной системами. Однако, отношение здесь в основном трехстороннее, поскольку части культурной системы, так же, как и части социальной структуры, интернализированы в личностях, но в то же время части культурной системы институционализированы в обществе» [6, с. 20]. Исходя из структуры социальной системы, и ее независимых переменных, можно отметить что: «нормы, основная функция которых – интегрировать социальные системы, конкретны и специализированы применительно к отдельным социальным функциям и типам социальных ситуаций. Они не только включают элементы ценностной системы, конкретизированные применительно к соответствующим уровням в структуре социальной системы, но и содержат конкретные способы ориентации для действия в функциональных и ситуационных условиях, специфичных для определенных коллективов и ролей. Согласно, Т.Парсонсу, основная функция интегративной подсистемы (социетального сообщества) состоит в том, чтобы определять обязательства, вытекающие из лояльности по отношению к социетальному коллективу, как для его членов в целом, так и для различных категорий дифференцированных статусов и ролей внутри общества [6, с. 21].

Следующий теоретик, который, так или иначе, в своих исследованиях соприкасался с вопросами интеграции, является Р.Э. Парк.

Парк выделял четыре основных социальных процесса: конкуренцию, конфликт, аккомодацию и ассимиляцию.

Конкуренцию он рассматривал как «универсальное явление впервые четко осмысленное и адекватно описанное биологами» и «определенное эволюционным понятием – борьба за существование». Конкуренция является столь же универсальным и непрерывным процессом в человеческом обществе, как и в мире природы. Она предписывает людям их место в структуре разделения труда [7, с. 22].

Конфликт – это процесс периодический и непосредственно затрагивающий личность. Если конкуренция определяет место индивида в экологической системе, конфликт же закрепляет его место в обществе. Местонахождение (ареал), положение, экологическая взаимозависимость – таковы характеристики экологической системы. Статус, подчинение, превосходство (по положению), контроль – таковы отличительные черты общества» [7, с. 23].

Аккомодация предполагает прекращение конфликта, которое происходит, когда система установления статуса и власти, положения старших по отношению к подчиненным временно закрепляется и контролируется посредством законов или норм нравственного поведения. Согласно Парку, аккомодация и социальный порядок, отнюдь не будучи «естественными», являются лишь формами временного урегулирования и в любой момент могут быть разрушены заложенными в их основе латентными конфликтами, которые стремятся подорвать прежний порядок сдерживания.

В отличие от процесса аккомодации, ассимиляция – «это процесс взаимопроникновения и синтеза, при котором участвующие в нем отдельные личности и группы усваивают воспоминания, чувства и установки других лиц и групп, и, разделяя их опыт и историю, объединяются вместе с ними в общей культуре» Конец процесса ассимиляции не означает, что индивидуальные различия устраняются полностью, или же что конкуренция и конфликт исчезают. Это значит всего лишь, что существуют единства опыта и общность символической ориентации, достаточные для того, чтобы могло возникнуть «сообщество цели и действия» [7, с. 23].

Также Парк для понимания расовых отношений в Америке позаимствовал у Зиммеля понятие «социальная дистанция». Это понятие характеризует степень близости между группами и индивидами. «Степень близости измеряет то влияние, которое каждый оказывает на другого». Чем значительнее социальная дистанция между индивидами и группами, тем меньше они взаимно влияют друг на друга [7, с. 24].

Следующий теоретик, в чьих трудах рассматривается проблема интеграции мигрантов в сфере рынка труда Э.Боначич. В своей теории расколотого рынка труда Боначич на примере США выделяет два сектора. Первый – низкооплачиваемый конкурентный сектор, то есть сфера, где чаще всего работают афроамериканцы, латиноамериканцы и выходцы с Ближнего Востока и из Юго-Восточной Азии. Второй – высокооплачиваемые и защищенные позиции на рынке труда, которые заняты белыми выходцами из стран Европы. Причиной такого разделения он видит в расовой дискриминации. Р.Коллинз отмечает, что «теория расколотого рынка труда Боначич является одновременно теорией этнического антагонизма. Боначич считает, что этническая дискриминация отнюдь не сводится к цвету кожи и речи с другим акцентом. Это экономический конфликт по поводу уровня зарплаты на рабочем рынке. Расколотый рынок труда начинается с различий в экономических требованиях между различными группами; он также фиксирует этнические различия, так как раскол между двумя рынками труда закрепляет этнические идентификации по обе стороны демаркационной линии» [4, с. 161].

Боначич утверждает, что этническое население приобретает свою социальную идентичность в результате миграции. Некоторые мигранты прибывают со своей родины, где экономический уровень часто гораздо ниже, чем в обществе, в которую они приезжают. Таким образом, мигранты интегрируются с той частью страны прибывания, где обнаруживаются общие связи, которые чаще всего имеют экономический, социальный и этнический характер.

В современной социологии концепт социокультурной интеграции относят к фундаментальным «конструктивистским» категориям. Его все чаще используют для описания концепции, цель которого заключается в масштабном содействии развитию социокультурной системы, в которой стабильность, безопасность, терпимость, уважение к многообразию, равенство возможностей, социальная инклюзия являются необходимыми и атрибутивными принципами [8, с.87].

Выше обозначенные теории социальной интеграции были рассмотрены в контексте макросоциологии. Изучая теории социальной интеграции микросоциологии, стоит отметить концепцию «Сила слабых связей» Марка Грановеттера. Концепция Грановеттера может быть рассмотрена с точки зрения макро и микроуровней социологической теории.

Проведя ряд исследований в подтверждение своей гипотезы о силе слабых и сильных связей внутри социальных сетей, он приходит к следующему выводу: слабые связи обеспечивают необходимые условия формирования у индивидов возможностей, а также их интеграции в сообщества; а сильные связи, способствующие формированию сплоченности на локальном уровне, на макроуровне приводят к фрагментации [9, с. 43].

На сегодняшний день метод сетевого анализ широко используются зарубежными социологами для исследования межэтнического отношения среди школьников и студентов [10, 11, 12].

Как мы знаем, общественная сфера состоит из нескольких уровней, таких как политическая, экономическая, социальная, моральная и культурная сферы. Некоторые западные исследователи отмечают, что этнические меньшинства, в случае западных стран иммигранты могут интегрироваться экономически и политически и в полной мере выполнять роль производительных работников и активных граждан, но предпочитают вступать в брак между собой, сохранять твердую приверженность своей стране происхождения, ограничивать их близкие дружеские отношения и социальные связи с их собственном обществом или ограничивать их культурные интересы своими традициями [13, с. 85].

В нашем исследовании мы не будем затрагивать все сферы общественной жизни. Нами будет изучен процесс интеграции узбеков в социокультурном пространстве. Н.А. Михеева, определяет социокультурную сферу как систему разносторонних отношений между людьми, принимающими участие в социально-духовной жизни; широкий круг общественных (национальных, межнациональных, религиозных, творческих и др.) отношений, при которых удовлетворяются интересы людей и решаются их проблемы в области образования, науки, культуры и искусства, социальной защищенности, проведения досуга, творческой деятельности и др. [14, с. 224].

Индикаторы социологического измерения

Границы социокультурного составляющего изучаемого объекта мы будем ограничивать такими эмпирическими индикаторами как: идентичность, образование, используемые языковые практики в повседневной жизни, брак, межэтнические отношения, общественная деятельность, деятельность этнокультурных центров, трудовая сфера, культура, ценности и др.

В ходе изучения процесса интеграции мы рассмотрим каналы интеграции и наоборот дезинтеграции.

В качестве каналов социальной интеграции мы подразумеваем, социальные институты, социальные системы, стратегии поведения индивидов через которых происходит сближение и/или сокращение межэтнической дистанции. Для определения каналов интеграции мы используем такие переменные, как: знание государственного языка; межэтнические браки; общие ценности; общая история, историческая память; степень доверия (доверие к государственным институтам, доверие к группам и личности, доверие за свое светлое будущее); общие нормы поведения (нормативные, социальные, религиозные); общие праздники (государственные, религиозные, региональные); слабые внутри этнические связи (не знание родного языка, не сохранение национальных традиций, смешанное социальное окружение (семья, круг друзей, трудовой коллектив), слабый контроль института «махали»); вклад в развитие науки государства, где они проживают; обучения в школах общеобразовательного стандарта, т.е. вне национальных школах;

Значимость показателей вышеперечисленных индикаторов являются признаками отсутствия барьеров, ограничивающих процесс интеграции и взаимодействия с коренным населением, позволяющий им интегрироваться в социально-культурную жизнь региона, страны.

Каналы социокультурной дезинтеграции – распадение, расчленение целого на части. В нашем случае государство это целое, части государства это этносы полиэтнической структуры страны. Следующие индикаторы, с помощью чего мы будем измерять социальный феномен – обособленность этнических групп в полиэтнической среде, являются следующими: моноэтнические браки; наличие межэтнических конфликтов; обучение в национальных школах, в том числе обучение взрослых в национальных вечерних школах; моноэтническое общение в школах общеобразовательного стандарта; степень владения государственным и/или родным языком; социальная дистанция, ксенофобия; сила и плотность связи внутри этнических групп (семья, круг друзей, коллектив); высокий контроль

института «махалла» т. е.; сильная связь с исторической родиной (наличие близких родственников в Узбекистане); отсутствия доверия и страх за свое и за будущее своих детей; социальные проблемы связанные с этнической принадлежностью; низкий уровень доступа к социальным благам; наличие и распространения СМИ на узбекском языке.

Эти индикаторы помогут нам выявить факторы, наиболее способствующих к сближению или обособлению представителей узбекского этноса.

Выводы

Таким образом концептуальные подходы к изучению социальной интеграции в настоящей статье позволили нам определить понятие интеграция в социологических теоретических аспектах. Изучение концептуальных подходов дает нам возможность для дальнейшего изучения социокультурной интеграции, во-первых, обозначить исследовательский вопрос; во-вторых, определить изучаемый объект исследования; в-третьих, описать методы исследования изучаемой проблемы.

Список использованной литературы:

1. <http://stat.gov.kz> Численность населения РК по отдельным этносам на 2017 год. Дата обращения 28.02.2018
2. Зияев Х.З. Ценные материалы по истории Ташкента, *Общественные науки в Узбекистане*, 1971, № 4.
3. Ерофеева И.В. *Казахские ханы и ханские династии. Культура и История Центральной Азии и Казахстана.* – Алматы, 1997.
4. Коллинз Р. *Четыре социологических традиций.* / Издательский Дом «Территория Будущего» - Москва, 2009
5. Дюркгейм Э.О разделении общественного труда [Электронный ресурс] //Socioline. ru. Социология по-новому. Режим доступа: <http://socioline.ru/pages/edyurkgejm-o-razdelenii-obschestvennogo-truda> (дата обращения: 01.03. 2012). – 2011.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер, с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998.-270с.— С. 61-64.
7. Козер Л. А. *Мастера социологической мысли.* – 2006.
8. Попов М.Е. Социокультурная интеграция как способ конструктивного разрешения региональных конфликтов: северокавказская специфика //Вестник Московского университета. Серия 18: Социология и политология. – 2017. – Т. 23. – №. 1. – С. 83-96.
9. Грановеттер М. Сила слабых связей //Экономическая социология. – 2009. – Т. 10. – №. 4.
10. Smith S. et al. Ethnic composition and friendship segregation: Differential effects for adolescent natives and immigrants //American Journal of Sociology. – 2016. – Т. 121. – №. 4. – С. 1223-1272.
11. Wimmer A., Lewis K. Beyond and below racial homophily: ERG models of a friendship network documented on Facebook //American Journal of Sociology. – 2010. – Т. 116. – №. 2. – С. 583-642.
12. Иванюшина В.А., Александров Д.А. Межэтническое общение в российских школах: изучение методом сетевого диадного анализа //Социология: методология, методы, математическое моделирование. – 2012. – №. 35. – С. 29-56.
13. Parekh B. *European liberalism and 'the Muslim question'.* – Amsterdam University Press, 2008. – Т. 9.
14. Михеева Н.А. Социально-культурная сфера как социальный феномен и ее научный анализ. // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2008. №71. URL:

МҒТАР 19.61.09.

Ж.Қ. Мадалиева,¹ А.К. Минулин²

*¹философия ғылымдарының кандидаты, университет доценті,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-
философиялық пәндер кафедрасы
zhanna_madaliyeva@mail.ru*

*²«6M020400- Мәдениеттану» мамандығының 1 курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-
философиялық пәндер кафедрасы*

ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ТЕЛЕВИДЕНИЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ: ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада қазақ ұлттық телевидениесінің қалыптасу мәселесі қарастырылады. Бұқаралық ақпараттар құралдарының даму тарихында телевидениенің пайда болуы ерекше оқиға болса, қоғам өмірінде ол өте маңызды құбылыс болып табылады. Қолданысқа ие болған аз уақыт аралығында телевидение өзінің сөзсіз басымдылықтарына байланысты БАҚ жүйесінде өзіндік орын алды, бұқара халықты ақпараттандырудың ықпалды құралына айналды. Бұл телевидениенің, соның ішінде ұлттық телевидениенің қалыптасуы мен дамуына ерекше көңіл бөлуге себеп болды. Қазақ телевидениесінің қалыптасу және даму тарихы Кеңестер Одағының Орталық телевидениесінің құрылуынан бастау алатын болғандықтан мақалада қазақ телевидениесінің кеңестік кезеңі зерттелінеді, оның қалыптасуының негізгі факторлары айқындалынады, қазақ телевидениесі қызметінің бастапқы кезеңі қарастырылады. Сонымен қатар, авторлар қазіргі қоғамдағы телевидениенің әлеуметтік функцияларына да көңіл бөледі.

Түйін сөздер: ұлттық телевидение, телестудия, хабар тарату, ақпарат, қоғам

Madaliyeva Zh.K.,¹ Minulin A.K.²

*¹candidate of philosophical sciences, associate professor of all-university department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of a name of Abay,
zhanna_madaliyeva@mail.ru*

²master of 1 course of specialty "6M020400 – Culturology"

FORMATION OF THE KAZAKH NATIONAL TELEVISION: SOCIO-CULTURAL ANALYSIS

Abstract

The article considers the problem of the formation of the Kazakh national television. In the history of the development of the media, the emergence of television has become a significant event and an important phenomenon in the life of society. In a short time of its existence, television, thanks to its unlimited advantage, entered the media system, turned into an effective means of informing the masses. This caused a close attention to the process of the formation and development of television, including national television. Since the history of the formation and development of Kazakh television originates from the creation of the Central Television of the Soviet Union, the article examines exactly the Soviet stage of Kazakh television, determines the main factors of formation, considers the initial stage of the Kazakh television. At the same time, the authors pay attention to the social functions of television in modern society.

Key words: national television, television studio, broadcasting, information, society

Мадалиева Ж.К.,¹ Минулин А.К.²

¹кандидат философских наук, доцент университета, кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического университета имени Абая
zhanna_madalieva@mail.ru

²магистрант I курса специальности «БМ020400- Культурология»
кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического университета имени Абая

СТАНОВЛЕНИЕ КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ: СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассматривается проблема становления казахского национального телевидения. В истории развития средств массовой информации появление телевидения стало значимым событием и важным явлением в жизни общества. За короткое время своего существования телевидение, благодаря своим бесспорным преимуществам вошло в систему СМИ, превратилось в действенное средство информирования масс. Это послужило причиной пристального внимания к процессу становления и развития телевидения, в том числе и национального. Так как история становления и развития казахского телевидения берет свое начало от создания Центрального телевидения Советского Союза в статье исследуется именно советский этап казахского телевидения, определяются основные факторы становления, рассматривается начальный этап деятельности казахского телевидения. Одновременно с этим, авторы уделяют внимание социальным функциям телевидения в современном обществе.

Ключевые слова: национальное телевидение, телестудия, вещание, информация, общество

Адамзат тарихында ХХ ғасыр адам баласының өмірін түбегейлі өзгерткен көптеген ғылыми жаңалықтар мен техникалық жетістіктердің дәуірі болып табылады. Сондай жаңалықтардың бірі – теледидарды ойлап табу. 1930-шы жылдарда пайда болған электронды теледидар аз уақыт аралығында, яғни 1960 жылдардың басында, бейне мен дыбысты қашықтыққа жеткізетін құрылығдан бұқаралық ақпараттық құралдар мен бұқаралық коммуникацияның ең кең тараған және өте ықпалды бөлігіне айналды.

Техника тұрғысынан алатын болсақ, теледидар дегеніміз күнделікті тұрмыста қолданылатын, электр қуатының негізінде жұмыс істейтін тоңазытқыш, шаңсорғыш, кіржуғыш секілді құралдардың қатарында тұратын құрылғы. Алайда бұл құрылғының көмегімен жүзеге асатын іс-әрекеттадамдардың сана-сезімі мен көзқарастарына, қоғамдық пікірге, нақтырақ айтсақ, адамдардың, жалпы қоғамның өміріне аса зор ықпал ететін көруге болады. ХХ ғасырдың екінші жартысында теледидардың қарқынды дамуы өз өмірлерін теледидарсыз көзге елестете алмайтын адамдардың бірнеше буынының қалыптасуына әкелді. Сондықтан дербес компьютерлер пайда болғанға дейін адам мен қоғам өміріне ықпал ету бойынша теледидармен салыстыруға болатындай бірде-бір техникалық құрылығыны атап өту мүмкін емес.

Теледидардың кең қанат жаюы, адамзат өмірінде нық орын алуы таң қаларлық құбылыс. Ғалымдар мен өнертапқыштардың ХХ ғасырдың басындағы ізденістерінің нәтижесінде пайда болған, бейнемен дыбысты қашықтыққа жеткізетін құрылығының көмегімен жүйелі түрде таратылған хабарды алғаш рет санаулы адамдар тамашалаған болатын. Қазіргі кезде теледидардың аудиториясы өте кең. Ұлттық, мемлекеттік телеарналармен қатар, нақты бір бағытты қамтитын жеке меншік арналардың саны көбейе түсуде.

Теледидар тарихы 1880 жылы И.П. Бахметьев ұсынған үлгіден бастау алады. Ол қашықтыққа жіберілетін бейне, жеткізілгеннен кейін қайтадан біртұтас болып жиналуы үшін, алдын-ала бөдшектерге бөлінуі қажет екенін тұжырымдады. Ал теледидардың негізі болып саналатын фотоэффект ілімін А.Г. Столетов 1888-1889 жылдары ашты. Б.Г. Розинг кинескопты ойлап шығарып, 1911 жылы теледидардың электрондық жүйесінің көмегімен алғашқы бейнені көрсетті. Алғашқы кезде теледидар дыбыссыз болды, оның жұмысы фототелеграф тұрғысында жүзеге асты. 30-шы жылдарда бірқатар елдерде – АҚШ (1933), Германия (1935), Англия (1936), Франция (1936) теледидар орталықтары жұмыс істей бастады [1]. 1936 жылы 2 қарашада Лондон қаласында нақты, айқын бейнелі алғашқы телебағдарлама көрсетілді. Көрермендер алғашқы телебағдарламаны жүз теледидардың көмегімен тамашалады.

Теледидардың жеке сала болып дамуының келесі кезеңі екінші дүниежүзілік соғыспен байланысты болды. Бұл теледидар саласының дамуы баяулаған, тіпті біршама тоқтаған кезең ретінде танылды. Сондықтан соғыстан кейінгі жылдарда теледидардың қалыптасуы мен дамуын ХІХ ғасырдың аяғында кинематографтың пайда болуы мен ХХ ғасырдың 20-30 жылдарында синхронды дыбысты ойлап табудан кейінгі үлкен жетістік деп қарастыруға болады.

Ұзақ уақыт бойы зерттеушілер пайдаланған техникалық құралдардың түрі мен қол жеткізген нәтижелері бойынша теледидардың дамуын төмендегідей кезеңдерге бөліп қарастырған болатын:

- бірінші кезең – идеяның пайда болуы (1920 ж. дейін);
- екінші кезең – механикалық теледида (1920-1935 жж.);
- үшінші кезең – электронды ақ-қара түсті теледидар (1936-1966 жж.);

- төртінші кезең – электронды түрлі түсті теледидар (1967 ж. бастап) [2]. ХХ ғасырдың аяғында жаңа технологиялардың пайда болуы теледидардың дамуында жаңа кезеңді бастады. Бұл теледидардың сандық жүйесі қалыптасу кезеңі.

Қазақстан аумағында теледидардың пайда болуы оның Кеңестер Одағының құрамында болуымен тікелей байланысты. Кеңестер Одағы теледидарға үлкен жауапкершілікпен қараған, оның қоғам өміріндегі мәні мен маңызын түсіне білген мемлекеттердің бірі болды. Техника жағынан қарастыратын болсақ, КСРО-да қалыптаса бастаған теледидар саласы батыс елдерінен кем болған жоқ. 1930 жылы Бүкілодақтық электротехника институтында теледидар лабораториясы ұйымдастырылды және сол жылдан бастап Кеңестер Одағында теледидар саласының кешенді міндеттерін жүзеге асыру үшін жоспарлы түрде жұмыстар жүргізіле бастады. Алғашқы сынақ түріндегі теледидар бағдарламасы Мәскеу қаласында 1931 жылы 29 сәуірде көрсетілді. Дыбысты бейнені алғаш теледидар арқылы көрсету 1934 жылы 15 қарашада жүзеге асырылды. Бұл күн жүйелі түрде Мәскеуден теледидар бағдарламаларын таратудың бастамасы болды [3].

Ұлы Отан соғысының басталуы Кеңестер Одағындағы теледидар саласының жағдайына айтарлықтай әсер етті. З.А. Эшматов атап өткендей: «Коммунистік партияның ХVІІІ съезінде Кеңестер Одағының ірі қалаларында теледидар орталықтарын салуды жоспарлау міндеті қойылды. Бірақ Ұлы Отан соғысының басталуы орталықтардың құрылысын тоқтап қана қойған жоқ, сондай-ақ қолданыстағы теледидар станцияларының жұмысын да уақытша тоқтатты. Ұлы Отан соғысы аяқталғаннан кейін Кеңестік теледидар өз хабарларын таратуды қайта бастады, теледидар станциялары мен студияларын салу қайта қолға алынды. Кеңестер Одағының басшылығы теледидарды қалыптастыру және дамыту бойынша жұмыстарды жеделдету үшін барлық қажетті шараларды жүзеге асырды. 50-ші жылдардың екінші жартысында Орта Азиялық республикалардың астаналары – Ташкент, Алматы, Фрунзе (Бішкек) және Ашхабатта теледидар студиялары жұмыс істей бастады»[4]. Бастапқы кезеңде теледидардың аудиториясы шектеулі болғандықтан ол көпшілікке танымал болмады. Дегенмен, аз уақыт аралығында ол қоғамның басым бөлігі үшін қолжетімді, қажетті танымдық ақпараттың, ойын-сауық хабарларының көзіне айналды.

1958 жыл – Қазақстандық телевидениенің іргетасы қаланған жыл. 1958 жылы ҚазақКСР-ның Министрлер Кеңесі еңбекшілер депутаттарының Қарағанды, Шығыс Қазақстан және Солтүстік Қазақстан облыстық Кеңесінің атқару комитеттері жанынан радиохабар тарату және телевидение жөніндегі облыстық комитеттер ұйымдастырды. ҚазақКСР-ның Министрлер Кеңесі жанындағы радиохабар тарату және телевидение жөніндегі Комитеттің 1958 жылдың 6 наурызындағы бұйрығы шыққаннан кейін бұл комитеттер нақты жұмыс істей бастады. Сол жылы ҚазақКСР-сы телевидениесінің алғашқы үш студиясы – Алматы, Қарағанды және Өскемен қалаларындағы студиялар өз қызметін бастаған болатын. Қазіргі «Қазақстан» телерадиоұжымы негізін құрайтын Алматы телестудиясы 1958 жылдың 8 наурыз күні өзінің алғашқы сынақ хабарын таратты. Бұл республика аумағында жүйелі түрде телебағдарламалар таратудың бастамасы болды.

1960 жылы 29 қаңтарда КОКП ОК телевидениенің жағдайын, ерекшеліктері мен даму жолдарын және оның Кеңестер Одағы халқының өміріндегі орны мен рөлін айқындайтын «Кеңестік телевидениенің одан арғы даму туралы» қаулы қабылдады. Бұл құжат Қазақстанның телевидениенің нақты даму жолдарын анықтауда маңызды саяси және практикалық мәнге ие болды. Осы құжат негізінде жұмыстар жүргізіліп, жаңа телестудиялар іске қосылды. Мысалы, 1961 жылы Петропавловск, Ақтөбе және Жезқазған қалаларында телестудиялар жұмыс істей бастады.

КСРО-да, сондай-ақ Қазақстанда, телевидение маңызды қоғамдық функциялар атқарды. Олардың ішінде ақпарат тарату, танымдық-білім беру, көңіл көтері және тәрбиелеу функцияларын атап өтуге болады. Мысал ретінде, сол кездегі танымал телебағдарламалар «Құрдастар», «Насихатшы», «Кеңестік Қазақстан» және т.б. бағдарламаларды атап өтуге болады [5]. Қазақстан телевидениесі қос тілді болды. Телебағдарламалар екі тілде – қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді.

Телеэкран миллиондаған көрермендердің көңіл-күйіне, ой-санасына ықпал ететін құрылғы. Ол халықтың басым бөлігінің көзқарасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Қазақ ұлттық телевидениесінің алғашқы қалыптасу кезеңінен бастап танымал мемлекет және қоғам қайраткерлері, еңбек озаттары мен өндіріс жетекшілері, ғалымдар мен мәдениет қайраткерлері, ақын-жазушылар мен өнерпаздар көгілдір экраннан табылды. Олар ұлттық телевидениенің өзіндік келбетінің қалыптасуына ат салысты. Телевидениенің қоғам өміріндегі маңызының артуы облыс орталықтарында және ірі қалаларда телеорталықтарды іске қосуға мүмкіндік берді. Мысалы, 1964 жылы Целиноград, Орал, Балқаш қалаларында телеорталықтар жұмыс істей бастады [5, С.77].

1967 жылы Алматы қаласында «Орбита» жерүсті қабылдау станциясы іске қосылды. 1967 жылы Алматыда түрлі-түсті сурттерді қабылдай бастады. Ал 1977 жылдан бастап телевидениенің барлық бағдарламалары түрлі-түсті суреттер түрінде беріле бастады [6].

Жаңа телеорталықтарды салу және іске қосумен қатар, республикада шығармашылық ұжымдарды ұйымдастыру, телебағдарламалардың жаңа формалары мен жанрларын іздестіру, бағдарламалардың жаңа түрлерін игеру жұмыстары қатар жүргізілді. 1962 жылы өткен радио және телевидение қызметкерлерінің республикалық жиыны материалдарында көрсетілгендей, сол кезеңдегі қоғамдық-саяси мазмұндағы бағдарламалар соңғы хабар, сөз сөйлеу-әңгімелесу, дөңгелек үстел төңірегінде сұхбаттасу, оқиға барсынан репортаж, фото-, кино- және телеочерктер, тележурналдар, сыни бағдарламалар мен телевизиялық рейтингтер түрінде көрсетілетін [5, С. 79]. Сонымен қатар, облыстар аралық телевидение фестивальдарын өткізу де үлкен жетістік болды. Өйткені фестиваль телевидения қызметкерлерінің кәсіби шеберлігінің деңгейін анықтауға, шығармашылық топтар байқауын өткізуге мүмкіндік берді.

60-70 жылдарда тележаңалықтардың сюжеттерімен алмасу бағытында жұмыстар жүргізілді. Киноматериалдарды алмастыру фондын құру Жергілікті хабар таратудың Бас редакциясы жұмысының басты бағытына айналды. Тиімді және жылдам алмасу үшін тұрақты түрде жұмыс істейтін төрт бағыт қалыптастырылды: Солтүстік (Петропавловск, Павлодар, Целиноград), Шығыс (Өскемен, Семей), Батыс (Ақтөбе, Орал) және облыстың барлық студияларын қамтитын Қарағанды. Әртүрлі студиялар дайындаған тележаңалықтардың үздік сюжеттерін көбейтіп, осы бағытар бойынша тарату көзделген болатын. Дегенмен, бұл жұмыс қанағаттанарлықтай жүзеге асырылмады. Жергілікті студиялар тарапынан бұл іске дұрыс көңіл бөлмеу және алмасуды ұйымдастыру жүйесінің толығымен ойластырылмағандығы оның басты себебі болып табылды [5, С. 100-101]. Сонымен, Кеңестік дәуірдің ондаған жылдары ішінде елді телефикацияландыру іске асырылды.

Қазақстанда телевидение бүкілодақтық телевидениенің ықпалы негізінде қалыптасты. Ол кеңестік баспасөз бен радиохабар таратудың дәстүрлеріне сүйене отырып, орталық телеарналардың ең үздік нұсқаларын үлгі етті, оларды дамытты, өзіндік қолтаңба қалыптастырды. Телевидение хабар таратудың жаңа формаларын іздестіру үстінде әрдайым дамып отырады. Ол қандай да бір тарихи кезеңнің талаптары мен мақсаттарына сәйкес бағдарламалардың мазмұнын сапалы түрде өзгертуге ұмтылатын күрделі де көп қырлы үдеріс. 90-шы жылдардың басында өткен өзгерістер Қазақстанға да ықпал етпей қойған жоқ. Кеңес Одағының ыдырауы, Қазақстанның тәуелсіздік алуы қазақ ұлттық теледидарының тарихында жаңа тарихи кезеңді бастады. XX ғасырдың 90 жылдарында мемлекеттік теледидармен қатар бәсекелес теледидарлар шыға бастады. Техниканың дамуына байланысты саны лезде тез өсе бастаған, әртүрлі саяси, қаржылық және шығармашылық күштер телеарналарда хабарлар тарату құқығына өзара бәсекелестік тартыс жүргізіп жатқан, мүлде жаңа ақпараттық жағдай қалыптасты. Бірақ, көрермендердің назарын өзіне аудару ісінде, телехабарларды жасап шығарушы мамандардың кәсіби шеберлігі алға қойылды. Елде, жаңа ойлап табылған интернеттік, кабельдік, спутниктік теледидарлардың, санды технологиялардың шығуына байланысты, коммерциялық ақпараттар тарату құралдары кең тарай бастады. Қазақстан көрермендеріне спутниктік технология мен видеоөнімдер кез келген хабарлар мен бағдарламаларды көрулеріне мүмкіндік береді. Жергілікті, облыстық теледидар студиялары қоғамдық мүддеге қызмет ететін, телерадио арқылы таралатын жалпыақпараттық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпарат таратушы арналардың өзара бәсекелестігі елде хабарлардың әртүрлілігіне, хабар тарату мәдениетін көтеруге ықпал болуда.

Бүкіл әлемде телевидениенің қоғамдық пікірді қалыптастырудағы, саяси және экономикалық жағдайға ықпал етудегі рөлі күмән тудырмайды. Кенжалин Ж.О. атап өткендей: «Ескі кетеді, жаңа келеді, ұрпақтар алмасады, ал өз бойында мәңгілік жалпыадамзаттық құндылықтарды жинақтаған мәдениет, әдебиет және өнер секілді ұғымдар ескірмейді, тозбайды. Ал олардың артынан шаңын сыпыр, тозығын жинайтын, олардың талмай қанат қағып, жоғарыда самғауын тілейтін журналистика,

Ұлы мәртебелі БАҚ!» [7,47]. Ал сол ақпарат құралдарының ең қолжетімді және бұқаралық түрі болып табылатын телевидение тұрғындарды әлемдегі экономикалық, саяси, ғылыми және мәдени ақпаратпен қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, ол жаһандық халықаралық ақпарат алмасу үдерісіне де қатысады. Бүгінгі таңда ол әлемдегі, сондай-ақ Қазақстандағы, мәдени және саяси ықпал етудің ең кең тараған құралына айналып отыр. Қазақстандық телевидение тұрғындары толығымен қамти отырып, олардың ойлау жүйесіне үлкен әсер етеді. Телевидение қалыптастырған бейнелер қоғамдық сананы айқындай отырып, күнделікті өмірде туындайтын мәселелер мен сұрақтардың жауабын іздестіруде, маңызды шешімдер қабылдауда айтарлықтай мәнге ие болуды.

Сонымен, қорыта келе, өзінің даму барысында бірнеше кезеңдерден өткен қазақ ұлттық телевидениесі көп қырлы әлеуметтік-мәдени құбылысқа айналды деуге болады. Ол әлемнің түкпір-түкпірін байланыстыратын бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникацияның ең танымал түрін құрайды. Осыған орай оны бұқаралық мәдениетті қалыптастыратын, дамытатын және тарататын құрал ретінде қарастырсақ дұрыс болмақ. Сонымен қатар, ол қазіргі кездегі ақпаратты қабылдайтын, сақтайтын, өңдейтін және тарататын электроника мен электронды байланыс құралдары дәуірінде әлемдік мәдениеттің жаһандануының басты факторларының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Багиров Энвер Гусейнович. *Очерки теории телевидения*. Москва.: Искусство, 1978.- С.20.
- 2 Урвалов В.А. *Очерки истории телевидения*. Москва.: Наука, 1990 г. – С.9.
- 3 Под ред проф Шмакова П.В *Телевидение* Москва.: Связь, 1979 г. – С.30-33.
- 4 Эшматов З.А. *Становление и развитие таджикского телевидения (на примере Первого канала таджикского телевидения)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2016. – С. 9.
- 5 Аманбаев К.А. *Действенное средство идеологической работы*. Алма-Ата.: Казахстан, 1981. – С.23.
- 6 Бекетова Л. К. *Организационно – экономический механизм общественного телевидения*. Алматы, 1996. – С. 9.
- 7 Кенжалин Ж.О. *Ивечные ценности в заботах нуждаются // Вестник КазНПУ: Серия Социологические и политические науки. – №1 (57), 2017. – С.47.*

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ
СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ
JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

МРНТИ 11.15.31

Абсаттаров Р.Б.,¹ Рау И.А.²

¹член - корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, зав.кафедра политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая г. Алматы, Казахстан

²доктор философских наук профессор Академии ведущих кадров Бундесфера г. Гамбург, Германия

НАЦИОНАЛЬНЫЙ "ВОПРОС" В МЫШЛЕНИИ И ДЕЛАХ
Г. АЛИЕВА. К ИДЕОЛОГИИ АЗЕРБАЙДЖАНИЗМА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы национальной политики и идеологии азербайджанизма в политической деятельности Гейдара Алиева, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье отмечается, что на исходе XX века Гейдар Алиев окончательно утвердился в верности давно созревавшей у него мысли о приоритете национального фактора перед всеми другими идеями, теориями, лозунгами и принципами. Для политика-реалиста, каким всегда был Г.Алиев, отсюда следовал вывод: спасение нации возможно только через спасение и усиление национального государства. Президент независимой Азербайджанской Республики Г.Алиев, стал инициатором разработки теоретических основ идеологии азербайджанизма, призванной объединить все общество.

Ключевые слова: государство, политика, суверенитет, нация, независимость, права, свобода, равноправие, автономия, федерация, язык, культура, религия, идеология, республика, идея

Р.Б. Абсаттаров,¹ И.А. Рау²

¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтану-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі. Алматы, Қазақстан

²философия ғылымдарының докторы, Бундесфердің жетекші мамандар Академиясының профессоры. Гамбург, Германия

Г.ӘЛИЕВТІҢ ОЙЛАУЫ МЕН ІСІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ «МӘСЕЛЕ».
ӘЗЕРБАЙЖАНИЗМ ИДЕОЛОГИЯСЫНА

Аңдатпа

Мақалада әлі де әлеуметтік-саясаттану әдебиеттерінде жете зерттелмеген Гейдар Әлиевтің саяси қызметіндегі ұлттық саясат және әзербайжанизм идеология мәселелері қарастырылады. Мақалада XX ғасырдағы Гейдар Әлиевтің көптен бері жетілген ұлттық фактор ойының басқа идеялармен, теориялармен, лозунгтармен, принциптермен салыстырғанда біржолата нығайып басымдылығы жайлы атап айтылады.

Г.Әлиев сияқты саясаткер-реалистің қорытындысы: ұлтты құтқару-ұлттық мемлекетті нығайту мен аман алып қалу арқылы іске асады. Тәуелсіз Әзірбайжан Республикасы президенті Г.Әлиевтің инициативасымен бүкіл қоғамды біріктіретін әзірбайжанизм идеологиясының негізін дамытты.

Түйін сөздер: мемлекет, саясат, суверенитет, ұлт, тәуелсіз, құқығы, бостандық, теңқұқықтық, автономия, федерация, тіл, мәдениет, дін, идеология, республика, идея

R.B. Absattarov¹, I.A. Rau²

¹*Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor, manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan;*

²*Doctor of Philosophy, professor of Academy of the leading shots of Bundesfer Hamburg, Germany.*

NATIONAL "QUESTION" IN THINKING AND AFFAIRS of G. ALIYEV. TO AZERBAJDZHANISM'S IDEOLOGY

Abstract

In article are considered questions of national policy and ideology of an azerbaydzhanism in political activity of HeydarAliyev which are still insufficiently studied in socio-political literature. In article it is noted that on an end of the XX century HeydarAliyev was finally approved in fidelity of the thought of a priority of a national factor ripening at him before all other ideas, theories, slogans and the principles long ago. For the politician realist what was always G. Aliyev, from here trace a conclusion: rescue of the nation is possible only through rescue and strengthening of the national state. The president of the independent Azerbaijan Republic G. Aliyev, became the initiator of development of theoretical fundamentals of the ideology of an azerbaydzhanism designed to unit all society.

Key words: state, policy, sovereignty, nation, independence, rights, freedom, equality, autonomy, federation, language, culture, religion, ideology, republic, idea

Эпиграф. "Мы должны высоко чтить своё национальное самоощущение. Национальное самочувствие всегда выручало меня из трудных ситуаций. Благодаря национальному самоощущению я и смог идти по желаемому пути, достичь желаемого и служить моему народу»

Гейдар Алиев

В своё теоретическом и практическом решении национального вопроса применительно к Азербайджанской ССР и Азербайджанской Республики Гейдар Алиев опирался на богатое наследие как азербайджанских мыслителей второй половины 19-го – начала 20-го веков, так и на опыт Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920). С конца 19-го века реалистически настроенные интеллигента Северного Азербайджана пришли к выводу о необходимости перехода "от многовекового понятия общины к национализму" – ведущей, по мнению большинства этих интеллигентов, идее нового века [1]. А.А. Бакиханов, М.Ф. Ахундов, Г.Б. Зардаби и другие мыслители обосновали необходимость перехода от традиционного восточного медресе к современной светской школе, поставив на первый план национальные цели. Следом за великими азербайджанскими мыслителями шла кагорта просветителей: А.Гусейнзаде, А.М. Топчибашев, А.Агаев и др. Они в свете идей, указанных выше мыслителей, вынесли на своих плечах всю тяжесть перехода азербайджанцев от мусульманской общинности к азербайджанско-тюркскому позитивному национализму. Заслуга превращения идеи национального возрождения в цельную систему взглядов принадлежит М.Е. Расулзаде.

Вышедшая в 1918 году на историческую арену Азербайджанская Демократическая Республика, являясь светским государством, стала логически закономерным результатом перехода от исламской общинности к азербайджанско-тюркскому позитивному национализму. Азербайджанские просветители испытывали сильную моральную неудовлетворённость от того, что нация азербайджанцев не была представлена к началу XX века в ряду других народов, и поэтому при первой же возможности, создав АДР 28 мая 1918 года, они не преминули дипломатическим путём утвердить включение своей нации в ряды международного сообщества [2]. Это было большое событие, знаменовавшее достижение качественно нового рубежа, молодым азербайджанским государством и азербайджанской нацией в целом.

В 1998 году в связи с 80-летием образования АДР был издан указ Президента Гейдара Алиева, в котором отмечалось: "Азербайджанская Демократическая Республика осуществляла деятельность в напряжённой и сложной общественно-политической обстановке, создавшейся внутри и за пределами страны. Меры, проведенные государством за короткий срок, оставили большой след в истории нашего народа. Предоставление всем гражданам, независимо от национальности, политической и религиозной принадлежности, пола равных прав, определение государственных

границ, принятие атрибутов азербайджанской государственности, объявление азербайджанского языка государственным языком создали прочную основу для будущей независимости Азербайджана. Шаги, предпринятые в области демократического государственного строительства, экономики и культуры, образования, военного строительства – это основные направления, отображающие 23-месячную деятельность Азербайджанской Демократической Республики...

Наш народ, восстановивший в 1991 году свою государственную независимость, использовал богатые традиции краткосрочной деятельности Азербайджанской Демократической Республики и на этом историческом наследстве создал независимое азербайджанское государство» [3].

На обсуждение съезда мусульман Кавказа (Баку, 15-20 апреля 1917) впервые была открыто внесена идея национально-территориальной автономии. Этот съезд продемонстрировал ведущую роль в национально-демократических процессах партии "Мусават" и Тюркской партии федералистов. После бурных дискуссий съезд принял резолюцию, в которой были и следующие слова: "Признать, что формой государственного устройства России, наиболее обеспечивающей интересы мусульманских народностей, является демократическая республика на территориально-федеративных началах" [4].

Спор между сторонниками территориально-федеративного устройства России и сторонниками культурно-национальной автономии был продолжен в Москве на Всероссийском мусульманском съезде. Против территориальной автономии возражали прежде всего социалисты. Они обосновывали свою позицию тем, что такая автономия приведёт к уничтожению завоеваний революции, а наилучшим гарантом прав мусульман будет, мол, центральное российское правительство в рамках культурно-национальной автономии.

М.Э. Расулзаде, выступивший в качестве основного докладчика, неопровержимыми доводами обосновал необходимость территориальной автономии. Выпячивавшим исламский фактор, он напомнил, что уже многие народы осознали, что "они в первую очередь тюрки, а затем уже мусульмане". Он настаивал на такой постановке вопроса: *"Что такое нация? Я убеждён, что нация основывается на факторах единства языка, исторических связей, обычаев и традиций. Порой тюрков, спрашивая у татарина о его национальности, слышит в ответ: я – мусульманин. Это ошибочное утверждение. Как не существует христианской нации, так нет и мусульманской нации. В большом доме мусульман должны быть отдельные квартиры тюрков, фарсов, арабов"*[5]. И будущая государственность, в том числе и азербайджанская, должна покоиться на двух началах: "общечеловечности интересов" и свободе индивидуального развития народов, говорил Расулзаде на съезде 3 мая 1917 года. Он не был пантюркистом, доказывал, что тюркские народы весьма существенно различаются между собой так, что их нельзя считать одной нацией. Тезисы М.Э. Расулзаде были приняты съездом большинством голосов и после победы на этом съезде партии Тюркских федералистов и "Мусават" решили объединиться. После объединительного съезда "Партия тюркских федералистов" направила своих представителей в Ташкент и весь Туркестан^[6].

Октябрьский переворот 1917 года ещё более усилил веру народов Русской империи в достижимость национального суверенитета. Вера эта опиралась на важнейшие декреты, принятые большевиками в первые дни октябрьского переворота. "Декрет о мире", "Декларация прав народов России", "Обращение к трудящимся мусульманам России и Востока" создали хорошую политико-правовую базу для самоопределения народов, входивших в Российскую империю. Однако скоро выяснилось, что эти документы носили пропагандистский характер и были далеки от действительных намерений большевиков. В.И. Ленин явно не чувствовал себя связанным с официально данными обещаниями -обеспечить максимум самостоятельности для национальных, областных и прочих образований. Тезис о классовом единстве пролетарски-крестьянских масс независимо от их национальности потеснил рассуждения об автономии и самоуправлении территорий [7]. Этому же мнению придерживается и американский историк Р.Такер: "Когда империя действительно стала распадаться под влиянием войны и революции, Ленин столкнулся с дилеммой. Как враг великорусского национализма он был склонен уважать право наций на самоопределение. Но как революционный государственный деятель он желал сохранить империю максимально больших размеров под управлением большевиков» [8]. И это ничего хорошего делу суверенитета многочисленных народов России не обещало.

На исходе XX века Гейдар Алиев окончательно утвердился в верности давно созревавшей у него мысли о приоритете **национального фактора** перед всеми другими идеями, теориями, лозунгами и принципами: национальная идея оказалась куда более жизнеспособной, чем это думали, да и сегодня ещё думают защитники безграничной и безудержной глобализации [9]. Для политика -реалиста, каким всегда был Гейдар Алиев, отсюда следовал важнейший вывод: спасение нации возможно только через спасение и усиление национального государства [10].

В первые годы пребывания в Москве, как и то этого, Г.Алиев применял метод брежневских "качелей", стремясь, с одной стороны, выглядеть в глазах Кремля убеждённым и последовательным противником "националистических завихрений" и "религиозных пережитков", а с другой – следил за тем, чтобы не в меру ретивые борцы с этими "завихрениями" и "пережитками" в Азербайджанской ССР не понимали призывы кремлёвских идеологов буквально и не "перегибали палку".

Так на пленуме ЦК КП Азербайджанской ССР (29 октября 1971) он резко критиковал национальные творческие кадры республики: сотрудников журнала "Азербайджан гадыны", редактора альманаха искусств "Кобыстан" ("Гобустан") Анара Рзаева, автора рассказа "В один прекрасный день" Максуда Ибрагимбекова и руководство журнала "Литературный Азербайджан" в котором этот рассказ был помещён; Сабиру Ахмедову за роман "Мера земли", поэта Халила Рзу и многие другие. В чём только необвинялись эти преставители азербайджанской литературы и других искусств: в идеологической и мировоззренческой неразборчивости; в националистических пантюристских и панисламистских тенденциях, в отсутствии критического освещения религии, в наличии протурецкой пропаганды [11]. и др. Это, естественно приветствовалось кремлёвскими идеологами, но они не обратили, к счастью для Алиева, внимание на то удивительное обстоятельство, что в Азербайджанской ССР "не появилось" ни одного диссидента, ни одного национального творческого работника, который бы преследовался за творчество, как это было во всех остальных (за исключением, может, быть трёх прибалтийских) союзных республиках СССР.

Позже, уже будучи президентом независимой Азербайджанской Республики, так объяснял эту "мягкость" и отсутствие преследований национальных творческих работников после их суровой идеологической критики на примере альманаха "Гобустан": *"В то время он пропагандировал наше национальную культуру, традиции, национальный дух. Пропагандировал, в отличие от официальных журналов [12], и пробуждал в людях национальное самосознание, воспитывал уважение к своей истории, своему прошлому, своей культуре. Тогда ведь время было такое – считалось, что до Октября у нас вообще ничего не было, всё нашему народу дал Октябрь. А эти молодые люди говорили истину и призывали людей к правде» [13].*

В середине 60-х годов прошлого века в соответствии с постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР во всех союзных республиках были созданы Главные редакции по подготовке национальных энциклопедий. В декабре 1965 года в должности главного редактора Азербайджанской Советской энциклопедии был утверждён известный азербайджанский [14] поэт и общественный деятель Расул Рза. Вопреки партийно-идеологическим установкам советского периода, Р. Рза был против пагубной тенденции изображать азербайджанцев отсталой нацией, не имевшей до Октября ни своей культуры, ни исторически значимого прошлого. А Низами, Хагани, Насими, а Шах Исмаил, М.Ф. Ахундов и многие другие, спрашивал Рза, это ли не звёзды культурных достижений азербайджанского народа.

И в первый том Азербайджанской энциклопедии вошли не только выдающиеся деятели азербайджанского народа, независимо от их политических или мировоззренческих взглядов, но многие представители тёркоязычного ареала. А всевозможным **партийным лидерам**, в особенности армянской национальности, в первом томе было отведено скромное место. Кроме того Р. Рза считал, что в энциклопедии должны найти широкое отражение подлинные, азербайджанские названия сёл и населённых пунктов Армении и Грузии, в которых компактно проживали азербайджанцы. Это было тогда тем более своевременно, что в Армении и в Грузии начали переименовывать названия деревень, рек, гор и горных перевалов, которые испокон веков имели тюркские названия. Фактически уничтожалась историческая память азербайджанцев кавказа, чего Рза, как истинный народный поэт потерпеть не мог. Необходимым считал Рза и введение в энциклопедию термина "азери" – "народ азери", "язык азери". Он справедливо полагал, что "азербайджанцем", т.е. жителем Азербайджанской ССР может быть и русский, и грузин, живущий здесь. А в термине "азери" утверждается именно название коренного, автохтонного народа на территории республики. К сожалению, термин "азери", хотя и был признан научным, но исключён их последующих советских изданий как политико-идеологически неприемлемый для широкого читателя энциклопедии [15].

Фантастическим является то обстоятельство, что Г.Алиев сумел добиться присуждение поэту Расулу Рзе, ранее раскритикованному советскими идеологами в "пух и прах", к его 90-летию звания Героя Социалистического труда! Это, конечно же, свидетельствует и о любви Г.Алиева к азербайджанской национальной культуре, и о его необычайной политической смелости. И он, несомненно, понимал что звезда Героя Социалистического Труда не просто нагрудный знак: он означал высоту престижа азербайджаноязычной культуры во всесоюзном масштабе [16]. В 70-е –

начале 80-х годов Г.Алиев добился присвоения звания Героев Социалистического Труда таким представителям азербайджанской культуры как Кара Караеву, Фикрету Амирову, Ниязи, Рашиду Бейбутову, Таиру Салахову, Расулу Рзе, Сулейману Рагимову, Сулейману Рустаму, Мирзе Ибрагимову, Микаилу Усейнову. Познее, вспоминая как он "пробивал" эти высокие звания, Г.Алиев ещё раз подчеркнул: *"Присуждение большой группе азербайджанской интеллигенции самых высоких наград государства за столь короткий срок подняло уважение ко всему народу."*^[17]

Ныне всем ясно, что партийным лидерам национальных республик приходилось работать, искренне защищая национальные интересы своих народов, в жёстких идеологических рамках. И чаще всего им приходилось прибегать к тому, что сегодня стыдливо называется "политической двойной моралью". Не избежал этого "раздвоения" и Г.Алиев, особенно в первый период своего руководства республикой. Позже, став президентом независимой Азербайджанской Республики, он прямо сообщал, что, защищая национальные интересы, вынужден был лавировать и действовать исподволь: раздражать Кремль было бы в те времена, мягко говоря, "малопродуктивно". *"Когда я работал в КГБ, я многое видел. С первых дней я стал свидетелем односторонней политики, проводимой Москвой в отношении тюркоязычных наций. И хотя внутренне я восставал против этого, в жизни не мог проявлять эти чувства. Работая первым секретарём ЦК КП Азербайджана, я не мог выступить против политики Москвы, конфликтовать с Центром. Москва проводила цельную имперскую политику. Если бы я пошёл против них, то, во-первых, ничего бы их этого не вышло, а, во-вторых, Алиева бы уничтожили, как других секретарей страны."*

Я начал постепенно пробуждать национальные чувства народа, родной нации. Мечтал, чтобы национальные чувства, национальное пробуждение азербайджанских тюрков стали реальностью. Однако я делал это исподволь, чтобы не беспокоить, не раздражать Москву". И действительно, если сравнить общение Г.Алиева на официальных форумах и в неформальной обстановке – это будут совершенно различные вещи. В своих публичных выступлениях он не забывал призывать азербайджанскую интеллигенцию к активной борьбе против буржуазных фальсификаторов, пропагандировал интернационализм, восхвалял русский язык, требовал улучшения его преподавания и т.д. Однако беседуя тет-а-тет с писателями республики, он постоянно возвращался к волновавшей его теме о роли и значении азербайджанского языка в формировании интернационального самосознания. И никто из представителей азербайджанской творческой интеллигенции, в отличие от многих партийных функционеров, не писал доносов на "националиста" Г.Алиева.

В 70-е годы первый секретарь ЦК КП Азербайджанской ССР Алиев дал Государственную премию группе азербайджанских учёных-языковедов, авторов четырёхтомного учебника "Современный азербайджанский язык". Присуждение премии означало, что возрос авторитет азербайджанских языковедов. Ведь именно языковеды начали развивать мышление нации. С этой точки зрения премия принесла большую пользу. После этого сфера употребления азербайджанского языка расширилась. И это вполне естественно: тогда ведь как было – участок, работников которой отметили высокой государственной наградой, начинал развиваться [18].

И ещё одна заслуга Гейдара Алиева: он присудил Государственную премию Зие Буниятову за книгу "Азербайджанское государство Атабеков". В своё время на Зию Буниятова навешивали всякие ярлыки вроде "националиста", "шовиниста", а он защитил учёного от всех нападков, то есть вот вы, армяне, всегда называли Зию "националистом", а теперь на те вам – он лауреат государственной премии. Одно время Гейдар Алиев тоже критиковал Зию Буниятова. И армяне этим пользовались, писали, что даже первый секретарь ЦК КП Азербайджана подвергает его труды критике.

Таким образом они пытались с Зией бороться. А после присуждения премии армяне стали писать, что Алиев сам националист [19], потому что дал националисту Буниятову государственную премию [20]. Этому свидетельству первого президента независимой Азербайджанской Республики можно вполне доверять.

В традиционную форму советской культуры – национальной по форме и социалистической по содержанию – Г.Алиев сумел вложить абсолютно новое значение. Всё, что он делал, формально соответствовало требованиям марксистско-ленинской идеологии. Но в устоявшиеся, стандартные стереотипы он сумел втиснуть нечто такое, что в те годы трудно было понять и идеологически чётко сформулировать, но что приводило к предельно ясным результатам в пользу Азербайджанской ССР и азербайджанской культуре. В условиях партийного диктата Г.Алиев добился возрождения национального духа, необычно стремительного развития азербайджанской культуры, направил исподволь внимание азербайджанской интеллигенции и всего азербайджанского народа к собственным историческим и культурным истокам [21]. Азербайджанский язык, азербайджанская литература,

азербайджанская музыка, азербайджанская история все пласты национальной культуры при Алиеве открывались заново и переосмысливались. Всё говорит о том, что постоянный контакт с азербайджанской творческой интеллигенцией существенно изменил и самого Гейдара Алиева, расширил его кругозор, взрастил в нём неприятие узколобого консерватизма большинства советских партийных вождей. В годы, когда шла активная пропаганда русского языка как языка межнационального общения, Гейдар Алиев делал всё для того чтобы в Азербайджанской ССР утвердилась атмосфера **настоящего, полноценного двуязычия**.

2 октября 1975 года во Дворце им. В.Ленина (Баку) состоялось торжественное открытие Дней многонациональной советской литературы. Г.Алиев выступил с яркой речью, в центре которой был Азербайджан, азербайджанская литература, азербайджанские достижения в области культуры и экономики. Эти же приёмы самого настоящего, как сегодня говорят, "пиара" он использовал ещё раньше в речи при открытии Дней литературы и искусства РСФСР в Азербайджане, которые проходили с **2 по 11 октября 1972 года**. Он в ней напомнил о дружбу между азербайджанским писателем и учёным А.Бакихановым и русским поэтом и драматургом А.Грибоедовым, о том факте, что Грибоедов с большим интересом изучал памятники самобытной материальной культуры Азербайджана, совершил поездку в Гянджу, где поклонился праху Низами. Рассказал Г.Алиев и российским писателям и том, что Михаил Лермонтов живо интересовался историей Азербайджана и высоко ценил азербайджанский язык. Своему другу Раевскому он писал, что начал учить азербайджанский язык, который в тюркоязычной Азии так же необходим как "французский в Европе" [22]. Поведал Алиев и о том, что "Восточная поэма" Мирзы Фатали Ахундова была опубликована журналом "Московский наблюдатель" в переводе на русский язык и была названа "прекрасным цветком, брошенным рукой поэта на могилу Пушкина".

Не уставал Г.Алиев напоминать и о роли Азербайджанской ССР в победе над фашистской Германией. 31 октября 1973 года в Театре оперы и балета (Баку) состоялось торжественное собрание в честь 30-летия битвы за Кавказ. Здесь Алиев в своей речи сделал особое ударение на том, что бакинская нефть явилась одним из решающих факторов победы на фронтах Великой Отечественной войны. Об этом в Москве вспоминали не очень охотно, но Гейдар Алиев говорил об этом во весь голос и в советский период. Он указывал на то, что Донецкий и Подмосковский угольные бассейны, Майкоп были оккупированы врагом. Гразненский нефтяной район стал прифронтовым. Всё это резко сократило топливно-энергетические ресурсы страны. Баку с его промыслами и нефтеперерабатывающими заводами остались тогда, по существу, единственной базой снабжения Вооружённых сил, фабрик и заводов горючими и смазочными материалами. Три четверти всей нефти, добываемой в стране в те тяжёлые годы, давала Азербайджанская ССР, представители которой не только на фронте, но и в тылу сыграл выдающуюся роль в победе.

В 1978 году стали, в соответствии со статьями 75 и 81 проекта Конституции СССР, готовить новую Конституцию Азербайджанской ССР. Одним из камней преткновения при подготовке Основного закона республики стала статья о государственном языке Азербайджанской ССР: из Москвы поступила команда этот пункт из проекта исключить. Г.Алиеву возражать было сложно, но имелись и возможности для манёвра: подобная статья задолго до Азербайджанской ССР уже действовала в Конституциях Грузинской и Армянской ССР. Имелся и прецедент: в 1956 году, при Имаме Мустафаеве в Конституцию была введена статья об азербайджанском языке как государственном [23].

Московские идеологи в ходе подготовки новой Конституции аргументировали тем, что уже, мол, сложилась новая социалистическая общность – советский народ, что все сближаются на основе русского языка и поэтому статьи о государственных национальных языках в Конституциях союзных республик излишни. Эти "соображения" были адресованы всем трём закавказским республикам, так как только эти республики имели статьи о государственном языке. Возникла непростая для этих республик ситуация, национальная творческая интеллигенция которых была возмущена таким непрекрытым давлением из Москвы. А в Грузии происходило что-то, напоминающее бунт национальных интеллектуалов: демонстрации профессоров; забастовки студентов против отмены статьи о государственном языке.

Алиев, Демирчан и Шеварнадзе, первые секретари КП закавказских союзных республик, решили: статьям о государственном языке в республиканских конституциях быть. Это был достаточно редкий, но показательный случай, когда солидарность руководителей союзных республик Закавказья помогла переломить упорство "кремлёвских старцев", отстоять коренной национальный интересы. 21 апреля 1978 года 7-ая сессия Верховного Совета Азербайджанской ССР приняла новую Конституцию

Азербайджанской ССР. Специальная статья 73 о языке, которая была изложена в предложенной Г. Алиевым редакции. Главное в ней: азербайджанский язык - это государственный язык; государство заботится о всемерном его развитии; русский язык и другие языки употребляются равноправно и свободно во всех органах и учреждениях; ограничения в употреблении языков не допускаются. Эта статья Конституции явилась замечательной победой Г. Алиева во имя будущей государственности независимого Азербайджана.

К идеологии Азербайджанизма

Когда в 1993 г. Гейдар Алиев, придя снова к власти, начал напряжённо размышлять, как действовать дальше, как сплотить народ в разорённой стране, расколотом и деморализованном обществе, находившемся на грани гражданской войны и в состоянии войны с армянским агрессором самой приемлемой он посчитал идеологию национального согласия, был убеждён, что только политика сплочения всего народа может вывести республику из кризиса.

"Не важно, к какой партии ты принадлежишь, сколько тебе лет, каково твоё состояние. Только общенациональное согласие оттодвинет нас от страшной черты. Это понимает народ, понимают военные, коммерсанты, директора предприятий. Мы не станем никого преследовать. Если ты либерал, если ты член Народного фронта, тебя не будут преследовать. Служи народу, жертвуй собой для народа. Вот идея, вот философия! И эта идеология, я думаю, будет сформулирована людьми литературы и искусства, религиозными проповедниками!" [24].

Президент независимой Азербайджанской Республики Гейдар Алиев стал инициатором разработки теоретических основ идеологии, призванной объединить всё общество. **Это - азербайджанство.** Термин теоретически новый и включающий в себя множество политических, идеологических и культурных измерений. В докладе на I съезде азербайджанцев мира он сказал: *"Мы - азербайджанцы. Родина всех нас – Азербайджан. Эта земля взрастила нас, как народ, как нацию, как личность. Поэтому в существовании каждого из нас живёт дух азербайджанства. И дух азербайджанства, идея азербайджанства должны стать тем, что связывает нас друг с другом и побуждает к ещё более тесному сплочению. У каждого государства существует **национальная идеология.** И национальная идеология независимой Азербайджанской Республики - идеология азербайджанства"*. Эту идеологию нельзя понимать как растворение азербайджанской идеи в общетюркской и общеисламской идеях. Азербайджанизм интегрирует многослойную этническую культуру Азербайджана, включая **тюркские корни, кавказские реалии, национально-демократические традиции, исламские истоки.**

Национально-демократические традиции восходят к творчеству выдающихся азербайджанских деятелей литературы, искусства, науки и политики второй половины 19-го века и первых двух десятилетий 20-го. В особенности это относится к основателям Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920): Фатали-хан Хойскому, насиб-бека Юсюфбейли, мамеда Эмина Расулзаде и др [25].

В то же время Азербайджан – неотъемлемая часть тюркского мира. В советские годы связи Азербайджанской ССР с Турецкой Республикой, культурные контакты, взаимообмен духовными ценностями, не говоря уже о политических контактах, были строго ограничены или просто запрещены. Но с обретением независимости искусственные идеологические, политические и культурные препоны остались в прошлом. Турецкая Республика первой признала независимость Азербайджанской Республики, оказала ей многообразную действенную помощь [26].

В юности Гейдар был "идейный" и абсолютно советский мальчик, увлечённый проектами создания нового социалистического общества и нового социалистического человека. И это не удивительно, ведь он вырос в рабочей семье, при советском строе и отсутствие всякой открытой оппозиции в обществе, под влиянием "единственно истинной" марксистско-ленинской идеологии. Эта идеология была для него, как и для подавляющего большинства молодёжи того времени притягательна. К тому же начисто отсутствовали для этих молодых людей какие-либо альтернативы, кроме **ислама**, влачившего при Сталине жалкое, полуподпольное существование и не могущего в то время дать талантливым молодым людям сколько-либо надёжных перспектив для дальнейшего роста. А марксизм выдвигал и поддерживал официально высокие моральные ценности, которых ни создатели этой идеологии, ни её "воплощители" сами вовсе не придерживались, **принципы равенства людей, социальной справедливости.** Особенно привлекательными для Гейдара-юноши были такие тогда популярные социалистические лозунги как "молодым везде у нас дорога" и

"человек сам хозяин своей судьбы". К тому же жуткие сталинские репрессии обошли фамилию Алиевых, да и старшие братья Гейдара делали к тому времени, как бы в подтверждение вышеназванных лозунгов, успешную карьеру и стремительно поднимались вверх по социальной лестнице. Отец Гейдара – Алирза Джафар оглу- в 1839 году вступил в ряды ВКП/б/. Для Алирзы это был осознанный выбор. Ещё трудясь на бакинских нефтепромыслах до большевистского переворота, он симпатизировал большевикам, принимал участие в рабочих стачках и манифестациях, организуемых большевиками, среди которых был и большевик Сталин. Взгляды любимого и уважаемого отца не могли не повлиять на мировоззрение его детей [27].

Гейдар, как и большинство его сверстников, росли советскими романтиками и идеалистами (не в философском смысле, а в смысле слепоты ко многим реалиям действительной советской жизни). Так эти молодые люди почти никогда не говорили о деньгах, а иметь много денег даже почитали неприличным, не соответствующим "званию" советского человека. Они были готовы довольствоваться малым, необходимым, росли в материальном плане "аскетами» [28].

Позже, начиная программу грандиозных преобразования в республике, Алиев хорошо понимал, что, главным образом, эту миссию предстоит осуществлять молодёжи, которая составляла более половины населения Азербайджанской ССР. Поэтому, несмотря на колоссальную занятость, он непременно посещал все молодёжные форумы республики, выступал на съездах комсомола с обстоятельными речами, зная, что в руководящих структурах этого союза находится, как правило, наиболее активная, целеустремлённая, идейно и интеллектуально "продвинутая" часть азербайджанской молодёжи. Здесь он находил кадры будущих партийных и советских лидеров, управленцев широкого профиля. И к выдвигаемым им **молодым кадрам** Алиев подходил, несмотря на всю симпатию к ним, очень строго – это было частью системы алиевского воспитания их, проверки их человеческой зрелости, состоятельности [29]. Такие молодые выдвиженцы искали всюду на родной почве примеры высоких нравственных качеств, совместимых с "коммунистическим" идеалом и находили, в том числе, не без риска, конечно, и в религии. Она то ведь учила: не вору; будь честным не только пред Богом, но и перед людьми и перед самим собой; держись крепко за то, что ты считаешь правдой; помогай слабому; советуйся с людьми старшими, знающими, авторитетными в отстаивании своего мнения; сохраняй достоинство, не "вознось" над простыми людьми и не раболепствуя перед властью имущими и т.д. Подобные элементы **общечеловеческой морали** талантливые молодые комсомольско-партийные функционеры, патриоты своей республики, находили и советское время как в прошлом, так и в настоящем, в истории, в народных (т.е. национальных!) обычаях, традициях и мудрости и именно на них ориентировали молодёжь.

В 1998 году на 6-ой конференции партии "Ени Азербайджан" ("Новый Азербайджан") Гейдар Алиев особенно выделил роль ислама в формировании идеологии азербайджанизма. **Идеология азербайджанизма** выражалась прежде всего в том что Азербайджанская Республика всегда будет независимым государством, никогда не будет жить в составе, под покровительством другого государства. Республика настолько богата свободолюбивыми и трудолюбивыми гражданами, природными ресурсами и уже наличным экономическим потенциалом, что сама может обеспечить себя всем необходимым. Последнее, подчёркивал Гейдар Алиев, говорили ещё до развала СССР и наиболее проницательные советские учёные, и западные политологи и советологи.

Идеология азербайджанизма выражалась у Гейдара Алиева и в сугубом внимании к мнениям, пожеланиям и жалобам простых граждан Азербайджанской Республики. В 1995 году республика обсуждала проект новой Конституции, которая была принята 12.12.1995. Статья 57-ая утверждает право граждан лично, а так же письменно в индивидуальном или коллективном порядке обращаться с предложениями, заявлениями и **жалобами в государственные органы**. Это право рассматривалось как одно из условий претворения в жизнь других прав гражданина республики. На каждое обращение должен быть дан письменный ответ. Положение 57-й статьи, нашли своё продолжение в других законодательных актах, а само положение о праве людей обращаться в государственные органы предложил ввести в Конституцию Гейдар Алиев. 19 июня 1997 года был принят закон Азербайджанской Республики **"О порядке рассмотрения обращений граждан"**. Этот закон, а также принятые Президентом несколько указов и распоряжений создали нормативно-правовую базу для защиты прав гражданина Республики в этой области. Президент определил конкретные сроки рассмотрения писем, ответственность должностных лиц за нарушения при рассмотрении писем, порядок индивидуального приёма граждан. Оперативно, в сжатые сроки, до 15 дней, как определено в законодательстве, должны рассматриваться письма военнослужащих, участников войны по отражению армянской агрессии и членов их семей.

Список использованной литературы

1. См.: Джамиль Гасанлы. Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920). – Москва: Наука, 2010. – С. 9 – 11, 22-24
2. См.: Johannes Rau. Islam und Demokratie. Aserbajdschanische Demokratische Republik. 1918-1920.-Frankfurt am Main, 2010. Internationaler Verlag der Wissenschaften Peter Lang GmbH, S.28.
3. Указ Президента Азербайджанской Республики "О праздновании 80-летия Азербайджанской Демократической Республики" от 30.01.1998 г. //Азербайджан. – 1998, 31 января.
4. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920).-Баку, 1998 – С. 39.
5. Ilgar Ibsan.Rusya`da Berinci Musulman Kongresi Tutanaklari. – Ankara, 1990. – S. 164-165. С помощью переводчика Мусабекова Максата Несипжановича (Алматы) переведена на русский язык.
6. Общественная мысль Русского зарубежья: Энциклопедия. – Москва 2009. – С. 487; Исхаков С.М. Российские мусульмане и революция (вестна 1917 г. – лето 1918) – Москва, 2004. – 176.
7. См.:Мальков В.Л. Россия и США в XX веке: Очерки истории межгосударственных отношений и дипломатии в социокультурном контексте. – Москва, 2009. – С. 150-151
8. Tucker R.C. Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality. – N.Y., 1974. – P. 242.
9. Халид Эрен, руководитель Центра исследования исламской истории, культуры и искусства Организации Исламской конференции, характеризовал Гейдара Алиева как "достойного евразийского государственного человека" имея ввиду международное значение деятельности Президента Азербайджана. См. Гейдар Алиев и религиозная политика в Азербайджане: реальности и перспективы. Международная конференция. 3- 4 апреля 2007 год. – Баку, дворец "Гюлистан" ("Сад роз"). – С. 48. Интересным является то обстоятельство, что на международном симпозиуме "Исламская цивилизация на Кавказе" важнейшими темами были не вопросы цивилизации, а проблемы культуры: "Развитие исламской культуры на Кавказе", "Культура Ислама и модернизация", "Материальные и культурные памятники Ислама на Кавказе" и т.д.
10. Виктор Андриянов, Гусейнбала Миралимов. Гейдар Алиев.- Москва: Молодая гвардия. – С. 6.
11. Так, в "Гобустане" нередко использовались турецкие слова в азербайджанском языке того времени: "...было очень мало терминов по искусствоведению, скажем, по станковой живописи, балету, симфонической музыке, то есть всему тому, что пришло в нашу культуру уже в XX веке". Поэтому авторы альманахо вынуждены были заниматься как слотворчеством, так и заимствованиями из наиболее близкого турецкого языка. См.: А.Рзаев. Мои годы в "Гобустане". (на азерб. яз.). – Баку, 2004.-С. 75. И эти эксперименты стали выдавать за пантюризм!
12. Альманах «Гобустан» был, по сути, незаконным изданием, ибо не входил в реестр ЦК КПСС; на него нельзя было подписаться. Альманах выходил как издание издательства Азернешир, затем числился при министерстве культуры. Г. Алиев мог закрыть его или заменить его редактора в любой момент, но не сделал этого, ограничившись официальной критикой.
13. Алиев Гейдар. На страже культурного наследия. - Баку 2001, кн. 1 (на азерб. яз.). – С. - 271.
14. Под понятием "азербайджанский" мы везде имеем ввиду – относящийся к Азербайджанской ССР или к Азербайджанской Республике, но не к Южному Азербайджану, к части Ирана. Во многих источниках говорится, например, "ЦК КП Азербайджана" когда на деле речь идет о "ЦК КП Азербайджанской ССР".
15. Анар. Сочинения. – Баку 2006. – С. 66 – 70. При оценки этого решения надо помнить о том, что заместителем главного редактора Большой Советской Энциклопедии в Москве был в то время "большой друг" Азербайджанской ССР Левон Степанович Шаумян.
16. Анар. Борьба продолжается и сегодня – Баку, 2002 (на азерб. яз.). – С. 501.
17. Улдуз. – 1990, № 6. – С. 70.
18. Среди прочих достижений развития Азербайджанской ССР в составе Советского Союза Гейдар Алиев отмечал развитие азербайджанского языка: азербайджанский язык за всю историю не обогатился настолько, насколько в шестьдесят лет советской власти. Не было написано столько книг, столько романов, столько стихов, столько рассказов сколько за эти шестьдесят лет. И лексический состав азербайджанского языка обогатился в эти годы невиданно.
19. В национализме известные круги в Азербайджанской ССР обвиняли даже основателя её Наримана Нариманова. Об этом говорит хотя бы та скандальная шумиха, которая развернулась в Москве и в Баку по поводу празднования 100-летия этого хотя и коммунистического, но выдающегося азербайджанского государственного деятеля, одного из первых председателей ЦИК СССР. В силу ложных обвинений, главным образом со стороны коммунистов-армян, юбилей Нариманова был отложен на два года, да и поставить памятник ему оказалось совсем непросто. См. Улдус. – 1990, №6, С.78.

20. Эльчибей А. Я говорил, что этот строй развалится. – Баку, 1992 (на азерб. яз.). – С. 42.

21. В VII томе академической "Истории Азербайджана" говорится, что в 70-80-е годы в республике было открыто 87 новых музеев, в 1990 году функционировало уже 124 музея.

22. См.: Johannes Rau. Die historischen und kulturellen Denkmäler Kaukasisch-Albaniens (bis Ende des 18. Jahrhunderts). In: Jahrbuch Aserbaidtschanforschung 2009. Beiträge aus Politik, Wirtschaft, Geschichte und Literatur. Mardan Aghayev und Ruslana Suleymanova (Hrsg.). – Verlag Dr. Köster, Berlin. – S. 18.

23. В годы Советской власти в Азербайджанской ССР трижды принимали Конституцию республики – в 1921, 1925 и 1937 годах. Принятая первым Всеазербайджанским съездом Советов в мае 1921 года первая Конституция Азербайджанской ССР была построена по образцу и на принципах первой Советской Конституции – Конституции РСФСР 1918 года. Конституция, принятая в марте 1925 года зафиксировала объединение Азербайджанской ССР с Армянской и Грузинской ССР в составе Закавказской Федерации. Конституция 1936 года зафиксировала новое, отдельное от других закавказских союзных республик, существование Азербайджанской ССР после ликвидации Закавказской Федерации.

24. Российская газета. – 2005, 15 января. – С. 3

25. 28 мая – День Республики. Именно в этот день в 1918 году были заложены основы первого на Востоке демократического государства. См. Джамиль Гасанлы. Внешняя политика Азербайджанской Демократической Республики (1918-1920). – Москва, 2010, глава VIII. Азербайджанская дипломатия против претензий на "неделимую Россию" и "Великую армению" и глава IX. Отношение к западной мандатной системе: попытки сблизиться с Францией, Великобританией и Италией. Становились реальностью слова Мамеда Эмина Расулзаде, сказанные 26 октября 1917 года на I съезде партии "Мусават" ("Равенство"): "Будет создано независимое азербайджанское государство, и это новое государство войдёт в союз независимых государств". Время подтвердило прозорливость энергичного политика. Ещё в 1902 году он, семнадцатилетний студент Бакинского технического училища, создал в городе Мусульманскую молодёжную организацию. Позже появилась Мусульманская социал-демократическая организация "Гуммет" ("Энергия"). Нынешняя Азербайджанская Республика - наследница национально-демократических традиций и позитивного политического и культурного опыта Азербайджанской Демократической Республики.

26. Гейдар Алиев неоднократно напоминал об этом. Президента очень тронуло и то, что в Карсе был создан парк и бульвар, названные его именем

27. Репрессии миновало семью Алиевых, может быть, именно потому что отец Г. Алиева работал в Баку в те времена, когда там Сталин успешно организовывал стачки рабочих и был свидетелем этой успешной деятельности будущего диктатора. Такие свидетели особо высоко ценились Сталиным как надёжный "аргумент" против всех разоблачителей его прошлой деятельности.

28. Правда в некоторых судьбоносных обстоятельствах Гейдар, не без подсказки и помощи своих успешных старших братьев, живших к тому времени в Баку, поступал вполне практически и "материалистически" с полным пониманием значимости денег для некоторых, по крайней мере, людей. Так, для того чтобы получить открепление в отделе народного образования в Шахбузе и получить перевод в распоряжении министерства он дал заведующей отделом армянке Есяян "взятку" (слово употреблённое позднее самим Алиевым) в размере 30 рублей. По тем временам (шёл 1939 год) это была значительная сумма. К тому же разоблачение во взяточничестве грозило в сталинские времена весьма суровыми карами. См. Ирфан Улкую. От Красной звезды до полумесяца. – Баку, 1994. – С.15; Эльмира Ахундова. Гейдар Алиев. Личность и эпоха. Часть 1. 1923-1969. – Баку: Озан, 2007. – С. 92.

29. Так Хады Раджабали вспоминает: "... я, простой рабочий парень, сразу стал вторым секретарём Ленкоранского горкома комсомола... В то время мне было всего 23 года. Несмотря на должность второго секретаря, никаких поблажек не давал. Через некоторое время я отслужил в армии, а после возвращения меня рекомендовали на должность первого секретаря горкома комсомола и вызвали в ЦК КП для беседы". В годы независимости Республики Азербайджан автор этих воспоминаний становится депутатом парламента республики

N.U. Shedenova¹, R.Ahmadi²

*¹Doctor of Sociological Sciences, Associated Professor,
Al-Farabi Kazakh National University,
(Almaty, Kazakhstan)*

*²Master of Sociology, lecturer,
Bamyan University,
(Bamyan, Afghanistan)*

THE MAIN COMPONENTS OF NATIONAL AND ETHNIC IDENTITIES OF AFGHANISTAN STUDENTS

Abstract

The paper devotes to conceptual and empirical investigation of the role of national and ethnic identities in the life of Afghan society and young people especially. Authors have done analysis of content and main components of national and ethnic identities. The main research objective of this paper is to study the role of national identity and ethnic identity of young Afghan people. The object of sociological survey is students that study in 6 Kazakhstani universities and represent more educated and commitment-minded part of youth. 80 Afghan students including 61 males and 19 females (from 18 to 39 years) participated in the survey. The descriptive analysis of data shows the importance of national and ethnic identities to students, allow to figure out the distribution of different components of these two social identities defined by researchers on the base of conceptional analysis.

Key words: Identity, national identity, ethnic identity

Н.У. Шеденова¹, Р.Ахмади²

*¹доктор социологических наук, доцент,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан
магистр социологии, лектор,
Бамиямский университет, Бамиям, Афганистан*

ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ АФГАНСКИХ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена концептуальному и эмпирическому исследованию роли национальной и этнической идентичности в жизни афганского общества и особенно молодежи. Авторы провели анализ содержания и основных компонентов национальной и этнической идентичности. Основная цель исследования – изучить роль национальной идентичности и этнической идентичности молодых афганцев. Объектом социологического опроса являются студенты, которые обучаются в 6 казахстанских университетах и представляют более образованную и целеустремленную часть молодежи. В опросе приняли участие 80 студентов из Афганистана, в том числе 61 мужчина и 19 женщин (от 18 до 39 лет). Описательный анализ данных показывает важность национальной и этнической идентичности для учащихся, позволяет выяснить распределение различных компонентов этих двух социальных идентичностей, выделенных исследователями на основе концептуального анализа.

Ключевые слова: идентичность, национальная идентичность, этническая идентичность

Н.У. Шеденова¹, Р.Ахмади²

*¹Әлеуметтану ғылымының докторы, доцент,
Әл-Фараби Қазақ ұлттық университеті,*

*²Әлеуметтану магистрі, дәрісші,
Бамиям университеті*

АУҒАНСТАН СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТІЛІГІНІҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ

Аңдатпа

Мақала ауғандық қоғам өміріндегі, әсіресе ауғандық жастардың ұлттық және этникалық бірегейлігін концептуалды және эмпирикалық зерттеуге арналған. Авторлар ұлттық және этникалық бірегейліктің мазмұнын және негізгі құраушыларын талдады. Зерттеудің негізгі мақсаты - жас ауғандықтардың ұлттық бірегейлігінің және этникалық бірегейлігінің рөлін анықтау. Әлеуметтік сұраудың объектісі болып 6 қазақстандық университетте оқып жатқан және білімді әрі мақсаты бар жастардың бөлігін құрайтын студенттер болып табылады. Сұрауға 80 Ауған студенті, оның ішінде (18 жастан 39 жасқа дейінгі) 61 ер және 19 әйел қатысты. Алынған ақпараттарды сипатмалық талдауы білім алушылар үшін ұлттық және этникалық бірегейліктің маңызын көрсетеді, концептуалды талдау негізінде зерттеушілермен қарастырылған бұл екі әлеуметтік бірегейліктің бөлінуін анықтайды.

Түйін сөздер: бірегейлік, ұлттық бірегейлік, этникалық бірегейлік

Introduction

Each society has different social thoughts and attitudes, and these attitudes cause the creation of different groups in communities. These communities according to their common identities, especially national and ethnic identities, tend to follow their own benefits. On the other hand, these are essential necessities for development and growth of a society, and solidarity and interaction between groups. Solidarity and social cohesion cause creation of order in a society. Social cohesion concept is attractive for functionalists and classic order supporters [1].

However human societies always have a kind of overall consensus and solidarity according to the recognizing importance of ethnic identity alongside national identity, there are differences between people in terms of age, gender, occupation, ethnicity and religion. These differences create social groups in human societies. Therefore each community, besides general culture accepted by individuals and different social groups, has a series of subcultures according to their own community situation.

In the range of social science, one of the predominant approaches indicates an inverse relation between levels of national identity. This means that as the level of adaption of ethnic groups to common culture decrease, this increase of ethnic identity could become be a big threat toward universal consensus and solidarity [2].

This study has tried to answer the questions that at which rate Afghan students tend toward national identity and at which rate tend toward ethnic identity, and with which identity their lives are more tied up.

National Identity and its Components

National identity as social and political phenomena descended from Europe's modern period that started in 17th century. This concept entered at new independent and third world countries at the end of 19th century and especially after the two World wars. National identity category appeared in today's meaning by formation of nation. The term "nation" has many different meanings in Persian language. Its meaning sometimes is religion and sometimes follower. This word in Persian language is equivalent to the nation in English. This word indicates the people who have nativity relationships and are from one ethnicity and tribe. But this definition changed by formation of modern government-nations. Because historical events bring different tribes together, and made them one nation [3]. Therefore we are not able to recognize nation based on their race and tribe because multi-tribal and multi-racial nations has come to existence. Scholars and thinkers have considered different roots for nation and its formation.

Giberna defines the nation as: "nation is a humanitarian group that is aware of their society formation and have a common history, plan for future and the right of sovereignty claim. Therefore nation contains five basic dimensions; psychological dimension (awareness of formation of group), cultural dimension, geographical dimension, political dimension and historical dimension" [3].

According to the nation definitions national identity is the characteristic that distinguishes one society from another and creates a comprehensive solidarity in society. National identity consists of five characteristics of nation that any specific nation takes it. For example, psychological dimension specific to a nation, culture and traditions different from other cultures and nations, geographical, specific political zone, system and historical events and characteristics of a nation, form the land and specific territory of a nation. Scholars of different scopes of social sciences have many different viewpoints about the components of national identity. Whereas in geography, “common land” and common history are called as the principal components of national identity. Political sciences insist on common political format of native nation or social society. In social sciences common language, common religion and common traditions are the basic elements of national identity. Philosophy insists more on cultural unity and common history, and social psychology also pays attention to our identity common senses and public awareness. Below, we will point out the viewpoints of some scholars about the dimensions and components of national identity. Naderpoor believes that territory, blood and cultural links are the basic pillars of nationality building. In his opinion, territory links pillar contains history, geography and government. Bloodlinks pillar is the combination of root, race and tribe, and languages, arts and traditions are the three elements of cultural links. And eventually, he says that language is a part of cultural links, in addition that language makes national identity by support of territory, blood and cultural links [4]. Afrogh believes that national identity is formed by four levels and consists: ideological level, values level, norms level, and symbols level. In his opinion ideological level is the most important dimension of national identity. He looks from cultural viewpoint to national identity and in his view it is the principal cause of national identity formation. Also he strongly criticizes the views that blood, race and tribe are the principal components of national identity [1]. Rawasani by rejection of racial and blood bases and also not accepting reliance just on cultural dimension, claims that identity problem also concludes economical dimension and we cannot count it just a cultural or political problem. He believes that national identity is the combination of religious, historical and categorical elements [5]. Also Shekhawandi in studying the dimensions of national identity insists on the convergent causes, the causes that it brings the members of a society together and connects them. He studies the causes of political cultural isotropic in these classifications. Sharing the same country as the cause of land unity, synchrony (same time and same historical origins) as convergent cause, same government and law as the symbol of nation equality, same language and writing, same religion, one currency the cause of economic-cultural unity, one measuring tool, citizens’ same identity card, flag and national song is the symbol of national unity [6].

Sader is one of the scholars that cautiously looks at identity. He knows that the majority of society are different and are increasing from cultural aspect, in this reason, in studying national identity hints to the elements save the differences and increasing or in other word he chooses the ultra-elements of these changes as national identity components [7].

Components of national identity include the tendency to language and literature, cultural heritage, national affiliation, political affiliation and religious trends.

Ethnic identity and its components

Ethnic identity is one of the collective personalities which identifies an ethnic from the others and encourages them to come up with unique issues. National identity takes place in low levels of society; ethnic identity is embedded with ethnic group as it is difficult to understand them without a clear impression of these two.

Ethnic has manifested since 1960 which is commonly used for specification of culture, custom, language, social type and tribe. The term Ethnic has derived from Ethnos meaning people. But in classical English, usage of common Ethnic goes back to the cultural diversities of the people.

Ashcreft and his colleagues define the Ethnic and group of Ethnic as below: “Aggregative in a massive society which has the same virtual or putative Ethnic (having the joint memories of the same spring or historical experiences such as; colonization, immigration, aggression and/or slavery) is a common acquaintance of separate ethnics; cultural source and in one or several symbolic elements which shortly are defined as people. These specifications always will be in a dynamic Combination” [8].

The main specification of the given definition is the symbolic elements which might create dependency of ethnic. Symbolic elements are consisting of: type of household, physical relationship, religious coherence, language difficulties, tribal relevancy, nationality, physical characteristics, cultural value and cultural activities like music, art and literature in various places and times; combination of such various elements could play an important role for meaning of tribe.

On the other hand, Erikson believes that cultural variation between two groups is not definite; two groups could have the same cultural background but could make two different groups and vice versa [9].

Estifenton discuss on corporeal and symbolic of ethic, and believes that these two are relevant to tribal, ancestral, oral and cultural. From his point of view, racial is a system of stratification which is entirely embedded into economic, political structures and beliefs [10].

Ethnic identity appears from various ethnic components and even sometimes only different components can make a type of ethnic identification. So, among the variant of ethnics, component of ethnics are differ in each particular ethnic groups which shows the role of each component separately. Therefore, in the present research, we are trying to find out the attitude and ethnics component of Afghan students including attitude to Persian and Pashto languages in addition to the attitude to local music, concentrate on history and ethnic coherency.

Regarding the literature review such field research as presenting here has not yet be done earlier in Afghanistan. There are some studies on this topic but they are not really complete and scientific, due to this reasons the present research needs to be updated as a big-size research. However there are some studies in this field: “The attitude of Iranian youths to national and ethnics identities” has be done in Iran, but it was be done with different social and cultural background; sociological survey of Azari youths to national and ethnical identity and Survey of Ethnical and national identity of Iranian youths. Even though the social and political background of Afghanistan and Iran are differ, these studies results gave some ideas to our research.

Research methodology

The method of this sociological research is a survey. The population of this research is the Afghan students studied by grants of Government of Republic of Kazakhstan in Almaty city. Sample includes students from different universities: al-Farabi Kazakh National University, Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakh National Agrarian University, T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Kazakh National Research Technical University after K.I. Satpayev. Among 80 participating in survey Afghan students are 61 males and 19 females. There are bachelor and master students, and also students of preparatory one-year training. We use snowball sampling. Share of refusal from participation is from 20% to 30% in every institution. The tool of measuring is questionnaire which was distributed among the students living in dormitories. The descriptive analysis of data was performed by SPSS software.

Research findings

The aim of this survey was to analyze the significance of national and ethnic identities for young afghan people and their evaluation of social perspectives for young people from different ethnic groups. Social integration of afghan people relate to the actions of people according to attitude of people about these identities. And students also represented from the people of Afghanistan because all of these students are from different provinces and different ethnics.

Table 1. The importance of national and ethnic identities to students

Identity of student	Frequency	%
National identity (I am Afghan)	53	67.9
Ethnic identity (for example, I am Pashtun, or Hazara, or Tajik, etc)	23	29.5
Other replies (Muslim; I am an human)	2	2.6
Total	78	100.0

As the Table 1 demonstrate, most of afghan students tend to choose national identity as dominant. So 67.9% of respondents prefer national identity, about 29.5% of students reply that an ethnic identity is more important than a national identity. Only 2.6% of respondents said that such religious identity as Muslim and Human identity are at the first place for them.

Table 2. The importance of components of national identity to students, %

National identity components	Very important	Fairly important	Not very important	Not important at all	Total
The learning/knowledge of Persian language	83.5	8.9	3.8	3.8	100
The learning/ knowledge of Pashto language	55.7	30.4	6.3	7.6	100
Respect to the national anthem	81.2	7.5	6.2	5.0	100
Respect to national flag	82.5	12.5	2.5	2.5	100
Be proud of historical background of Afghanistan	37.5	27.5	15.0	20.0	100
Be resident of Afghanistan	62.5	26.2	7.5	3.8	100
Ethnic groups integrity and national unity	96.2	2.5	0	1.2	100
Participation in solution of country's problems	95.0	2.5	1.2	1.2	100
Being Afghan rather than Pashtun/Tajik/etc.	56.2	12.5	13.8	17.5	100
Close communication with representatives of other ethnic groups	85.0	12.5	1.2	01.2	100

The Table 2 presents how important defined components of national identity are to afghan young people, representing different ethnic groups:

1. 83.5% and 8.9% of students consider that the learning/knowledge of Persian language is very important and important. So this component of national identity is shared by overwhelming majority (92.4%);

2. The learning/knowledge of Pashto language is very important to 55.7% and important to 30.4% respondents. It is confirmed strong position of Pashto language in Afghanistan (86.1% altogether);

3. Respect to the national anthem is very important for 81.2% and important for 7.5% students;

4. Respect to national flag is also important position for 95% totally. So these four defined above positions of national identity unit young people as members of Afghanistan state;

5. Being proud of historical background of Afghanistan has least grade of choose. It is very important for 37.5% students and important for 27.5%. 35% of respondents consider that it not very important and important at all. Governments' discrimination of ethnic groups at some aspects of social life especially during Taliban regime causes on their replies;

6. Positive attitudes for being resident of Afghanistan demonstrates 92.7% respondents (62.5% - very important, 26.2% - important);

7. Student also recognized importance of ethnic groups' integrity and national unity (96.2% and 2.5%);

Table 3. The importance of components of ethnic identity to students, %

Ethnic identity components	Very important	Fairly important	Not very important	Not important at all	Total
Using native language in your everyday life	72.5	20.0	6.2	1.2	100
Interest in ethnic folk music	30.0	22.5	20.0	27.5	100
Pride on ethnic historical background	41.2	25.0	13.8	20.0	100
Interest in connection with representatives of your ethnicity	22.5	26.2	26.2	25.0	100
Recognizing problems of developing position of your ethnic group in society as your personal issues	35.0	30.0	17.5	17.5	100
Importance of everyday contacts with members of your ethnic group	18.8	31.2	22.5	27.5	100
Pride for your ethnic identity	25.0	17.5	8.8	48.8	100
Participation in solution of problems of your ethnic group	51.2	26.2	15.0	7.5	100
Solidarity between members of your ethnic group	60.0	25.0	6.2	8.8	100

8. Participation in solution of country's problems is significant to overwhelming majority (95.0% and 2.5%);

9. Choosing being Afghan rather than Pashtun/Tajik/etc. demonstrates do students have more interest in national identity compare with ethnic identity. 56.2% of respondents think that is very important and 12.5% is important;

10. Close communication with representatives of other ethnic groups as attitude indicate integrity of different groups in society. It is very important to 85.0% and important to 12.5%.

So, the Afghan students demonstrate that most of components of national identity are very important in their life and their identification as citizens of Afghanistan.

Also at survey we find out what components of ethnic identity are significant for young people. Respondents remark as very important next positions: using native language is very important – 72.5% respondents, solidarity between members of your ethnic group – 60.0%, participation in solution of problems of your ethnic group – 51.2%, pride on ethnic historical background – 41.2%, recognizing problems of developing position of your ethnic group in society as your personal issues – 35%, interest to ethnic folk music – for 30.0%, pride for your ethnic identity – 25%, interest in connection with representatives of your ethnicity – 22.5%, importance of everyday contacts with members of your ethnic group - 18.8%. So, ethnic identity is also significant part of identification of young people, but according the survey results national identity is more important now.

Conclusion

This paper shows that national identity and ethnic identity play significant role to young people from Afghanistan. This research has proved that students have more tendencies to develop national identity than ethnic identity because Afghan society works for integrity and national unity for ethnic groups. Unfortunately the major problems in Afghanistan are ethnic conflict, life insecurity and the intervention of foreign countries. These problems have affected on the students' life and they tend to recognize importance of components of national identity. The solution of these problems creates national unity and integration between all of ethnic groups in Afghan society, and the students as young scholars suppose themselves more responsible to consider the national identity as an important identity in their life than other identities.

Hypothesis that the students tend to prefer ethnic identity compare with national identity is refused. The results show that national identity and its components have an important effect on Afghan students' life. Finally, the students have attended to fortifying of the integration and national unity among ethnic groups by trying for integrity and national unity.

References:

1. Afrough, Emad *Culture and cultural rights*. Tehran: Culture and knowledge, 2000. P. 17-73. (In Persian)
2. Mirmohammadi, Dawod. *Study and examination of the Baloch people's distinctive cultural and ethnic identity and its relationship to national identity and culture of the city of Zahedan*. Thesis for Master's in Sociology. Tehran: Tehran University, 1995. P.7. (In Persian)
3. Ashraf, Ahmad. *Iranian identity*. Dialogue, the first year (2). P. 8-81. 1993) (In Persian)
4. Naderpour, Nadir. *Unique Iranian dual riders*. Tehran: Iran letter. 1994. P. 421-442. (In Persian)
5. Ravasani, Shapur *Social contexts of national identity*. Tehran: Reconstruction Center of Islam and Iran, P. 2001. (In Persian)
6. Shaykhavandy, Dawar. *Nationalism and identity*. Tehran: Reconstruction Center of Islam and Iran, P. 62-65. 2001 (In Persian)
7. Sader, Zia, *Ethnic diversity and national identity of Iranians*. Tehran: New Ideas, 1998P. 70. (In Persian)
8. Ashcreft B., Griffiths G., and Tiffin H. *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. London: Routledge, 1998. P: 84.
9. Eriksen, Thomas H. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto press, 1993. P. 11.
10. Fenton, Steve *Ethnicity, Racism, Class and Culture*. London: Macmillan press, 1999. P. 27.

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ**

МРНТИ 11.01.17

Ожукеева Т.¹, Джумалиева Г.К.²

*¹д.и.н. профессор, Академия государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики.*

*²аспирант Академия государственного управления
при Президенте Кыргызской Республики.*

**ВНЕДРЕНИЕ ПРОЕКТНОГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО
УПРАВЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению вопросов внедрения проектного подхода в системе государственного управления Кыргызской Республики. В последние десятилетия в Кыргызской Республике были инициированы и частично осуществлены ряд попыток добиться позитивных перемен в государственном управлении в рамках административной реформы, бюджетной реформы, реформирования государственной службы, для чего разрабатывались и принимались различные законодательные и нормативные акты, в которых вводили новые инструменты, механизмы, процедуры и технологии государственного управления. В статье раскрыты преимущества и перспективы проектного управления. Рассматриваются основные проблемы и преимущества применения проектно-ориентированного подхода в системе государственного управления. Обоснованы предложения по совершенствованию проектной деятельности.

Ключевые слова: деятельность, ориентированная на результат; проектная деятельность; управление проектами; программно-целевая деятельность; эффективность управления; государственные программы

Т.О. Ожукеева¹, Г.К. Джумалиева²

*¹т.ғ.д, Қыргыз Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясының профессоры*

*²Қыргыз Республикасының Президенті жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясының аспиранты*

**ҚЫРҒЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ
ДИПЛОМАТИЯНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ**

Аңдатпа

Мақала Қыргыз Республикасының басқару жүйесін жоба тәсілінде іске асыру мәселелері қарастырады. Соңғы онжылдықта, Қыргыз Республикасында жаңа құралдар енгізіліп және түрлі заңдар мен ережелер қабылданды, әкімшілік реформа шеңберінде үкімет оң өзгерісін, фискалдық реформа, мемлекеттік қызметті реформалаудың, қол жеткізу үшін әрекет етіп бірқатар бастама, ішінара іске асырылды, рәсімдер мен басқару технологиялар қолданылды. Мақала жобаларды басқару артықшылықтары мен болашағын айналысады. Мемлекеттік басқару жобасы бағытталған тәсілді пайдалана отырып, негізгі мәселелер мен артықшылықтары мақалада сипатталады. Жоба қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар негізделген.

Түйін сөздер: нәтижеге бағытталған қызмет, жобалық қызмет, жобаны басқару, бағдарламалық-мақсаттық қызмет, басқару тиімділігі, мемлекеттік бағдарламалар

IMPLEMENTATION OF THE DESIGN APPROACH IN THE SYSTEM OF STATE ADMINISTRATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Ozhukeeva T.O.¹, Djumalieva G.K.²

*¹Doctor of History, Professor
Academy of Public Administration*

*²under the President of the Kyrgyz Republic
graduate student Academy of Public Administration
under the President of the Kyrgyz Republic*

Abstract

The article is devoted to consideration of the issues of implementation of the project approach in the system of public administration of the Kyrgyz Republic. In recent decades, a number of attempts have been initiated and partially implemented in the Kyrgyz Republic to achieve positive changes in public administration in the framework of administrative reform, budget reform, public service reform, for which various legislative and regulatory acts were developed and adopted that introduced new instruments, mechanisms, procedures and technologies of public administration. The article reveals the advantages and prospects of project management. The main problems and advantages of applying the project-oriented approach in the system of public administration are considered. Proposals for the improvement of project activities are grounded.

Key words: activity focused on the result, project activity, project management, program-target activity, management effectiveness, state programs

В научной литературе, проект рассматривается как совокупность действий, элементов, процессов, разворачивающихся и осуществляемых в течение ограниченного, заранее определенного промежутка времени, и направленных на достижение установленных целей и конечных результатов в данной конкретной ситуации, характеризующейся наличием ограниченных управленческих, финансовых и материальных ресурсов [1].

При этом применение проектного подхода в системе государственного управления является обоснованным, если выбраны цели, наиболее значимые для решения задач социально-экономического развития страны, а их достижение ориентировано на минимальные сроки, а также рациональные объемы затраченных ресурсов.

Реалистичность, качество более крупных проектов будут в значительной степени зависеть от качества государственных институтов и нормативно-правовой базы. Потенциальные выгоды повышения эффективности реализации проектов за счет улучшения управления проектами могут достичь 1 трлн. долл. в год в мировом масштабе, что эквивалентно примерно одной трети общего объема текущих ежегодных инвестиций в инфраструктуру [2]. Необходимость проектного подхода в государственных институтах особенно сильна в странах с формирующимся рынком и развивающихся странах. Оценки потенциальных выгод от реализации проектов, которые теряются из-за неэффективного управления, варьируются в среднем от 13% в странах с развитой экономикой до более чем 40% в странах с низким уровнем дохода [3].

Важную роль в данных процессах играет повышение эффективности государственного управления, ориентированное на концентрацию и рациональное использование ограниченных ресурсов (финансовых, инвестиционных, человеческих, управленческих и др.) публичного и частного секторов. Для восстановления доверия к органам государственного управления и обеспечения доступа к услугам многое еще предстоит сделать. Уровень доверия к органам государственного управления в мире находится на рекордно низком уровне. В среднем, в 2016 г. в странах ОЭСР 42% граждан доверяют правительству своей страны по сравнению с 45% до 2007 г. [4]. Недоверие усугубляется представлением о том, что правительственные реформы неэффективны, не реализованы должным образом и не учитывают, какими будут победители и проигравшие.

Развитие проектного подхода в сфере государственного управления требует коренной перестройки всей системы управления, перехода от процессного подхода к деятельности, ориентированной на результат. Обобщая и суммируя многочисленные работы по данной теме (Т.В Юрьевой; И.И. Мазура; В.Д. Шапиро; Чиркина и др.) можно выделить основные функции проектного подхода в государственном управлении [5]:

- стратегическая – показывает связь стратегического и оперативного управления в деятельности по управлению проектом;
- экономическая – выявляет эффективности распределение финансовых и материальных ресурсов, обеспечивая их концентрацию на решении приоритетных задач за счет сокращения распыления ресурсов, поиска внутренних резервов, усиления контрольных функций;
- мотивирующая – отмечает направленность участников проекта в достижении поставленной конечной цели, повышении эффективности выполнения основных функций, снижает потери рабочего времени;
- коммуникативная – демонстрирует согласованную работу команды проекта, которая из практики работы в одном проекте распространяется на всю текущую деятельность организации, способствует обмену опытом, повышению компетенций сотрудников и сплочению коллектива;
- структурированная – связана с налаживаем горизонтальных связей, созданием временных рабочих групп, исключением излишних структур и подразделений.

Для реализации проектов в государственном управления, как правило, предусматривается создание организационной структуры и соответствующих органов управления.

Процесс подготовки и реализации проекта в государственной сфере требует последовательного прохождения ряда обязательных этапов:

- аналитического, дающего анализ ситуации, существующих проблем и вызовов;
- целевого, направленного на выбор приоритетов, построения иерархии задач и определение результатов;
- инструментального выбор наиболее эффективных инструментов, применяемые при реализации проекта;
- задания показателей эффективности реализации проекта и методов их оценки;

Внедрение проектного подхода в текущую деятельность государственных органов исполнительной власти, органов местного самоуправления и бюджетных организаций, в свою очередь, предполагает [6]:

- разработку методологии управления подготовкой и реализацией проектов;
- создание и обеспечение работы новых коллегиальных органов и подразделений, обеспечивающих работу с проектами;
- изменение системы обучения и развития сотрудников, связанных с проектами;
- создание системы проектного стимулирования;
- внедрение информационной системы управления проектами;
- проведение аудита проектов;
- интеграцию всех элементов системы управления между собой.

Общая схема организационных изменений при введении проектного подхода показана в работе Кыргызско-Российского фонда. На сегодняшний день КРФР одобрено 732 проекта на сумму 233,609 млн. долларов [7]. Приоритетными отраслями финансирования стали агропромышленный комплекс, швейная и текстильная промышленность, обрабатывающая промышленность, горнодобывающая и металлургическая промышленность, транспортная инфраструктура, туризм и медицина.

В отраслевом разрезе 68% от общего объема выделенных кредитов получают компании, ведущие деятельность в сельскохозяйственном секторе. Больше всего – 28 процентов кредитов – пришлось на бизнес-проекты в агропромышленном комплексе. Следующее популярное направление – транспорт и логистика (15 процентов). В тройку наиболее популярных направлений входит торговая инфраструктура с 11 процентами. К настоящему времени больше всего проектов РКФР профинансировал в Бишкеке (29 процентов), меньше всего – в Нарынской и Таласской областях (по 4 и 3 процента соответственно) [7].

Эффективное использование региональных ресурсов Евразии в целях развития, вполне позволит реализовать транзитный потенциал территории как транспортно-коммуникационного моста между Европой и Азией. Подключение вопросов обеспечения коллективной безопасности и культурно-исторической идентичности повысит заинтересованность стран-участниц к осуществлению совместных региональных и субрегиональных проектов [8].

Необходимо создание современных транспортных коридоров на своей территории, в масштабах ЕАЭС и в рамках всего евразийского региона. Аналогичным приоритетом в этой связи являются энергетические и ИКТ проекты. Также позитивным фактором может стать интенсификация сотрудничества в промышленности, сельском хозяйстве в контексте открытия новых рынков сбыта и диверсификации импортных поставок.

Развитие новых технологий, безусловно, интернациональный процесс, крайне важный для реализации инфраструктурных проектов. Поэтому нужно продолжить работу по укреплению механизмов сотрудничества, одним из них являются евразийские технологические платформы, созданные для аккумулирования новейших разработок стран-участниц в перспективных областях знаний. Для повышения эффективности исследований, обеспечения их достойного финансирования нужно в перспективе сформировать специальный межгосударственный фонд или, возможно, использовать другие финансовые инструменты.

Современная геоэкономическая и геополитическая ситуация такова, что успешное развитие экономик стран ЕАЭС требует широкого использования внутренних ресурсов региона, особенно ресурсов партнеров, обладающих значительным интеллектуальным потенциалом. Без объединения усилий в научно-технологической сфере ни одна страна, не сможет развивать экономическое взаимодействие с внешним миром на подлинно партнерской основе.

Список литературы

1. Бакланова, Ю.О. Эволюция подхода к проектному управлению инновациями: инициатива, проект, программа, портфель/О.Ю. Бакланова// *Современные технологии управления*. – 2013. – №3 (15) – с. 46-54.
2. McKinsey Global Institute (2013) *Infrastructure Productivity: How to Save \$1 Trillion a Year*. McKinsey & Company.
3. IMF (2014) *World Economic Outlook. Chapter 3 “Is it Time for an Infrastructure Push? The Macroeconomic Effects of Public Investment”*. Washington, DC.
4. OECD (2017), *Government at a Glance 2017*, OECD Publishing, Paris http://dx.doi.org/10.1787/gov_glance-2017-en.
5. Юрьева, Т.В. Проектный подход как инструмент реализации стратегических целей/ Т.В. Юрьева// *Экономические науки*. – 2014 - №11(120). – С. 7 – 10.
6. Компанейцева Г.А. Проектный подход: понятие, принципы, факторы эффективности // *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. – 2016. – Т. 17. – С. 363–368. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/46249.htm>.
7. Российско-Кыргызский Фонд развития <http://www.rkdf.org/ru/>.
8. Винокуров Е.Ю. Две евразийские интеграции / Е.Ю. Винокуров, А.М. Либман // *Вопросы Экономики*. – 2013 – №2. – С. 59.

**ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS**

МРНТИ 11.15.77

Атжан А.К.¹

¹PhD докторант

*Кафедра политологии и социально-философских дисциплин
КазНПУ имени Абая (Алматы, Казахстан)*

ГЕНЕЗИС И ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИИ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Статья повествует о зарождении и этапах развития теории правового государства. Переход от традиционного общества к техногенному потребовал новой организации государства. Государство, основанное на личности государя, было заменено государством, выступавшим в качестве высококвалифицированной профессиональной организации. Право, основанное на научной рациональности и признании прав человека, смогло оттеснить от государства иные способы социального регулирования, в том числе морально-этические и религиозные. «Союз» права и государства подкреплялся тем, что общество техногенной цивилизации, вовлекаясь в процесс наращивания производства, на базе более широкого понимания равенства всех перед судом, администрацией и законом, добивалось постоянного улучшения качества жизни людей. Негативные последствия бюрократизации государства и расширения правового регулирования снимались распространением идеи правового государства.

Ключевые слова: правовое государство, гражданское общество, органы государственной власти, права и свободы человека, закон

А.Қ. Атжан¹

¹PhD докторант

*Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы
Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)*

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ТЕОРИЯСЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа

Құқықтық мемлекет теориясының пайда болуы мен оның даму кезеңдері мақалада көрсетілген. Дәстүрлі қоғамнан техногендік қоғамға өту мемлекет ұйымдастырудың жаңа жолына жетті. Билік басындағы тұлғаға негізделген мемлекет биліктілігі жоғары кәсіби ұйымы болып табылатын мемлекетке ауыстырылды. Ғылыми тиімділікке және адамның құқығын тануға негізделген заң әлеуметтік басқарудың өзге де тәсілдерін, сондай-ақ моральдық-этикалық және діни тәсілдерін, мемлекеттің қарамағынан босатуға шамасы жетті. Техногендік қоғамның өндірісті күшейту процесіне қатыса отырып, көпшіліктің сот, әкімшілік пен заң алдында тең екенін кеңінен түсінуге негізделіп, адамдардың өмір сүру сапасын тұрақты жоғарлатуға бағытталған әрекеті құқық пен мемлекет арасындағы бірлестікті күшейте келеді. Мемлекетті бюрократизациялаудың және құқықтық басқаруды нығайтудың теріс салдары құқықтық мемлекет идеясын таратумен жойылып отырған.

Түйін сөздер: құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам, мемлекеттік билік органдары, адамның құқытары мен бостандықтары, заң

Atzhan A.K.¹

¹PhD-programstudent

*Department of political science and social and philosophical disciplines
KazNPU named after Abay (Almaty, Kazakhstan)*

GENESIS AND EVOLUTION OF THEORY OF A RULE-OF-LAW STATE

Abstract

This article describes about genesis and stages of development of theory of a rule-of-law state. The transitioning from traditional to technogenic society required the new state organization. The state that based on identity of the ruler was replaced by state as highly qualified professional organization. The law which based on scientific rationality was able to push back from state another ways of social regulation including moral and ethical, religious. By involving into process of increase in production, on the base of widely understanding the equality of all before the court, administration and law the society of technogenic civilization sought constant improving people's quality of life. The negative consequences of bureaucratization of the state were avoided by spreading of the idea of a rule-of-law state.

Key words: a rule-of-law state, civil society, government departments, human rights and freedoms, a law

Теория правового государства наряду с идеей гражданского общества занимает одно из центральных мест в области научных знаний и по сей день является актуальным предметом исследования и темой дискуссии для ряда общественных наук.

Теория правового государства – это синтез идей и концепций о его природе, сущности, признаках, принципах, функциях как государства, в котором во всех сферах общественной жизни господствует право. Она является закономерным результатом цивилизованного развития учения о государственности в аспекте человеческого измерения и общественной справедливости.

Выражение «правовое государство» (Der Rechtsstaat) является специфическим, чисто немецким, языки других наций не имеют подобного словосочетания, где бы так емко соединялись понятия права и государства. Вместе с тем языки других наций, безусловно, включают этот институт. Так, в англосаксонском ему соответствует понятие «rule of law» (господство права), во французском – «regne de la loi» (царствование законов, господство законов) или «limitation des gouvernants» (ограничение правителей).

Тем не менее нельзя сказать, чтобы эти словообразования в полном объеме являлись идентичными. Можно лишь отметить тот соединяющий их признак, что идейное богатство правового государства своими корнями уходит в общеевропейскую цивилизацию.

Понятие правового государства как программа, ограничивающая государство рамками конституции и правовых законов, возникло на рубеже XVIII и XIX вв. Идея же и институты относятся к глуболежащим слоям европейского развития права и нацелены на достижение мирного порядка, гарантируемого государством при помощи права [1].

Выработка принципов правового государства началась с первых шагов становления политико-правовой науки, в античности. Она проходит в тесной связи с процессами развития демократического государства. Достаточно последовательно позицию укрепления роли права в государстве выражали те, кто по роду своей деятельности был ориентирован на новые социальные институты (суды и народные собрания), – софисты и риторы. Софист Протагор пытался переориентировать ценностный строй современной культуры в пользу человека, Ликофрон прямо заявлял о существовании неотчуждаемых прав индивида и о необходимости защиты его государством. В их среде утвердилась идея о государстве как общественном договоре (первым ее выдвинул Демокрит). Серьезный вклад в укрепление идеи правового государства внесли пионеры политической и правовой науки: Платон, Аристотель, позже – Полибий, Цицерон. "Я вижу близкую гибель того государства, – писал Платон в "Законах", – где закон не имеет силы и находится под чьей-то властью. Там же, где закон - владыка над правителями, а они – его рабы, я усматриваю спасение государства и все блага, которые только могут даровать государствам боги" [2].

Основополагающее значение господства законов в полисных делах (делах государства) настойчиво подчеркивали в эпоху Античности многие из «семи мудрецов» Древней Греции. Часть из них, будучи правителями или законодателями, приложила немало усилий для практической реализации своих политико-правовых идеалов.

Одним из «семи мудрецов» был Солон (ок. 638-559 гг. до н.э.) – знаменитый афинский реформатор, государственный деятель и законодатель. Уже в VI в до н. э. Солон своей знаменитой реформой воплотил идею соединения права и силы власти в господстве законов, изданных, по его словам, в равной мере как для простых, так и для знатных людей. Глубокой политико-правовой мудростью отмечен его афоризм «Ничего сверх меры», т. е. ничего, кроме установленного законом. Именно с законодательных реформ Солона, по оценке Аристотеля, в Афинах «началась демократия». Главным в законах Солон считал обеспечение компромисса. Это положение и в наши дни реально учитывается в условиях плюралистической демократии на Западе. Отмеченная государственно-правовая идея древних о единении «силы и права» была однозначно направлена против представлений о том, будто сила рождает право, сильный всегда прав.

Идею торжества справедливого закона развили далее в VI-V вв. до н. э. Пифагор и пифагорийцы. Для них идеалом был полис, где господствуют справедливые законы.

Идея торжества закона, идея законности отстаивались позднее Гераклитом. В таком же аспекте обосновывали господство закона Сократ и Платон.

Ученик Платона Аристотель, которого по праву считают величайшим мыслителем в истории политико-правовой мысли на планете Земля, полагал, что закон должен властвовать над всем, а там, где отсутствует власть закона, нет места и какой-либо форме государственного строя; господствующей силой в государстве должен быть закон, правильный в основных своих положениях, и правитель – будет ли это одно лицо или несколько – должен простирает свою власть только на то, относительно чего закон не в состоянии высказать точных положений, потому что в общих выражениях нелегко определить ясно все случаи. Закон, по Аристотелю, – это уравновешенный разум [1].

Античное общество прошло большой путь по укреплению правовой и гражданской культуры. Афины посредством законов строили демократию, Спарта посредством законов (Ликург) успешно ей препятствовала. В целом до построения правового государства в этом обществе оставалось очень далеко, потому что правосознание опиралось не на понятие индивидуальной свободы и плюрализм социальных институтов, а в большей мере на модернизационный процесс, который необходимо было направлять и держать в руках, и на потребность управления завоеванными народами. Именно поэтому расцвет правосознания (римское право) пришелся на эпоху, когда демократическая идея уже закатилась. Сменившая ее имперская идея Рима, а позже – идея княжеской власти в средневековье уже не имела ничего общего с правовой государственностью. Однако именно в средневековье появилась важная предпосылка правосознания – понятие божественного, священного закона, которая еще не сформировалась в античности и эллинизме. Эпоха Ренессанса развила личностный и антропоцентристский элементы средневекового сознания. Поэтому настоящий рост идей правовой государственности в Новое время начался на "богато удобренной почве" европейской культуры [2].

Античная политико-правовая и философская мысль оказала существенное влияние на развитие идеи правового государства зарубежными учёными периода Нового Времени.

Выступая с философским обоснованием теории правового государства, И.Кант определил его как «объединение множества людей, подчинённых правовым законам». Находясь под влиянием воззрений Платона и Аристотеля, Кант, (будучи солидарным с правовыми позициями Ж.Ж. Руссо, Ш.Монтескье и др.) указал на необходимость разделения властей, имеющих субординационный характер. Таким образом, по Канту, субординационная модель государственной власти, согласно которой каждая из них дополняет другую, тем самым находясь в соподчинении, наделяет индивида неотчуждаемыми правами и свободами, основанными на законе, равенством и, как следствие, – гражданской самостоятельностью. Именно в этом, по мысли Канта, заключалась высшая степень государственного устройства, к которому «обязывает стремиться человеческий разум через некий категорический императив».

Если И.Кант являлся сторонником государства, основанного на праве, в котором произвол одного лица совместим с произволом другого с точки зрения всеобщего закона, имеющего нестатутарный характер, то Гегель, другой выдающийся представитель немецкой классической философии XIX века, не разделял «государство» и «право». Мыслитель выражал интегральный аспект на указанные категории: государство, согласно диалектической трактовке – это тоже право, но наиболее содержательное, конкретное право, включающее в себя ряд абстрактных прав – прав личности, социально-экономических прав и т.д. Следовательно Гегель подчеркнул дуалистический характер права, которое направлено на поддержание баланса в обществе и государстве, стабильность процессов и явлений, проистекающих в их взаимоотношениях.

Таким образом, Гегель указал на преимущество государства, как более высокого права, которому подчинены индивиды. Поэтому объединяющим элементом в воззрениях Канта и Гегеля, как мы полагаем, выступает возможность видения правового государства, в качестве объединения людей (граждан, подданных и т.д.), подчинённых ими же созданным правовым законам, направленным на установление паритета между интересами властвующего и подвластного элементов, соблюдение принципа невмешательства в их сферы деятельности, защиты от нарушения и предупреждение нарушения прав и свобод, установленных и гарантированных правовым законом. Впоследствии указанная мысль отчасти нашла своё отражение в трудах современника И.Канта – крупного немецкого учёного В.Гумбольта (1767-1835), который хотя и не применял термин «правовое государство», но считал, что государство должно защищать безопасность граждан, как по отношению к самому государству, так и внешним врагам и отмечал господство права при внутреннем невмешательстве в дела подданных, при этом акцентируя внимание на одинаковой степени важности прав граждан и прав государства.

Воззрения Канта, Гегеля и других представителей немецкой классической философии способствовали дальнейшему развитию и обоснованию идеи правового государства в трудах немецких учёных К.Т. Велькера, Р.Гнейста, Р.Моля и др. Право, в понимании этих учёных не подчиняет, а связывает общество и государство своими нормами, формально выраженными в законе. Преемственность античных политико-правовых идей, их интеграция в концепцию правового государства, развитой зарубежными учёными правоведами Нового Времени, позволяет утверждать, что для данной формы государственности характерны: система разделения властей, конституционное ограничение исполнительной власти, ответственность должностных лиц перед народом. Вместе с тем должны быть обеспечены: права личности, равноправие граждан, охрана прав личности. Исходя из анализа трудов указанных нами немецких теоретиков права, правовым является государство, в котором господствует право. Иными словами, наблюдается его двуединая природа: «государство права» и «государство для права».

На основании данных суждений можно вывести новые «формулы» правового государства: «общество права» и «общество для права». Для первой «формулы» характерна такая форма самоорганизации общества, в котором индивиды обладают правовой культурой, для второй – обязанность соблюдения и исполнения обществом правовых норм и предписаний [3].

Д.Локку принадлежит идея разделения властей с целью ограничения произвола государственной власти. В его учении государственная власть стала определяться целью защиты индивидуальных прав и свобод личности, а право – понятием ограничения, а не распоряжения (разрешено все, что не запрещено законом).

В XVII-XVIII вв. в монархических государствах Европы был последовательно проведен принцип абсолютной власти. Это было связано с тем, что в то время происходил процесс формирования государств-наций. Государство является высшим выражением единства нации и единственным условием выживания в кругу агрессивных и сильных соседей. Специфику монолитных и мощных абсолютистских государств чутко уловил Гоббс. Однако вместе с расцветом абсолютистских государств, обусловленным ослаблением прочности средневекового сословного общества (первое сословие теряет свою независимость и образует слой служилого дворянства), созревают предпосылки его упадка. В XVIII в. на арену политического действия постепенно выдвинулось третье сословие, которое заявило о себе со всей решительностью в Великой французской революции 1789 г. Сложилась совершенно новая расстановка социальных сил, при которой разрушается иерархическая субординация сословного общества и все члены и слои общества оказываются способны отстаивать свои интересы, претендуют на представительство своих интересов в системе государственной власти.

Лозунги "свободы, равенства и братства", которые поднялись на знаменах парижских баррикад, были подготовлены всей идеологией французского Просвещения. Идеи Монтескье, исследовавшего возможности развития законности в обществе и ограничения всевластия государства, Руссо, разрабатывавшего концепцию естественных прав личности и модель народного суверенитета, Вольтера и Дидро, много сделавших для развития чувства свободы и независимости у своих сограждан, явились прелюдией к обоснованию принципов, определивших содержание "Декларации о правах гражданина и человека" 1789 г. и французской конституции 1791 г. И хотя этим идеям не суждено было реализоваться в революционной практике якобинцев, их движение, подхваченное американскими просветителями – отцами Конституции США, политически воплотившими идеал свободы и неотъемлемых прав личности в государстве (Конституция 1787 г.), немецкими философами (Кант, Фихте, Гегель), поднявшими на небывалую высоту идею верховенства права и его понимание как "осуществления свободы", свидетельствовало о начале нового исторического процесса.

Важнейшим признаком этого процесса – процесса развития правового государства – стало становление гражданского общества, т.е. автономной сферы социальных и политических отношений, свободных от вмешательства государства извне. Конечно, автономность этих сфер жизни, не входящих, используя слова Гоббса, в "тело" государства, завоевывалась жестокой политической борьбой с абсолютизмом, одним из выражений которой были бесконечные революции XIX в. Однако гораздо большее значение, чем политическая борьба, имело развитие института частной собственности и капиталистических рыночных отношений. Обеспечив достаточную защиту и безопасность основы своей свободы и влияния – собственности, третье сословие наметило границу, через которую государство не должно было переступить и которая обозначила неустрашимую линию между государством и гражданским обществом.

Усиление влияния гражданского общества на государственную власть составило суть процесса становления гражданского общества. Важнейшие вехи этого процесса – формирование представительных органов государственной власти, носивших первоначально подчиненный характер и не выходящих за рамки законодательных функций, учреждение и расширение избирательного права, направляющего процесс демократизации общества, а также формирование политических партий – посредников между гражданским обществом и государством.

Ко второй половине XIX в. идея правового государства, получившая основательную разработку в немецком идеализме, превратилась в реальный политический идеал, который стал определять политические платформы целых политических партий и движений, занял важное место в концепциях ученых-правоведов. В политической сфере идея правового государства составила центр противостояния течений либерализма и этатизма, либерализма и консерватизма. Либеральное движение (А.Смит, А. Де Токвиль, И.Бентам, Дж.С. Милль, Т.Х. Грин, Л.Хобхауз, Б.Бозанкети и др.), опиравшееся на самостоятельную инициативную буржуазию, с самого начала отстаивало программные тезисы равенства всех перед законами, верховенства прав и свобод личности, терпимости, конституционного ограничения политической власти, разделения властей, невмешательства государства в частную сферу, развитие частной собственности и свободной конкуренции (принцип *laissez-faire*). С этой точки зрения роль государства сводилась к минимальному вмешательству в общественную жизнь, к функции "ночного сторожа". Задача государства – не регулирование общественной жизни, а защита прав и свобод как отдельного человека, так и общества. Либерализм, как правило, выступал против революции – за власть закона и постепенность эволюций. Однако именно он послужил в XIX в. двигателем прогрессивной демократической культуры, преодолевшей сопротивление консерватизма культуры традиционной. Преимущественно из среды либералов вышли интеллектуалы, обеспечившие культурную и теоретическую поддержку процессу становления правового государства, да и в политической сфере наиболее последовательно к началу XX в. были обеспечены цели именно этого, а не какого-либо другого политического движения.

Именно в либеральной традиции правовой мысли получила дальнейшую разработку идея правового государства. Свое, быть может, наиболее полное выражение она обрела в теории самоограничения государства правом немецкого правоведа Г.Еллинека, согласно которой государство внутри предоставляет гражданам индивидуальные права против самого себя, а вовне – обязуется соблюдать международное право. Государство, отмечал французский правовед Л.Дюги, "есть не что иное, как сила, отданная на служение праву". К сторонникам идеи правового государства следует отнести еще одного известного немецкого правоведа XIX в. Р.Иеринга. Необходимость признания государственной властью издаваемых ею норм и для самой себя он определил понятием "правовое состояние". Близкая этой точка зрения отстаивается в социологической школе права, где право рассматривается как самостоятельное общественное явление, существующее вне прямой зависимости от жизни государства. Наконец, и в основе исторической школы права, настаивающей на происхождении права из культуры и обычаев народа, лежит все та же идея верховенства и естественности права обусловленным ими возникающим лишь на его основе государством. Она составляет суть концепции правового государства [2].

Образование правового государства и гражданского общества было связано с распадом феодальных структур и постепенным переходом к отношениям свободной конкуренции равноправных автономных собственников. Эта трансформация государства поставила ряд проблем: во-первых, как обеспечить гражданский мир и порядок в обществе; во-вторых, как защитить всеобщий интерес, не посягая на интересы частные, личную свободу, суверенитет граждан; в-третьих, как гарантировать устойчивое функционирование демократических институтов.

Характерным для становящегося гражданского общества явлением было общественное движение и порядок, победоносно проникавшие в политическую жизнь ряда стран с конца XVIII – начала XIX в. и определяемые присущими им чертами: правом на свободное самоопределение личности в ее сфере, свободной от вмешательства государства, особенно в экономике и культуре; саморегулированием экономического и культурного процесса в результате свободной игры сил; достижением максимально возможного экономического и культурного уровня результатов деятельности в ходе свободной конкуренции; возникновением нового верхнего слоя общества, отличающегося образованием и владением собственностью при условии уравнивания его со старыми привилегированными сословиями, особенно сословием дворян-землевладельцев.

Таким образом, гражданское общество возникает лишь на определенной ступени общественного развития. К.Маркс однозначно отождествлял эту ступень с капитализмом, а само это общество трактовал, прежде всего, как сферу частных экономических отношений. Так же, как и Гегель, К.Маркс считал, что гражданское общество и государство находятся между собой в противоречии.

Восхождение этого нового гражданского (буржуазного) общества было, по своей сути, социальной революцией, независимо от того, осуществлялось ли это преобразование как во Франции в 1789 г. путем политической революции или же как в Германии после 1806 г. путем политической реформы.

Понятие «гражданское общество» было в то время понятием социальной борьбы, точно также и подчиненное ему понятие «правовое государство», когда оно возникло, стало понятием политической борьбы [4].

В учениях российских и европейских либералов во всем многообразии аспектов была представлена главная истина, обусловившая появление концепции правового государства: государство как тип общества перестало быть исключительной формой общности, оно уступило место, подчас подчиненное, множеству других форм общности, типу гражданского общества (civil society). В этом новом обществе государство является лишь элементом, гармонизирующим и обеспечивающим бесперебойное функционирование других элементов, соединенных системой правоотношений в единое целое.

В указанном русле – поиска места, принадлежащего государству в системе современной общественной жизни, – происходит дальнейшее развитие идеи правового государства. К началу XX в. Основные принципы юридической концепции правового государства в ведущих западноевропейских государствах были воплощены в жизнь: введенное в 1918 г. в Англии всеобщее избирательное право, эффективно функционирующая в США система разделения властей стали общепризнанными моделями для построения современного демократического правового государства. Учение о правовом государстве перестало быть сферой новых значимых открытий, превратилось в отрасль повседневной теоретической и практической разработки, в школьную дисциплину. Основное место в дальнейшем развитии этого учения заняла систематизация его аспектов. Так, немецкий политолог А.Альбрехт выделяет следующие основные положения теории правового государства: 1) конституционализм требует, чтобы деятельность государства регулировалась правовыми нормами, зафиксированными в конституции; 2) плюрализм структуры политического сообщества обеспечивает положение, при котором участие в политике множества конфликтующих и взаимодействующих сил оказывает сдерживающее влияние на государство; 3) государственная монополия на верховную власть в политическом сообществе исключает вмешательство каких-либо особых интересов в формирование государственной воли; 4) институционализируемая обратная связь государства с общественным мнением обеспечивает контроль общества над государственным аппаратом; 5) процессуальная, формальная и материальная рационализация государства призвана гарантировать соблюдение государством права и закона; 6) защита интересов перед государственной властью предполагает судебный контроль над деятельностью государства.

На смену либеральной идее формального правового государства, направлявшей исторический процесс в XIX в., пришли попытки наполнить это понятие реальным содержанием.

Первое направление поиска двигалось в русле исходящей из недр рабочего движения социалистической и коммунистической идеи. Общество, на службу которому было поставлено государство, мыслилось самостоятельным целостным началом, способным в идеале вообще обходиться без государства и правового принуждения. В нем должны быть достигнуты реальные, а не формальные равенство, справедливость и свобода. Формальное правовое государство является лишь средством закрепления реального неравенства и должно быть само уничтожено насильственным путем – государством в форме диктатуры пролетариата.

Подобная радикально антигосударственная позиция (более радикальна и последовательна лишь позиция анархизма) в начале XX в. была постепенно пересмотрена, как только начали воплощаться реальные плоды построения правового государства в Европе и обнажились негативные грани становления модели социума в России. Социал-демократическое движение, вобравшее в себя идею правового государства, подключилось к дальнейшему строительству правовой государственности. С ним, а также с профсоюзным движением связано завоевание личностью таких прав, как право на труд, на социальное страхование и т.д., рассматривавшихся в качестве шага по пути к социальной справедливости, к социальному государству. Правовое государство – это государство, не просто обеспечивающее правопорядок любыми средствами, но гарантирующее *справедливый* правопорядок, в котором "свободное развитие каждого было бы условием свободного развития всех". Социальным последствием такой политики стало требование постепенного выравнивания социального положения граждан, создания и опоры на "средний класс", даже если проведение такой политики требует гораздо большего социального и экономического вмешательства государства, чем это предполагалось либеральной доктриной. Наиболее ярким концептуальным выражением данной линии стала доктрина "государства общественного благосостояния", получившая развитие в Европе второй половины XX в.

Стремлением к наполнению концепции правового государства реальным содержанием была охвачена и противоположная социал-демократическая линия консервативного лагеря. Исходя из неправового характера социальных революций, несправедливой природы радикальной модернизации и разрушения традиционных устоев, в недрах консервативной мысли вызревал идеал цельной, органической социальной жизни. Обосновывая этот идеал в работе "Общность и общество", Э.Теннис раскрыл богатое внутреннее содержание социальных связей в традиционных общностях, одним из которых являлось государство – колыбель нации. И хотя это содержание противопоставлялось формально правовому содержанию современного общества, несомненно, что и в его основе лежали ценности справедливости, солидарности, согласия, которые должны стать содержанием истинно правовой государственности.

И социалистическая и консервативная концепции государства в каком-то смысле противопоставлялись либеральной концепции правового государства. Однако в них ни в коем случае не шла речь об абсолютизме или неправовом обществе. Они пытались компенсировать "неправовые" стороны, упущения концепции правовой государственности. Вместе с тем эти доктрины были реакцией на стремительную модернизацию социальных отношений в правоотношения, по необходимости упускающей многое позитивное, что было наработано предшествующим опытом, и во многом не реализующее надежды социальных низов. Одно направление этой реакции - требование ускорить движения в лучшее будущее, другое – вернуться в лучшее прошлое. И по-видимому, данная реакция была столь сильной, что история дала шанс реализоваться обеим альтернативам, хотя, как всегда, в своем иррационально крайнем выражении. Речь идет о социализме в России и национал-социализме в Германии, в странах, ставших жертвами своей стремительной модернизации. Оба направления отталкивались от принципиального отвержения правовых ценностей. Издержки социальной критики, в которые вылились обе эти концепции, стали возможны только благодаря отсутствию правовых, формальных гарантий, характеризующих правовое государство. Они показали, что альтернатив процессу строительства правового государства нет. Вместе с тем идеи и ценности, составлявшие содержание социал-демократического и национально окрашенного консервативного направления, будучи встроены в политику правового государства, значительно обогащают его идею и политическую жизнь, составляют специфику и особенности процесса становления правового государства в любой современной стране. Движение этим курсом предусматривает общий для любого государства путь и идеал. Однако успех его не достигается копированием готовых образцов, в каждом государстве оно вызревает из собственных потребностей и осуществляется своим путем. Безальтернативность и единственность этого пути объясняются тем, что правовое государство является не просто удачной моделью или навязанной идеологией, а тем, что оно давно уже стало принципом культуры и структуры современного общества [2].

Говоря о доктрине правового государства в политико-правовой теории дореволюционной России, на наш взгляд, следует согласиться с В.И. Тимошенко и теоретические позиции ученых-юристов условно разбить на четыре группы, исходя из критерия, что конкретно выступает средством «связывания» органов государственной власти:

- 1) конституция (А.Д. Градовский, В.М. Гессен, А.Л. Малицкий);
- 2) определение в законе конкретных направлений и форм деятельности государственной власти (Л.А. Жилин, Н.И. Пашенко, А.С. Алексеев);
- 3) пределы, определяемые закономерностями социально-психологической жизни людей (С.А. Котляревский, Б.А. Кистяковский, П.И. Новгородцев);
- 4) гражданские свободы, рождающиеся из естественных потребностей человека, живущего в обществе (Н.М. Коркунов, Ф.Ф. Кокошкин, Ф.В. Тарановский).

Таким образом, идея правового государства, зародившаяся в античную эпоху, усилиями передовых мыслителей многих столетий превратилась в стройную теорию, затем нашла свое практическое воплощение в ряде стран мира.

Подчеркнем, что еще в 1929 г. в Институте советского строительства выступил с докладом Л.М. Каганович, в котором он, в частности отметил: «...мы отвергаем понятие правового государства. Если человек, претендующий на звание марксиста, говорит всерьез о правовом государстве и тем более применяет понятие «правового государства» к советскому государству, то это значит, что он идет на поводу у буржуазных юристов». Негативное отношение к теории правового государства стало стереотипом и господствовало у нас очень долго и только на XIX Всесоюзной Конференции КПСС (1988 г.) термин «социалистическое правовое государство» был официально введен в оборот [5].

В советские времена концепция правового государства была отвергнута, вместо нее была предложена теория так называемой «социалистической законности». Но после крушения СССР концепция правового государства вновь была воспринята отечественной юриспруденцией в качестве основы для создания демократической государственности. Как же современные исследователи определяют правовое государство? Можно выделить несколько подходов.

1. По мнению большинства государствоведов, правовое государство связано с подчиненностью власти праву. Так, по мнению В.А. Туманова и В.Е. Чиркина, «правовое государство – это демократическое государство, организация и деятельность которого, всех его органов, должностных лиц основаны на праве и связаны с ним». Более развернутое определение дано профессором Е.И. Козловой, которая указывает, что «главное в идее правового государства – связанность государства правом, гарантирующая предсказуемость и надежность действий государства, подчинение государства праву, защиту граждан от возможного произвола государства, его органов».

2. В понимании правового государства больший упор делается на защиту прав и свобод граждан. Так, профессор В.А. Виноградов определяет правовое государство как государство, осуществляющее государственную власть только на основе конституции и законов, которые формально и материально соответствуют конституции и имеют целью защиту человека, свободы, справедливости и юридической безопасности, а также гарантируют юридическую возможность оспаривания в соответствующем суде правовых актов или действий государственных органов и должностных лиц, нарушающих права и свободы граждан. Сходное определение предлагает и О.В. Самсонова, утверждая, что правовое государство – это организация публичной власти, которая создает условия для наиболее полного обеспечения прав и свобод человека и гражданина, а также для наиболее последовательного связывания с помощью права государственной власти с целью недопущения злоупотреблений.

3. Некоторые конституционалисты, давая определение правовому государству, выделяют в основном организационно-правовые аспекты функционирования только государственной власти. Профессор Н.М. Добрынин, например, так определяет правовое государство — «государство с конституционным режимом правления, реальным разделением властей, обладающее развитой и эффективной правовой системой, и действенным механизмом общественного контроля».

4. Четвертый подход, который можно условно именовать синтетическим, пытается объединить позиции приверженцев подхода к правовому государству как защите прав граждан и институционального (организационного) подхода. По мнению защитников указанной точки зрения, правовое государство – это демократическое государство, где обеспечивается господство права, верховенство закона, равенство всех перед законом и независимым судом, где признаются и гарантируются права и свободы человека и где в основу организации государственной власти положен принцип разделения законодательной, исполнительной и судебной власти.

5. В юридической науке существует и подход, согласно которому понятие правового государства считается тавтологией или вовсе ненаучной теорией. Если государство правовое по природе, тогда правовое государство – «масло масляное», если государство не является по природе правовым, тогда

правовое государство – это утопия. Защитники указанного подхода считают, что сам термин правовое государство означает «справедливое государство». Так, профессор В.П. Реутов отмечает, что «идея правового государства зарождалась как идея справедливого государства, деятельность которого должна быть организована на гуманных законах, строго соблюдаемых людьми».

В зарубежном праве акцент делается на несколько ином понимании идеи правового государства. Так, с точки зрения известного немецкого юриста Е.Шмидта-Асмана, «правовым в формальном смысле является такое государство, которое признает в качестве неперенных своих особенностей и институтов разделение властей, независимость суда, законность управления, правовую защиту граждан от нарушения их прав государственной властью и возмещение ущерба, нанесенного им публичным учреждением».

Каково же наше понимание сущности правового государства? Конечно, ошибочно представление о правовом государстве как о связанности правом. В такой понимании и гитлеровское государство является тоже правовым, так как те же ограничения прав еврейского населения Германии проводились на законодательной основе, согласно правовым актам, принятым Рейхстагом о чистоте германской крови.

Подлинное правовое государство – это отнюдь не подчинение государства праву, не связанность государства собственными законами, а прежде всего такое построение государственных институтов, их формирование, взаимодействие и реализации ими государственных функций, которое основано на критериях справедливости и равенства, подконтрольное и зависимое от институтов гражданского общества. Как абсолютно правильно отмечает Ф.М. Раянов, «сущность конституционализма и правового государства прежде всего сводится к реальному функционированию выработанных многолетней историей человечества демократических институтов. Если государство формируется (учреждается) государствообразующим (гражданским) обществом, то есть выборным путем, контролируется институтами гражданского общества, нарушители конституционных положений из числа государственных служащих, включая самые высокие уровни, привлекаются к соответствующей ответственности, то мы имеем правовое государство».

Второй аспект в идее правового государства, причем не менее важный – это эффективная реализация гражданином своих личных прав и свобод, наличие различных механизмов защиты этих прав и свобод, а равно и существование общественных институтов, которые способны осуществлять контроль за деятельностью государства и его должностных лиц (независимые СМИ, политические партии, общественные организации, профсоюзы). Правовое государство существует там, где самостоятельно действуют институты гражданского общества, которые формируются гражданами страны без участия и давления государства. В правовом государстве стержневая идея – это высшая ценность прав человека, защита автономии человека, его достоинства. Государство – лишь институт, который существует для удовлетворения и защиты естественных прав человека, а любые государственные интересы всегда производны от ценности охраны естественного права отдельной личности.

Есть и третий аспект в идее правового государства, который часто и необоснованно упускается из виду. Это осознание гражданами ценности права как ведущего социального регулятора, активное пользование своими субъективными правами, а не архаичными практиками (самосуд, обращение для решения споров к мафиозным организациям). Граждане должны четко понимать, что любое нарушение их прав как со стороны других граждан, так и со стороны государства или коммерческих организаций должно не оставаться без реакции. То есть гражданин должен знать свои права, нормы закона и уметь их применять, а не отвергать право и закон. К сожалению, именно незнание своих прав и неверие в способность защитить свои права с помощью обращения в суд и породило тот правовой нигилизм, который свойствен российскому обывателю.

Если попытаться все же сформулировать определение правового государства, то можно сделать это следующим образом: правовое государство – это организация публичной власти, формируемая обществом на основе принципов свободных выборов, разделения власти, независимости судебной власти в целях реализации и защиты прав и свобод каждого гражданина, подконтрольная институтам гражданского общества [6].

Идея правового государства связана с вхождением общества в стадию новой парадигмы развития. Переход от традиционного общества к техногенному потребовал новой организации государства. Государство, основанное на личности государя, было заменено государством, выступавшим в качестве высококвалифицированной профессиональной организации. Право, основанное на научной

рациональности и признании прав человека, смогло оттеснить от государства иные способы социального регулирования, в том числе морально-этические и религиозные. «Союз» права и государства подкреплялся тем, что общество техногенной цивилизации, вовлекаясь в процесс наращивания производства, на базе более широкого понимания равенства всех перед судом, администрацией и законом, добивалось постоянного улучшения качества жизни людей. Соответственно, возвышалось институциональное значение государства и права. Негативные последствия бюрократизации государства и расширения правового регулирования снимались распространением идеи правового государства.

В современных условиях идея правового государства переживает воздействие новых факторов. Один из них связан с современным положением культуры техногенного развития. Действительно, в настоящее время техногенная цивилизация приблизилась к той «точке бифуркации», за которой может последовать ее переход в новое качественное состояние. В этих условиях распространяется «открытый рационализм», позволяющий соизмерять свое положение с достижениями мировоззренческих идей традиционалистских культур. Второй фактор связан с расширением пространства действия техногенной цивилизации. Во второй половине XX в. процесс вышел за пределы государств, отождествляющих себя с понятием Запад. Так, политическую систему стали трактовать «с упором на национальные исторические особенности формирования политической культуры народов» и постулировать национальную политическую ментальность. Идея правового государства вошла в состав не только Конституций Германии, Испании, Швейцарии и других западноевропейских стран, но и в основные законы России, Китая, Бразилии, Казахстана и т.д. Выяснилось, что идея правового государства может быть совместима с разными историческими и национальными культурами. В Китайской Народной Республике признана возможность реализации идеи правового государства в условиях возрождения конфуцианства, следования курсу социалистического строительства и сохранения политического руководства со стороны Коммунистической партии. На западе демократия рассматривается в качестве единственного источника легитимности государственной власти, а в Китае, как считают специалисты, легитимность власти вырастает из исторического прошлого страны [7].

Курс на реализацию идеи правового государства закреплён статьёй 1 Конституции Республики Казахстан. В 90-х гг. прошлого столетия ставка делалась на реализацию классического понимания идеи правового государства. С момента обретения Казахстаном своей независимости задача построения в республике современного демократического общества стала неотъемлемой составляющей стратегического курса нашего государства [8].

Список использованной литературы

1. Возникновение и генезис идеи правового государства. – С.39. // <https://studopedia.org/1-36052.html>.
2. Шелестов Ю.И. К вопросу о генезисе концепции правового государства.// <http://www.xserver.ru/user/kvokp/>.
3. Вышковарцев В.В. Генезис идеи правового государства и ее реализация в России на современном этапе // Пробелы в российском законодательстве.– 2009, №2. – С.247-248.
4. Шухов Ф.Г. Научные представления о правовом государстве и гражданском обществе в зарубежной и отечественной политико-правовой мысли // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – С.133.
5. Шухов Ф.Г., Наумов И.А. Правовое государство: эволюция взглядов и современность // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – С.157.
6. Кондрашев А.А. Идея правового государства в России: конституционная мифология и правовая реальность // LexRussica. – 2017, №3(124). – С.76 – 78.
7. Миронов Д.Н. Правовое государство: происхождение идеи и признаки правового государства // Вестник Бурятского государственного университета. – 2015. № 2(1). – С.150 – 151.
8. Сейлаханов Е.Т. Опыт демократизации в Казахстане: анализ предпосылок и прогнозные оценки // Сборник материалов научно-практической конференции «Республике Казахстан 15 лет: достижения и перспективы». — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 28 ноября 2006 г.

Муханова Г.Б.¹

¹докторант 1 курса Phd специальности «Политология КазНПУ им. Абая»,
Алматы, Казахстан

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПАТРИОТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные вопросы патриотического сознания казахстанских людей в политическом пространстве, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. В статье уделено внимание особенностям и проблемам развития патриотического сознания казахстанского населения. Патриотическое сознание как форма общественного сознания, отмечается в статье, является относительно самостоятельным, синтетическим духовным образованием.

Вместе с тем ему присуща глубокая и все сторонняя взаимосвязь с историческими, политическими, нравственными, эстетическими, правовыми и другими компонентами духовной жизни общества. С учетом особенностей современной внутренней жизни Казахстана, патриотическое сознание объективно должно быть представлено достаточно ярко в современном общественном сознании казахстанского народа.

Для нынешнего этапа развития казахстанского патриотического сознания характерно постепенное смещение от эмоциональных к рациональным компонентам.

Ключевые слова: политика, культура, государство, процесс, воспитание, поведение, патриотическое сознание, историческое сознание, политическое сознание.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПАТРИОТТЫҚ САНА-СЕЗІМНІҢ САЯСИ АСПЕКТІЛЕРІ : МӘСЕЛЕНІ ҚОЮ

Г.Б. Муханова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ-нің «Саясаттану» мамандығының 1 курс Phd докторанты,
Алматы, Қазақстан

Аңдатпа

Мақалада саяси кеңістіктегі қазақстандықтардың патриоттық санасезімінің актуалдығы туралы және олардың жетік зерттелмегендігі мәселелрі қарастырылады. Мақалада қазақстан тұрғындарының патриоттық санасезімінің ерекшеліктерімен және оның даму мәселелріне ерекше көңіл бөлінген. Патриоттық санасезім қоғамдық санасезімнің бір түрі бола тура, ерекше құрылған рухани дүние екендігі айтылады.

Сонымен қатар, патриоттық санасезім қоғамның басқада рухани өмірінің, яғни тарихи, саяси, құлықтылық, эстетикалық, құқықтық компоненттерімен терең және жан-жақты байланысы бар екендігі туралы айтылады. Қазіргі кездегі Қазақстанның қоғамдық өмірінің ерекшеліктерін ескерте отыра, патриоттық санасезім қазіргі Қазақстанның қоғамдық өмірінде өз орнын табу керек екендігі сөзсіз.

Қазіргі кездегі қазақстандық патриоттық санасезімінің дамуына эмоционалды компоненттерінен рационалды компоненттеріне көшу тән.

Түйін сөздер: саясат, мәдениет, мемлекет, процесс, тәрбие, тәртіп, патриоттық санасезім, тарихи санасезім, саяси санасезім

POLITICAL ASPECTS OF PATRIOTIC CONSCIOUSNESS IN KAZAKHSTAN: THE PROBLEM

G.B. Mukhanov¹

¹doctoral student of 1 course Phd degree in "Political Science» KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The article deals with topical issues of Patriotic consciousness of Kazakh people in the political space, which are not yet sufficiently studied in socio-political science. The article pays attention to the peculiarities and problems of Patriotic consciousness of the Kazakh population. Patriotic consciousness as a form of social consciousness, the article notes, is a relatively independent, synthetic spiritual formation.

At the same time, it has a deep and comprehensive relationship with historical, political, moral, aesthetic, legal and other components of the spiritual life of society. Taking into account the peculiarities of modern internal life of Kazakhstan, Patriotic consciousness should be objectively represented quite clearly in the modern public consciousness of the Kazakh people.

The current stage of development of Kazakhstan Patriotic consciousness is characterized by gradual shift from emotional to rational components.

Key words: politics, culture, state, process, education, behavior, Patriotic consciousness, historical consciousness, political consciousness

Исследователи проблемы патриотического сознания населения обращают внимание на интересующие его лично грани, различные аспекты происхождения и развития патриотического сознания как одной из форм общественного сознания. Нас же интересует, в первую очередь, политологические аспекты развития патриотического сознания казахстанских людей в политическом пространстве.

Научно-политический анализ социально-политической литературы показывает, что проблема развития патриотического сознания казахстанского населения в политическом пространстве еще не была предметом самостоятельного исследования в политологической науке. Поэтому, политологическое исследование проблемы патриотического сознания казахстанского населения должно иметь не только теоретическое, но и практическое значение.

В структуре общественного сознания Казахстанцев особое положение занимает патриотическое сознание. Но не смотря на свою специфичность и оригинальность патриотическое сознание не является самостоятельной формой общественного сознания. Поэтому правомерно утверждать, что патриотическое сознание не образует особой формы общественного сознания, а является синтетическим духовным образованием, которое пронизывает политические, правовые, эстетические, нравственные, и иные компоненты общественного сознания.

Патриотическое сознание современного населения Казахстана формируется на основе традиционных основ патриотизма, основанного на историческом сознании Казахского народа, корни которого идут из далекого исторического прошлого насельников Казахстана. И в данный исторический момент еще рано говорить однозначно о четком определении патриотического сознания в политологической науке Казахстана.

Формирование патриотического сознания казахстанцев тесно связано с отношением их к Родине и историческим событиям, с отношением их к изменениям в государстве так как все это имеет полное и непосредственное влияние на их чувства, помыслы и действия. Следует упомянуть, что именно патриотическое и историческое сознание, как элементы общественного сознания, наиболее подвержены воздействию и манипуляции, что негативно сказывается на их истинной сущности и содержании. Наша цель целостное изучение проблемы патриотического сознания в Казахстане и выведения формулы его формирования, как основы двигателя прогресса человека и общества в целом, так как именно патриотическое сознание влияет на качественное и плодотворное сотрудничество человека, общества и государства. И от понимания и правильной нацеленности патриотического сознания зависит будущее людей и государства в целом.

Неоспорим вопрос тесной связанности исторического и патриотического сознания. Именно благодаря истории мы можем прочувствовать и осознать свою целостность и самобытность как народа, нации и культурной целостности. И следует помнить, что возможность сегодня обусловлена бытностью вчера. И человек должен выступить осознанным и целостным связующим звеном между

настоящим и прошлым и на основе правильных целей и установок прийти к благополучному и цельному будущему, которое должно быть принципиально сознательно построено и исходило из внутренних побуждений. Осознание патриотического сознания народа должно вывести его на осознанный и цивилизованный уровень жизни и исходить из осознания своей целостности и идентичности со своим народом и государством. Когда люди осознают, что именно они и их сознание есть двигатель прогресса общества и государства, только тогда начнется меняться государство и общество и их отношение к отдельно взятому человеку, гражданину и просто личности. Все тесно связано и в первую очередь наше сознание и бытие. «Сознание представляет собой единство психических процессов, активно участвующих в осмыслении человеком объективного мира и своего собственного бытия» [1].

Начиная с древних времен у насельников Казахстана формировалось привязанность к родной земле, языку, традициям как историческим элементам патриотизма. С развитием общества и общественного сознания патриотизм становится результатом эволюции высокоразвитого, активно рефлексирующего самознания, которое проявляется в любви к своему отечеству, его народу, языку, искусству и культуре в целом, выражается в совокупности взглядов и представлений, оформляющих собственно идею Родины и требует реального воплощения в разнообразной социальной деятельности, что в конечном результате и формирует само патриотическое сознание. Патриотизм как моральная позиция человека в своем формировании имеет свои особенные и специфические черты и принципиальные формы самовыражения. И этот процесс формирования «особенных и специфических черт» начинается с социализации индивида и начинается с естественной и бессознательной привязанности человека к отчому, дому, малой Родине. С этого момента человек воспринимает свою территорию проживания, ее природных географических особенностей, образа жизни, сформированного в силу географических и исторических особенностей, и в последствии уже на более дифференцированном уровне он воспринимает особенности своей национальной культуры, искусства, в связи с чем формируются сложные эмоции, чувства, переживания, настроения и в конечном итоге приводит к осознанию патриотических стереотипов, идеалов, установок, ориентаций, традиций и т.п. Этот процесс сосознания патриотических стереотипов, идеалов, установок, ориентаций, традиций и т.п и приводит к формированию патриотического сознания личности, которое подвергается личностной рефлексии, эволюционирует от изначальной любви к малой родине, к любви к большой родине, т.е. к общенациональному патриотизму.

Патриотизма вне общества и государства не существует и не может быть априори, что исходит из его общественного субстанционального происхождения. И только социализация индивида в личность дает результат формирования патриотического сознания. «Патриотизм (от греч. *patris*-отечество)-нравственный и политический принцип, социальное чувство, содержанием которого является любовь к отечеству, преданность ему, гордость за его прошлое и настоящее, стремление защищать интересы родины» – дает определение М.М. Скибицкий и подчеркивает именно нравственное направление этого чувства, которое должно быть у каждого человека [2].

Патриотизм (от греч. *patriotes* – соотечественник, *patris* – родина, отечество), любовь к отечеству, преданность ему, стремление своими действиями служить его интересам. Патриотизм – «одно из наиболее глубоких чувств, закрепленных веками и тысячелетиями обособленных отечеств» [3]. И это определение патриотизма раскрывает зависимость патриотического сознания от исторических и политических событий в государстве, которые влияют на отношение субъектов государства к нему и выражается в их любви к своей Родине. Формирование патриотизма и патриотического сознания Казахстанцев должно основываться на формировании такого сознания, которое сформировано на гордости к своей истории и к любви к своему народу, на почитании своей культуры и традиций и носить добровольный характер, что превнесет в него степень осознанного выбора и выступит как отражение его практической деятельности.

Так как сознание является высшим уровнем психического отражения и саморегуляции, присущий только человеку как общественно-историческому существу, то его выражение полностью зависит от «внутреннего опыта» и предвосхищающих его практическую деятельность. Полноту и завершенность патриотизм обретает когда чувства любви к малой и большой родине формируют патриотизм как систему особых теоретических основ, в форме идей, взглядов, убеждений и реализуется через политические, правовые, и другие идеологические формы, завершается процесс «патриотизации» действиями людей, проникнутыми этими чувствами и идеями и в конце концов приводит к развитию и формированию патриотического сознания.

Патриотическое сознание – сложное понятие. Патриотическое сознание личности на мировоззренческом уровне включает в себя онтологический, аксиологический аспекты, которые, преломляясь в мировоззрении и духовном облике личности, носят избирательный характер и ориентированы на развитие патриотического самосознания человека; эмоционально-чувственное пространство личностных, субъективно-психологических переживаний, представлен, воспоминаний, предчувствий, предпочтений и пр., для которого характерны как эмоции, так и аффективные состояния личности деятельностный – мотивация к социально значимой патриотически направленной деятельности.

Патриотическое сознание на социальном уровне выступает как сложное образование различных форм общественного сознания (политического, правового, нравственного, эстетического, религиозного и др.) и представляет собой систему идей, взглядов, традиций, чувств и настроений этносов, наций, социальных групп, личности, служащих побудительным мотивам патриотической деятельности по развитию и защите Родины. Патриотическое сознание является, в том числе, элементом политического сознания и представляет собой диалектическое единство отражения политической среды Отечества, с одной стороны, и выражения определенного отношения к ней граждан и общества с другой. Патриотическое сознание выражает отношение людей к Государственному строю и вторым компонентом политической системы [4].

Современный казахстанский патриотизм и патриотическое сознание представляет из себя аморфное образование, которое ждет свое новое рождение как основной идеологической основы казахстанского народа.

Но нельзя говорить об отсутствии черт патриотизма и патриотического сознания вообще. В современном Казахстане больше присутствует как эмоциональное образование и поэтому не имеет конкретноотражения в реальной жизни. На сегодняшний день отражением основной идеисуществования многонационального казахстанского народа отражены в нашей Конституции: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле, сознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию» [5].

Вежегодных посланиях президента Казахстана ставятся задачи и планы о дальнейшем развитии республики, о достижениях и высотах, которые нам стоит покорить и выйти на новый уровень развития. Однако принять хороший закон или программу развития еще недостаточно. Нужно чтобы они эффективно работали и имели реальное воплощение на местах и в жизни казахстанцев. Граждане Казахстана не видят и не чувствуют должного и реального воплощения этих исторических начинаний, поэтому патриотизм претерпевает изменения и приобретает новые черты, современные «патриоты» Казахстана только на словах являются таковыми, а на деле поступают безнравственно и не патриотично. Претворение в жизнь этих планов и задач у нас сопровождается казнокрадством и воровством на высшем уровне, о чем свидетельствуют аресты и обвинения в хищении двух премьер министров, министров и других высших чинов, депутатов, акимов ит.д. Такие обстоятельства не влияют положительно на сознание и тем более не вызывают патриотических чувств. Поэтому отмечается псевдо патриотизм или нигилизм к власти и к событиям в стране.

Мы все понимаем, что патриотизм выступает в единстве с духовностью, гражданственностью и социальной активностью личности и оно должно иметь свое реальное воплощение в жизни. Без реального воплощения патриотизм остается лишь идеей или теорией. Патриотизм и действительность должны быть неразрывны, как две основные стороны реальности. Для нашего народа не свойственно осознания естественности (прирожденности) прав человека, которая является абсолютизацией индивидуализма, свойственного западноевропейскому менталитету и исторически не характерна нашему народу. В нашем государстве не следует допускать превращения идей о правах человека в правовую догму. В цивилизованном состоянии общества личность не может быть жертвой государства или кого-либо для достижения определенной цели. Следует уравновесить ее, нравственно и юридически, идеей естественных обязанностей. И обязанность служения Родине должна стать главной обязанностью для всех граждан. Духовное развитие личности позволяет ей сделать свой нравственный выбор в любой жизненной ситуации. Мало быть справедливым, честным, добросовестным, трудолюбивым, мужественным, порядочным. Важно чтобы эти качества сочетались с любовью к Родине. Нельзя не согласиться с К.Ю. Колесниковым по данному вопросу, который задается вопросом, может ли быть патриотом безнравственный человек, или же патриотичность

служит определяющим признаком нравственности человека, а нравственные устои автоматически делают его патриотом [6]. Таким образом нравственность и патриотизм тесно связаны и имеют непосредственное влияние друг на друга. Чем выше нравственность, тем выше патриотизм и наоборот. По мнению Абсаттарова Г.Р.: «основным критерием для определения уровня правовой воспитанности казахстанцев являются их поступки и действия» [7]. В этом аспекте можно говорить и о воспитании политической культуры, в том числе и патриотизма. Так как именно действия и поступки людей могут быть истинным доказательством их патриотизма.

Быть патриотом это важно и необходимо, мы должны любить свою родину безусловно, как любим свою мать, без его практического подтверждения, то есть государство мы должны любить не только потому что оно нам что-то дает, а потому что это наша Родина, место где мы выросли, земля наших родителей и предков. Это наша историческая память исходящая из наших корней со своей самобытной культурой и традициями, языком и сознанием своей идеичности своей. Патриотизм должен стать нравственной чертой отношения каждого гражданина к своей Родине и связующей основой всех людей в единое общество. У современного человека должна сформироваться новая нравственная позиция: каждый человек в том числе и я должны служить Родине и приносить ей пользу. Кто, если не я – должно стать девизом нашего времени. Хотя в современном обществе индивидуализм взял верх над коллективизмом, но тем не менее человек должен осознавать свою причастность к обществу, социуму, государству, а значит служить и защищать ее. Но наблюдается обратное явление в виде девальвации духовных ценностей, поэтому необходимо вычлнить нравственную потребность в патриотическом поведении. А ее формирование должно быть связано с осознанием ценности Родины для каждого субъекта общества и государства. В свою очередь для появления нравственных потребностей все ценности общества должны приобрести ценностную ориентацию и это и приведет к формированию нравственной потребности.

Патриотизм выражает отношение граждан к государственному строю и политической системе. Вданный исторический момент в Казахстане наблюдается связь патриотического сознания с гражданской и политической позицией личности, когда последняя проявляется в полной или частичной поддержке власти, нейтралитете по главным вопросам, апатии или противостоянии. Это обусловлено широким спектром настроений казахстанского народа, что обусловлено экономическими факторами, как низкие заработные платы, коррупционностью всех слоев общества, что приводит к снижению патриотических чувств, так как для патриота важно быть достойным гражданином, жить с честью и гордостью за свой народ. И в жизни человеку важно ощущать себя в истории, понимать и иметь значение в современной жизни Казахстана и оставить после себя добрую память.

Патриотизм – это воплощение гордости за свою Родину. Но в современном Казахстане вопрос патриотического сознания и патриотизма ждет новых ответов и новых решений, но это проблема следующих статей и докторской диссертации.

Список использованной литературы:

1. *Философский словарь. Под ред. И.Т. Фролова, С. – 522.*
2. *Философский словарь. Под ред. И.Т. Фролова, – С. – 449*
3. *Ленин В. И., Полн. собр. соч., 5 изд., т. 37, – С. 190*
4. *Абрамов А.В. Патриотизм как явление политического сознания постсоветской России: Дис. ... канд. филос. наук. – М., 2000. – С. 34.*
5. *Конституция Республики Казахстан. – Норма – 2002. – С.3*
6. *Колесников К.Ю. Особенности политики патриотического воспитания граждан России в условиях партийно-идеологического плюрализма/ Колесников К.Ю.: Дисс.....канд.полит.наук.- Саратов, 2015. – 184 с.*
7. *Абсаттаров Г.Р. Управление процессом воспитания правовой культуры людей в политическом пространстве // Вестник, серия «Социологические и политические науки». – 2017, №2(58). – С.28*

Атжан А.Қ.¹

¹PhD докторант

Кафедра политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая
(Алматы, Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИДЕИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье отражена история формирования идеи гражданского общества со времен античности до наших дней. Показаны результаты интеллектуальной работы ученых разных эпохи их точки зрения по поводу взаимосвязи между государством и гражданским обществом. Несмотря на различные подходы к пониманию феномена гражданского общества, сформированных на протяжении многих лет, они все же имеют огромную теоретическую и практическую ценность для построения демократической модели развития страны. Является важным знать насколько далеко или близко находится то или иное общество от образца идеального гражданского общества. В этой связи идея гражданского общества сохраняет свою актуальность и до сих пор является темой для полемики, как в ученых, так и в других кругах общества.

Ключевые слова: человек, личность, гражданин, общество, гражданское общество, государство, власть

Атжан А.Қ.¹

¹PhD докторант

Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы
Абай атындағы ҚазҰПУ (Алматы, Қазақстан)

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИДЕЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Аңдатпа

Мақалада азаматтық қоғам идеясының ежелгі заманнан бастап қазіргі таңға дейінгі қалыптасуының тарихы бейнеленген. Әр түрлі замандағы ғалымдардың зияткерлік еңбектерінің нәтижелері мен олардың мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы өзара байланысқа қатысты пікір-ойлары көрсетілген. Көптеген жылдар бойы қалыптасып келген азаматтық қоғам құбылысын түсінуге бағытталған неше түрлі тәсілдемелеріне қарамастан, ел дамуының демократиялық үлгісін құру мақсатында қажет болатын олардың теориялық және тәжірибелік құндылығы жөнінде ешқандай күмән жоқ. Нақты бір қоғамның мінсіз азаматтық қоғамға қаншалықты жақын не одан алыс тұрғанын білу осы заманда маңызды болып табылады. Осыған байланысты азаматтық қоғам идеясы өзінің өзектілігін сақтай отырып, ғалымдар арасындағы және қоғамның өзге де топтарында азаматтар арасында орын алатын дау-дамайдың тақырыбы болып жалғасуда.

Түйін сөздер: адам, тұлға, азамат, қоғам, азаматтық қоғам, мемлекет, билік

Atzhan A.K.¹

¹PhD-program student

Department of political science and social and philosophical disciplines
KazNPU named after Abay (Almaty, Kazakhstan)

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE IDEA OF CIVIL SOCIETY

Abstract

The history of formation of the idea of civil society from the ancient times till nowadays had been reflected in article. The results of intellectual work of scholars of different eras and their point of view on the interrelation between the state and civil society are shown. Despite different approaches to understand the phenomenon of civil society, which have been formatted during many years, they have great theoretical and practical value in order to construct democratic model of country development. It's important to know how close or how far is particular society from ideal civil society. In this regard the idea of civil society still remains relevant and is topical for controversy as well for scholars as for other members of society.

Key words: man, person, citizen, society, civil society, state, power

Понятие «гражданское общество» получило широкое распространение в научной литературе, однако существуют различные подходы к его пониманию и применению.

Принято считать, что идея гражданского общества восходит к эпохе античности, а точнее к Древней Греции и Древнему Риму.

Так, Платон в большей степени акцентировал свое внимание на государстве и обществе. Его волновал вопрос о том, каким должно быть совершенное общество и какое воспитание должны иметь люди, чтобы быть готовыми к созданию и сохранению такого общества. Разработанная им модель идеального государства делит общество на три сословия: 1) правители, призванные выполнять функции управления; 2) воины, обязанные защищать страну от врагов, и 3) производители, на которых возлагается создание необходимых для всеобщего существования благ [1]. Таким образом, были выделены сферы общественных отношений, которые позже были определены как гражданское общество и политическое государство.

Почти одновременно с Платоном другой древнегреческий философ Демокрит разрабатывал важную проблему индивидуализма и индивидуального бытия в сложной связи ее с проблемой служения обществу. Считая, что хорошим гражданам «не следует, пренебрегая своими собственными делами, заниматься чужими, ибо это было бы плохо для их частных дел», философ одновременно полагал, что, с другой стороны, «если кто-нибудь пренебрегает общественными делами, то он приобретает дурную репутацию, даже если он ничего не ворует и не совершает никакой несправедливости» [2].

Позже Аристотель изучал важнейшие сферы того же греческого общества, но уже на опыте Афин и складывавшейся македонской империи. Размышления своего учителя Платона, сформулированные на общетеоретическом, философском уровне, он конкретизировал и поднял до уровня политической науки, родоначальником которой его справедливо считают. Его политологическая концепция строится на убеждении, что «человек по природе своей есть существо политическое» [3].

Аристотель первым ввел понятие «гражданское общество», «*politikekoionia*» – политическая общность (сообщество). Интерпретируя смысл понятия «гражданин», он говорил о совокупности граждан, т.е. гражданском сообществе, которое имеет место быть только в правильном государстве, граждане которого вносят равное участие во всех выгодах общественной жизни и действуют в интересах общей пользы. Он не приравнивал государству гражданское общество, но в то же время не противопоставлял их, так как различные грани того и другого тесно контактировали в общественной жизни полиса того времени. Исходя из его размышлений, гражданское общество совместимо лишь с политикой, которая в свою очередь выступает в качестве совершенного демократического организма. Таковым был в принципиальных чертах античный полис, которому были присущи выборность и подотчетность государственных органов, сроки полномочия, разделение властей, свобода слова, свобода печати, свобода передвижения внутри и за его пределами, невмешательство государства в частные отношения, равенство граждан перед законом [4].

В отличие от Платона Аристотель отталкивался от реального многообразия политической жизни, а не от конструкции идеального государства: законы необходимо издавать, «применяясь к данному государственному строю, а не, наоборот, подгонять государственное устройство к законам». [5].

Известный Римский политический деятель Марк Туллий Цицерон определил общество «*civitas*» как совокупность граждан «*civis*», где оба понятия связаны с представлением о городе, который, в отличие от деревни, является политическим и культурным центром. Впоследствии тесная связь понятий «гражданин» и «гражданский», «культурный» привело к появлению понятия цивилизации [6]. В то время республика была воплощением Римской идеи политической системы, где общее благо противопоставлялось частному благу. Цицерон называл народом соединение людей, связанных между собой согласием в вопросах права и общностью интересов.

По мнению российского ученого Гаджиева К.С. именно Цицерон является автором цивилизации. Несмотря на то, что многие мыслители античности использовали понятие «гражданское общество», тем не менее, содержание его у античных мыслителей и современных ученых далеко неодинаковое. Причиной этому является различное понимание демократии, свободы, прав и обязанностей граждан. Как для античности, так и для средневековья присуще отсутствие четкого разграничения между обществом и государством, так как государственное, общественное и полисное в то время означали одно и то же [7].

Понимание понятия гражданского общества несколько изменилось в эпоху Возрождения. В это время внимание все больше уделялось отдельной личности, ликвидации неравенства, утверждению права в жизни суверенного государства. Тем не менее, как прежде личность и общество были

растворены в государстве. Никколо Макиавелли первым перестал отождествлять государство с обществом. По мнению некоторых ученых этой эпохи, общество имело свои обычаи не всегда совпадавшие с законами государства и не всегда подвластные государству [8]. В трудах Ф.Аквинского, Ж.Бодена, Т.Гоббса, Дж.Локка, Б.Спинозы, И.Канта понятия «гражданское» и «политическое» были идентичными. Однако у них были разные подходы. Так, для Локка не каждое политическое общество являлось гражданским, поскольку с последним он связывал договорные и равноправные отношения. Согласно его взглядам абсолютная монархия была вне гражданского общества [9]. Локк утвердил три основных природенных права личности, которые впоследствии были включены в конституции большинства европейских стран. Это право на жизнь, право на свободу и право на собственность. Он считал, что естественное состояние имеет закон, которым оно управляется и который обязателен для каждого, и разум, который является этим законом, учит всех людей, которые пожелают с ним считаться, что поскольку все люди равны и независимы, поскольку ни один из них не должен наносить ущерб жизни, здоровью, свободе или собственности другого» [10]. Идеи Локка, касающиеся естественных прав человека, договорной природы конституционализма, разделения властей, были подхвачены в последующие десятилетия не только теоретиками, но и практическими политиками. На них опирались создатели европейских конституций нового времени [11].

Томас Гоббс, в свою очередь, предложил совершенно новую модель гражданского общества, возникшего в процессе перехода от естественного состояния первозданных, необузданных страстей, всеобщей вражды и страха смерти к упорядоченному культурному обществу, граждане которого дисциплинировали власть государства, поддерживающего в стране мир и порядок. Здесь человек превращается в гражданина не по признаку подданства, как римские граждане, а в силу того, что он становится развитой, целостной и активной личностью. Вместе с личностью изменяется и общество, являющееся «союзом индивидуальностей», в котором члены обретают высокие человеческие качества [12].

Голландский мыслитель Г.Гроот предложил новый, в отличие от традиционного, теологического, подход к основанию права как естественного, так и положительного (волеустановленного), господствующего в государстве в форме гражданских законов. Последнее представляет собой обязательства, принятые людьми по взаимному соглашению. Договорное основание имеет прочность только посттому, что волеустановленное право опирается на универсальные принципы естественного права, требующие от людей выполнения принятых обязательств. В этой связи общее благо и выгода всех людей состоят в том, чтобы жить в государстве под защитой и покровительством надежных законов [13].

Как отмечают ученые, все возрастающие функции государства создают барьер свободному волеизъявлению граждан. В результате сопоставления государства и гражданского общества появляются идеи социального равенства, гражданских свобод и ограниченного конституционного правительства. К примеру, согласно Канту гражданское общество является гражданским состоянием, тождественным понятию правового состояния. Гражданское состояние основано на трех априорных принципах: 1) свобода каждого члена общества как человека; 2) равенство каждого с каждым в качестве подданных; 3) самостоятельность каждого члена общества как гражданина. Права человека должны считаться священными, каких бы жертв ни стоило это господствующей власти. Величайшей же проблемой человеческого рода, «разрешить которую вынуждает его природа», он считал проблему «достижения всеобщего правового гражданского общества» [14].

Иной подход к гражданскому обществу как к особой внесударственной сфере социального организма, разработанный Алексис де Токвилем в результате исследования американской демократии, получил широкое распространение в Европе. Он воплотил в себе принципы и основы теории общественного договора и гражданского общества, уже разработанных к тому времени. Определено, что специфика американского гражданина, в отличие от европейского, состоит в органичном сочетании уважения закона и прав других людей с необычайным свободолобием, прагматизмом, чувством собственного достоинства, зачастую принимающего форму крайнего индивидуализма. Токвиль считал, что гражданское общество, в отличие от государства, – это сфера, для которой характерны не принуждение, а добровольный выбор, авторитет морали, а не власти. Он не противопоставлял одно другому как доброе и злое начало, а напротив, подчеркнул плодотворность их взаимодействия при условии, что государство является демократическим [15].

Ученые XVII – XVIII вв. в качестве основных признаков гражданского общества понимали гражданский суверенитет, контроль народа за исполнительной властью, учет и реализацию интересов граждан. Французский мыслитель эпохи Просвещения Жан-Жак Руссо, считая основой демократии принцип народного суверенитета, полновластия народа в государстве, был нацелен «найти такую форму ассоциации, которая защищает и ограждает всеобщую силою личность и имущество каждого из членов ассоциации, и благодаря которой каждый, соединяясь со всеми, подчиняется, однако только самому себе и остается столь же свободным, как и прежде» [16].

Ряд современных ученых считает, что впервые понятие «гражданское общество» употребил в 1767 году шотландский просветитель Адам Фергюсон и трактовал его как состояние гражданственности и следствие цивилизации [17]. Изначально гражданское общество было полисным, и в течение веков существовала оппозиция политичности. В XVIII веке эта оппозиция углубляется с помощью понятий цивилизованности и культуры. Цивилизация понималась как процесс приобщения к сообществу граждан, к городскому совершенству. Культура – как процесс обработки, взращивания богатства человеческого общения, совершенствования самого себя. Фергюсон определял «гражданское общество», как уже отмечалось, состоянием цивилизованности и как последствие процесса цивилизации. Однако он также использовал данное понятие в качестве политического термина, противопоставляя западный тип государственного управления восточному деспотизму. При этом термин «гражданское общество» имел также экономическую подоплеку, так как «цивилизация» противопоставлялась таким обществам, в которых не было частной собственности (варварским государствам) [18].

Другие ученые того времени разграничили понятия государства и гражданского общества. Самым активным из них считают Вильгельма Гумбольдта. Он выделил их основные отличия, заключающиеся в противопоставлении системы национальных, общественных учреждений, формируемых «снизу» самими индивидами, и системы государственных институтов, внедренных «сверху»; «естественное и общее право» и позитивное право, издаваемое государством; понятия «человек» и «гражданин». Противоречие между гражданским обществом и государством характеризуется тем, что чем значительнее объем и шире размах действий государственной власти, тем меньшей свободой располагают индивиды и их объединения [19].

Подобного рода тенденция прослеживается в работах ученых того времени как Т.Спенс, Т.Ходжскинс, Э.Ж. Сийес, Т.Пейн. По их мнению, власть государства должна быть ограничена в пользу гражданского общества, потому как конкретные правители не вправе произвольно изменять или расширять свои конституции или нарушать доверие индивидуальных граждан.

Англо-американский философ Томас Пейн уверенно заявил, что сокращение власти государства до минимума сделает возможным формирование международной конфедерации национально независимых и мирно взаимодействующих гражданских обществ. В сочинении «Права человека» (1792 г.) он указал: «естественные права суть тех, которые принадлежат человеку по праву его существования, сюда относятся все интеллектуальные права, или права духа, а равно и право личности добиваться своего благоденствия и счастья, поскольку это не ущемляет естественных прав других» [20].

Французский политический деятель Эммануэль Жозеф Сийес в своей работе «Что такое третье сословие» дает объяснение, что третье сословие обнимает все, что относится к нации, и все, что не заключается в третьем сословии, не может считаться частью нации. На вопрос: «чем было это сословие до сих пор (до 1789 г.) в политическом отношении», он ответил: «Ничем... Мы – все, а были мы в целом ряде поколений в политическом отношении – ничем. Тогда выявились новые перегородки в обществе, но уже не вертикальные, а горизонтальные, вскрылась явственно классовая структура нового общества, и на историческую сцену выступил новый общественный класс – класс рабочих» [21].

Позднее Гегель считал, что гражданское общество выступает «не как атомистически распавшееся на единичные лица и собравшееся на мгновение только для единичного временного акта без дальнейшей связи, а как расчлененное на уже раньше конституированные товарищества, общины и корпорации, которые таким образом получают политическую связь [22]. Согласно Гегелю, гражданское общество составляет комплекс частных лиц, классов, групп и институтов, взаимодействие которых регулируется гражданским правом, и которые как таковые прямо не зависят от самого политического государства. Гражданское общество включает три составляющие: систему потребностей (как одного индивида, так и всех граждан), удовлетворение которых происходит посредством и в процессе труда; правосудие, гарантирующее свободу и защиту собственности; полицию, и корпорации – объединения по тому или иному интересу, делу или умению. Но на этапе гражданского общества еще не достигнута подлинная свобода и подлинно разумный порядок, так как

оно представляется ареной для борьбы противоречивых интересов, «войной всех против всех». Поэтому гражданскому обществу как «государству нужды и порядка» он противопоставлял истинное государство, «государство разума». В его трактовке государство – это и идея свободы, конкретное и высшее право, правовое образование, и единый организм, и политическое государство, и завершающая ступень исторического развития общества и абсолютного духа [23].

Американские ученые Р.Нисбет и П.Бергер также изучали феномен гражданского общества. Р.Нисбет посвятил себя исследованию девелопментализма, то есть идей развития в социальной мысли и анализу порядка и дезорганизации в социальной сфере, другими словами общины и конфликта. Его идея состояла в том, что революционное социальное изменение ведет к разрушению общины и общинных ценностей, в результате чего авторитет теряет значительную часть социальной поддержки [24]. Согласно же П.Бергеру, лишь обобществление собственности на средства производства открывает простор свободному развитию общества. Действительное богатство общества, если отвлечься от его буржуазной формы, есть не что иное, как постоянное производство и воспроизводство человеком себя в качестве целостного, универсального, гармоничного существа. Он отмечал особую значимость и важность опосредующих структур, таких как церковь, семья, община, добровольные объединения, которые выступают в качестве посредника между индивидом и государством. Он призывал политические институты всячески защищать и поощрять опосредующие структуры и использовать их везде, где только возможно. По его мнению, только эти структуры смогут придать смысл и моральное измерение социальным и государственным институтам для того, чтобы человек в большей степени чувствовал себя «как дома» в современном обществе. [25].

Тема гражданского общества в политической науке оставалась малоизученной до появления работы Д.Коэна и Э.Арато «Гражданское общество и политическая теория». Они установили взаимосвязь между той или иной моделью демократии и разновидностью существующего гражданского общества. Такой подход важен при исследовании становления гражданского общества в странах эпохи транзита. Здесь гражданское общество выступает также и основным гарантом против авторитарных «поползновений» власти в целях полного подчинения себе всех сфер общественной жизни. Подобное общество ограничивает своеволие правящих структур, которые в случае выхода за пределы границ рискуют вступить в конфликт с обществом. «То, что делает ограниченное правление ограниченным, - это готовность граждан общаться, формировать общественное мнение, коллективно действовать по своей инициативе в рамках гражданского общества и таким образом воздействовать на управление». «Здесь укрепляется механизм приоритета общественных отношений». Кроме того, ученые полагают, что сообщества политического и экономического направлений появляются на фундаменте гражданского общества и приходят к институционализации в контексте реализации политических и социально-экономических прав, выступающих как продолжение естественных прав человека [26].

Российский ученый Ю.М. Резник в своих трудах произвел систематизацию понятия «гражданское общество». Им дана характеристика научным интерпретациям гражданского общества, которая представляет собой выделение исходных оснований для их последующей систематизации и классификации с учетом их дисциплинарной принадлежности. Эти условные трактовки можно отнести к философским, социологическим, экономическим и политическим. Такая систематизация адекватна процессам, происходящим в странах бывшего СССР, так как рассматривается во взаимосвязи с государством, политической в целом системой. Поскольку предметом изучения политических наук является, прежде всего, взаимоотношение гражданского общества и политических институтов в первую очередь с государством, в том числе социальные механизмы воздействия гражданского общества на государство (выборы, референдумы, демонстрации и митинги, забастовки, гражданское неповиновение). Понятие «гражданское общество» выражает целостность общественной жизни в отношении к ее политическим структурам и прежде всего – к государству. Оно охватывает собой сферу спонтанно возникающих и проявляющихся социальных связей между людьми, их объединения и институты, реализующие разнообразные потребности, интересы, ценности и цели [27].

Согласно мнениям А.В. Миронова и Р.И. Руденко, гражданское общество – состояние общества, которое характеризуется наличием социальных классов и слоев, имеющих собственные, независимые от государства источники существования. Я.И. Кузьминов и О.О. Сухомлинова считают, что гражданское общество есть такая форма организации социально-экономической жизни, которая в наибольшей степени способствует возникновению и расширению новых, нетрадиционных интересов, росту разнообразия методов производства и экономических форм [28].

Р.М. Нугаев и М.А. Нугаев считают, что гражданское общество формируется «снизу», спонтанно как результат раскрепощения индивидов, превращения их в свободных граждан-собственников, которые обладают чувством собственного достоинства и готовы взять на себя хозяйственную и политическую ответственность за свои действия. Политико-правовую и социальную основы гражданского общества в данном случае образуют политический плюрализм, демократическое законодательство. Права человека в таком обществе защищены законом и обладают приоритетом по отношению к правам государства. Социальные группы, в частности классы, имеющие разнообразные интересы определяют значительную разобщенность гражданского общества и присущую ему конкуренцию и даже борьбу индивидов. Разобщенность преодолевается объединением их в различные партии, группировки и ассоциации [29].

В.А. Мельник определяет гражданское общество как «тип общества, в котором имеется и постоянно расширяется область свободного волеизъявления людей, где компетенция государственного вмешательства в их деятельности ограничена и строго определена» [30].

В первые годы независимости Казахстана идея гражданского общества в отечественной науке была предметом научных изысков преимущественно для ученых-юристов, труды которых в последствии оказали влияние на работы исследователей из смежных областей научных знаний.

Гражданское общество в Казахстане рассматривалось в качестве инструмента установления демократии и развития рыночной экономики с целью построения правового государства. Как гласит Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006 – 2011 годы: «Гражданское общество – общество, где главным действующим лицом и субъектом происходящих в нем процессов и отношений выступает человек со всей системой его потребностей, интересов и ценностей. Это понятие также обозначает всю совокупность существующих независимо от государства и его органов общественных отношений: политических, экономических, культурных, национальных, религиозных, семейных и других, отображает многообразие частных интересов» [31].

Однозначно данное определение было результатом изучения сущности, структуры и функциональных особенностей гражданского общества отечественными учеными.

Как считает А.Н. Нысанбаев, гражданское общество – это общество, в котором юридически и политически защищены основные права и свободы личности, гармонично развита сфера внегосударственных отношений. Гражданское общество можно определить как организованную деятельность групп людей, оказывающих влияние на развитие внутригосударственных отношений и не являющихся при этом представителями государственной власти и бизнес-структур [32].

Согласно мнению К.Нугмановой, гражданское общество – это такое общественное устройство, при котором вмешательство государства в дела граждан сведено к необходимому минимуму, а функции его ограничены теми сферами, в которых граждане отдают государству часть своих прав и свобод, и имеют право и возможность контролировать их выполнение, решая задачи самоуправления. Демократическое переустройство общества предполагает разгосударствление всех сфер: экономической, политической, духовной. Но абсолютная государственная власть всегда гражданское общество, существовала только вертикальная модель в их взаимоотношениях [33].

А.Ж. Шоманов и Т.Б. Умбеталиева подчеркнув, что гражданское общество представляет собой сложный социальный феномен, утверждали, что в целом «гражданское общество» понимается как совокупность негосударственных отношений и как сфера появления свободных индивидов, организаций и ассоциаций граждан, добровольно сформировавшиеся в экономической, политической, социальной и духовной сферах жизнедеятельности общества [34].

Как отмечает С.А.Дьяченко, вне всякого сомнения, количество, состояние и эффективность деятельности неправительственных организаций (НПО) – это один из показателей развития гражданского общества [35].

Артемьев Г.Р. считает, что при всем несовпадении определений дефиниции «гражданское общество» самое главное состоит в том, что сегодня никто не может привести хотя бы один пример, который можно было бы взять за эталон в построении гражданского общества (хотя, конечно же, некоторые страны ушли далеко вперед в достижении данной идеи). Казахстан же находится лишь в начале пути, при этом надо иметь в виду, что высокоразвитое гражданское общество – это высшая форма демократии, её устойчивости и стабильности. Он указал, что в своем идеале гражданское общество – это такое общество, где главным действующим лицом и субъектом исторического процесса выступает человек. Степень же защищенности отдельных граждан и общества в целом от жесткой регламентации со стороны государства определяется уровнем демократии (и это надо

подчеркнуть особо), поэтому в гражданском обществе все связи идут не «сверху вниз», а наоборот, «снизу вверх», т.е. государство и его органы формируются обществом и находятся под его контролем. Поэтому гражданское общество может сформироваться лишь в правовом государстве.[36].

На основании вышеизложенного, считаем возможным сделать вывод о том, что мысли о гражданском обществе и по сей день занимают умы не только интеллектуалов, а также представителей широких масс населения разных стран. Не случайно идея гражданского общества сохраняет свою актуальность и до сих пор является темой для полемики в различных кругах. Вполне резонно согласиться с учеными, которые всерьез считают, что та или иная разновидность гражданского общества тесно взаимосвязана с конкретной моделью демократии.

Список использованной литературы

1. Платон. Государство. // Сочинения в трех томах. – Том 3. Часть I. М., 1971. – С.369.
2. Алябьева С.А. Становление идей гражданского общества в европейской политической мысли. // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2012. Выпуск 4 (108). – С.329.
3. Там же. – С.330.
4. Аристотель. Политика. // Сочинения в четырех томах. – Том 4. – М.: «Мысль», 1983. – С.30.
5. Смирнов Г.Н. Политология: в вопросах и ответах. – М.: «Проспект», 2016. – С.20.
6. Цицерон. О государстве. О законах. О старости. // Речи. Письма. – М.: «Мысль», 1999. – С.49.
7. Гаджиев К.С. Политическая наука. // Пособие для преподавателей, аспирантов, студентов гуманитарных факультетов. – М.: «Наука», 1995. – С.292.
8. Утченко С.Л. Политические учения древнего Рима, III – I вв. до н.э. – М.: «Наука», 1977. – С.84.
9. Локк Дж. Два трактата о правлении. // Собрание сочинений в трех томах. Том 3. – М.: «Мысль», 1988. – С.305.
10. Там же. – С.312-313.
11. Витюк В.В. Гражданское общество: современное содержание понятия // В книге: Проблемы формирования гражданского общества. – М.: «Институт социологии РАН», 1993. – С.8.
12. Гоббс Т. О гражданине. // Сочинения в двух томах. Том 1. – М.: «Мысль», 1989. – С.284.
13. Гаджиев К.С. Политическая наука. // Пособие для преподавателей, аспирантов, студентов гуманитарных факультетов. – М.: «Наука», 1995. – С.66-68.
14. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. // Собрание сочинений в восьми томах. Том 2. – М.: «ЧОРО», 1994. – С.22.
15. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: «Прогресс», 1992. – С.380.
16. Жан-Жак Руссо. Трактаты. // Издание подготовили С.Алексеев-Попов, Ю.М.Лотман, Н.А.Полторацкий, Л.Д.Хаятин. – М.: «Наука», 1969. – С.160.
17. Витюк В.В. Гражданское общество: современное содержание понятия // В книге: Проблемы формирования гражданского общества. – М.: «Институт социологии РАН», 1993. – С.10.
18. Слесарева Г.Ф. Гражданское общество в истории политической мысли Европы (от античности до первой трети XIX века). // Учебное пособие. – М., 2000. – С.49.
19. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: «Прогресс», 1985. – С.36.
20. Пейн Т. Избранные сочинения. – М.: «Издательство АН СССР», 1959. – С. 21-22.
21. Аббат Сийес. Отбурбонов к Бонапарту // Перевод М.Б.Певзнера. – СПб.: «Алетейя», 2003. – С.117.
22. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: «Мысль», 1990. – С.263.
23. Там же. – С.265.
24. Серебряков С.Л. Гражданское общество, свобода, ответственность // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 3. – С.18-19.
25. Бергер П. Понимание современности // Социологические исследования. – 1990. – № 7. – С.134.
26. Коэн Дж.Л., Арато Эндрю. Гражданское общество и политическая теория. // Под общей редакцией И.И.Мюрберга. – М.: «Весь мир», 2003. – С.8.
27. Резник Ю.М. Гражданское общество как понятие. // Общественно-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С.13-14.
28. Резник Ю.М. Гражданское общество как объект социологического познания // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1995. – № 2. – С.12-18.
29. Нугаев Р.М., Нугаев М.А. Общественная идеология как фактор становления гражданского общества // Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 4. – С.17-20.

30. Мельник В.А. Современный словарь по политологии. – Минск: «Книжный дом, 2004. – С.633.

31. О Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006 – 2011 годы: Указ Президента Республики Казахстан от 25 июля 2006 г. № 154 // Казахстанская правда. – 2006 г. – 29 июля.

32. Нысанбаев А.Н. О формах взаимодействия институтов гражданского общества с государственными органами в Республике Казахстан // Саясат – POLICY, 2002. – № 7. – С.65.

33. Нугманова К. Формирование ценностей гражданского общества // Евразийское сообщество: Общество. Политика. Культура. – 2003. - № 2. – С.31.

34. Шоманов А.Ж., Умбеталиева Т.Б. Роль гражданского общества и его институтов в регуляции социальной напряженности в условиях современности // Analytic. – 2004. – № 4. – С.17.

35. Дьяченко С.А. Власть и НПО в Казахстане: стратегия, формы и механизмы сотрудничества. // Учебное пособие. – Астана: Академия государственного управления при Президенте РК, 2006. – с.12.

36. Артемьев Г.Р. «Гражданское общество» и основные подходы к его определению // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. – 2017, №1(57). – С.14.

МРНТИ 04.41.31

Т.Б. Тауекелова,¹ Д.Б. Амантаева²

¹С.Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университетінің магистрі

²Ж.Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медицина Университетінің магистрі
Алматы, Қазақстан

batyrkyzy76@mail.ru, amantaeva.d@kaznmu.kz

ОТАНДЫҚ ТОП-МЕНЕДЖЕРЛЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ПОРТРЕТІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан қоғамының модернизациялануы үдерісі барысында топ-менеджерлердің әлеуметтік құндылықтары мен олардың әлеуметтік портретін қалыптастыру, адамдық және материалдық қорларды ұйымдастыру, жоспарлау мен бақылау қызметтері бойынша жарық көріп жатқан ғылыми еңбектер көпшілік қауымның көтеріліп отырған мәселелерге қызығушылық танытып отырғанын көрсетеді. Топ-менеджерлердің әлеуметтік құндылықтары толығымен қабылданған жоқ және позитивті бағаланған да жоқ, бұл белгілі бір шамада үдерісті қиындатып отыр. Топ-менеджерлердің қызметтерінің құндылықты реттелуі жеткіліксіз, сондықтан да, аталған мақала Қазақстандық топ-менеджерлердің құндылықтар жүйесінің қалыптасуы мақсатты бағытталған басқаруға қажеттігін анықтайды. Отандық топ-менеджерлердің портреті ғылыми тұрғыда сараланып қарастырылады. Қазіргі қоғамдағы кәсіпкерлердің кәсіби деңгейі мен қоғаммен жинақтаған білімін ұштастыру қызметтеріне де толығырақ тоқталып талдау жасауға мүмкіндігінше тырысады.

Түйін сөздер: топ-менеджерлер, кәсіпкерлер, әлеуметтік-кәсіби топтар, әлеуметтік құндылықтар, модернизация, инновация, мотивация, креативтілік

Тауекелова Т.Б.,¹ Амантаева Д.Б.²

¹ Магистр, Казахский Национальный Медицинский Университет имени С.Д.Асфендиярова

² Магистр, Казахский Национальный Медицинский Университет имени С.Д.Асфендиярова

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ТОП-МЕНЕДЖЕРОВ

Аннотация

В статье анализируется влияние модернизационных процессов в обществе на отечественных топ-менеджеров как обособленной социально-профессиональной группы. А также рассматриваются теоретические проблемы формирования социального образа современного управленца, значимости его личностных и социальных качеств. Развитие рыночных отношений и модернизация общества,

становление нового типа бизнеса порождает необходимость подготовки современного типа управленческих кадров, а также формирования у них способности креативного стиля мышления. Прежде всего, эти процессы оказывают существенное влияние на профессиональные, ценностно-мотивационные сферы деятельности руководителей. И, соответственно, возрастает значимость социологических исследований формирования социальных ценностей, особенностей ценностных ориентации топ-менеджеров, а также процессов принятия организационных и выработки управленческих решения. Если исходит из тезиса, что стабильность и развитие современного казахстанского общества обусловлено состоянием среднего класса, то необходимо учитывать, что его составной частью является топ-менеджеры и предприниматели. Необходимость изучения формирования социальных ценностей топ-менеджеров обусловлено: во-первых, развитием сферы менеджмента и усилением новых требований предъявляемых менеджеру, во-вторых, потребностью выработки новых методов управления коллективом. Поэтому, изучение теоретических и практических аспектов формирования и развития социально-нравственных ценностей субъектов управления приобретает особую актуальность. Исходя из вышеизложенного автор статьи стремится раскрыть существенные черты социального образа отечественных топ-менеджеров.

Ключевые слова: топ-менеджеры, предприниматели, социально-профессиональная группа, социальные ценности, модернизация, инновация, мотивация, креативность

T.B. Taukelova¹, D.B. Amantayeva²

¹Asfendiyarov Kazakh National Medical University. Masters of Social Sciences

DOMESTIC TOP-MANAGERS' SOCIAL PORTRAIT

Abstract

In article analyzed the influence of modernization processes in society on top managers as the isolated social professional group. And also is considered theoretical problems of forming of a social image of the modern manager, the importance of his personal and social qualities. Development of the market relations and upgrade of society, formation of new type of business generates need of preparation of modern type of a managerial personnel, and also forming of a capability of a creative thinking style at them. And respectively the importance of social researches of forming of social values, features of valuable orientations of top managers, and also processes of acceptance organizational and developments of management decision increases.

If recognizes the thesis that stability and development of modern Kazakhstan society it is caused by a condition of middle class, then it is necessary to consider what its component is top managers and entrepreneurs. Need of studying of forming of social values of top managers it is caused first, development of the sphere of management and strengthening of the new requirements imposed on the manager, secondly, by requirement of development of new methods of management of collective. Therefore studying of theoretical and practical aspects of forming and development of social and moral values of subjects of management acquires special relevance. Proceeding from the above the author of article to aim to disclose essential lines of a social image of domestic top managers.

Key words: top-managers, entrepreneurs, social professional group, social values, upgrade, innovation, motivation, creativity

Бүгінгі күннің өзекті ғылыми міндеті осы әлеуметтік-кәсіби топтың құндылықтар жүйесінің қалыптасуына, оның басқару механизмін өңдеуге бағытталған. Топ-менеджерлердің қызметі мен олардың құндылық жүйесі туралы әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың және ғылыми зерттеудің пәні ретінде ХХ ғасырдың соңында зерттеле бастады. Топ-менеджерлердің қызметі теоретикалық және тәжірибелік аспектіде шетелдік ғалымдардың еңбектерінде және менеджмент саласында ғана қарастырылған. Ол ғылыми еңбектер көпшілігінде топ-менеджердің қызметінің мазмұнын, оның жетістіктері мен қателіктерінің факторларын ғана талдаумен шектелді. Менеджмент саласындағы шетелдік зерттеулердің нәтижелерін тәжірибеде қолдану біздің қоғамның шындығына сәйкес келе бермейтіні рас. Сондықтан да, Қазақстан менеджментінің және оның субъектісі ретінде топ-менеджерлердің басқару жүйесін, оның өзіндік спецификасын зерттеу қажеттігі туындап отырғаны белгілі. «Әлеуметтік қатынастардың прогресі мен түрлі әлеуметтік басқару қызметтерінің мамандандырылуы өткен ғасыр соңында толығымен әлеуметтік қабаттарға өтті, олар «бюрократия»,

«менеджерлер», «басқарушылар» деген атау алған еді», – деп жазады отандық ғалым Г.М. Бураканова өзінің «Социология управления как наука об общих и специфических закономерностях социальных взаимодействий» атты мақаласында. [1.57 б.] Қазақстан қоғамының модернизациялануы мен эффективті постиндустриалды экономикаға өтуінің әлеуметтік-экономикалық жағдайы, оның болашағы мен даму перспективасы топ-менеджерлердің әлеуметтік-кәсіби тобының дамуы жетістігіне тәуелді деп айта аламыз.

Қазіргі заманғы ірі социологтардың бірі М.Кастельстің ұйғарымы бойынша, дамыған елдерде менеджерлер тобы еңбекпен айналысатын халықтың үштен бір бөлігін құрайды екен. [2.160 б]. Оның пікірімен келісетін болсақ, қоғамның жаңа буыны үшін, уақыттың талабын ұғына алмаған және үнемі өзінің біліктілігін модернизациялай алмаған адамдар бәсекелес күрестен түсе бастайды деп түсіндіреді.

Ал бүгінгі күнде Қазақстандағы топ-менеджерлердің белсенділігі мен үлесі анағұрлым төмен деңгейде екені белгілі. Отандық топ-менеджерлердің құндылықтар жүйесін эффективті қалыптастыру мен оларды кәсіби топ ретінде құрау үдерісі тірек бола алуы керек. Әрине, бұл үдеріс Қазақстанда толығымен аяқталмаған, шын мәнінде жеткілікті ықпалды күшке ие емес. «Қазақстанның нарықты экономикаға көшуі және оның әлеуметтік құрылымының өзгеруінде кейбір әлеуметтік топтар тарих аренасынан кетіп, жаңа әлеуметтік топтар келуде. Бұның басты себебі, жеке меншік пен нарықтың пайда болуы себеп. «Менеджерлік құрам қазіргі Қазақстанда жоғары білімді топ. Менеджерлердің 90% түрлі профиль иелері, олардың ішінде экономистер, финансистер, юристер мен инженерлер бар. Бірақ біздің менеджерлерге тәжірибе, дәстүр және басқа сапалар жетіспейді. Уақыт өте келе біздің менеджерлерде әлемдік менеджерлік стандарттар деңгейінде болады», – деп жазады «Социология социальной структуры» еңбегінің авторлары, отандық ғалымдарымыз М.С. Аженов және М.С. Садырова.[3.72 б.] Әрине бұл үшін қаншама уақыт пен күш қажет екендігін мойындау керек.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Назарбаевтың әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің студенттеріне оқыған дәрісінде: «Бүгінде Қазақстан инновациялық қызметтің «жарылысын» талап етуде. Бизнес перспективті жобаларды іздеуі керек, оған бейімделіп оны жүзеге асыру үшін жұмыс істеу керек. Қоғамда инновациялық, креативті мінез-құлық типтері үстемдік етуі тиіс. Эффективті инновациялық технологиялық басқару жүйесін қалыптастыру қажет»,- деген болатын. [4.26.] Біз сол инновациялық, креативті адамдар тобының үлкен әлеуметтік кәсіби топтарға ұласуын, олар біздің елдің дамуы үшін үлесін қосатын кәсіби басқарушылар болады деген сенімдеміз. Себебі, еліміздің дамыған мемлекеттер қатарына қосылу межесі тұрғанда мұндай инновациялық тұлғалар керек.

Инновациялық технологиялардың дамуы біздің елімізде жаңа стратегиялық міндеттерді қойып отыр, ол әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті өнімдерді шығару. Бұл жерде айтайын дегенім, бәсекеге қабілетті, білімді, тәрбиелі, тұлғалық қасиеттері сапалы мамандарды тани білу, оларды болашақ басқарушы менеджер немесе жетекші ретінде тәрбиелеу маңызды. Қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайда, адамзат баласының қызметі түрлі инновациялық ендірулердің есебінен мақсатты түрде дамуымен сипатталып отыр. Басқарушы менеджер осы жағдайдың жүзеге асуын атқарып ғана қоймай, жаңаша істердің тікелей жасаушысы да бола алуы тиіс. Инновациялық басқарушы бұл бағытта мынандай қызметтерді атқарса деген ойды айтамыз: авторитетті инноватор басшы инновациялық қызметтің дамуының бірден-бір ықпал етуші факторы болуы тиіс. Қазіргі заманғы басқарудың формуласы «басқар, жетілдір және жетілдіремін» [5.9 б]. Басқару бір басқа да, өз ісінің білгірі болу, оны ұйымдастыра білу екінші мәселе. Тек басқаруды зерттеу ғана осы формуланы жүзеге асыра алады. Екіншіден, инновациялық қызметті оқыту инновациялық кадрларды өндірудің факторы ретінде, үшіншіден, басқарушыға лайық тұлғаны дайындау мен оны тәрбиелеу, ізбасар қалдыру. Яғни, бұған Ш.Л. Монтескьенің пікірін келтіретін болсақ: «Азаматтардың көп бөлігі сайлаушы болуға жарайтыны, бірақ сайлануға қажетті қасиеттердің барлығына ие бола алмайтыны сияқты, халық та басқа тұлғалардың іс-әрекеттерін бақылауға қабілетті болса да, өз алдына жеке іс жүргізе алмайды» – деп жазған [б. 47 б.]. Көріп отырғанымыздай, халықты, ұжымды, мекемені басқаратын адамның қажет екендігі, оның беделі мен қадір-қасиетінің жоғары болуы анық сезіледі. Ол басшы өзінің сол қоғамның, сол ортаның, сол ұжымның ұйытқысы екендігін сезіне білгені дұрыс. Авторитеттің қызметтеріне де назар аударғанымыз жөн. Авторитетті иеленуші ретінде басқарушы өндірістік-ұйымдастырушылық, саяси-тәрбиелік сияқты қызметтерді атқарады. Бұл қызметтерді жүзеге асыру әрине, лауазымды авторитеттің негізінде, биліктің көмегімен мүмкін болады. «Бұл ғылыми, көркем, философиялық, діни болсын, қысқасы қандай да идея болсын, оның таралуы

әрдайым бірдей тәсілмен жүреді. Оны алдымен сенімдердің күші немесе есімдерінің беделі зор абырой беретін аздаған апостолдар қабылдауы керек. Олар сонда дәлелдерден гөрі, сіңірумен көбірек қимылдайды. Сендіру механизмінің елеулі элементтерін қандай да бір дәлелдің қасиетінен іздемеу керек. Өз идеяларын өздері ие абыроймен немесе нәпсіге жүгініп сіңіреді, бірақ егер парасатқа жүгінсе, онда ешқандай ықпал жасай алмайсың. Бұқара ешқашан өзін дәлелдермен сендіруге көнбейді, тек кесіп айтуға сенеді және сол кесіп айтатын пікірлердің беделі, оларды айтатын адамның сүйкімділігіне тәуелді» – деп жазды, француздық элеуметтік психолог, әрі ғалым Гюстав Ле Бон. [7.163 б.] Бұл пікірден ұққанымыз, сөзін кесіп айтатын адамның беделінің жоғары екендігі, ал оның сүйкімділігі айтатын сөзін жеткізе білетіндігі, шешендігі, мақсатқа жетушілігі, білімділігі мен ақылы, сыртқы бет-әлпеті де үлкен мәнге ие. Ал мұндай игілікті жүзеге асыру құралдың мақсатқа икемделуін талап етеді.

Қазіргі ақпараттанған басқарушыға тән критерийлер: қоғам үшін құнды болып табылатын білім дағдыларының болуы, компьютерлік техниканы игере білуі, үнемі біліктілігі мен компетенттілігін жоғарлату мен білім багажын жаңалап отыру, өзіндік міндеттер мен шешімдерді қоя білу және оны шешу, қызметтің әртүрлерімен айналысу. Бұл қабілеттер әдеттегі маманнан ақпараттанған қызметкердің негізгі айырмашылығын көрсетіп беріп отыр. Жоғарыда аталған критерийлер екі базаға негізделген: адамдық капитал мен кәсіби қызметтегі мотивация. Мотивациялық компонентте маңызды болып табылады, ал адамдық капитал оның қатысуынсыз және еріксіз жүзеге аспайтыны сөзсіз. Колумбия университетінің зерттеулері бойынша, 1998 жылы қабылданған, американдық корпорациялардың топ-менеджерлері билік басында 4 жыл ғана тұрады екен, егерде салыстыратын болсақ, компанияның негізін қалаған адамдар бірнеше онжылдар бойы билік еткен. Бұрын басшыларды қаржылық нашар көрсеткіштері үшін жұмыстан босататын болса, ал қазіргі кезде, лидерлік қасиеттерінің жоқтығына байланысты жұмыстан босататын болған. Шын мәнінде, ХХІ ғасырда топ-менеджерлер компанияны дұрыс басқара алмайтын болған ба немесе олардың лидерлік модельдері адекватты болмайтын болған ба деген сұрақ туындайды», – деп жазады автор А.Е. Чирикова [8.2 б.] Әрине, бұл сұраққа жауап берудің өзі де қиынға соғады, себебі, жаңа экономикалық және саяси міндеттерді, жаңа ғасырдың приоритеттерін дәстүрлі лидерлік модельдің тірегімен жүзеге асыра алмайтын жағдайға жеттік. Жаһандану мен модернизациялану үдерісі жағдайы компанияның қызметін эффективті қамтамасыз ете алатын жаңа тәсілдерді, жаңа стратегияларды талап етуде, ал ол стратегиялар дамудың жаңа ресурсы ретінде компания қызметін шығармашылықпен, парадоксальды және тәуекелділікпен дамыта алатын тәсілдер болып келеді.

Осы зерттеу көрсеткендей, жаһандану жағдайы басқарудың жаңа тәсілдерін талап етуде, өзіне компанияның қызметін эффективті қамтамасыз ететін стратегияны иеленген, сонымен бірге, компанияның шығармашылық, парадоксальды және тәуекелдік тәсілдерін, оның дамуы үшін жаңа ресурс көзі ретінде дамытуға мүмкіндік жасау. Сондықтанда, менеджмент идеясы құндылықтарға негізделіп отыр, бұл әсіресе, соңғы уақытта батыстық компанияларға танымал. Оның инициаторларының пікірінше, осы басқару моделіне көшкен ұйым, анағұрлым салмақты, бәсекелес артықшылықтарды иеленетін көрінеді. Стратегиялық өзгерістер институтының дайындаған «Лидерлік басқару эволюциясы» баяндамасында, арнайы зерттеулер нәтижесі бойынша компания алдындағы тұрған жаңа міндеттермен байланысты лидердің сипатының өзгергендігін қарастырған. Зерттеудің мақсаты болашақта лидердің профилі қандай болмақ деген сұраққа, респонденттер былай жауап берген. Лидердің сапасына глобальды ойлау, жаңа мүмкіндіктерді көре білу қабілеті, командамен және партнермен жұмыс істей білу, бизнестің сапаларын бағалай білу, бүгінгі күнді және болашақты көре білу және т.б. яғни, барлығы он төрт глобальды сипатты атаған. ХХІ ғасырдың лидерінің моделі жеке бастық лидерлік емес, командалық принципке құрылғандығын зерттеу нәтижелерінен немесе респонденттердің көзқарасынан байқаған. [9.266 б.] Бұл лидердің авторитетті моделінен жайлап бас тарту деген сөз. Бұл ХХІ ғасырдың өзіне тән, оның ішінде компаниялар мен оның басшыларына тән құндылықтар болып отыр. Біздің мақсатымыз – отандық топ-менеджерлердің элеуметтік портретін жасау және олардың элеуметтік құндылықтарын қалыптастыру бүгінгі күннің талабы екендігін мойындауымыз керек.

Қазіргі қазақстандық ғылыми және іскерлік әдебиеттерде әзірше ағылшын анықтамасына «top-manager» (топ-менеджер, руководитель высшего уровня) лайықты тұрақты ұғым қалыптаспағандығын атап айту керек. Батыста топ-менеджер ұғымы біртұтас қалыптасқан. Американдық еңбек статистикасы Бюросы шығарған, Occupational Outlook Handbook (Справочнике по занятости), сөздікте жоғары деңгейдегі жеетекшілерді (top executives) анықтауға арналған бөлім бар. Онда

жетекшілер ұйымның стратегиясын жасап, компанияның ағымдық саясатын қалыптастырады. Оларға еңбек жалақысының жоғары деңгейі, жұмыс күнінің үлкен ұзақтығы және командировканың белгілі бір саны, формальды білімнің түрлілігі және жұмыс стажы тән делінген. Ал қазақстандық компанияларда топ-менеджерлер лауазымын атау үшін көптеген ұғымдар пайдаланылып отыр. Төменде анағұрлым көп қолданылатындары келтірілген. Ұйымның жетекшісін атау үшін әдетте бізде мына түсініктер қолданылады. «директор», «бас директор», «атқарушы директор», «басқарушы» деген түсініктер қолданылды. Топ-менеджердің басқа лауазымдарына «Бас директордың орынбасары», «бөлім бастығы», «бас маман» және т.б. Нақты атау компанияның ұйымдастырушылық құрылымына да тәуелді, ал сонымен қатар, лауазымдардың атауларын дәстүрлі қолдануға да байланысты.

Жалдамалы топ-менеджерлердің басқа категориядағы қызметкерлерден негізгі ерекшелігі-олар меншік иесі тұлғаларына қарағанда, компанияға жетекшілікті факты түрінде жүзеге асырады және компания қызметінің экономикалық эффективтілігі көпшілігінде соларға тәуелді. Мынаны атап өту керек, бір жағынан, олар меншік иесі өкілдері және кәсіпорын қызметкерлері, екінші жағынан, топ-менеджерлердің өздері де жалдамалы қызметкерлер болып табылады, оларды басқару қызметін орындау үшін жалдайды, оларды нашар жұмыстары үшін, басқа жалдамалы қызметкерлер сияқты жұмыстан босатуы да мүмкін.

Біздің зерттеу нәтижеміз бойынша жетекші басшылардың арасындағы ер адамдар үлесі жоғары, ал әйелдер үлесі орташа екен. Ер адамдар топ-менеджерлердің белсенділігінің жоғары екендігін көріп отырмыз. Әйелдердің де үлес салмағы аз емес. Бұл әйелдердің қоғамдағы ролінің жоғарлауы мен гендерлік саясаттың да ықпалын байқауға болады. Топ-менеджерлер статусын иеленгендердің жасы 25-34 жасты және 35-44 жасты көрсетіп отыр. Сұралған басшылардың ең көп үлесі – халықтың экономикалық белсенді бөлігі және орташа жасты құрап отыр. Топ-менеджерлердің жас мөлшерінің орташа болуы да құптарлық жағдай, ал 55 жас және одан жасы үлкендердің пайызы бар. Ал респонденттердің білімдеріне келетін болсақ, сұралған респонденттердің жоғары білімдері бар, бірнеше жоғары білімдері бар екен, кейбіреулері ғылым кандидаттары мен докторлары болса, қалғандары Phd докторы дәрежесі бар екен. Зерттеу көрсеткендей, ірі қалалардың ірі компаниялары топ-менеджерлерінің минимум магистрлік дәрежесі білімдерінің бар екендігін көруге болады. Қазақстан қоғамының сауаттылығының жоғары екендігін көруімізге болады.

«Отандық топ менеджерлер стилінің» қалыптасуы қарама-қайшылықта жүріп жатыр деп айтсақ та болады. Оған тән сипат, бір жағынан, әрине, позитивті ерекшелігі, оригинальдылық, креативтілік, «ұжымдағы адами қатынастарға» негізделген болса, екінші жағынан, менеджерлер мен меншік иесі арасындағы достық емес қатынас, қатал бақылаулар, есеп пен артық шығындар және т.б. негативті жақтар менеджменттің отандық стилінің қалыптасуына кедергі келтіруде.

Менеджердің құндылық бағдары оның басқару стилі мен шешім қабылдау стилінде де айқын көрініс береді. Эмпирикалық зерттеу көрсеткендей, топ-менеджердің құндылық бағдары оның басқару шешімдерін қабылдау ережесінің негізінде жатқандығын көрсетіп отыр. Оны мынандай түрлерге жіктей отырып, ұсынуға болады: біріншісі, менеджердің лидерлік әлеуетін сипаттайтын құндылықтар, екіншісі, менеджердің ұжыммен, адамдармен жақсы қарым-қатынас құндылықтары, үшіншісі, қабылдаған басқару шешімдерін эффективті жүзеге асыру мен орындау, оны бақылау құндылықтары. Әрине, осы құндылықтардың жүзеге асу формалары шешім қабылдаудың стилі мен принциптері, ережелері мен қағидалары болып табылады. Тағы бір байқағанымыз, респонденттердің санасында кәсіби және тұлғалық құндылықтар арасында тығыз байланыстың барлығы, олар үшін құндылықтар жүйесі біртұтас және бірдей.

Қазақстандағы топ менеджерлердің орташа жасы әлі де жас, бүгінде 25 жастағы жас адам корпорацияның басшысы болса да, оған таң қалуға болмайтын болды. Қазақстанда филиалдары бар Батыстық компаниялар топ-менеджерлерді жергілікті кадрлардан алуда. Негізгі басымдық MBA дәрежесі бар тұлғаларға берілуде, сонымен қатар, жұмыс беруші қазақстандық білімі бар мамандарды да жұмысқа қабылдауға дайын. Қазақстандық жаңа бастаушы топ-менеджерлерге қысқа мерзімді мамандандырылған тренингтерге қатысуы да өздеріне тиімді болады. Қазақстандық менеджмент пен бизнестің АҚШ немесе Австралияның бизнес процестеріне қарағанда өзіндік нюанстары барлығы белгілі. Қазақстандық рекрутингтік агенттіктің мәліметтеріне қарағанда, 7% қана топ-менеджерлер басшылық позицияны иеленіп отыр. Көпшілігі шақырылған мамандар. Отандық мамандарды да дайындап, басшылық қызметке дайындау керекпіз.

Қазақстандық менеджмент оның топ-менеджері қандай болу керек деген сұраққа жауап беру үшін, Қазақстан тұрғындарын және басқару объектісін дұрыс сипаттау керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бураканова Г.М. «Социология управления как наука об общих и специфических закономерностях социальных взаимодействий». // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. 2006, № 1. 57-58 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общества и культура. М. ГУВШЭ, 2000
3. Аженов М.С., Садырова М.С. Социология социальной структуры. Алматы. «Қазақ университеті», 2007. – 158с.
4. Лекция Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в КазНУ им. аль-Фараби «Казахстан в посткризисном мире: интеллектуальный прорыв в будущее». Алматы, 13 октября 2009 г.
5. Лысов О.Е. Методы прикладных исследований в менеджменте. СПб.2006. -164 б.
6. Монтестье Ш.Л. Заңдар рухы туралы. Қазақша аудармасы. Алматы. «Үш қиян». – 2004, - 784 б.
7. Гюстав Ле Бон. Әлемдік әлеуметтану антологиясы. 4 том, Алматы. «Қазақстан» 2006, - 352 б.
8. Чирикова А.Е. Женица – Топ менеджер в России. //http:// www.gender-cent.ryazan.ru/chirikova.htm
9. Ценности высшего руководства // http:// menedzhment.ru/ page 266/ page 334/ index.html
10. Юсупов Қ.Е. Инновациялық тұлғаның әлеуметтік қырлары. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. //Әлеуметтік-саяси ғылымдар: мәселелер мен ойлары. А. 26-27 қараша 2010. – 297-299 б.

MFTAP13.91

Г.Т. Жандарбек¹

¹«6М020400-Мәдениеттану» мамандығының 1 курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасы

ҚАЗАҚТАР МЕН КӘРІСТЕРДІҢ НЕКЕ ҚИЮ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ СИМВОЛДАРЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақ пен кәріс халықтарының үйлену салт-дәстүрлеріне салыстырмалы талдау жасалған. Екі мәдениеттің жалпы ерекшеліктері мен символдардың маңызды элементтері зерттеу негізі болып табылады. От символы, түс символы, дене символы (ишара), киім символы және т.б. зерттеу барысында басты категориялар болмақ. Қазақ және кәріс халықтарының мәдени сәйкестіктігі анықтауға әрекет жасалды.

Мақалада қарастырып отырған қазақ және кәрістердің отбасылық әдет-ғұрыптарындағы, ондағы рәсімдер өзінің структуралық жағынан өте ұқсас, мәндік-семантикалық тұрғысынан да жақын. Бұл реттегі ғұрыптардың айырмашылығы көбіне-көп халықтардың шаруашылық-мәдени типіне қарай айырылады. Отырықшы-егіншілік басым кәрістерде қалыңмал құрамы, мөлшері, тойдың дастархан мәзірі, малшы-көшпелі қазақтаң біраз өзгешелеу. Оларда қалыңмал толық ақшамен өлшенеді, шаруашылық-мәдени типіне қарай шашудағы, сыйлықтардағы, ритуалдық (ғұрыптық) тағамдардағы, той мәзіріндегі атрибуттарда егіншілік-жер өнімдері басым.

Түйін сөздер: символизм, мәдениет, салт-дәстүрлер, үйлену рәсімі, халық

Жандарбек Г.Т.¹

¹магистрант 1 курса специальности «6М020400 – культурология»

СИМВОЛИКА КАЗАХСКИХ И КОРЕЙСКИХ СВАДЕБНЫХ ОБРЯДОВ

Аннотация

В статье проводится сравнительный анализ казахских и корейских свадебных обрядов. Выявляются общие черты двух культур на основе изучения символики значимых элементов культуры. Главными категориями исследования явились символика огня, символика цвета, символика тела (жесты), символика одежды и т.д. Сделана попытка сопоставить культурную идентичность казахского и корейского народов.

В семейной традиции казахов и корейцев, которые рассматриваются в статье, ее процедуры очень похожи на их структурно-семантическую точку зрения. Разница в традиции заключается в том, что большинство людей лишены экономических и культурных характеристик. В них толщина измеряется в полной мере, доминирующие сельскохозяйственные и сельскохозяйственные продукты, подарки, ритуальные блюда, атрибуты свадьбы, в которых преобладают сельское хозяйство и продукты земли.

Ключевые слова: символизм, культура, обычаи, бракосочетание, народ

Zhandarbek G.T.¹

¹Master of 1 course of specialty 1 “6M020400 – Culturology”

THE ARTICLE COMPARES THE KAZAKH AND KOREAN WEDDING RITUALS

Abstract

Identify the common features of the two cultures on the basis of studying the symbolism of significant elements of culture. The main categories of research were the symbolism of fire, the symbolism of color, the symbolism of the body (gestures), the symbolism of clothing, etc. An attempt is made to compare the cultural identity of the Kazakh and Korean peoples.

In the family tradition of Kazakhs and Koreans, which are considered in the article, its procedures are very similar to their structural and semantic point of view. The difference in tradition is that most people are deprived of their economic and cultural characteristics. In the predominantly Korean-riparian populations, the thickness of the composition, the size of the menu, the menu of the wedding, the bird-move Kazakh. In them, the thickness is measured in full measure, the dominant agricultural and agricultural products, gifts, ritual dishes, wedding attributes, dominated by agriculture and land products.

Key words: symbolism, culture, customs, marriage, people

Неке қию рәсімі – кез келген халықтың мәдениетіндегі ең маңызды, әрі қызықты рәсімдерінің бірі. Бұл рәсім әр ұлттың ерекшеліктері мен халықтардың ғасырлап сақтаған салт-дәстүрлеріне айнадай көрініс беретіні даусыз. Сондықтан неке қию салт-дәстүрін зерттей отырып, кез келген халықтың мәдениетінен, менталитетінен, діни және философиялық көзқарастарынан біршама мәліметтер алуға мүмкіндік береді.

Қазақстан және Корея арасындағы қарым-қатынастар ежелгі уақытта пайда болған. Бұған ежелгі археологиялық мәдениеттердің ұқсастығы, қазақ және кәріс тілдерінің Алтай тілдеріне жататындығы және антропологиялық туыстығы дәлел бола алады. Ұзақ ғасырлар қойнауындағы тарихы бар, отаршылықты бастан кешіріп, тәуелсіздікке қол жеткізген қазақ және кәріс халықтары қаншама қиыншылықты көрсе де, өз мәдени құндылықтарын сақтап қалды. Қазақ пен кәріс халықтарының үйлену тойларын зерттеу кең ауқымды болып табылады. Екі халықтың неке қию рәсімдері әртүрлігімен, өзіндік ерекшеліктерімен ерекшеленеді [1].

Ұлттық рәсімдерде символдар өте үлкен мағыналарға ие. Символдарға әртүрлі түстер, сандар, заттар, қимылдардың дәйектігі мен сөздер жатыр. Сонымен қатар, кейбір рәсімдер өздерінің бастапқы мағыналарын жоғалқанына қарамастан, біздің ата-бабаларымыз рәсімдердің астарында белгілі бір үлкен мағыналар жатқандықтан, оларға көп мән берген.

Оттың символына назар аударсақ. Үйлену тойларында от маңызды рөл атқарады. От тазару және қорғаныс функцияларын орындайды, рәсімдерді орындау кезінде оттың қатысуы міндетті болып табылады. Қазақтарда от – үйдің нышан болғандықтан оған табынады, әрі оны қастерлейді. Дәстүр бойынша, күйеу жігіттің қалыңдықпен бірінші кездесуінде қайын атасының үйінде күйеу жігіт енесінің қадағалауымен отқа май құйған, ал қалыңдық күйеу жігіттің үйіне келгенде осы рәсімді енесінің көзінше жасайды екен. Отқа май құю ата-бабаларымыздан келе жатқан салт-дәстүрлеріміздің бірі. Сенімге сәйкес, бұл жастардың бақытты болу үшін дүниеден өткен бабаларымызға бағыштайды. Бірі жағынан, осы рәсім қалыңдық пен күйеу жігіттің отбасыларын жақындату мақсатында орындалса, екінші жағынан, бұл ежелгі ата-бабаларымыздың салт-дәстүрі екені күмәнсіз. [1].

Кәріс халықтарының үйлену рәсінде қалыңдық күйеу жігіттің үйіне келгенде, бір қап күріштің үстінен басып өтуі тиіс екен. Қалыңдықтың жүретін жолына мақтадан тоқылған кілемді қояды. Үйге кірмес бұрын, қалыңдық пен оның туыстары жанып тұрған отты басып өтуі керек. Бұл рәсім үйді зұлым рухтардан аластайды деп сенген [2]. Айта кету керек, қазіргі уақытта кәріс үйлену тойларында майшамдар жағылады. Яғни, үйлену тойының басталғанынан біткенге дейін қалыңдық пен күйеу

жігіт майшамдарды қолында ұстап жүреді. Осы майшамдар маңызды және қуанышты сәтте жас жұбайларға деген сүйіспеншілікті, сондай-ақ олардың дұғаларының күші мен тазалығын бейнелейді. Біріншіден, от – ыстық сүйіспеншіліктің белгісі. Сондықтан үйлену тойына арналған майшам – отбасындағы жылулық сезімнің айқын көрінісі, екіншіден, майшам – үйдің символы. Оттың жағылуы отбасында жаңа мүшенің пайда болуын және бұл маңызды оқиға екендігін білдіреді. Әдетте қалыңдық пен күйеу жігіт майшамдарын ата-аналарының майшамынан жақтырады, мұның мағынасы – жасы үлкен адамдар жастарға тәжірибе, даналық береді деп түсіндіріледі [3].

Осылайша, қазақ және кәріс үйлену тойларында оттың орны зор маңызға ие екендігіне көз жеткіземіз. Отқа табыну рәсімі ежелгі дәуірде бастау алып, халықтардың діни наным-сенімдеріне негізделген.

Қазақ және кәріс үйлену тойларында сандық символдарды талдап көрейік. Қадым замандардан бері жер бетін мекендеп келе жатқан халықтардың көпшілігі жеті санында сиқырлы күш бар деп есептеген. Оны киелі тұтып, қастерлеген небір ұлттар да болды. Солардың бірі – қазақ және кәріс халықтары. Біздің ата-бабаларымыз жеті санын қастерлеп, бірқатар таным-түсінігі мен табиғат құбылыстарын, аспан денелерін жеті санымен атап, ата заңдарына, салт-дәстүріне арқау етіп келеді. *Мысалы, жеті саны – қазақ халқының дәстүрлі салт-санасында адамның ата жағынан тегін таратудың нақты жүйесі. Әрбір қазақ баласы өзінен бастап жеті атасының аты-жөнін білуге міндетті. Мұны әке-шешесі, ата-әжесі үйретіп, жаттатуға тиіс. "Жеті атасын білмеген жетесіз" деген аталы сөзді өзіңіз де білетін боларсыз. Өйткені қазақта жеті атаға дейін қыз алыспайды, оған дейінгі ұрпақ бір атаның баласы – туыс саналады. Сонымен қатар, қазақ отбасыларында қалыңдықтың қалың малын төлегенде, оның мөлшері отбасының мүліктік жағдайына қатаң сәйкес келеді. Әдетте, жеткілікті бай отбасылар 77 жылқы, жағдайы орташа отбасылар 47, кедей отбасылар 17 жылқы болмаса, малдың басқа түрлерінен беретін болған.*

Қазақ халықтар сияқты кәріс халықтары да жеті атаға дейін қыз алысып-беріспейді. Кәрістер үшін некеге тұрудың міндетті шарттарының бірі де жастардың бір руга жатпауы болып табылады. Құда түсер кезінде, күйеу жігіттің әкесі қалыңдықтың үйіне хат жазады. Әдетте ол хатты бес рет бүктеп, үлкен конвертке салып жібереді. Артқы жағында «гынбон» деген сөзді жазады [4]. Гынбон – белгілі бір аймаққа немесе тұрғылықты жерге жататын халықты атайды. Бұл ақпаратты күйеу жігіттің қай рудан екендігін білдіру үшін жіберетін. Өйткені, бір аймақта тұратын адамдар туысқан болып шығады.

Ресейлік зерттеуші Ю.В. Ионова күйеу жігіттің үйіне қалыңдықтың бірінші рет келуін «синхэп» деп аталатынын сипаттаған. Қалыңдық отбасы мүшелерінің сүйемелдеуімен жүрген. Туыстарының саны тақ санды құраған. Өйткені үйленер алдында даулы мәселелерге келгенде, оны шешу барысында дауыс беруде ешқандайда келіспеушілік болмаудың алдын алаған [5].

Дәстүрлі үйлену кезінде дастарханда сондай-ақ, тағам санын әлеуметтік жағдайына қарап қояды: 7 – тағам түрлерін текті өкілдері үшін және 5 – тағам түрлерін қарапайым адамдар үшін. Тағамдарға қарап келген адамдардың әлеуметтік жағдайын білуге болады. Бірақ тағамдардан басқа үстел үстінде міндетте түрде күйеу жігіттің ұрпақтары ұзақ өмір сүрсін деген ниетпен құрма, сонымен қатар ақ және қызыл үрме бұршақ, асбұршақ, ішімдік қою керек. Сондай-ақ, күріш ұнынан жасалған тандыр нанды айдаһар бейнесінде жасап, сары және көк түске бояп қояды екен. Дастарханға қойғанда сары жағын шығысқа, ал көк жағын батысқа қарататын болған [6].

Қазақ және корей халықтарының үйлену тойындағы түстік символдарға тоқталсақ. Қазақ салтында екі жастың костюмдері – қызыл, қызғылт-сары, сары сияқты ұнамды түстерді таңдайды. Сәукеле – қалыңдықтың бас киімі қызыл түстен жасаса, ал күйеу жігіттің шапаны қызыл матадан тіккен. Қызыл – қанның түсі, күш, бақыт, ер жету, шұрайлылық, махаббат, от, күн және т.б. символдары болып табылады. Ақ түс – қазақ ұғымындағы ең қасиетті, ең ардақты, ең сүйкімді, ең жұмсақ бояулардың бірі. Сары және сұр – бақыт пен байлықтың түсі, тылсым күшті әрі асылдықты білдіреді. Жасыл түс жастық шақты, көктемді түсіндіреді және оны көбінесе, оюларда қолданған. Көк және қара түстерді көп қолданбаған. Негізінен қара түс қараңғылықты, жалғыздықты, қайғы, өлім, бақытсыздық, кедейлік сияқты жағымсыз мән-мағына берді [7].

Сандық символдарды қарастырғанда, “гынбон” күйеу жігіттің әкесі қалыңдық үйіне хат жіберетінін сөз қылған болатынбыз. “Гынбон”-ды жіберер алдында, оны қызыл және көк жіппен орап, кейін қызыл матаға салып береді. Қалыңдықтың ата-анасы хабарламаны алған бойда, жауап ретінде қызын

беруге келісіп, хат жолдайды. Тойға бір күн қалғанда, күйеу жігіт қалыңдыққа арнап сыйлық жібереді. Сондай сыйлық набихе немесе едян деп аталады. Сыйлық қызғылт және көк-көкшіл матадан тұратын болған. Ол аспан мен жерді білдіреді, яғни екі бастауды: әйел мен еркекті. Көйлек пен күрте (чима, чогори) тігуге арналған маталарды арнай қорапқа салып береді. Кейбір аймақтарда матадан басқа түрлі әшекей бұйымдарды салып береді [4].

Қызық мәліметтерді айта кетсек, той кезінде, қалыңдық пен күйеу жігіттің дастархандарын алдында қызыл және жасыл жіппен безендірілген этеш тұру керек екен. Өйткені этеш екі жастың болшағындағы бақыт пен мәңгілік махаббатты білдіретін болған. Қызыл түс өмірдің мәнін, отты, күшті білдірген [8].

Ресейлік зерттеуші Ю.В. Ионова “XIX ғасырдың ортасы – XX ғасырдың басындағы Кореяның әдет-ғұрыптар және олардың әлеуметтік функциялар” атты еңбегінде неке қию барысындағы қалыңдық пен күйеу жігітті егжей-тегжейлі сипаттап береді. «Мыңжылдықтан бері Корей халқының қалыңдықтары ханбок деп аталатын дәстүрлі костюм киеді. Қалыңдықтың көйлегінің жеңі кең, кеуде жағынан бастап тігілген көйлек еденге дейін төгіліп тұрады. *Оның түсі дәстүр бойынша терең символдық мәні бар. Өйткені ертеде патшалар ашық түсті киімдер, ал шаруалар қарапайым ақ түсті киімдерді киген екен. Тұрмысқа шықпаған қыздарды киімінен байқайтын болған. Өйткені олар қызыл және сары түсті киімдерді киген. Тұрмысқа шыққаннан кейін оның ханбогінің түсі күйеуінің қоғамдағы дәрежесіне қарай өзгерген. Қазіргі таңда қалыңдықтың анасы неке қию рәсмінде қызғылт түсті кесе, күйеу жігіттің анасы көк түсті киім киеді.*

Күйеу жігіт қара-көк түсті жібек шапан, кеуде жағы кеңдеу келген, омырау тұсында ұлттық сурет – жұп ләйлек, тасбақаның тілімшесінен жасалған мерекелік белдік тағады. Бас киімдер шошақ бөрік, артқы жағында ашық қанатшалар тігілген. Осындай бас киімдерді министрлер немесе текті ақсүйектер киеді. Қалыңдық пен күйеу жігіт дастархан үстіне келіп, күйеу жігіт шығыс жаққа, ал қалыңдық батыс қарап тұрып, қолын сумен жуады. Кейін бір-біріне қарама-қарсы тұрып, жерге дейін тағым етеді. Күйеу жігітке қалыңдықтың бетін содан кейін ашуға рұқсат береді. Күйеу жігіт қалыңдықтың саусағына нефриттен жасалған сақына кигізеді, ал қалыңдық күйеу жігітке сағат тағады.» [5].

Үйлену рәсмінде киіммен бірге әшекей тағу сәннің өте маңызды құрамдас бөлігі ғана емес, өмір бойына маңызды зат болып табылады. Әшекей эстетика ретінде емес, бойтұмар ретінде отбасының әлеуметтік дәрежесін көрсетеді.

Кәріс қазақ тәрізді қазақ халқында да әшекей бұйымдарды бойтұмар ретінде таққан. Көбінесе әшекейлерді күміс сияқты таза және қасиетті металлдардан жасаған. Сәукелені безендіріп, тіккенде де символды әрі тылсым күші бар өте қымбат бағалы тастардан жасаған. Бирюз деген көгілдір ақық тасы – бақытты, ал ақы ақық тасы денсаулықты береді деп сенген.

Жалпы қазақ ұлттық костюмінің символикасы түркі-қыпшақ этносының дәстүрлеріне негізделген. Қалыңдықты тіл-көзден және жаманшылықтан сақтау үшін байғыз, үкі қауырсын тағады [9]. Үйлену тойынан кейін сәукеленің орнына келін жаулық немесе кимешек киіп, тұрмысқа шыққанын бас киімінен анықтаған [1]. Үйлену тойындағы арнайы ұлттық костюм – халықтың эстетикалық және діни идеяларды көрсететін киім мен зергерліктің өте күрделі жиынтығы. Таңбалардан басқа – әлеуметтік функциясы (белгілі бір ережелер кезегінде жас жұбайлардың мәртебесін таңбалау, олардың отбасыларының әлеуметтік-экономикалық мәртебесін көрсеткіштер), дәстүрлі костюмдердің ерте уақытта сиқырлы күші болған деп сенген. Ең басты күші – көз тиюден және жаманшылықтан сақтап, өмірін бақытқа, байлыққа толтырып, айналасындағы адамдар құрметтейтін дәрежеге жеткізу. Костюмнің бөліктерін, сондай-ақ үйлену тойларын жасау және сәндеу үшін, бақытты отбасылық өмір сүретін адамдарға, көп балалы әйелдерге тіктіруге тырысты [9].

Қорыта келе, үйлену тойы – адам өміріндегі маңызды оқиғалардың бірі. Бұл қуанышты оқиғамен бірге жүретін көптеген рәсімдер бар. Өртүрлі ұлттардың неке қию рәсімдерінде негізгі элементтерін салыстыра отырып, көптеген ұқсастықтарды таба аласыз. Бұл кез келген адамның табиғи элементтері, түсі, нысаны, сөзі – бәрі символдық және кейде бір ғана мағынаға ие болды. Қазақ және кәріс үйлену тойларын зерттеу осы халықтардағы этномәдени ойлаудың ұқсастығын анықтауға мүмкіндік берді. Егжей-тегжейлі сараптама көрсеткендей, әрбір рәсімде белгілі бір жалпы сипаты бар. Қызыл түс, отты білдіргені сияқты, ежелгі нанымдардың маңыздылығы – бұл, әрине, басқа ұлттардың үйлену дәстүрлерінде кездеседі. Бұл тақырып толығымен зерттелмеген және когнитивтік көзқарастан ғана емес, сонымен бірге ғылыми тұрғыдан да қызықты. Оның ашылуы қазақ және кәріс халықтарының ортақ әдет-ғұрыптарын жақсы түсінуге көмектеседі, олардың мәдени дамуында ұқсастықтар бар.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Аргынбаев Х.А., Свадьба и свадебные обряды у казахов в прошлом и настоящем // Сов. этнография. – М. «Наука», 1974. – № 6. – С. 69-78.
2. 옛날과오늘날의돌, 결혼식에대해서조사하기: – Режим доступа: URL:http://kin.naver.com/qna/detail.nhn?d1id=11&dirId=110202&docId=121208146&qb=6rKw7Zi87Iud7JeQIOuMgO2VtCDssYU=&enc=utf8§ion=kin&rank=2&search_sort=0&spq=0 – (дата обращения 15.10.2017).
3. 한국상, 장례문화발전을위한제반장법: – Режим доступа: URL:<http://blog.naver.com/ksangjonet/220287941269> – (дата обращения 03.11.2017).
4. Цой В. С. Современная культура и быт корейцев Казахстана: Автореферат дисс. канд. исторических наук. – Л., 1985. – С. 13-96.
5. Ионова Ю.В. Обряды обычаи и их социальные функции в Корее середина XIX- начало XX вв.. - М. Наука, 1982. – 450 с.
6. Ланьков А.Н. Корея: будни и праздники. – М.: Международные отношения, 2000. - 480 с.
7. Шевцова А.А. Казахский народный орнамент: истоки и традиция. – М.: 2007, 240 с.
8. Цой Е.Г., Ян В.С. Корейские традиции и обычаи. – А-А. Sansam, 2007. – 457 с.
9. Шевцова А.А., Казахский традиционный свадебный костюм (XIX-нач. XX в.) // Среднеазиатский этнографический сборник/Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, М.: Наука, вып. V – 2006.

МРНТИ 04.51.67

Г.Д. Исахова¹

¹6D050100-Әлеуметтану мамандығының 3 курс докторанты
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(issakhova_gd@mail.ru)

АЖЫРАСУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СЕБЕБІ МЕН САЛДАРЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Ажырасу мәселесі өзекті, әсіресе біздің қазіргі заманымызда. Өйткені, ажырасу қазіргі кезде әлеуметтік өмірдің белгілі бір параметрі ретінде қабылданады. Оның дәлелі ретінде, отандық және шетелдік ғалымдардың адамдардың некеге тұру мен ажырасу себептер мен салдарына қатысты жүргізген зерттеу жұмыстары болып табылады. Мақалада некеге тұру мен ажырасуды талдау экономикалық келістер аясында қарастырылады. Экономистердің адамдардың некелік жар таңдау әрекеттерін «неке нарығы» түсінігінің шеңберінде қарастыруы, ғалымдардың көптеген теориялық тұжырымдарды құрастыруына алып келген. Мысалы, А.Керскхоффа мен К.Дэвистің «Сүзгі» теориясы, Б.Мурстейннің үш фазалы жар таңдау теориясы «ынта – құндылық – рөл» концепциясы, Дж.Хоманстың некелік жар таңдауға қатысты еңбектері. Сонымен қатар, неке нарығы теориясының аясында ажырасудың себебі мен салдары да жан-жақты талданады. Ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары мақала шеңберінде түрлі теориялық және эмпирикалық тұжырымдармен сипатталып, талданады. Мақала нәтижесінде ажырасу салдарының ажырасқан әйелдердің әл-аухатына әсер ету фактілермен қорытындылады.

Түйін сөздер: ажырасу, неке нарығы, ресурс, әлеуметтік әл-аухат, ажырасу салдары, мобильділік

Исахова Г.Д.¹

¹докторант 3 курса по специальности 6D050100-Социология
Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЯ РАЗВОДА

Аннотация

Проблема разводов актуальна, особенно в наше время. Ведь развод сегодня воспринимается как один из параметров общественной жизни. В качестве доказательства, можно привести примеры исследования отечественных и зарубежных ученых о причинах и последствиях брака и развода. В статье рассматривается экономический подход к анализу заключения и расторжения брака. Рассмотрение экономистами о выборе брачных партнеров в рамках концепции «брачного рынка» привело ученых к формулированию многих теоретических концепций. Например, теория «фильтра» А.Керскхоффа и К.Дэвиса, теория трехфазного отбора Б. Мурстейна – это концепция «энтузиазм – ценность – роль» и труды Дж.Хоманса о выборе брачного партнера. Кроме того, тщательно анализируются причины и последствия развода в рамках теории брачного рынка. Социально-экономическая последствие развода описывается и анализируется в контексте теоретических и эмпирических выводов. В статье кратко излагаются влияния последствия развода на благополучие разведенных женщин.

Ключевые слова: развод, брачный рынок, ресурс, социальное благополучие, развод, мобильность

Issakhova G.D.¹

¹Doctoral student of 3 specialties in 6D050100-Sociology
Eurasian National University named after L.N. Gumilev

THEORETICAL ANALYSIS SOCIO-ECONOMIC CAUSES AND CONSEQUENCES OF DIVORCING

Abstract

The problem of divorce is relevant, especially in our time. Because divorce today is perceived as one of the parameters of social life. As evidence, we can give examples of research by domestic and foreign scholars on the causes and consequences of marriage and divorce. The article considers the economic approach to the analysis of the conclusion and dissolution of marriage. The consideration by economists of the choice of marriage partners within the concept of "marriage market" led scientists to formulate many theoretical concepts. For example, the theory of "filter" A.Kerskhoff and K. Davis, the theory of three-phase selection B. Murstein is a concept of "enthusiasm – value – role" and the works of J.Homans about the choice of a marriage partner. In addition, the causes and consequences of divorce are carefully analyzed in the framework of the theory of the marriage market. The social and economic consequences of divorce are described and analyzed in the context of theoretical and empirical conclusions. The article briefly describes the impact of divorce on the well-being of divorced women.

Key words: divorce, marriage market, resource, social welfare, divorce, mobility

Индивидтер арасындағы әрбір қарым-қатынастың өзіндік аяқталу мерзімі бар, кейбір некелескен жұптар бір жұбайының өмірден өткенінше жалғасады, ал кейбіреулері бірнеше жыл немесе бірнеше айға созылып әртүрлі себептерден ажырасумен аяқталады. Бұл жағдай, бұрынғы жұбайлардың қайтадан неке нарығының қатысушылары болуына алып келеді. Сондықтан да, ажырасу теориясы, отбасының мерзімдік ұзақтығына әсер ететін факторларды қарастыра отырып және «ажырасқан» деген статуспен, жаңа өзгерістерге ұшыраған ұстанымдарымен, неке нарығындағы бәсекелестікке, таңдауға түседі. Неке нарығында ажырасқан әйелдің орны қандай? Неке нарығы тұжырымы арқылы ажырасудың әлеуметтік-экономикалық себебі мен салдарын қаншалықты жүйелі талдай аламыз? және де, ажырасудың әлеуметтік экономикалық салдары ажырасқан әйелдерге қаншалықты әсер етеді? деген зерттеу сұрақтары арқылы, біз, мақаланың мақсаты мен міндетін анықтап, теориялық талдауға бағыт алдық.

Неке үрдісіндегі әлеуметтану және экономика ғылымдарының микроанализ шеңберінде, негізінен «неке нарығындағы» адамдардың іс-әрекеттері жайында қарастырады. Мұндай тәсілдер, дәстүрлі экономикалық зерттеу жұмыстарына жатады және заманауи халықтық қоныстану бойынша экономика саласында белсенді дамуда. Бұл экономикалық тәсілдің бірден-бір ерекшелігі, некеге тұруға барлық адамдардың экономикалық шешім (шектеулі ресурстар болсада, әл-аухат пен пайданы жоғарлату бойынша) қабылдауда жасайтын іс-әрекеттері бойынша жалпылама идеяның қолданылуы. Мұндай жағдайдың қорытындысы ретінде «неке нарығы» тұжырымы пайда болды. Ол өз кезегінде, болашақ жар таңдау кеңістігі, бір жағында ерлер, екінші жағында әйелдер және олардың арасында сәйкестік орнауы қажет. Бұл кеңістікте контрагент іздеу (болашақ жар іздеу) және оның жалғасуы орын алады. Мұндай тәсілде болашақ жар экономикалық (кіріс, жұмысбастылық статусы, кәсіби бағыты т.б.), олардың әлеуметтік, физиологиялық, демографиялық сипаты т.б. болашақ отбасы құруына әсер ететін негізгі параметрлер ретінде қарастырылады.

Заманауи тарихи экономикалық теорияларда ажырасуды екі жағдаймен түсіндіреді: ерте некеге тұру ажырасу мүмкіндігін (қатерін) жоғарлатады, және ажырасу қауіпі некенің бірінші жылында жоғарылайды, одан кейін бірқалыпты деңгейде сақталады және шамамен он жылдан кейін ажырасудың қауіпі жоғарылайды. Себебі, біріншіден, жас кезінде адамдардың ізденіске шығындалуы жоғары және өзінің артықшылықтарын ұсыну мүмкіндігі төмен болады, ол некеге қатысты стандартты талаптарды төмендетеді және ажырасу қауіпін жоғарлатады. Екіншіден, некеге тұру барысында, өзінің жұбайы жайындағы толық емес ақпараттың болуы [1]. Неке құрылған соң, отбасылық тұрмыста жұбайлардың бір-бірін жақын тану үрдісі орын алады. Кез-келген индивид некеге тұруды жоспарлауда өзінің серіктесі жайында толық мәліметке ие болмайды. Сондықтан да, екінші жұбайынан күтілетін әрекеттер толығымен жүзеге аспаған жағдайда, отбасылық шиеленістердің орнайтыны сөзсіз. Отбасылық шиеленістер өз кезегінде әртүрлі жолдармен шешіледі, соның бір түрі некені бұзу, яғни ажырасу болып табылады.

Бұл мақаламызда, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын негізге ала отырып, әлеуметтанудың және экономиканың осы бағыт бойынша зерттелген жұмыстарын, неке нарығы теориясы негізінде ғылыми теориялық талдау жасау басты мақсатқа алынады. Сонымен қатар мәліметтерді талдау барысында, шетелдік және отандық зерттеуші авторлардың еңбектеріндегі тақырыпқа байланысты жазған ой пікірлерін ғылыми негіз және дереккөзі ретінде пайдаланамыз.

Нарықтық экономика қоғамның ең негізгі ядросы ретінде индивидтердің әлеуметтік, экономикалық қызығушылықтарын, әлеуметтік әл-аухатын, материалдық құндылықтарын қалыптастыратын және әрекеттерді жүзеге асыратын орта. Индивидтердің қызығушылықтары мен әрекеттеріне байланысты, нарық бірнеше сегменттерден тұрады. Сол сегменттің бірі ретінде «неке нарығы» түсінігін алғаш американист Гэри Беккер қалыптастырды. Оның пікірінше, неке нарығы, нарықтық экономиканың негізгі принциптерімен жүзеге асырылады, индивидтер арасындағы бәсекелестік, ресурстар жинау, тиімді таңдаулар жасау, яғни, экономикалық қызығушылықтарын қанағаттандыру барысында рационалды шешімдер қабылдау сияқты негізгі қағидаларға сүйене отырып әрекеттер атқару кеңістігі [1, 114 б]. Мәселені зерттеу барысында, біз, неке нарығындағы индивидтердің әрекеттері мен өзіне жар таңдаудағы шешім қабылдаулары бойынша экономистердің, әлеуметтанушылардың көптеген зерттеу жұмыстары бар екеніне көз жеткіздік.

Мысалы, некелік жар таңдау бойынша әлеуметтік ғылымдар саласында бірнеше теориялар бар. Солардың арасында, А.Керскхоффа мен К.Дэвистің «Сүзгі» теориясына сәйкес жар таңдаудың үш деңгейі бар. Бірінші деңгей-бастапқы біртекті іздеудегі мәдени айналымдар, мысалы нәсіл, жас, әлеуметтік статус; екінші деңгей-біртекті құндылықтар бойынша іздеу, үшінші деңгей-ұқсас қажеттіліктерді іздеу. Бұл теорияның авторлары, индивидтерді тек экономикалық қызығушылықтар ғана емес әлеуметтік қажеттіліктерде жар таңдауда басты рөл ойнайтындығын атап көрсеткен.

Келесі, әлеуметтік айырбастау концепциясына негізделген Б.Мурстейннің үш фазалы жар таңдау теориясы «ынта – құндылық – рөл» индивидтер қарым-қатынасқа түсуде тұлғааралық тартылыстар болу үшін физиологиялық, әлеуметтік және экономикалық активтер жиынтықтарын еңгізеді, ал қарым – қатынастың даму барысы үш айналыммен негізделеді: ынта (бірінші фаза), құндылықтар (екінші фаза), рөл (үшінші фаза).

Ал, Дж.Хоманс теориясы бойынша «әлеуметтік мінез-құлық материалдық және материалдық емес құндылықтармен алмасуды сипаттайды, материалдық емес құндылықтарға, мысалы, қолдау немесе беделді жатқызуға болады» [1, 115 б]. Дж.Хоманстың некелік таңдау бойынша теориясының негізін-

де, болашақ серіктестің сапасын бағалау және қай серіктес аз шығындалса көбірек ұтыс әкелетіндік бағалау жатыр. Аталмыш теориялардың барлығы, адамдардың болашақ жар таңдаудағы қабылдайтын шешімдері олардың әлеуметтік ортадағы жағдайларыменде тығыз байланысты екендігін көрсетеді. Сондықтан да, ажырасқан әйелдердің қайта жар таңдаудағы қабылдайтын шешімдері осы көрсетілген таңдау теорияларына да байланысты болуы мүмкін.

Біздің пікірімізше, жалпы, болашақ жардың құндылығы бірнеше факторлармен байланысты: сыртқы келбеті, жасы, әлеуметтік және экономикалық статусы, тұлғаның әлеуметтік-психологиялық мінез-құлқы, құндылықтары мен сенім-нанымдары.

Ажырасқан әйелдер неке нарығындағы, некелік жұбай таңдау кеңістігіне қайта түседі. Неке нарығының талаптары, оның үнемі динамикада болуын, ресурстарын үнемі арттырып отыруын, мүмкіндіктерін кеңейтуді талап етеді. Неке нарығында әрбір ер мен әйел адам қоғамның әл-аухатын көтеруді емес, тек өзінің әлеуметтік әл-аухатын көтеруді мақсат етеді. Өздерінің эгоистік мүдделерін қорғай отырып, неке нарығында бейсаналы түрде бәсекелестіктің «көрінбейтін қолын» басшылыққа алады және олар өздері шығаратын тауарлардың жиынтық көлемін барынша арттырады. Сондықтан, ер мен әйел адамдардың бұл ортадағы басты мақсаты өзінің ғана әл-аухатын жоғарлату, осы қызығушылықты қанағаттандыру барысында пайдалы шешім қабылдауда, өзіне болашақ жар таңдауы бейсаналы әрекеттердің негізі болып табылады, деп атап өтеді американдық экономист Гэри Бэккер.

Өз тұжырымдамасын тарқатуда, Г.Бэккер неке нарығында ер мен әйел адамдарды өзіндерінің ресурстарының көлеміне қарай, олардың жоғары сапалы немесе төменгі сапалы болатын екі категорияларға бөлінетіндігін айтады. Некеге тұру мақсатында, жоғары сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдайды және сол сияқты, төменгі сапалы ер адам төменгі сапалы әйел адамды таңдайды. Төменгі сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдай алмайды, себебі ол өзінің ресурстарымен оның сатып ала-алмайтындығын біледі. Ал, төменгі сапалы әйел үнемі жоғары сапалы ер адамды таңдауы тиіс, сол кезде неке сәтті болады. Ал егер, төменгі сапалы ер адам, жоғары сапалы әйел адамды таңдаса, бұл факт ажырасу мүмкіндігін жоғарлатады дегенді білдіреді.

Сапа түсінгінде Г.Бэккер индивидтердің экономикалық белсенділігін, әл-аухатын, денсаулығын, уақытын яғни адамдық ресурстарды қарастырады. Бұл ортада, махаббат сезімі, романтика, ұнату деген сияқты сезімдерге орын жоқ. Неке нарығы, нарықтық экономиканың бір бөлшегі болғандықтан индивидтерді тек экономикалық қызығушылықтар басқаратындығын Г.Беккер алға тартады.

Неке нарығында, егер индивидтер өздерінің сапасына қатысты таңдау жасаған болса, онда не себептен ажырасу фактісі орын алады? Осы зерттеу сұрағын талдауда, көптеген ғалымдар әлеуметтік-экономикалық аспектідегі зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Неке құруда, басқа белгілеріндегі ұқсастық болғанымен, өзге ұлт, діні басқа, жас ерекшелігі, жоғары немесе білімнің басқа деңгейін меңгерген адаммен некеге тұрса, ол кезде ажырасудың орын алу мүмкіндігі жоғары. Және де, әйел адамның жалақы көлемі ер адамның жалақысынан жоғары болса, бұл жағдайда да, ажырасу мүмкіндігі жоғары болады, себебі, әйел адам экономикалық дербестікке қол жеткізгенде ер адам тараптынан туындайтын қысымдарға немесе бақытсыздыққа төзгісі келмейді [2]. Г.Беккердің тұжырымдамасын қолдаушы экономистерде «әйел адамдардың ресурсымен, ажырасу арасындағы байланысты ерлі-зайыптылық қатынас реттейді, сондықтан жоғары деңгейлі ресурстары бар әйелдер отбасылық бақыт деңгейі төмен болған жағдайда ажырасады» деген тұжырымдамалар жасайды.

Экономикалық ресурс отбасыдағы билікті реттеп отырады, қай тарапта (әйел немесе ер адам) ресурс басым болса, сол тарапта билік болады. Әйелдердің ресурстарының жоғарылауы (жоғары жалақы, жоғары білім, жеке мүлік) оған экономикалық дербестік пен билікке ие болуды алып келеді. Кейбір жағдайларда, керісінше, жоғары деңгейлі ресурстардың болуы ажырасудың болмауына жағдай жасайды. Бүт және оның ұжымдастарының 1987 жылғы зерттеу жұмыстарында, отбасылық актив, мысалы жеке мүліктер, үй немесе жердің болуы керісінше ажырасудың алдын-алатындығын айтады [3]. Себебі, отбасылық мүліктер қаншалықты көп болса, оны бөлісу де соншалықты қиын және тиімсіз болады.

Неке нарығындағы индивидтердің неке құру және некені бұзудағы басты мотивтері туралы талдауда, адамдар неке нарығында алғаш бір-бірін кездестіргенде, олар екінші индивидтен белгілі-бір өзіне пайдалы көрсеткіштерді есепке алу көру, потенциалды отбасы құруға болатындығы туралы сигнал алады. Бұл сигнал олардың некеге тұруға бола ма? Немесе некеге тұрудың қажеті жоқ па? екендігін анықтайды. Отбасы құрғанан кейін, адамдар некеге қатысты білімдерін жинау арқылы, бұрынғы ұстанымдарын жаңартады. Жаңарған ұстаным оның осы некеде қалғаны дұрыс па немесе ажырасқаны керек пе?, – екендігін анықтайды. Осылайша, некеге тұрғанан соң экономикалық

қызығушылықтары қанағаттанбаған жағдайда, ажырасу ең тиімді шығу жолы болып табылады. Біз, бұл тұжырымдамадан адамдардың неке құрғандағы басты мақсаты әл-аухатты жоғарлатуға деген мотивтері ақталмаған жағдайда, екінші адамнан күтілген тиімді ресурстарды ала-алмаған жағдайда, ажырасудың орын алу мүмкіндігінің жоғарлайтындығын көреміз.

Сонымен, жоғарыда көрсетілген авторлардың пікірін қорытындыласақ, ажырасудың әлеуметтік экономикалық салдарының ажырасқан әйелдерге әсер ету деңгейлерін талдауда, негізгі әлеуметтік индикаторлар басшылыққа алынады. Олар: ажырасқан әйелдердің әл аухаты, өмір сүру сапасы, кіріс көз деңгейлері, жұмысбастылығы, жалақы деңгейі, әлеуметтік мобильділігі және мемлекеттік әлеуметтік жәрдемдер.

Әлеуметтік ғылымдар саласында, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын гендерлік аспектіде зерттеп, ажырасқан адамдардың әлеуметтік әл-аухатын сипаттайтын басқада ғылыми тұжырымдар бар. Мысалы, ажырасқанан кейін ер адамдарға қарағанда, әйел адамдар көп материалдық зардап шегеді [4]. Бұл тұжырымдар, американдық зерттеушілер Вайцман, Хоффман және Дункан зерттеу жұмыстарының нәтижелерінде көрсетіледі. Олар гендерлік теория және кедейшілік шеңберін негізгі материалдық жағдайын өлшейтін құрал ретінде ала отырып, зерттеу жұмыстарының қорытындысында ажырасқан әйелдердің экономикалық әл-аухаты ер адамдарға қарағанда төмендейтінін дәлелдеген.

Келесі тұжырым, ажырасқан әйелдердің әлеуметтік әл-аухаты төмендегендіктен әлеуметтік мобильділігіде төмендейді және қоғамда өзінің статусын анықтауда қиындыққа тап болады [5]. Ажырасудан кейінгі кезеңде әйелдер үй шаруашылығының басшысы статусына ие болғаннан кейін, еңбек нарығының шектеулі құрылымына байланысты, көптеген ажырасқан әйелдер экономикалық өзін-өзі қамтуды толық жүзеге асыра алмайды. Себебі, әйелдердің үнемі басқаларға (мысалы, отбасылық шығу тегі, мемлекет немесе бұрынғы күйеуінен) тәуелді болғандығынан. Бұл зерттеу жұмысында, ажырасқан әйелдердің экономикалық әл-аухаты жайында айтуда, өзінің нақты жағдайын толық анықтай алмайтындығын, ол өзінің әл-аухатын бұрынғы отбасымен салыстыру арқылы ғана қоғамдағы қай әлеуметтік тапқа жататындығын анықтайтындығын көрсетеді.

Біз келісетін тағы бір тұжырым, ол, ажырасқан әйелдерге мемлекет тарапынан көп қолдау көрсетілетін болса, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары ажырасқан әйелдерге төменірек әсер етеді [6]. Wilfred Uunk, Еуро одақтың 14 елдерінің ажырасу туралы мәліметтерін қолдана отырып, ірі статистикалық мәліметтерді талдау арқылы, негізгі көрсеткіштер ретінде жылдық ажырасу саны мен отбасы және балаларға мемлекет тарапынан берілетін әлеуметтік көмек көлемдерін есепке ала отырып қорытынды талдау жасайды. Ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарына елдегі бала күтімі бойынша берілетін мемлекеттік көмек деңгейіне қарағанда, мемлекеттегі жалпы әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейі қатты әсер ететіндігін айтады. Мемлекет қаншалықты қоғамдағы индивидтерге жоғары әлеуметтік әл-аухатты қамтамасыз етсе, соншалықты әйелдер мобильді болады, ал қаншалықты әлеуметтік қамтамасыз ету деңгейі төмен болса, соншалықты әйелдердің мобильділігі төмен болады. Сондықтан да, әйелдер үшін мемлекеттен алынатын әлеуметтік көмек, олардың экономикалық әл-аухатына үлкен көмек бола алады. Мысалы, баласы жоқ отбасылар да ажырасуы мүмкін, сондықтан да, тек бала күтіміне берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар барлық ажырасқан әйелдерге көмек бола алмайды.

Қазіргі жағдайдың ерекшелігіне сай пайда болған тұжырым, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары әйел адам қайта отбасы құрғанша кері әсер ете береді [7]. Бұл тұжырым көп дәлелді қажет етпейді, өйткені, ажырасудан кейін әйелдердің экономикалық әл-аухатында құлдырауды бастан кешеді, олар оны қайтадан отбасы құрумен өтейді. Бірінші неке аяқталғанда, көптеген ерлер мен әйелдер ажырасудан кейін әл-аухатын жоғалтады, жалғыздықты сезінеді. Бірақ, ажырасудың салдарын қайта некеге тұру арқылы жеңілдетуге болады.

Осы көрсетілген тұжырымдардың нәтижесінен, біз, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарына қатысты дәлелденген гипотезалар мен қалыптасқан тұжырымдамалар ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарының қаншалықты күрделі, өзекті мәселе екендігін көреміз. Бұл тұжырымдардың негізінде біз, әйел адамдардың ер адамдарға қарағанда әлеуметтік әл-аухатындағы қиыншылықтарды, материалдық тапшылықты, кіріс көздерінің төмендеуі арқылы, әлеуметтік мобильділігінің төмендеуін көреміз.

Ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын талдауда, батыс және АҚШ ғалымдары ажырасудың себебі мен салдарының арасындағы байланыстарынан, ажырасудың орын алатындығын атап өтеді. Экономистер индивидтердің некеге тұруы мен некені бұзуындағы басты факторы ол,

индивидтердің экономикалық қызығушылығынан туындайтын әрекеттерде екендігін атап өтеді. XX ғасырдың 70-80 жылдары АҚШ және Батыс Еуропа елдері үшін ажырасу санының шарықау деңгейіне жету кезеңдері болды. АҚШ-тағы ұлттық мемлекеттік деңгейде ұйымдастырылған зерттеу жұмыстарының бірінде, ажырасқан кейінгі жеті жыл көлемінде ер адамдардың күн көрісінің төмендеуі 17 пайыз, ал ажырасқан әйелдердің күн көрісінің төмендеуі 29 пайызды құрайды деп қорытындылады [4. 641 б]. Зерттеу жұмыстарының нәтижесінде, ажырасудан кейінгі кезеңде ер адамдар кіріс көздері бойынша барынша аз шығындалса, ал көптеген әйел адамдар үй шаруашылығы мен әлеуметтік әл-аухатында кіріс көздерінің төмендеуіносы зерттеу қорытындысынан нақты көруімізге болады.

Бұл ғылыми тұжырымдама ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын зерттеуге АҚШ және Батыс Еуропа елдерінің әлеуметтанушы ғалымдарының ғылыми қызығушылықтарын оятты десекте болады, соның бір мысалы ретінде, 1985 жылы американдық зерттеуші Л.Вайцман, Калифорния штатында ажырасқан адамдардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын зерттеу барысында, ажырасқанан кейін бір жыл көлем ішінде ер адамдардың өмір сүру деңгейі орта есеппен алғанда 42 пайызға төмендегенін, ал ажырасқан әйел адамдардың ажырасудан кейінгі бір жыл көлемінде өмір сүру деңгейінің орта есеппен алғанда 73 пайызға төмендегенін зерттеу жұмысының қорытындысында атап өтеді [8.1-2 б].

Осы зерттеу жұмысының қорытындысы қоғамдық резонансты тудырды, қоғам тарапынан ажырасқан әйелдердің соншалықты өмір сүру деңгейінің төмендеуі, анамен бірге қалатын балаларында әлеуметтік әл-аухатының төмендейтіндігін дәлелдейтін көрсеткіші ретінде қоғамдық санаға қабылданды. Сонымен қатар, аталмыш осы зерттеу жұмысы әлеуметтік саясатқа да өзіндік әсерін тигізді, яғни ажырасқан әйелдердің әл-аухатын көтеру мақсатында жәрдемақы көлемінің жоғарылауына алып келетін арнайы заңнамалық құжаттардың қабылдануын, бұл ғылыми жұмыстың үлкен жетістігі деп айтуымызға болады.

Бұл зерттеу жұмыстарының қорытындылары, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары ер адамға қарағанда, ажырасқан әйел адамға барынша зардабын тигізетіндігін және де ажырасқан әйелдердің әлеуметтік әл-аухаты, күн көріс деңгейі төмендейтіндігін көрсетеді. Вайцманның зерттеу жұмысын қолдап, зерттеу аясын кеңейткен зерттеушілерде аз болған жоқ, керісінше осы зерттеу жұмысын негізге ала отырып, негізгі тұжырым ретінде қолданып зерттеу нәтижелерін осы бағытта қорытынды жасаған зерттеушілер басым болды. Дегенменде, Вайцманның зерттеу жұмысын түбегейлі қарастырып, оның зерттеу қорытындысымен келіспеген авторлар бар, соның бірі Ричард Р. Петерсон. Ол, Вайцманның «Ажырасуға қатысты ревалюция» атты еңбегінде көрсетілген ажырасудан кейін әйел адамдардың өмір сүру деңгейі 73 пайызға төмендейді, ал керісінше ер адамдардың өмір сүру деңгейі 42 пайызға жоғарылайды деген көрсеткіштерімен келіспейтіндігін өзінің ғылыми мақаласында атап өтеді [8]. Вайцманның ғылыми еңбегіне реанализ жасау арқылы, ондағы көрсеткіштердегі қателіктер мен мәлімттердің толық өңделмегенін дәлелдеп, ажырасудан кейін әйелдердің өмір сүру деңгейі 27 пайызға төмендейді және ерлердің өмір сүру дейгейі 10 пайызға төмендейді деп қорытындылайды. Ричард Р. Петерсон ажырасу мәселесін зерттеудегі экономика және әлеуметтану ғылымы саласындағы зерттеушілердің әлі күнге дейін Вайцманның қате жасаған зерттеу жұмысының қорытындысына сүйенетіндігін айтып өтеді.

Зерттеу қорытындысының нәтижесінде жіберілген басты қателіктерді атап өтсек, ол, біріншіден – зерттеу жұмысы Американың барлық штатында жүргізілген жоқ, тек Калифорния штатында ғана жүргізілді (дегенмен ғылыми еңбекте Америкада деп жалпылама түрде алынады), екіншіден – зерттеу нәтижелерін өңдеуде, зерттеу қорытындылары екі нұсқада сақталған, олар жазбаша (қағаз құжат) және SPSS бағдарламасына еңгізілген жазбалар. Осы екі жазбаның мәліметтері бір біріне сәйкес келмейді, қағазда жазылған жазбалар толық SPSS бағдарламасына еңгізілмегендіктен пайыздық көрсеткіштер қате нәтижелер берген. Қорытындысында, автор, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарын талдауда, зерттеушілердің «ажырасу салдарынан әйелдердің әл аухаты барынша төмендейді» деген тұжырымдар шеңберінен шығуымыз қажет және сыни көзқарастың болуы зерттеушілер үшін қажетті қасиет болуы керек екендігін атап өтеді.

Біздің пікірімізше Ричард Р. Петерсон, Л.Вайцманның зерттеу жұмысындағы қате жасаған тұстарын анықтаса да, ол ажырасқан әйел адамдардың өмір сүру деңгейі, ажырасқан ер адамның өмір сүру деңгейіне қарағанда бәрі бір төмен екендігін мойындауымыз керек деп ойлаймыз.

Қазақстандық қоғам мысалында, ажырасудың салдары қоғамда толық емес отбасылардың көбеюіне алып келеді, бұл жағдайда, көбінде бала ажырасқан анасының қамқорлығында қалады деген пікірдеміз. Осы себептерден, ер адамның әл-аухатына қарағанда әйел адамның әл-аухатындағы шығындардың бала санымен және балалардың жас мөлшеріне байланысты көбейетіндігін ескерсек, ажырасқан әйелдерде экономикалық жағдайының төмендейтіндігін айта аламыз. Бірақ та, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары тек әл-аухаттың төмендеуімен байланысты емес, сонымен қатар бұл мәселеден шығу жолдары да бар, көп жағдайда, ажырасқан әйелдердің әлеуметтік әл-аухатына оң әсер ететін факторлар бар, олар, мемлекеттің әлеуметтік көмегі (балаға жәрдемақы және алимент) және ажырасқан әйелдің еңбекке араласу мүмкіндігі, сонымен қатар, ажырасқаннан кейін қаншалықты ерте қайтадан некеге тұру мүмкіндігі. Қаншалықты мемлекет балалаға жәрдемақыны жоғарлатса, соншалықты ажырасқан әйелдерге ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары жеңіл әсер етеді. Мемлекеттік көмек қаншалықты төмен болса, ажырасқан әйелге ажырасудың салдары соншалықты ауыр тиеді, одан шығу жолы, ол қайта некеге тұру болып табылады.

Заманауи қоғамда «кедейшілік феминизациясы» деген түсінік қалыптасып отыр, оның негізі әйелдердің кедейлену тенденциясының орын алуы. Ажырасудан кейін әйел адамның үй шарушылығында қалуы (жас нәресте болуы, білімі төмен болуы, денсаулығы нашар болуы т.б.) жұмысбастанып бола алмауы, оның мемлекеттік көмек пен бұрынғы күйеуінің қаржылық көмегіне, өзін қоршаған адамдар көмегіне (ата-анасы, туыстары, достары, көршілері) тәуелді болып қалады. Кедейшілік өз кезегінде әлеуметтік ортадан оқшаулануға алып келеді, яғни ол өз кезегінде, мүмкіндіктердің шектелуі, әлеуметтік мобильділікке кері әсер етумен байланысты болады.

Мақалаға қорытынды жасасақ, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары мен неке нарығы бір-бірімен байланысты екенін жоғарыда келтірген ғылыми тұжырымдар, теориялар негізінен көре аламыз. Неке нарығы, нарықтық экономиканың бір сегменті ретінде өзіндік ерекшеліктерге ие екен. Неке нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болуы үшін ажырасқан әйелдердің кәсіби мобильділігі жоғары, әл-аухаты қалыпты деңгейде болуы қажет.

Біз қарастырған ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдарына қатысты қарастырылған зерттеу жұмыстарында, керісінше ажырасқан әйелдердің әл-аухаты, кіріс көздері төмендейтінін, кедейшілік феминизациясы орын алып отырғанын көреміз. Ажырасқан әйелдердің әл аухатының төмендеуі, олардың неке нарығында сұранысқа (қайта неке құру) тәуелді немесе мәжбүр болуына әкеледі.

Сонымен қатар, біз, ажырасудың әлеуметтік-экономикалық салдары тек ажырасқан әйелдердің тек материалдық жағдайымен ғана байланысты емес, ол мемлекет тарапынан көрсетілетін әлеуметтік қолдау жұмыстары, қоршаған ортаның (ата анасы, бауырлары, бұрынғы күйеуі) қолдауына және ажырасқан әйелдің өзіндік ресурстарына (жасы, білімі, денсаулығы, кәсібі т.б.) байланысты екендігін жоғарыда көрсетілген мәліметтерден көреміз. Яғни, ажырасудың әлеуметтік экономикалық салдары тек ажырасқан әйелдің ресурстарына ғана байланысты емес, ол қоршаған ортаның қолдауымен тікелей байланысты, сондықтан да, қазақстандық қоғамда ажырасқан әйелдердің әлеуметтік-экономикалық жағдайын қалыпты деңгейде ұстау мақсатында қоғам тарапынан көбірек қолдау болғаны дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Я.М. Роцина, С.Ю. Роцин *Брачный рынок в России: выбор партнера и факторы успеха. Мир России. 2007. № 4 113-159 б.*
2. Гэри Беккер *Выбор партнера на брачных рынках (перевод Б.А.Максименко) THESIS, 1994, №6 шығарылым. 12-36 б.*
3. Stacy J/Rogers, *Dollars, Dependency, and Divorce: Four Perspectives on the Role of Wives' Income. Journal of Marriage and Family, Vol. 66, No. 1 (Feb., 2004), 59-74 б.*
4. Saul D. Hoffman, Greg J. Duncan. *What Are the Economic Consequences of Divorce? Demography, Vol. 25, No. 4, November 1988.641-642 б.*
5. Christine E.Grella *Irreconcilable differences: Women Defining Class After Divorce and Downward Mobility. Gender and Society, Vol. 4, No. 1 (Mar., 1990), 41-55 б.*
6. Wilfred Uunk, *The Economic Consequences of Divorce for Women in the European Union: The Impact of Welfare State Arrangements. European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie, Vol. 20, No. 3(Sep., 2004), 251-285 б.*
7. Graham B. Spanier, Frank F.Furstenberg, JR. *Remarriage After Divorce: A Longitudinal Analysis of Well-being. Journal of Marriage and Family, Vol. 44, No. 3 (Aug., 1982), 709-720 б.*
8. Richard R. Peterson *A re-evaluation of the economic consequences of divorce. <http://www.jstor.org/stable/2096363> 1-13 б.*

Матжанова Қ.К.¹

¹гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы
Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасы
Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы
(Алматы қ., Қазақстан)

МИСТИЦИЗМ ӘЛЕУМЕТТІК ДІНИ ҚҰБЫЛЫС РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Қазіргі кезде «мистика» және «мистицизм» ұғымдары ғылыми әдебиеттерде жеткілікті деңгейде қарастырылған. Дегенмен, діни сенімдердің құрамдас бөлігі болып табылатын қайталанбас рухани тәжірибе ретінде мистика мен мистицизмді зерттеуге деген қажеттілік сақталуда. Бұл, ең алдымен, іс-әрекеттері қандай да бір «мистикалық тәжірибемен» тығыз байланысты жаңа деп аталатын діни культтардың кең таралуынан туындаған қажеттілік. Осыған орай, мақала авторы аталмыш құбылыстың табиғатын айқындауға, «мистика» және «мистицизм» ұғымдарына анықтама беруге ұмтылады. Дін ұстанушының «мистикалық тәжірибесімен» байланысты әртүрлі сенімдерді қарастыра отырып, мистикалық тәжірибенің өзіндік ерекшеліктерін айқындайды. Мистикалық тәжірибе жеке дара – индивидуалды сипатта болғандықтан, мақалада мистик тұлғасына ерекше мән беріледі. Өйткені мистиктің ішкі, рухани тәжірибесі мистика және мистицизм туралы сөз қозғауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: мистика, мистицизм, діни сенім, рухани тәжірибе, мистикалық тәжірибе

Матжанова К.К.¹

¹Магистр, преподаватель
кафедры социально-гуманитарных дисциплин.
Казахская национальная консерватория имени Курмангазы
(г. Алматы, Казахстан)

МИСТИЦИЗМ КАК СОЦИАЛЬНО РЕЛИГИОЗНОЕ ЯВЛЕНИЕ

Аннотация

В настоящее время понятия «мистика», «мистицизм» освещены в научной литературе на достаточном уровне. Однако сохраняется потребность изучения мистики и мистицизма как неповторимого духовного опыта, являющегося составной частью религиозных верований. В первую очередь, эта потребность связана с широким распространением, так называемых новых религиозных культов, деятельность которых тесно переплетается с неким «мистическим опытом». В связи с этим, автор статьи стремится раскрыть природу данного явления, дать определение понятиям «мистик» и «мистицизм». Рассматривая различные верования, связанные с «мистическим опытом» верующего, выявляет своеобразие мистической практики, ее особенности. Так как мистический опыт носит индивидуальный характер, особое внимание в статье уделяется личности мистика. Именно внутренняя, духовная практика мистика позволяет говорить о мистике и мистицизме.

Ключевые слова: мистика, мистицизм, религиозное верование, духовный опыт, мистическая практика

Matzhanova K.K.¹

¹master of the Humanities, teacher

Department of Social and Humanitarian Disciplines
Kazakh National Conservatory named after Kurmangazy

MYSTICISM AS A RELIGIOUS PHENOMENON

Abstract

At present, the notions of "mysticism" and "mysticism" are covered in the scientific literature at a sufficient level. However, there remains a need to study mysticism and mysticism as a unique spiritual experience, which is an integral part of religious beliefs. First and foremost, this need is associated with a wide spread of so-called new religious cults, whose activities are closely intertwined with a certain "mystical experience". In this regard, the author of the article seeks to reveal the nature of this phenomenon, to define the concepts of "mysticism" and "mysticism". Considering different beliefs associated with the "mystical experience" of the believer, reveals the peculiarity of mystical practice, its features. Since the mystical experience is of an individual nature, special attention is paid in the article to the personality of the mystic. It is the inner, spiritual practice of the mystic that allows us to talk about mysticism and mysticism.

Key words: mysticism, mysticism, religious belief, spiritual experience, mystical practice

Соңғы онжылдықтарда қоғамда діннің орны мен рөлінің өзгеруі, дәстүрлі діндердің өркендеуімен қатар, Қазақстанның діни кеңістігінде жаңа діни құрылымдардың пайда болуы дін саласына ерекше көңіл бөлуді қажет етуде. Діндердің өткені мен бүгінгі жағдайын зерттеумен қатар, дінге қатысты әртүрлі құбылыстар да жан-жақты талдануда. Солардың ішінде көптеген діндердің құрамдас бөлігі болып табылатын мистицизм де ғылыми ізденістің объектісі ретінде қарастырылуда.

Жалпы мистика ұғымы көбінесе мазмұны бұлыңғыр, түп мәніне тез арада оңай жете алмайтын, нақты негізі белгісіздікпен бейнеленген құбылыстарды сипаттауға қолданылады. Көпшілік бұқаралық ойлау жүйесі мистицизм қатарына телепатия, спиритуализм, медиум, магия, оккультизм, парапсихология тағы басқа адам санасының толық зерттелмеген бөліктерімен тығыз байланысты әртүрлі құбылыстарды жатқызады. Рухани өмірдің танып білінбеген, сыры жұмбақ, адам қиалын пайымдаудың шырқау шегіне жетелейтін осындай құбылыстардың мәнін ашу үшін алдымен мистицизм ұғымын, оның ерекшелігін, өзіндік сипатын анықтау қажет.

Мистика – гректің «көзді жұмып, текқұлақпен қабылдау» деген мағынада қолданылатын етістігінен тараған ұғым. П.С. Гурьевич «Гесиод пен Гомер бұл сөзді тек арнайы топ қана білетін діни ілімдер туралы айтқан кезде пайдаланған. Классикалық Греция кезінде басқалардан жасырын болған құпияның өзін мистика деп айтқан. «Mistikos» – қасиетті шындықты ашушы иерофант қана жаңа адамдарға айтатын құпия, ең жоғарғы ақиқат», – деген пікір келтіреді [1]. Яғни Гесиод пен Гомер мистика ұғымын белгілі бір ілімдерге қатысты қолданған. Ол діни ілімдер тек азғантай топтың иелігінде болған. Жалпы бұқара халық үшін бұл терең тұңғықтағы тылсым сыр, сырт көзден таса құпия. Бұл құпиямен таныс болу үшін әртүрлі арнау ғұрыптарынан өту (инициациядан өту) қажет. Кез-келген адам үшін бұл күрделі де қиын сынақ. Тек «қасиетті» ілімді үйретуші – иерофанттың көмегі арқылы осы сыннан мүдірмей өтуге болады. Сонда ғана талапкер ең негізгі шындық деп саналатын құпия ілімге жете алады.

Ал бұл құпияның, тылсым дүниенің мәні неде? Ол – құдай, жаратушы бейнесі немесе алғашқы негіз, бастапқы шындық, бір. Осыларды танып білуге бағытталған нақтылы іс-әрекет, сана-сезімнен тысқары құпия тілдесу мистикалық дүниетанымның өзегі болып табылады. Мистика адамдардың жаратылыстан тыс, басқаша күшпен тікелей байланысына деген сенімін және осы сенімді арнайы іс-әрекет арқылы жүзеге асыруын білдіреді. Мистицизм адамның жаратушымен байланысын пайымдау, мистикалық іс-әрекетті жүйелеу. Сонымен мистицизм объектісіне, мақсатына, әдіс-тәсілдеріне сәйкестендірілген ілімдер жиынтығы. Мистикалық іс-әрекет немесе тәжірибе мистицизмнің маңызды негізі, айрықша білімнің көзі. Діннің негізгі идеясы, түп қазығы жаратылыстан тыс күдіретті күшке деген сенім екені белгілі. Ол күдіретті күш нақтылы, шындық деп қарастырады. Міне, осы шындыққа бастайтын жолдардың бірі – мистицизм. Ислам мистицизмін зерттеушілердің бірі Аннемари Шиммель: «Мистицизм барлық діндер арқылы өтетін «ұлы рухани ағым»», – деген пікір біддіреді [2].

Діннің алғашқы қарапайым түрлерінің бірі – шамандық. Сол шамандық мистицизмнің алғашқы көрнісі деген тұжырым жиі кездеседі. В.Н. Басиловтің «Шамандық мистицизмнің алғашқы формасы ретінде» деген еңбегінде мистикалық ілімдерге де, шамандыққа да тән ортақ ұстанымдарды атап көрсетеді. Олар мыналар:

1. Болмысы бөлек, ерекше адамдардың жаратылыстантысәлеммен тікелей байланыста бола алатынына сену.

2. Адамның рухпен, (жаратушымен) бірігуі, табысуы мүмкін екендігіне сену.

3. Рухтармен немесе жаратушымен әрқилы қарым-қатынас жасау үшін ерекше жағдай – экстаздың қажет екендігіне сену.

4. Жаратылыстан тыс дүниемен «өзіндік ерекше» байланыстағы адамдар үшін арнау рәсімі қажет екеніне сену [3]. Бұл ұстанымдар мистикалық ілімдерге тән.

Олар жалпы мистиканың сырт көрінісін бейнелейді. Бірақ мәні тұрғысынан мистицизм шамандыққа қарағанда даму деңгейі жоғары құбылыс. Оны осы ұстанымдарға қатысты айырмашылықтардан көруге болады.

Біріншіден, жаратылыстан тыс дүние жаратушы, рух деп қарастырса да, бұл ұғымдардың шамандықтағы мәні «аруак» деген түсінікке жақын. Бұл жерде нақты жаратушы, құдай деген ұғым толық мәнде ашылмаған.

Екіншіден, болмысы бөлек, ерекше адамдар жаратылыстан тыс дүниемен тікелей байланыста болғанымен, олардың ең басты мақсаты рухты танып-білу емес. Шаман екі дүниені байланыстырушы. Ал мистик болса танушы, ізденуші. Оның барлық іс-әрекеті жаратушыны танып-білуге, сол арқылы шындыққа жетуге бағытталады.

Үшіншіден, шаман үшін рухпен бірігуі оның бойында ерекше қасиеттің пайда болуымен бірдей. Ал мистик рухпен табысуды өз тұлғасын, сана-сезімін жаратушымен толық біріктіру деп түсінеді. Нәтижесінде бір ғана мән қалады.

Мистикалық пайымдау сананың жоғары дәрежеде дамуын қажет етеді, өйткені мистицизм сана мен таным шеңберінен тыс, яғни табиғаттан тысқары (трансцендентті) нәрсені (құбылысты) сенімнің объектісі деп таниды. Сонымен қатар сол құбылысты танып-білу үшін ақылдан өзгеше жолды тандап, рационалды-логикалық тәсілдерді саналы түрде жоққа шығарады. Мистицизм кең арнада даму үшін ең алдымен әлемнің түп негізі, бір деген ұғымды қалыптастыруға тырысады. Сонымен, мистицизм тек философиялық мәдениет белгілі бір деңгейде дамыған, негізгі діни ағымдар бой түзеген жағдайда қанат жаяды. С.С. Аверинцев «мистицизмнің ең алғашқы өркендеуі философиялық-логикалық мәдениеті бар елдерде, Үндістанда (веданта), Қытайда (даосизм), біршама Грецияда (пифагореизм, платонизм) болған», – деген пікірін ұсынады [4].

Діни сенімдердің даму барысында теизмнің қалыптасуы, адамдардың бір құдайға құлшылық етуі мистицизмге жаңа сипат берді, мистика ұғымын толықтыра түсті. Теизмде дүниенің алғашқы рухани негізі жаратушы, құдай деген түсінік мистикалық ізденістерді бір арнаға бағыттады. Жаратушыны танып-білу, сол арқылы болмыстың құпиясын ашу басты мақсатқа айналды. Ю.А. Кимелев өз еңбегінде иудаизм, христиандық, ислам діндеріндегі мистицизм туралы жазғанда мынандай ой бідіреді: «Бұл діндер ауқымындағы мистицизм трансценденттік жаратушы мен адам арасындағы олар жасаған терең алшақтықты жою құралы ретінде пайдаланады. Мистикалық тәжірибе қандай да бір «жаратушы мен жан арасындағы негізгі, терең» бірлікті қалпына келтіреді» [5]. Бұл жерде көңіл бөлетін басты мәселе – мистицизмнің кез-келген дінге тән құбылыс болуы. Құдай жаратушы, ал адамоған табынушы пенде болғандықтан олардың арасындағы байланыс барлық діннің бұлжымас қағидасы. Тек дінді уағыздаушылардың іс-әрекеті, әлеуметтік жағдай, тарихи кезеңге байланысты ол әртүрлі сипатта болуы мүмкін. Сондықтан да Ю.А. Кимелев мистикалық іс-әрекет жаратушы мен адам жанының бірлігін қалпына келтіреді деп отыр.

Теистік діндердегі жаратушы мен адам арасындағы байланыс мистицизмде өз шырқау шегіне жетеді. Ол байланыс екі тұлғаның өзара түсінісуі немесе рухани бірігуі түрінде көрініс табады. Бұл екі жақты құбылыс. Адам жаны ғана жаратушыға ұмтылмайды, құдай да адаммен тілдесуге ниеттенеді. Мистикалық жолды таңдаған адам белгілі бір жаттығулар мен арнайы дайындықтан, ерекше даму сатыларынан өту арқылы өзіне тән «рухани тәжірибе», «ішкі тәжірибе» – мистикалық әрекетке жетеді. Мистикті бұл әрекетке жетелейтін, талпындыратын жаратушының өзі. Мистиктің түсінігінде оның жүрегінде жаратушы болмысының ұшқыны, оның жаққан шырағы бар. Ол ұшқын адам жанын жаратушыға деген ұлы сезім – сүйіспеншілікке толтырып, өзінің шыққан бастауына жетелейді. XIII ғасырда өмір сүрген дәстүрлі діни жүйе ауқымына симайтын өзіндік ойлау жолымен, айрықша көзқарастарымен еретик деген атқа ие болған христиан мистигі Майстер Экхарт өзінің «Таңдамалы уағыздарында» былай дейді: «Құдай адамды жаратқан кезде Ол оның жанына Өзіне тең асыл тасты орналастырды. Жанды осылай жаратқан және оны сүйген Тәңірімізге ризамыз, ризамыз! Оның жаратқаны ғашықтықтың (махаббаттың) өзі, ал ғашықтық дегеніміз Құдайдың өзі. Ол өз жаратқан дүниесін сүйеді, бірақ жаратылыс ретінде емес, өзін-өзі сүйгендей. Құдайды билеген Ғашықтық бүкіл әлемді камтиды» [6]. XII-XIII ғасырларда өмір сүрген сопылардың «ұлы ұстазы» Ибн Араби болса,

өзінің «Даналық геммалары» деген еңбегінде «Біл(есінде болсын), жүрегімен Аллахты білетін жүректі айтып тұрмын, Аллахтың мейірімінен және одан сыйымды, өйткені ол Ұлы Аллахты сыйдырды, ал Оның мейірімі оған сыймайды. Ол оның (адамның) бойына өз рухынан дем бергендіктен де өзіне-өзі ұмтылады», – деген еді [7]. Сондықтан да доктор Асгари Додбех мистицизм әдісінің негізі – ғашықтық деп атап өтеді [8].

«Мистикалық әрекет» немесе «ішкі тәжірибе» адамның барлық күш-жігерін сарып етіп, санасын толық баулап алатын, түп-тамырымен ақырына дейін берілуді қажет ететін діни сезім. Егер жай діндар адамның санасында мистикалық сезім басқа тіршілік сезімдерінен басымдылық танытса, мистиктің ішкі дүниесінде өзге сезім болмайды. Мистиктің өмір жолы – өзіндік «ішкі тәжірибе» – «мистикалық әрекет» арқылы жаратушышы тану, табысу жолы. Мистикке тән «ішкі тәжірибе» оның діни сенімімен қалай ұштасады? Ол ұстанатын дінмен оның ара қатынасы өзгере ме?

Адам баласының ішкі тәжірибесін дін жоққа шығармайды. Діни көзқарас бойынша діндар адамның ішкі дүниесінің қалыптасуы, өзіне тән рухани тәжірибенің болуы қажет деп танылады. Әйтпесе дін тамыры қураған бәйтерекке, не жансыз доктринаға немесе құр салт-дәстүр, ритуал, сырт көрініске айналады. Қарапайымдіндар адам мистик секілді жаратушыны танып білуге болатынына сенеді. Кейде өз сенімінің шырқау биігінде құдаймен сұхбаттасып, ақиқаттың бет пердесін ашады. Бірақ мистик үшін бұл құбылыс өзінің жеке «менін» құдіретті «менмен» толық *біріктіру*, *tinnti* жаратушыға толық беріліп, онымен толық тұтасу. Өзінің ішкі тәжірибесінде мистик бұл тұтасуды екі табиғаттың, екі түрлі мәннің – адам мәні мен құдіретті мәннің бір мәнге айналуы деп түсінеді. Осы сәтте адамның еркі құдіретті жаратушының еркіне толық *бағынып*, *адамның* жеке сана-сезімі жойылып, ерекше, дара, тылсым санаға айналады. Діндар адам жаратушымен табысуға ұмтылады. Бірақ, ол өз сана-сезімін жоғалтпайды, құдіретті «менмен» жеке «мен» арасындағы қашықтық әрдайым сақталады. Ішкі дүниесі діндарды қандай сезім биіктігіне жетелесе де, ол әрдайым өзінің жаратушымен байланысын дүниенің екі бұрышынан орын алған екі түрлі еріктің, екі түрлі мәннің түсінісуі деп ұғады. Бір жағында адам деңгейіне дейін төмендеген құдіретті күш, екінші жағында жаратушыны түсінуге тырысқан адам. Құдіреттің шексіз мәні адамның шектеулі мәнін жойып жібермейді, керісінше жаратушымен табысу адам мәнінің мазмұнын байытады.

«Мистикалық әрекет» жаратушы мен адам үшін екі түрлі сипатта өтеді. Жаратушы аян беру арқылы өзін танытады. Аян беру – трансцендентті мәндегі құдіреттің танушыға өзін алғашқы ақиқат деп көрсетіп, осы дүниеге өз ойын білдіруі. Теистік діндерде құдіретті күштің өз табынушыларына аян беруінің бір көрінісі – қасиетті кітаптар. Олар сол дін өкілдері үшін нақтылы тарихи шындық, жаратушының адам игілігі үшін жасаған ізгі әрекеті. Қарапайым діндар өзінің рухани өмірінде сол қасиетті кітаптарды басшылыққа алады. Ол өз дінінің салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын ұстанады. Ал, мистик үшін ол тек сыртқы құбылыс. Ол өз дінінің ауқымынан шықпағанымен, өзінің ішкі тәжірибесі – «мистикалық әрекетті» өте жоғары қояды. Жалпы мистик дүниетанымының бастауы оның өзіндік ішкі тәжірибесі.

П.Минин Плотин іліміне талдау жасай отырып, Плотинның болмыс туралы жалпы көзқарасы оның ішкі тәжірибесінен туындайды және бұл барлық мистикалық ойлау жүйесіне тән құбылыс деп атап көрсетеді [9]. Дегенмен, кейде мистиктің әрекеті, жасаған тұжырымдары діни қағидаларға сәйкес келмеуі мүмкін.

Кез-келген дінді алып қарастырсақ, сол діннің аясында өркендеген мистикалық ілімдерді уағыздаушылардың кейбіреуінің дәріптелгенін, ал қайсыбірінің қудалауға ұшырағанын көруге болады. Мысалы, ислам дінінің бір бағыты сопылықты қарастыралаық. А.И.Артемов сопылық туралы: «Көптеген зерттеушілердің пікірінше, сопылық өз тарихын VIII ғасырдан бастайды, бірақ оның бастауында тұрған аскеттік көңіл-күй исламмен қатар пайда болған. VIII - IX ғасырдың басында олар аскеттік-мистикалық бағыт болып қалыптасты», – деп жазады [10]. Осы исламдағы мистикалық ағымның өкілі, X ғасырда өмір сүрген атақты сопы Хусейн ибн Мансур ал –Халладждыресми дін өкілдері діннен безген деп тауып, оны қатал жазалаған. Өйткені Халладждың ілімінің басты мәселесі суфизмдағы таухид ұғымымен байланысты болды. Таухид адамның Аллахпен бірігуі. Халладж Аллахтың дәл өзімен бірікпесем де, құдіретіндегі жаратылмаған рухпен біріктім дейді. Осындай сәтте Халладж «Мен жасампаз ақиқатпын», – деген [11].

Көптеген мистиктердің діни сенімі, қоршаған ортасы, өмір сүрген уақыты әртүрлі болса да, олар «мистикалық тәжірибесінің» ақиқат екеніне шүбә келтірмейді. Бұл ешбір даусыз ақиқат, өйткені мистиктің өзі сол жақта болып, барлығын өз басынан өткізді. «Мистикалық әрекет» арқылы шындықтың басқа түрінің бар екеніне көзі жетті. Мистикке басқа дәлел керек емес. Енді оның дүниеге көзқарасы осы тұрғыда қалыптасады. Ал «мистикалық әрекеттің» сипатын, негізгі ерекшеліктерін, адамзат өміріндегі маңызы мен құндылығын анықтау басқа зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Гуревич.П.С. *Бесхрамовые боги.* – Лениниздат,1984. – С.23.
- 2 Шиммель А. *Мир исламского мистицизма.* – Москва,1999. – С.13.
- 3 Басилов В.Н. *Шаманство как ранняя форма мистицизма // Вопросы научного атеизма//Выпуск 38.* – Москва, 1989. – С.94.
- 4 Аверинцев С.С.*Мистика// Философский Энциклопедический словарь.- Москва: Мысль, 1989.- С. 368.*
- 5 Кимелев Ю.А. *Современная западная философия религии.* – Москва: Мысль, 1989. – С.119.
- 6 Экхарт М. *Избранные проповеди.* – Москва, 1912. – С.16.
- 7 Ибн Араби *Геммы мудрости // Степанянц М.Т. «Философские аспекты суфизма.- Москва: Наука, 1987. – С.96.*
- 8 АсгариДодбех*Мистицизм любви – ирано-арийское мировоззрение.- Алматы,2010. –С.17.*
- 9 Минин П. *Мистицизм и его природа.* – Сергиев Посад, Московская губерния: Типография И.И.Иванова,1913. – С.16.
- 10 Артемьев А.И. *Суфизм, или Мир исламского мистицизма (социально-религиоведческий анализ) // Вестник КазНПУ: Серия Социологические и политические науки. – №1 (53), 2016. – С.115.*
- 11 Шиммель А. *Мир исламского мистицизма.* – Москва,1999. – С.59.

МҒТАР 02.15.61

І.Ә. Матжанова¹, А. Ильяшев²

*¹«БМ020100 – Философия» мамандығының 1 курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің саясаттану және әлеуметтік-
философиялық пәндер кафедрасы
i.matzhanova@gmail.com*

**ҚҰНДЫЛЫҚ ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ: ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ
ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ**

Аңдатпа

«Құндылық» категориясы философия, әлеуметтану, мәдениеттану және психология секілді әртүрлі әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың зерттеу пәні болып табылады. Аталмыш мақалада құндылық ұғымына философиялық талдау жасалады, оның мәні мен мазмұны қарастырылады. Құндылықтар және олардың жүйелері жалпы қоғамның, сондай-ақ, жеке индивидтің жағдайын, сипатын айқындайтын болғандықтан, құндылық категориясының генезисі мен оған байланысты көзқарастардың эволюциясын зерттеу өте маңызды. Сонымен қатар құндылықтар және олардың жүйелерін жан-жақты саралау қажеттілігі әртүрлі әлеуметтік топтардық құндылықты бағдарларының өзгеруіне ықпал ететін қазіргі заманғы жаһандану үдерістерімен де байланысты. Сондықтан мақала авторы философия тарихында орын алған құндылықтар табиғатын түсіндіретін әртүрлі көзқарастар мен тәсілдемелерді қарастырады және олардың негізінде адамзаттың рухани өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатын осы құбылысқа анықтама беруге ұмтылады.

Түйін сөздер: құндылық, құндылықты бағдарлар, мәні, маңызы, қажеттілік, зат, адам, тұлға, қоғам

Матжанова И.А.,¹ Ильяшев А²

*¹магистрант 1 курса специальности «БМ020100- Философия»
кафедра политологии и социально-философских наук Казахского национального педагогического
университета имени Абая
i.matzhanova@gmail.com*

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ЦЕННОСТЬ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Категория «ценность» является предметом исследования различных социально-гуманитарных дисциплин как философия, социология, культурология и психология. В данной статье предлагается философский анализ понятия ценность, рассматривается ее сущность и содержание. Так как ценности и их системы определяют состояние, характеристику общества в целом, а также отдельного индиви-

да, очень важно исследование генезиса и эволюции взглядов на категорию ценность. Потребность всестороннего изучения ценностей и их систем также обусловлено современными глобализационными процессами, которые приводят к изменению ценностных ориентиров различных социальных групп. Поэтому автор статьи рассматривает различные воззрения и подходы к пониманию природы ценностей, существующие в истории философии, и на их основе стремится дать определение данному явлению, которое является неотъемлемой частью духовной жизни человечества.

Ключевые слова: ценность, ценностные ориентиры, сущность, значение, потребность, предмет, человек, личность, общество

Matzhanova I.A.,¹ Ilyashev A²

*¹master of 1st course of specialty «6M020100 – Philosophy» department of political science and social and philosophical disciplines of KAZNPU of a named after Abay
i.matzhanova@gmail.com*

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF VALUE: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

The category "value" is the subject of study of various social and humanitarian disciplines like philosophy, sociology, cultural studies and psychology. In this article, a philosophical analysis of the concept of value is proposed, its essence and content are examined. Since values and their systems determine the state, the characteristics of society as a whole, and also of an individual, it is very important to study the genesis and evolution of views on the category of value. The need for a comprehensive study of values and their systems is also conditioned by modern globalization processes that lead to a change in the value orientations of various social groups. Therefore, the author considers various views and approaches to understanding the nature of values existing in the history of philosophy, and on their basis seeks to define this phenomenon, which is an integral part of the spiritual life of mankind.

Key words: value, value orientations, dryness, meaning, need, subject, person, person, society

«Құндылық» ұғымы философия ғылымының арнайы бөлімі – аксиологияның басты категориясы болып табылады. Ол құндылықтар табиғатын, олардың адамзат болмысындағы орны мен маңызын, құндылықтар әлемінің құрылымын, құндылықтардың өзара байланысын зерттейді. Дегенмен, қазіргі кезде «құндылық» қоғамдық ой шеңберінде жалпы ғылыми ұғымдар қатарына жататыны сөзсіз. Өйткені осы ұғым философия, мәдениеттану, әлеуметтану, саясаттану, психология және педагогика ауқымында әртүрлі объектілер мен құбылыстарды, олардың қасиеттерін, сондай-ақ, үлгі, нұсқа ретінде ұсынылатын өнегелік идеалдарды айқындайтын абстрактілі идеалдардың мәнін ашу үшін қолданылады. Сондықтан құндылық зерттеуге қиын, көп жағдайда қарама-қайшы және бір мәнді емес құбылыс болса да, осы мәселеге байланысты қолда бар әдебиеттерге талдау жасау, құндылық ұғымы мен оған берілген анықтамаларды қарастыру – бұл ұғымның мазмұнына үлкен назар аударылып отырғандығын аңғартады.

Құндылықты философияның ерекше бөлімі ретінде қарастыру үдерісі жаңа заманнан басталған. Дегенмен, құндылықтың мәні мен оның пайда болуы туралы белгілі бір көзқарас көне заманның өзінде-ақ болған. Көне гректер дәстүрлеріндегі құндылық көзқарасы оның тұрмысымен анықталып, ал құндылық сипаттамасы оның ұғымына кірген. Құндылық оның тұрмысынан бөлінбейтін, басынан бастап, соның ішінде бар және міндетті нәрсе ретінде қарастырылған. Ж.Қ.Мадалиева өзінің «Тұлғаның өзіндік мәнін айқындаудағы рухани құндылықтардың маңызы» атты мақаласында: «...бұл ұғымды ежелгі антик ғұламалары Демокрит, Пифагор, Гераклит және Аристотельдің туындыларынан да кездестіруге болады. Орта ғасырларда құндылық мәселесі туралы өз пікірін ағылшын философы Ф.Бэкон «Опыты или наставления: нравственные и политические» еңбегінде қарастырған болатын. Ал Жаңа заманда құндылық жөнінде француз ағартушылары — Вольтер, Ж.Ж. Руссо, ағылшын философтары Дж.Локк, Дж.Милл, классикалық неміс философиясының өкілдері — И.Кант, И.Фихте, Г.Гегель, орыс ағартушы – демократтары А.И. Герцен, В.С. Соловьев, Н.А. Бердяев еңбектерінде күрделі мәселеге айналды», – деп атап өтеді [1].

Жалпы философтардың «құндылық» категориясына деген қажеттілік адам, тұлға (кеңірек алсақ – топ, тап, ұлт) және оны қоршаған материалды және рухани дүние туралы мәселені қарастырғанда туындайды деген тұжырымдары ойға қонымды. Құндылықтардың пайда болуы, бір жағынан, заттар

мен құбылыстардың болуымен, олардың қасиеттері және адамның, қоғамның қандай да бір қажеттіліктерін қанағаттандыра алу мүмкіндігімен байланысты қарастырылса, екінші жағынан, бар заттар мен құбылыстар туралы адамның, қоғамның берген бағалаулары негізінде түсіндіріледі. Бұл жерде «құндылықтар» деп танылатын заттар мен құбылыстардың маңызды, пайдалы, қажетті, мақсатқа немесе белгілі бір нормаға сай келуі басты мәнге ие болады.

Шығыстың ұлы ойшылы Әл-Фараби өзінің «Бақытқа жету туралы», «Бақытқа жету жолының көрсеткіші», «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактаттарында құндылық мәселесіне ерекше мән береді. Оның түсінігі бойынша: «барлық заттың өлшемі, ол – басты құндылық, адамзат қоғамының бақытқа жетуіне деген кәміл сенім, осы кемелденудің арқасында адам мен ғарыш арасында, адамның өзінде үйлесімдік орнайды», – деп көрсетеді [2].

Ұлы ойшыл «адам кемелденудің шыңына жетуге талпынады» – деп көрсетеді, бұл бүгінгі ғылыми көзқарастағы акмеологияға («акме – көне грек сөзіне «шың» кез келген нәрсенің «ең жоғарғы нүктесі» деген мағынаны білдіреді») сәйкес келеді. Оның ойынша, мұндай адамда төрт ізгілік көзі болады:

- теориялық ізгілік;
- ойшылдық ізгілік;
- этикалық ізгілік;
- білімге негізделген өнер, – деп тұжырымдаған [3].

Жетілу үшін ең қажетті нәрсе жүрек қайраты мен жылуы, ал бұл жетілудің «басты құралы», – деп көрсетуіндегі тұжырым, қазақтың ұлы ойшылы Абайдың ойларына сәйкес келеді.

Құндылық проблемасы бойынша зерттеуде үлес қосқан немістің классикалық философиясының өкілі И. Кант. И. Кант бойынша барлық құндылықтар (принциптер, идеялар) таза форма болып табылады, яғни ол рухта болатындықтан оны ұстап көруге болмайтындықтан, ол жаппай мәнділікке ие бола алады. Сондықтан ойшылдың пікірінше, моральдық мінез-құлық барлық уақытта ол адамның жасағысы келетіні емес, ол сондай болуы керектігін белгілейтін моральдық заң болып табылады. Құндылық пен норма іс-әрекеттің басқарушысы, ал кез келген құндылық – бұл мақсат болып табылады, ол кез келген санадағы норманың құраушысы болып табылатын идея болғандықтан оған жетуге тырысу қажет.

Классикалық неміс философиясының тағы бір өкілі – Г.Гегель утилитарлы және рухани құндылықтың екі түрінің аражігін ажыратуға баса назар аударады. Утилитарлы (экономикалық) құндылық товар ретінде кіреді. Бұл құндылықтар барлық уақытта салыстырмалы, яғни сұранысқа, дәміне, әлеуметке т.б. байланысты болады. Ал, рухани құндылықты Г.Гегель рухтың еркіндігімен байланыстырады. Абсолютті құндылық өзінің табаты бойынша рухани болып табылады [4].

Орыс философиясында құндылық теориясына деген үлкен қызығушылық XIX ғасырдың екінші жартысында туындады, бірақ құндылық саласына байланысты белгілі бір идеялар оған дейін де философтардың еңбектерінде айтылған болатын. Құндылық мәселесі бойынша орыс философтарының зерттеулеріндегі ең басты назар аударатын мәселе құндылықтың үш тірегі – Ақиқат (Шындық), Жақсылық, Сұлулық (Әдемілік). Бұл мәселе орыс философиясының өкілдері В.С. Соловев, П.В. Флоренский, С.Л. Франк, Н.О. Лосский және басқа да ойшылдардың еңбектерінде жан-жақты зерттелген.

Қазақ жерінде ежелгі түркі заманнан қазірге заманға дейін құндылық мәселесіне ақын-жыраулар, би-шешендермен қатар ғұламалар, қазақ зиялылары басты назар аударған. Оған жоғарыда тоқталып өткен Әл-Фараби, Ж.Баласұғын, И.А. Яссауи, А.Иүгінеки, М.Қашқари, Х.Кәтиби, С.Сарай, Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсари, Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев және XX ғасыр зиялыларының ілімдері мен ой-пікірлері дәлел болады. Бұл зерттеулерге Р.Омаргазин талдау жасап, құндылықты бағдар адам санасын, әлеуметтік прогрестің алға жылжуын қамтамасыз ететін күш деген тұжырым жасаған [5].

Ал XX ғасыр ойшылдарының құндылықтар туралы пайымдауларына көңіл бөлсек, бұл категорияның мазмұнын айқындауда әртүрлі көзқарастардың орын алғанын көруге болады. Мысалы:

«- Құндылықтар объектілер саласына да, субъектілер саласына да жатпайды. Олар субъект пен объектінің арғы жағында жатқан мүлде дербес патшалықты құрайды (Г.Риккерт).

- Құндылық қажеттіліктерден туындайтын іріктеуші қағида, іріктеуші ұстаным. Құндылық – «адамдандудың» сипаттамалары. «Адамданған» адам неге ұмтылады – бұл сол (А.Маслоу).

- Құндылық – бұл қандай да бір тұлғалық мән, бұл білім категориясы емес, «маңызды» категория (Г.Олпорт).

- Құндылық (құнды, игі) – бұл «өзіндік адами қабілеттердің барынша ашылуына ықпал ететін және өмірге демеу болатын» нәрсе (Э.Фромм).
- Құндылықтар – бұл «әлеуметтік қатынастар әлеміндегі субъективті іс-әрекеттердің бағдарлары» (Д.М.Архангельский).
- «Құндылықты пайымдау адамның болмысқа деген құндылықты қатынасының ой түрінде берілуі» (О.М.Бакурадзе).
- «Құндылықтар – өмірдің мәнін жете түсіну» (Б.С. Братусь).
- Құндылық – «сәйкес қасиеттер (қандай да бір заттың адамдар үшін маңыздылығы) және қатынастар (қоғамдық қатынастар)» (В.А. Блюмкин).
- Құндылықтар – адамды қоршаған заттар мен құбылыстардың мәндер жүйесі (В.Вичев).
- «Құндылықтардың өзіндік ерекшелігі, оларды иелену және олардың қоғамда әрекет етуі субъективті-объективті қатынастармен емес, ең алдымен субъект аралық қатынастармен анықталады және өз кезегінде соларда жүзеге асырылады» (В.П. Выжлецов).
- Құндылық – қоғамдық заттың қасиеті. Заттың құндылығы әлеуметтік қозғалыс заңдарына тәуелді және осы тұрғыда затқа объективті түрде тән (О.Г. Дробницкий).
- Құндылық – қандай да бір заттың субъект үшін маңызы, бұл «қатынас, сондай-ақ, өзіндік қатынас, өйткені ол объектіні басқа объектімен емес, субъектпен байланыстырады...Құндылық объекті-субъектілі қатынаста объектінің сапасы да, басқа объект-адамның әсерленуі де емес жағдайда пайда болады» (М.С. Каган).
- «Құндылық – әрекеттің моральдық маңыздылығы» (М.А. Кирязева).
- Құндылық – «адам қажеттілігінің заттары», заттардың қасиеті. Индивидтің заттарға қатынасы құндылықтың негізі болып (М.Михалик).
- «Құндылықтар – қалаулы игіліктер және субъектінің бұрынғы тәжірибесі көрініс табатын оларға қол жеткізудің қолайлы тәсілдері туралы тұрақты, жинақталған түсініктер» (В.Н.Сагатовский).
- Құндылықтар, немесе өмірдің мағынасы адамның әлемге деген құндылықты қатынасын, оның мәндік күштерін білдіреді (В.Н. Сагатовский).
- Құндылықтар - «идеалды түсініктер, моральдық ұғымдардың мәні» (В.А. Титов).
- Құндылықтар адамның әрекетте орталықтануын, сонымен бірге оның өзіне деген рефлексиясын білдіреді, өйткені «шеберлік пен адамның тұлғалық бастамасының тұтастығының затта көрініс табуы әрекеттік күдіреттіліктің символына айналады бұл бастама дербес, заттанған түрде тіршілік ете бастайды ... бұл адамзат мәдениетінің заттық байлығының субъективті-символдық мазмұны және құндылықты анықтамаларда көрініс табады» (М.Б. Туровский).
- Құндылықтар кең тұрғыда алғанда – қандай да бір түрде адамның әлемді игеру үдерісіне кіретін және адамның нақты бір қажеттіліктерін (утилитарлы, танымдық, эстетикалық, этикалық) қанағаттандыратын белгілі бір құбылыстар немесе олардың қасиеттері (А.Ф. Шишкин, К.А. Шварцман) [6].

Жоғарыда «құндылық» категориясына берілген анықтамалардың барлығын қарастырсақ, олардың басты айырмашылығы ретінде құндылық ұғымын екі тұрғыда түсіндіру екенін байқаймыз: құндылық маңыздылық па әлде мән бе; құндылықтар бар нәрсеге жата ма әлде сондай болуы керек дейтін нәрсе ме; құндылықтар заттың, объектінің қасиеттері ме әлде субъектінің затқа, объектіге қатынасы ма және құндылық ұғымы арқылы қандай қатынастар жүйесін – субъект-объект немесе субъект-субъект қатынастар жүйесін сипаттауға болады. Міне осы сұрақтар төңірегіндегі ізденіс құндылық ұғымының мәнін айқындауға, мазмұнын ашып көрсетуге мүмкіндік береді.

Құндылық – адамзат баласының әртүрлі мақсаттары мен ұмтылыстарының, қалаулары мен талап-тілектерінің объектісі. Адамзаттың іс-әрекетінің, қоғамдық қатынастардың нәтижесі болып сан алуан заттар әлемін және осыған қатысты табиғат құбылыстарын «заттық құндылықтар» ретінде қарастыруға болады. Олар өз кезегінде құндылықты қатынастардың объектісі болып табылады, яғни жақсылық пен жамандық, ақиқат пен жалған, әдемілік пен тұрпайылық, рұхсат етілген және тиым салынған, әділеттілік немесе әділетсіздік және т.б. тұрғыда бағаланады. Бағалау көрсеткіштерін қоғамдық сана мен мәдениет айқындайды. Заттылық пен субъективтілік – адамның құндылықты қатынасының екі қыры. Бұдан біз құндылықтардың объективті-субъективті сипатын көре аламыз. Нақты бір әлеуметтік жүйе шеңберінде құндылықтар жиынтығы қоғам мен әлеуметтік топтар мойындаған әлеуметтік реттеу ретінде көрініс табады. Тұлғаның құндылықтарды игеруі сол қоғамда қабылданған нормалардың көмегімен жүзеге асырылады және сол тұлғаның құндылықты бағдарларын айқындайды. Құндылықты бағдарлар индивидтің өмірлік тәжірибесінде, оның көңіл-күйі мен

сезімдерінің жиынтығында бекітіледі. Белгілі бір қоғамға тән құндылықтар жүйесінің негізінде жеке тұлғаның өзіндік құндылықтар иерархиясы қалыптасады. Бір ерекшелігі, жеке тұлғаның өзіндік құндылықтар иерархиясы қайталанбайтын, соны құбылыс. Өйткені құндылықты таңдаулардың үйлесімділігі мен өзара байланысы сансыз көп.

Жеке тұлғаның, әлеуметтік топтың, жалпы қоғамның рухани өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатын құндылықтар адамдарды біріктіретін, бастарын қосатын немесе бір-бірінен ажыратып, кейде тіпті қарсы қоятын ерекше құбылыс. Ол адамзат тіршілігінің барысында қалыптасып, адамдардың саналы іс-әрекетінің негізін құрайды. Құндылықтар адамзат баласының сан ғасырлық өмірлік тәжірибесінің жиынтығы деуге болады. Ең жоғарғы құндылықтарда жинақталған осы тәжірибе келесі буындарға осы құндылықтар арқылы жеткізіледі. Сондықтан қандай да бір әлеуметтік жүйенің мүшесі болып табылатын әрбір индивид өзінің өмірлік іс-әрекетінің барысында құндылықтар туралы түсінік қалыптастырады, сол құндылықтарды басшылыққа алып тіршілік етеді. Басшылыққа алатын құндылықтарының негізінде жалпыадамзаттық құндылықтар тұратыны сөзсіз. Өйткені олар жеке адамның емес, жалпы адамзаттың өмірмәндік мәселелерін айқындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 *Мадалиева Ж.Қ. Тұлғаның өзіндік мәнін айқындаудағы рухани құндылықтардың маңызы // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің Хабаршысы: Әлеуметтік және саяси ғылымдар сериясы. -№1 (53), 2016. – 46 б.*

2 *Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1973. – 176 б.*

3 *Аль-Фараби. Избранные трактаты. – Алма-Ата: Ғылым, 1994. – 46 с.*

4 *Современная философия науки: Знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. Хрестоматия. – 2-е изд., перераб. и доп. / сост.: Печенкин А.А. – М.: Логос, 1996. – 89 с.*

5 *Омаргазин Р. Дух как онтологическая основа духовности // Адам әлемі – Мир человека. – 2006. – № 3. – С. 72.*

6 *Кирьякова А.В. Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования // Электронное научное издание «Аксиология и инноватика образования» – №1, 27 декабря 2010. – С.27-28.*

ГРНТИ 11.01.17

Набиев В.Г.¹

¹*PhD докторант кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ имени Абая*

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ КУРДСКОЙ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

Курдский вопрос с момента своего возникновения встал в ряд наиболее сложных национальных и международных проблем благодаря центральному геостратегическому положению Курдистана на ближневосточной арене, который находится на стыке нескольких государств: Римской, Византийской, Османской империи, Арабского халифата, Ирана. Из-за политической разделенности этноса государственными границами этносоциальное развитие курдов всегда протекало в исключительно неблагоприятных условиях, постоянно обостряясь и приводя к острым, кровопролитным и длительным конфликтам. Курды интегрировались в казахстанское общество, не растеряв при этом своей национальной идентичности. Советским курдам, как их соплеменникам в других странах, пришлось пройти долгий и тяжелый путь изгнания и унижений.

Ключевые слова: курдистан, курдский народ, национальное меньшинство, этнос, национальная политика

В.Г. Набиев¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының
PhD докторанты*

КҮРД МӘСЕЛЕСІНІҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІ

Аңдатпа

Күрд мәселесі бірнеше мемлекет – Рим, Византия, Осман империясы, Араб халифаты және Иранның түйісінде орналасқан Таяу шығыс аренасында Күрдістанның орталық геостратегиялық ұстанымының арқасында пайда болған кезден бастап ең күрделі ұлттық және халықаралық проблемалардың бірі болды. Ұлттық топтың мемлекеттік шекаралармен саяси бөлінуіне байланысты, күрдтердің этносәлеуметтік дамуы әрдайым қолайсыз жағдайларда жүріп, әрдайым шиеленісіп, өткір, қанды және ұзаққа созылған қақтығыстарға алып келді. Күрділер өздерінің ұлттық ерекшеліктерін жоғалтпастан қазақ қоғамына біріктірді. Кеңестік күрдтер, басқа елдердегі басқа тайпалары сияқты, ұзаққа созылған және қуғын-сүргін және қорлаудың жолымен жүруге мәжбүр болды.

Түйін сөздер: Күрдістан, күрт халқы, ұлттық азшылық, ұлт, ұлттық саясат

Nabiev V.G.¹

*¹PhD doctoral student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines of
KazNPU named after Abay*

PERIODIZATION OF THE HISTORY OF THE KURDISH PROBLEM

Abstract

The Kurdish issue has become one of the most difficult national and international problems since its inception, thanks to the central geostrategic position of Kurdistan in the Middle East arena, which is at the junction of several states: the Roman, Byzantine, Ottoman Empire, the Arab Caliphate, and Iran. Because of the political division of the ethnic group by state borders, the ethnosocial development of the Kurds has always proceeded in extremely unfavorable conditions, constantly exacerbating and leading to acute, bloody and protracted conflicts. Kurds integrated into the Kazakh society, without losing their national identity. The Soviet Kurds, as their fellow tribesmen in other countries, had to go through a long and difficult path of exile and humiliation.

Key words: Kurdistan, kurdish people, national minority, ethnos, national policy

Курдский народ является одним из самых древних этносов мира и крупнейшим национальным меньшинством в Юго-Заладной Азия.

Курды расселены в странах обитания неравномерно. В странах Ближнего Востока районы компактного проживания курдов образуют единый регион – Курдистан – теперь это лишь этногеографическое понятие. Север Курдистана занимает юго-восток Турции, юг - северная часть Ирака, запад-северо-восток Сирии и восток Курдистана – западная часть Ирана. Речь идет, таким образом, о расчлененном между четырьмя странами народе.

Численность их ныне достигает примерно 25 миллионов человек. Кроме стран Ближнего и Среднего Востока и СНГ. Они обитают в Европе, Северной Америке и Австралии. Больше всего их в Турции (около 47% общего количества); в Иране – около 32% (здесь как национальное меньшинство они уступают только азербайджанцам); в Ираке – около 16%, в Сирии около 4%, государствах бывшего СССР около 1% [1].

Курды – один из немногих оставшихся крупных народов мира, не имеющих своей государственности. Курдам никогда не удавалось, в силу многих причин, создать свое государство. Они вначале активно выступать за свои национальные права только со 2-й четверти XIX века. Тогда и появился в политической жизни региона нерешенный до настоящего времени курдский вопрос.

Курдистан отличается разнообразием существующих религий. Подавляющее большинство курдом – 75% – исповедуют ислам суннитского толка, значительная часть – мусульмане-шииты и алавиты, есть также христиане. Относительно небольшая часть курсов исповедуют доисламскую курдскую религию – езидизм. Но, независимо от вероисповедания, курды своей «исконной» религией считают учение Заратуштры о езидизме.

По основным этническим признакам, в первую очередь языковым, курдская нация весьма неоднородна. Курдский язык в основном делится на две неравные группы диалектов, северную и южную, в каждой из которых сформировался свой литературный язык; в первой – курманджи, во второй – сорани. Курды, обитающие в Турции, Северо-Западном и Восточном Иране, в Сирии, в части Северного Ирака и в СНГ говорят и пишут на диалектах курманджи (большей частью латинская, а также арабская графика) и на диалектах сорани Западный и Юго-Западный Иран, Восточный и Юго-Восточный Ирак (только арабская графика). Кроме того, среди курдов особой этноконфессиональной группы – заза (или Тунджели в Турецком Курдистане) распространен язык зазаи или думили (латинская графика), а среди курдов Керманшаха в Иране – родственный ему гурани (арабская графика) [2].

Письменность курдов начала развиваться на основе арабского алфавита, который впоследствии был приспособлен к фонетическим особенностям курдского языка. На этом алфавите писали и читали курды Ирака и Ирана. В 30-е гг. XX в. были сделаны первые шаги по созданию курдского алфавита на латинской основе. Так, курды Сирии стали использовать турецкую латиницу (с 1931г.), к которой были добавлены некоторые знаки для передачи специфических звуков курдского языка. В 1929г. курды Армении перешли на письменность, также созданную на базе латинской графики, на котором издавалась вся научная и художественная литература. С 1945 года здесь был введен курдский алфавит на русской основе.

На протяжении всего исторически обозримого времени этнический состав Курдистана неоднократно менялся благодаря бесчисленным катаклизмам, происходившим на его территории. Эти изменения происходят и поныне.

Первый этап завершился в 80-е годы XIX в. Переход курдов Закавказья в состав населения России начался в XIX в., когда согласно Гюлистанскому (1813 г.). Туркманчайскому (1828 г.) договорам и решению Берлинского конгресса (1878 г.) часть Курдистана перешла от Ирана и Османской империи к России. Присоединение к России было положительно оценено прогрессивными деятелями национально-освободительного движения курдов [3].

Второй этап приходится на после октябрьский период. После событий 1917 г. советские республики унаследовали от Российской империи вместе с другими народами и курдов с их богатой культурой, языком, нравами, обычаями и традициями. Несмотря на ожесточенную гражданскую войну и новый передел государственных границ, большая часть оставшихся в Закавказье и Туркмении курдов смогла адаптироваться к новым социально-политическим условиям. Курды получили возможность мирно жить и развиваться на своей исторической родине, в 1921 г. голодающим курдам Закавказья Советской Россией была оказана материальная помощь. Постепенно налаживался их быт, и курдские племена переходили от кочевого к оседлому образу жизни; ими преодолевались вековая отсталость и неграмотность; открывались школы, техникумы, фельдшерские пункты, больницы, на курдском языке издавались учебники, книги, газеты ("Советский Курдистан"), велись радио передачи, создавались культурные и просветительские учреждения. Уделялось внимание работе с национальными кадрами, выделялись стипендии для обучения курдов в вузах Москвы, Ленинграда, других советских городов, из числа их выпускников впоследствии формировались местные органы власти и интеллигенция.

По результатам всесоюзной переписи 1926 г., общая численность советских курдов достигала 69.1 тыс. человек, при этом в Закавказье было зарегистрировано 66.7 тыс., в Средней Азии – 2.4 тыс. человек. Заметное сокращение численности курдского населения СССР по сравнению с числом курдов в 1897 г. объясняется возвращением советскими властями в состав Турции ряда населенных курдами районов Закавказья (Ван, Эрзурум, Карс), бегством в Турцию и Иран курдов, служивших при царском режиме в армии и органах власти, а также членов их семей, и курдов, не принявших новую власть и опасавшихся преследований со стороны большевиков. Некоторые курды уже в то время предпочли скрыть свою национальную принадлежность и по переписи проходили как армяне, грузины, азербайджанцы, туркмены и другие [4].

В 1923 г. в составе Азербайджанской ССР на границе с Армянской ССР был создан Курдистанский уезд с административным центром в поселке Абдаляр (позже переименованный в Лачин). Уезд получил широкую известность как "Красный Курдистан" и способствовал подъему национально-освободительного движения курдов в Турции, Иране, на подмандатных территориях Франции (Сирия) и Великобритании (Ирак). Одной из причин создания курдской автономии в этом районе было стремление советских властей снизить остроту армяно-азербайджанского территориального противостояния, передав некоторые спорные районы "третьей" стороне и создав "буферную зону" между Арменией и Нагорно-Карабахским автономным округом Азербайджана.

Название Курдистан стало использоваться уже в 1921 г., т.е. за два года до официального создания Курдистанского уезда. В Курдистанском уезде компактно проживали в основном курды-мусульмане, первым председателем Курдистанского уездного исполкома стал Гуси Гаджиев. В состав этого уезда вошли районы (дайры) Каракышлак, Кельбаджар, Котурлу, Кубатлы, Курд-Гаджи и Муратханлы. Население уезда насчитывало 51.2 тыс. человек, из которых курды – 37 470 тыс. (73.1%), тюрки - 13 520 (26.3%), армяне – 256 человек (0.5%). Во всех районах, за исключением тюркоязычного Кубатлинского, курды составляли большинство населения. По данным 1925 г., в Курдистанском уезде имелось 6 районов, 330 поселений, объединенных в 63 сельских совета. Социальная структура населения в значительной степени сохраняла племенной характер, часть курдов продолжала вести полукочевой образ жизни, многие проживали в пещерах и шатрах [5].

Были сделаны важные шаги в борьбе с необразованностью и социальной отсталостью, а также в развитии курдского языка и культуры. Начали открываться школы с обучением детей на диалектах курдского языка, которые создавались и в других советских республиках, где были курдские общины: в Армении, Грузии, Туркмении.

И если первые годы советской власти дали большой толчок развитию курдов как самобытного этноса, то к началу 1930-х гг. картина стала меняться. Республиканские власти Закавказья начали проводить политику ассимиляции своих малых народов. В Азербайджанской ССР был взят курс на тюркизацию курдов. Аналогичные процессы с учетом местной специфики имели место и в других советских республиках, где проживали курдские общины. С этого времени многие фамилии курдов стали получать окончания "оглы", "ев", "ов", "ян", "швили", "дзе" и т.п.

Соответственно и Курдистанский уезд просуществовал сравнительно недолго, будучи упраздненным по решению VI Всеазербайджанского съезда советов уже 8 апреля 1929 г. Решение было принято московскими властями, которые решили вместо уездов создать округа. В Азербайджанской ССР вместо существующих 13 уездов было создано 8 округов [6].

В этом же году Курдистанский уезд был присоединен к Нагарной Карабахской автономной области.

Однако, 25 мая 1930 году по указу ЦИК Азербайджанской ССР был сформирован Курдистанский округ. В его состав кроме территории бывшего уезда вошли также весь Зангеланский и часть Джабраильского районов.

Таким образом, у Красного Курдистана появилась граница с Ираном. Центром нового округа стал поселок Лачин.

Курдистанский округ просуществовал всего 75 дней. 23 июля 1930 года Совнарком и ЦИК СССР приняли совместный указ, в соответствии с которым округа упразднились как административные единицы. 8 августа соответствующее постановление было принято властями Советского Азербайджана. Вместо округов вводились новые административные единицы – районы. Курдистанский округ вновь был упразднен, но Курдистанский район так и не был создан. Следует отметить, что административно-территориальное образование не просуществовало даже полных семь лет. Однако курдская автономия в СССР в 1923-1929 гг. вошла в историю курдского национального движения и составила важный сегмент исторической памяти курдов.

В первой половине 30-х годов с упразднением Красного Курдистана в Азербайджане начался геноцид курдского народа, все что относилось к курдскому было под запретом. В стране ускорился процесс ассимиляции. В 1936 году было принято решение писать в паспортах в графе национальность «азербайджанец» вместо «курд». Необходимо заметить, что официальное исчезновение курдов в документах, удостоверяющих личность, было завершено в Азербайджане полностью, в Туркменистане в основном и в Грузии частично. Необходимо заметить, что в Турецкой Республике, и в Азербайджане применялась политика уничтожения и непризнания курдов.

В заключение можно сказать, что уже в конце 20-х годов политика советского государства в сфере национальных отношений приобрела ярко выраженный негативный характер. Двойственный характер национальной политики, проводимый правительством СССР сказался на судьбах народов СССР, в том числе и национальных меньшинств. С одной стороны декларируемый правительством интернационализм, а с другой – нарушение конституционных прав национальных меньшинств, в том числе курдского этноса. Судьба курдского народа была поставлена в зависимость от мнения одного лидера, предвзятое суждение которого определило репрессивную политику государства в отношении всего этноса. Все это противоречило логике развития процесса национального самоопределения курдского этноса в этом регионе страны в изучаемый исторический период.

Список использованных источников:

- 1. Лазарев М.С. Курдский вопрос (1891-1917). М., 1972*
 - 2. Жигалина О.И. Национальное движение курдов в Иране (1917-1947гг.), М., 1988*
 - 3. Лазарев М.С. Империализм и курдский вопрос (1917-1923). М., 1989*
 - 4. Гасратян М.А. Курды Турции в новейшее время. Ереван, 1990*
 - 5. Васильева Е.И. Юго-Восточный Курдистан в XVII – начале XIX в. М., 1991*
 - 6. Мусаэлян Ж.С. Библиография по курдоведению (начиная с XVI века), часть I-II, СПб, 1996*
- История Курдистана. М., 1999*

**ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
FOR THE AID TO THE TEACHER**

Р.Б. Әбсаттаров¹, Ә.Е. Шалтыков²

*¹ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының меңгерушісі
Алматы қ., Қазақстан*

*²саяси ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры
Алматы қ., Қазақстан*

ҰЛТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ПЕН БОСТАНДЫҚ ТУЫН КӨТЕРУШІСІ

Аңдатпа

Мақалада ғылыми әдебиеттерде әлі де жете зерттелмеген М.Дулатовтың әлеуметтік-саяси көзқарастары мен оның мәдени мұралары жайлы проблемалары қарастырылады. Мақалада әсіресе оның әлеуметтік-саяси дүниетанымына, патриоттық және педагогикалық қызметіне көп көңіл бөлінген. Сонымен қатар, мақалада дискуссиялық мәселелерге де көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: қоғам, мемлекет, халық, жастар, бостандық, ұлттық қозғалыс, суверенитет, мәдениет, білім, ғылым, отан, империя, саясат, құқық, тәуелсіздік

Абсаттаров Р.Б.¹, Шалтыков А.И.²

*¹член-корреспондент НАН РК, доктор философских наук, профессор, зав. кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан;*

*²доктор политических наук, профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая
г.Алматы, Казахстан*

ЗНАМЕНОСЕЦ НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ И СВОБОДЫ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы социально-политических взглядов М. Дулатова и его культурные наследия, которые еще недостаточно изучены в научной литературе. В статье уделено большое внимание, прежде всего к его социально-политическому мировоззрению, патриотической и педагогической деятельности. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: общество, государство, народ, молодежь, свобода, национальное движение, суверенитет, культура, образование, наука, родина, империя, политика, право, независимость

R.B. Absattarov¹, A.I. Shaltykov²

¹*Corresponding member of NAS RK, Doctor of Philosophy, professor, manager of department of political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Almaty, Kazakhstan;*

²*Doctor of Political Sciences, professor of department of political and social sciences and philosophical disciplines of Kazakh National Pedagogical University
named after Abay, Almaty, Kazakhstan*

STANDARD-BEARER OF THE NATIONAL MOVEMENT AND FREEDOM

Abstract

In article are considered questions social and political views of M. Dulatov's and his cultural heritages which are still insufficiently studied in scientific literature. In article is paid much attention, first of all to his socio-political outlook, patriotic and pedagogical activity. At the same time, in article is paid attention and to debatable questions.

Key words: society, state, people, youth, freedom, national movement, sovereignty, culture, education, science, homeland, empire, policy, right, independence

Өзінің айбарлы да анық дауысымен «Оян, қазақ» деп жар салған бостандықтың үндеушісі – Міржақып Дулатов. 20-шы ғасырдағы Алаш көшбасшыларының бірі Міржақып Дулатов халықты қалт тұрғызатын ұранмен «көзінді аш, оян қазақ, көтер басты» деп бой көрсетті.

Ақын мұраты – ел мұраты. Өзінің күнін көріп отырған жері отаршылдыққа талан-таражға түсіп, рухани сенімі жойыла бастаған кезінде өмір бойы халқының жоғын жоқтап, санасын ояту жолында жан аямай еңбек етті. Бұндай теңдікке, бостандыққа үндеуі халқының алдында өлшеусіз мұра болып қалды. Сондықтан біз Міржақып Дулатовты ұлттық қозғалыстың қажымас ту көтереушісі деп білеміз. Қазақ зиялыларының ішінде ең алғаш еркіндік пен бостандық туралы ұран тастап, әлемге жар салған жалынды ақын – саяси қайраткер қазақ әдебиетінің тарихында өшпес із қалдырды.

Міржақып Дулатов ұйқыдағы халқын оятып, қарқынды іске, теңдікке үндеген азаттық пен бостандықтың таң азаншысы болды. Өз ұлтының ертеңіне сеніммен қарап, «ол күнді біз көрмеспіз, келер ұрпақ көреді» деп азаматтық көрегендік танытты.

Ұлы Абай айтқандай, "Өз еркіміз өз қолымыздан кетіп», жат жұрттың қабағына қараған үш ғасыр бойы ұлтымыздың бірнеше ұрпағының бойындағы елдік, отанщылдық, ұлтжандылық рухы жаншылды. 20-ғасырдың басында көздері ашылып, туған халқының қамын ойлаған қазақтың көзі ашық азаматтары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабасев, Мұстафа Шоқаев т.б. саяси аренаға шықты. Олар туған халқының көзін ашып, көмескі тартқан рухын оятып, біліммен қауландырып, тәуелсіз ел болуға жеткізудің ең сенімді жолын саналылықпен таңдап алды.

Өз халқының арын жоқтап, тәуелсіздікке жол көрсеткен қазақ зиялыларының ірі өкілі өзінің күш-жігерін туған халқының болашағына арнаған Міржақып Дулатовты ерекше атауымыз керек. Оның өмірлік мақсаты – туған халқының бостандығы, өзін-өзі билеуі, отарлық езгіден құтылуы болатын. Ол көтерген басты мәселе – қазақ жерінің тағдыры.

Міржақып Дулатов басқа да алдыңғы қатарлы қазақ зиялылары сияқты туған халқының патша езгісінен тезірек азат болуын армандайды. Ол өз халқының мүшкіл халін зерттеп, қайтсе де оны тұйықтан алып шығуға болады деп ойлағанын іске асыру үшін нақтылі әрекетке көшкен.

Міне, осындай қазақ халқының азаттығын аңсаған, бұл жолда білім мен дарынын сарқа жұмсаған ұлт көсемдерінің бірі Міржақып Дулатовтың өмірі мен қайраткерлік қызметі хақында еліміз егемендік алған кезден айтыла бастады. Жазушының – ойшылдың шығармалары туралы зерттеулер, мақалалар жарияланып келеді. Оқушы жұртшылық М.Дулатовтың өмір жолы, бастан кешкен шырғаландары, кешкен қасіреті, зұлымдық тұзағына сан рет тұтылып, ақырында отаршыл жендеттер қамаған түрмеде мерт болғаны жайындағы шерлі шешіренің желісінен де хабардар. Бірақ ұлт еркіндігінің жалынды ұраншысы болған алаш перзентінің әлі де елге танылмаған өмір соқпақтары аз емес.

Міржақып Дулатов 1885 жылғы 25 шілдеде қазіргі Қостанай облысына қарасты Сарықопа деген жерде туған. 2 жасында шешеден, 12 жасында әкеден жетім қалған ол 1897 жылы Торғайдағы орыс-қазақ мектебіне түсіп, оны 1902 жылы бітіріп шыққаннан кейін алты-жеті жылдай ауылда бала оқытады.

1905 жылғы революция тұсында ол Қарқаралыдағы шеруге қатысқандар қатарында болады. Қазақ конституциялық-демократиялық партиясының Оралда өткен съезіне қатысады, ал 1906 жылы оның делегаттарының құрамында Петербургке барады. 1909 жылы Уфада «Оян, қазақ», Қазандағы ағайынды Кәрімовтар баспасынан «Бақытсыз Жамал» романын бастырып шығарады, «Айқапқа» түрлі тақырыпта төңірегінде (оқу ағарту, мәдениет, тіл, т.б.) үзбей мақала жазып тұрады. Осы жылдары Ахмет Байтұрсынмовпен бірлесіп, «Қазақ» газетін шығаруға ат салысады. Қазан төңкерісіне дейін, сондай-ақ Кеңес үкіметі жылдарында бірнеше рет түрмеге жабылады. Алаш үкіметі мен партиясы басшыларының бірі болғаны белгілі. Ол 1920 жылдан бастап Кеңес үкіметіне аянбай қызмет істейді, 1922-1926 жылдары Орынбардағы қазақтың ағарту институтында оқытушы болады. 1922 жылы екі бөлімнен тұратын «Есеп құралы», 1924 жылы «Қирағат» кітабын, қазақ кітаптарының библиографиялық көрсеткішін бастырады. 1929 жылы зобалаңда бір топ қазақ оқырмандарымен бірге тұтқынға алаынып, ату жазасына кесіледі, оны кейіннен 10 жыл абақтыға қамаумен ауыстырады. 1935 жылы тұтқында жүргенде Дулатовтың Жоғарғы сотының коллегиясы қылмысы болмағандықтан, М.Дулатовты біржолата ақтайды.

Халқымыздың ұлы перзенті Міржақып Дулатұлының халқына қалдырған шығармашылық мұраты ұшан-теңіз. Оның қазақ елі мен жері, тіршілігі мен тынысы, саяси өмірі мен іс-әрекеті, тарихы мен тілі, әдебиеті мен мәдениеті, әлеуметі мен этнографиясы, салты мен дәстүрі маңындағы сан-алуан тақырыптағы еңбектері уақыт өткен сайын мән-маңызы арта түсер бағалы дүниелер.

Қазақ қоғамының ұлы қайраткерлерінің бірі Міржақып Дулатұлының артына қалдырған рухани мұрасында кешегі көшпелі қазақ елінің әдет-ғұрпы, дәстүр-салты, жол-жоралғысы, тәлім-тәрбиесі мен өнегесі, өзіне тән этикалық, эстетикалық талғамдары ұлттық ерекшеліктерімен, сан алуан нақты деректерімен безендіріле баяндалады.

Осы тұрғыда 1907 жылы шыққан «Серке» газетінің бірінші санында «Жастарға» атты өлеңін атауға болады. Газеттің екінші санында басылған «Біздің мақсатымыз» деген мақалада ол патша өкіметінің ұлттық шет аймақтардағы саясатын әшкерелейді. Сол кездің өзінде патшалық зұлымдық саясатын әшкерелеген мына сөздері жан тебіренеді: «Ең алдымен қазақ халқы - Россияға тәуелді халық... Оның ешқандай да правосының жоқтығы ыза мен кек тудырады. Халықтан жиналған салық қаражатының көп бөлігі халыққа тіпті де керек емес нәрселерге жұмсалады. Чиновник, урядник, қарауылдар қазақтарды ұрып-соғып, мал-мүлкін тартып алды, ойына не келсе, соны істеді...» [1]. Қазақ халқының Ресейге тәуелділігі, отарлық тепкідегі ел екендігі, атадан мұра болып келе жатқан әдет-ғұрыптың, тұрмыс-салттың, мұсылман дінінің қудалануы, орыстандыру, шоқындыру әрекеттерінің өрістетілуі, шұрайлы жерлердің тартып алынып, олардың байлар, дворяндар, помещиктер меншігіне айналуы, бұларға қарсылық жасағандардың қуғын-сүргінге түсіп, абақтыға қамалып, түрмеде отырғаны ашық айтылады.

1909 жылы Қазанда басылған «Оян, қазақ» атты тұңғыш өлеңдер жинағы Міржақып Дулатовтың атын көпке мәлім етті. Ол қысқа мерзімде екі рет басылып шыққан жинағы үшін автордың үстінен іс қозғалып, қуғындауға түседі.

Міржақыптың алдына қойған мақсаты мен айтайын деген ойы жалпы ұлттық ұранға айналған төрт жолға толық сыйғызылған:

Көзінді аш, оян қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты.
Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,
Қазағым, енді жату жарамасты [2].

Мұнда бүкіл ел, жер, мемлекеттік мүдде, оқу, дін, тұрмыс-тірлік, шаруашылық шаралары, халықтың өнер-білімнен мақұрым қалуы, тұрмыс-күйінің күйзелісі түгел қамтылған.

Ойшыл ақынымыздың халыққа көзінді аш, оян, айналанды жайлап, жаулап барады, енді намыстанып, бостандық алмасаң, бәрінен айырыласың деп, халық санасына шындық ұялатуды мақсат етеді де, қалың қазақ елін теңдікке, ұлт бірлігі, ұлт бостандығы үшін күреске шақырады. Қазақ халқының ортақ анасы да, асыраушысы да осы жер, сол құнарлы жерімізден айырылып қалсақ, қазақ қайғы қасіретке, ашаршылыққа ұшырағаны. Қазақтың жерін бей-бекере иелену, қалай болса солай пайдалану белең алып бара жатқанына қатты алаңдатушылық бар.

Жалынды ақынның бұл өлеңі халықтың санасын оятуға, қалық бұқараға адамзат баласы жасаған материалдық және рухани қазыналарға ұмтыла түсу қажетігін ұғындыруға бағытталған.

1911 жылы шыққан «Жер мәселесі» атты мақаласында М.Дулатов Ресейден қара бұлттай қаптап көшіп келе жатқан мұжықтардың отарлауы салдарынан қазақ қоныстарының тарылуы, ежелгі елдің тау-тасқа, құм-шөлге ығысу тағдыры ашына сөз болады. Енді жер кестіріп алып, қала болып тірлік ету керек пе, әлде бұрынғыдай көшпелі өмір салтымен қала ма – осы екі пікірдің екі жағынан да тиімді, пайдалы, керекті жақтарын талқылай келіп, ойшыл қаламгер қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерінен, тұрмыс-салтынан айырылуына алып келетін кесепатты жағдайларды күні бұрын болжап білген.

Ақын халықтың қараңғы қапастан құтылуының бірден-бір жолы – бірлік пен ынтымақта, өнер-білімге ұмтылуда, болашақты, ұлт азаттығын ойлаған салалы іс-әрекетте екенін ылғи да ұғындырған.

М.Дулатов өлеңдерінде ел жағдайы мен жер жағдайын байланыстыра жырлап, ата-дәстүрінің үзіліп, ата-қоныстың қадірі кетіп, қазақ жерінің бар байлығының талан-таражға түскенін айтады. Елдің, жердің қамын ойлап, Міржақып азаттық пен еркіндікті аңсап, орыстандыру саясатына тікелей қарсы шығып, халқын елдік пен бірлікке шақырады.

М.Дулатовты толғандырған мәселелердің бірі – ол халықтың көзін ашу, ұйқыдан ояту еді. Қазақтар, деп жазады Міржақып, – көшпенділіктің және мәдени орталық болатын қалалардың жоқтығынан көптеген мүмкіндіктерден айырылды, сауат ашу, әлемдік өркениетке ұмтылу ойдағыдай бола қойған жоқ. Бұл, бір жағынан, білім алуға деген талпыныстың жоқтығынан болса, екіншіден, болашақ жақсы өмірге деген сенім мен үміттің жоқтығынан еді.

Қазақтар ғылым мен білім беру жағынан кейін қалып қойды. Бұлай бола берсе, біздің келешегіміз қандай болмақ?

Міржақып Дулатов осы кең даламызда жайбарақат, елеңсіз өмір сүріп, мал бағып келе жатқан өз ұлтының барлық жағынан қамсыз екенін түсініп, «апырай-ау, осылай қамсыз жата берсе, тағы бір жыл осы күйде қалама, бұл жұрт» – деген ойға келеді.

Әр халықтың күші өнер болса, ол өнерге бізде ортақ болуымыз керек деп жазады ақын. Сол мақсатқа жету үшін мұсылманша ғылымдар оқып, дінімізді танып, ұлтымыздың көзін, көңілін ашып, өзіміздің әрекеттік пайызымызды табайық, дүниеміздегі қажетті құқықтарымызды алып, жерімізді, елімізді, малымызды сақтау үшін, ар-намысымызды басқалар аяққа баспас үшін орысша оқып, өнерлі болайық дейді ол. Сауатсыздықтан, мәдениетсіздіктен, надандықтан арылу, ғылым мен өнер-білімге ұмтылу ұлт бостандығына еркіндік пен тәуелсіздікке жетудің қайнар көзі.

Ел болудың, мәдениетке жетудің жолы орыс тіліне, орыс тіліндегі ғылымға байланысты екенін кезінде Шоқан, Абай, Ыбырай, Шәкәрімдер қалай айтса, жиырма жасында Міржақып Дулатов та солай айтқан.

Міржақып Дулатовтың ерекше көңіл аударған мәселесі ол тілге зор мән беруі. Қазақ тілінің байлығын, тазалығын айта келіп, оның бірте-бірте шұбарланып келе жатқан себептерін ашады. «Қазақ тілінің мұңы» атты мақаласында ойшыл ақын қазақ тілінің былғануы, мемлекеттік тіл дәрежесіне көтерілмеуі, іс қағаздарына қолданылмау мәселелері жазылған. Ойшылдың пікірінше, ана тілін, дінін, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін берік сақтаған ұлт шын мәнінде тәуелсіздікке жетеді.

Асыл ақынымыздың саяси сарында жазған өлеңдерінде бас бостандығы мәселесіне де көп көңіл бөледі. Әсіресе, әйел теңдігі, әйел бостандығы ұраны жиі көтеріледі. Бұл мәселе қазақ болмысындағы бесікте жатқан нәрестеге құда түсу, қалың мал, әменгерлік, көп әйел алу, т.б. мәселелерге қарсы бағытталған. «Бақытсыз Жамал» романында автор қазақ ауылында үстемдік құрған патриархалды-феодалдық әдет-ғұрыптың құрбаны болған қазақ қызының тауқыметті тағдырын баяндайды. Әйел теңдігі олардың азаттық құқысын қорғау тақырыбын автор «Балқия» пьесасында да дамыта түседі.

Қазақ елін басы байлы отары санаған Ресей билеушілері халықтың арасына азаттық идеясының тарамауын қырағы қадалағаны белгілі. Осындай жағдайда М.Дулатовтың тәуелсіздік мұратымен жазылған «Оян, қазағы» мен «Бақытсыз Жамал» романының жарық көруі патшалық мекемелердің үстіне жай түскендей әсер еткен. Бұл кітаптардың ел арасында зәресі ұшқан озбыр әкімдер ақынның соңына түседі. «Оян, қазақтың» тиражын кәмпескелейді. Соған қарамастан бұл кітап қысқа уақыт ішінде төрт рет қайта басылады. Қазақ тілінде осындай әсерлі шығарманың таралуына тілектес болып, тоқтаусыз жариялаған Қазандағы татар баспагерлерінің туысқандық көмек көрсеткені нағыз бауырмалдық емес пе?

М.Дулатов бір жылдай түрмеге қамалады. Басқан ізі, жүрген жері аңдуға алынады. Міне, осындай қысылтаяң шақта Міржақыптың сапары Түркістанға түседі.

Бұл жөнінде жазушы үйіне жазған хатында былай дейді: «Сонымен...Ізімді білдірмеуге тырысып, Түркістан қаласына жеттім, жасырын күнкөрісте ол жердегі Қарнақ қыстағында қазақ, өзбек ағайындарының арасында паналап, 1913 жылдың басына дейін сонда болдым. Түркістанда Садық Өтегенұлының үйінде тұрдым. Садықпен сіздерді сырттай таныстырайын: бұл кісі Ташкентте оқытушылар семинариясын бітірген мұғалім, нағыз молла, өте мәдениетті қазақ зиялысы, қаламы төселген, газеттерде басылып жүрген белсенділерден. Садық шаруасы дәулетті дерлік кісі, елде тұратын ағайындары малдарын бағып береді. Қаладағы жеке меншігіндегі үлкен қызыл кірпіштен салынған көп бөлмелі үйінің есігі келушілерге ашық. Өздері үй-ішімен меймандос, қонақжайлылықтарымен көпшілікті маңайына үйіріп отырады» [3].

Міржақып хатының ең маңызды тұсы – ол «Қазақ» газетін шығаруға қажетті қаражат жинау мәселесіне қатысты. «Бір-бірімізге үйреніп, бауыр басып, ағайындай жақындасып кеткен Өтегеновтар Түркістаннан жүрерімде менің құрметіме дастарған жайып, өңкей белгілі қазақ, өзбек байларын қонаққа шақырды. Елдің салты бойынша олар жолға шығарымда: «Жақа, сізді үйімізден аттандыра алмадық, сапарыңыз оң болуын тілейміз, мынаны біздің мінгізген атымыздай көріңіз» деп, әрқайсысы алдыма бұрқыратып, буда-буда ақша тастады. Менің: «Ниеттеріңізге рахмет, бұларыңыз артық шығар» деп, бой тартқаныма Садық: «Қой, Міржақып, бұлардың ешнәрсесі кетпейді, ертең-ақ екі есе ғып толтырып алады» деп күлді. 1913 жылдың бас кезінде мен Орынборға келдім, сондағы ғалым-жазушы, өзімнің ұстазым әрі ағам Ахмет Байтұрсыновқа сәлем бердім. Ұзақ кеңесіп, қазақ халқына арнап, газет шығармақ болдық. Бұл пікірімізді Әлихан Бөкейханов ағамыз толық қолдады. Түркістанда жинаған мол қаржыны ... осы игі іске бағыштадық» [4].

Көптеген зерттеулерде Түркістан қаласының зиялылары Алаш қозғалысынан сырт, томаға тұйық қалғандай сынайда ғана сөз болып келеді. Ал шындығында, XX ғасырдың бас кезіндегі Алаш қозғалысынан ежелгі астана зиялылары да сырт тұрмағанын біз сөз еткен нақтылы мысалдар сипаттайды [5].

Міржақып Дулатовтың бүкіл шығармашылығының өне бойы – ол еркіндік, азаттық алудың бейбіт жолын өз ұлтына түсіндіру: ағарту ісі, ғылым-білім арқылы халықтың көзін ашып, көңілін оятып, өздерін-өздеріне танытып, ескіліктен, езгіден арылтпақ болу.

Дана ақынымыз өз ұлтының болашағын жастармен байланыстрады. Өйткені, ұлтын оята білетін де, халқының бостандығын алу жолында соңынан ерте білетін де солар. Ол үшін жастар белгілі дәрежеде білім алып, ғылымға, мәдениетке, әлемдік өркениетке ұмтылуы қажет деп, оларды «ғылым үйрен, ашылсын көзің, жастар, тәрбиеле өзінді өзін, жастар» деп жастарды бірлікке шақырады. Бірлік жоқ жерде ұлт бостандығына, ел тәуелсіздігіне қол жеткізу қиын екеніне ақынымыз көңіл аударады.

Міржақып Дулатовтың осындай ақын, жазушы, публицист, бостандықтың жаршысы болып қалыптасуына оның жас шағында Ахмет Байтұрсыновпен кездесуі, онымен әріптес болып, «Қазақ» газеті редакциясында бірге еңбек еткен кезеңі ерекше із қалдырғанын атауымыз керек. Осындай қазақ елінің тәуелсіздігінің жаршысы болған «Қазақ» газетінде жас ақын саяси бағытағы өлеңдер сол кездегі Қазақстанның өміріндегі қиын-қыстау жағдайларға байланысты публицистикалы материалдарын бастырды.

М.Дулатов «Қазақ» газеті» редакциясында А.Байтұрсыновпен екеуі ғана істеді. Бір жылдың ішінде газет Павлодар, Омбы, Петропавл, Көкшетау, Ақмола, Түркістан, Шымкент, Әулие-ата, Ташкент және т.б. қалаларға тарайды. Газет көпшіліктің ықыласын аударды, бірақ, оның әр саны шыққан сайын жанашырларымен қоса жауын да көбейтті. Өйткені газетте болыстардың, шенуіктердің, тәржімашылардың, атқамінерлер мен байлардың паракорлығы, кедей-кепшікті тонауы ашық сыналып жазылды.

М.Дулатов газет жұмысымен қоса Байтұрсыновпен бірігіп, бастауыш мектептерге оқулық құрастырады. Оның кейбіреулері Кеңес өкіметі тұсында да он рет басылды.

Сол кездегі қазақтың оқыған қызметкерлері «Қазақ» газетінің айналасына топтасты. Өйткені бұдан басқа мәдени және қоғамдық саяси ошақ болған жоқ. Көпшілікке танымал осындай газетте істеу М.Дулатовтың атын қазақ ішіне бұрынғыдан да кең таратты. Айта кету керек, әшкерешілік мақалалардың көбін Міржақып Дулатов жазған болатын [6].

Міржақып Дулатов шығармалары әрқашанда кемел ақындық шеберлігімен, азаматтық асқақ үнімен дара көрінетін құбылыс іспетті. 1914 жылы басылып шыққан «Шығыс» жинағына қазақ ақындарынан тек Абай мен М.Дулатовтың туындылары ғана енгізілгені де тегін емес-ті.

Оның өлеңдерінің сымбаттылығы, ішкі жұмырлығы ақынның лирикалық шығармаларын біртұтас лиро-эпикалық баянға айналдырып жібереді. Бұл орайда оның «Азамат» атты өлеңдер жинағындағы «Таза бұлақ», «Шағым», «Айырылу», «Мұң», «Арманым», «Жұт» сияқты шығармаларын ерекше атауға болады. Осы жинаққа сондай-ақ А.С. Пушкиннің, М.Ю. Лермонтовтың, Ф.Шиллердің, Ғ.Тоқайдың көркемдігі кемел аудармалары да енгізілген.

Міржақып Дулатовтың Абай, Ш.Уәлиханов, А.Байтұрсынов шығармалары жайындағы мақалалары, «Қазақтар мен қырғыздардың шығу тегі туралы» көлемді еңбегі, екі бөлімді «Қазақ кітаптарының библиографиялық көрсеткіші» – автордың тіршіліктің күрделі құбылыстарына терең бойлай білуімен, нәзік эстетикалық талғамымен бөлек тұрғандығының белгісі.

1917 жылы Ресей империясының орталықтарында жеңіске жеткен Қазан төңкерісі көп ұзамай барлық провинцияларға тарап, коммунистер билік басына келді. Бұл төңкеріс Ә.Бөкейхановтың, А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың және олардың серіктерінің құрған Алашорда автономиясын азамат соғысында қарудың қуатымен жоқ қылды. Билік басына қандай өкімет келмесін, халқына адал қызмет етуді мұрат тұтқан ұлт зиялылары жаңа жағдайларға бейімделуге тиіс болды. Елдегі қалыптасқан саяси жағдай оларға басқа жол таңдау мүмкіндігін қалдырмады. М.Дулатов Кеңес үкіметін еркінен тыс амалсыз мойындауға мәжбүр болды.

Дегенмен, М.Дулатовтың шығармашылығында бұл жаңа белес оңай қалыптасқан жоқ. Бұрынғы қате түсініктер мен сүйекке сіңген әдеттер де өздігінен жоғала қоймады. Ауық-ауық жолдан таю, айналадағы оқиғаларға баға беруде ағаттықтар да болмай тұрмады. «Ақ жол», «Еңбекші қазақ» газеттерінің редакцияларында, Қазақ мемлекеттік университетінде қызмет атқарған М.Дулатов аудармашылықпен айналыса жүріп, бойындағы бар-күшін, публицистік барша талантын жаңа өмірді құру ісіне жұмсайды. Әдеби тілдің асқан білгірі болған ол қазақ совет журналистикасының жас мамандарын даярлауға, олардың кәсіби шеберлігінің ұшталуына сүбелі үлес қосады.

1920 жылы қыркүйек айында Омбыға келген М.Дулатов ондағы губерниялық атқару комитетіне барып тіркелді. Осы мезгілден бастап, М.Дулатов Кеңес өкіметі оған жүктеген қызметті өз дәрежесінде жауапты атқаруға күш салды.

1920 жылдың қараша айынан бастап, ол «Ақ жол» газетінде, 1921 жылдың мамыр айына дейін қызмет атқарды. Бірақ, Қазақ өлкелік партия комитеті партияда жоқ ұлт зиялыларының саяси және идеологиялық майдандағы күрес ісіне жіберуге тиым салуына байланысты оны «Ақ жол» газетіндегі қызметінен босатады. М.Дулатов «Ақ жолдан» кейін ұзақ уақыт бойы ешқандай баспасөз редакциясына алынбады. Алайда, әлеуметтік-әділетсіздіктің жөнсіз қиянат пен сорақылықтың небір түрлері басынан өткен М.Дулатов бұл саяси қысымға мойынсұнған жоқ.

1921 жылы жаз айында ол Семей уезінде халық тергеушісі болып, осы жылдың күз айында Семей губерниялық Кеңес халық сотының орынбасары болып тағайындалады.

Енді Міржақып Дулатовтың еңбектеріндегі азаматтық-құқықтық мәселелер туралы айтсақ, оның осындай құқықтық органда қызмет атқару барысында өзінің бас еркіндігінен әперуге көмектесуді сұраған қазақ қыздарының арызы жиі түскен. Бірақ іске келгенде қыздар ата-анасының ырқынан шыға алмай, арыздарын алып, үнсіз кеткендері де болған. Өжеттілік танытып, еркіндік алған қыздың тағдырын қазақ қыздарына үлгі етіп, ой тастау мақсатымен оның «Еңбекші қазақ» газетінде «Сол қыздың атын ұмыттым» -деп аталатын мақаласы жарияланды. Онда: «Төрт жыл ішінде сот істерінің дұрысталғанын, қазақ даласында кемшіліктер түзелгенін айтып, бірақ әлі де көңілдегідей жүзеге асқан жоқ. Бұған себеп елдің сүйегіне сіңген ескі әдеттің әлі де күштілігі, «әйел тобының көзі ашылып жетпеуі, бостандық қадірін анық білмеуі, ел ішіндегі соттардың салақтығы-олақтығы, тағы-тағылар. Қара басының бостандығын көкसेген әйел жігерлі болса, қазақ ішіндегі соттар қатаң, қызметін біліп істеп, жолдан тайсалмайтын болса, әдет-ғұрып қанша күшті болғанымен жоғалмасқа шара жоқ» [7] – деп намысқа тиетін жігерлі сөздерімен ойын аяқтайды.

1921 жылы 9-ші ақпанда «Ақ жол» газетінде М.Дулатовтың «Халық соты», -деген мақаласы жарияланды. Онда дәстүрлі қазақ қоғамында әділ шешім шығарған билердің рөлін, қазақ халқының өмірінің әрбір кезеңіндегі саяси билікке байланысты халық сотының болмысының қалай өзгергендігін саралап, тек әділ шешім шығаратын сот қана нағыз халық соты дәрежесіне көтерілетіндігін айтады. Сот түзелмей, халықтың да түзелмейтінін, сондықтан да, сот халықтың жайын, салтын, рәсімін, тілін білуі соттардың парызы екендігін көрсетеді.

Алаш ұранды қазақ-қырғыз бұрын орыс патшаларына бағынбай, заманасы тарылмай, Сарыарқаны ен жайлап, төрт түлікті мал айдап, өз салтымен дәурен сүріп жатқан заманда, өз арасынан нелер данышпан, нелер шешен, нелер тапқыр билер шыққан. Олардың айтқан билігі жерде қалған емес. Бұлай болудың бірнеше себептер болған. Мәселен:

1) ол кездегі билер ешкім сайлап қойған емес, жүйрік, жорға секілді жаратылысынан би болып туған желаяқтар;

2) табиғи билігінің үстіне, халықпен бірге өсіп, біте қайнасып, тұрмысына, әдет-ғұрпына жетік болғандар;

3) билікті кәсіп етпей, әділ би атануды мақсат көргендер;

4) атақты билердің көбі зеректігінің үстіне, жуан күшті рудан шыққандар.

Заман өзгеріп, қазақ халқы орыс патшаларының бағынғаннан кейін, сайлау шығып, бұрынғы кеменгер билер бірте-бірте жоғалып, олардың орнына аузын буған өгіздей, тобан аяқ топыршылар би болды. Бұлар халықтың ескі сарын жолынан адасып, ақшаға сатылып, биліктің қадірін кетірді. Бұл – надан билер. Ел ішінде дау-жанжал көбейді. Жан жүрмейтін ісіне жан жүргізді, мал бермейтін жеріне мал бергізді. Ақ қараға, қара аққа айналды.

Қазақ-қырғыздың күні өзінің әлгідей жаман билеріне қарап қалған жоқ. Кісі өлімі, ұрлық-зорлық, барымта, атыс-шабыс, секілді істердің көбі орыс сотында қаралды. Орыс сотының қолданғаны, орыс патшаларының заңы болып, ол заңның он екіден бір нұсқасы халықтың тұрмысына келмеуші еді. Орыс судьялары да халықтың тілінен, әдет-ғұрпынан емге білері жоқ, көбінесе алдындағы шалағай, жемқор тілмаштардың жетегімен адасып келуші еді.

Заңның мағынасы – әдет-ғұрып, ресми деген сөз. Заң әдет-ғұрыпқа қайшы келсе, үлкен аяққа тар етік кигізгенмен бірдей.

Енді жаңа дәуір басталды. Бұрынғы ескі заңдар жүзеге асырылып, жалпы жұртқа ерік беріліп, кеңес өкіметі халық соты туралы да заң шығарып отыр. Кеңес өкіметінің жолында ақшамен, парамен би болу болмайды. Енді сот жұмысын құруға белсеніп кірісу керек...

Сотқа шын еңбекшілер қамын ойлайтын, ақшаға, ажарға сатылмайтын, халықтың әдет-ғұрпына жетік, ақ жүрек адамдарды сайлау керек» – деп М. Дулатов турасын жазады.

«Ұрлық қайтсе тиылады?», – атты мақаласында ол өзінің қолынан өткен қылмыстарға талдау жасап келіп, «ұзын сөздің қысқасы, ұрлықты тыю үшін, бірінші жұрттың шаруашылдығын көтеріп, еңбекке баулу керек, екінші, сот қызметкерлерін тазартып, білімін молайтып, тұрмысын оңдап, халық көзінде олардың беделін көтеру керек. Осы екі жолға түспесек, құр аттан салғанмен ұрлық тиылмайды» [8] – деп, ой тұжырымдайды».

Бұл қызмет туралы М. Дулатов: «Асыра айтқандық емес, қысқа мерзімде менің белсенді және адал қызмет етуімнің арқасында сот мекемелерінің беделі көтерілді, әсіресе қазақ бөлімінің жұмысы алға басты. Мен қазақ бөлімін басқардым. Бұл сол уақытта Семейде атқарған жолдастарың бәріне аян» [9], – деп жазды.

Қазіргі уақытта еліміздің өркениеттілігін көтеріп, азаматтарды салауатты өмірге бейімдеп, тәртіпке мойын ұсынуларын көздесек, талап етсек, жоғарыда айтқан Міржақып Дулатұлының ойларын ескергеніміз абзал.

XX ғасырдың басында мұсылман мектептерінде оқулықтың, оқу-әдістемелік құралдарының жоқшылығын көріп, бағдарламасыз, оқулықсыз, қолына не түссе соны оқытып жатқан кезде, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, М. Дулатұлы, Ж. Аймауытов, Х. Досмұхамедов сынды қазақтың біртуар зиялы азаматтарының тыңнан жол салып, ұлт мектептеріне арнап жаңа оқулықтар жазуы, елін, жерін, ұлтын сүйер азаматтың ғана қолынан келетін ерлік деп бағалауға болады. Ол кезде оқулық жазу қиынның қиыны болғаны мәлім. Соған қарамастан, оқу-ағарту ісінің ауыр жүгін көтеруге бел байлар, асыл ағаларымыздың 1910-1920 жылдар аралығында ана тілі, тарих, есеп, жаратылыстану, педагогика, психология пәндерінен тұңғыш оқулықтар жазуы педагогика, әдістеме ғылымдарының іргетасын қалауға белсене ат салысқан аса зор еңбек еді.

Міржақып Дулатұлының ағартушы ретінде артына қалдырған рухани мұрасында кешегі көшпелі қазақ елінің әдет-ғұрпы, дәстүр-салты, жол-жоралғысы, тәлім-тәрбиесі мен өнегесі, өзіне тән этикалық, эстетикалық талғамдары ұлттық ерекшеліктерімен, сан алуан нақты деректермен безендіріле баяндалған.

Міржақып Дулатұлының 1921 жылы Ташкентте шыққан «Есеп құралы» қазіргі кездегі математикадан оқу кітаптарын құрастырушылар үшін теңдесі жоқ үлгі деуге болады. Осы кітаптың алғашқы нұсқасы 1914 жылы Орынборда басылған еді. Мұнда бастауыш сыныптағылардың ұғымына оралымды, көкейіне қонымды, күнделікті қазақ өмірінен алынған, қазақ психологиясында бесенеден белгілі есептер, тапсырмалар мен жаттығулардың, төрт амалды (қосу, алу, көбейту, бөлу) зердеге тез тоқып алуға жәрдемсетеіні дау туғызбайды. Мұндағы тапсырмалар мен жаттығулар балғын шәкіртті тек есеп шығаруға машықтандырып қоймай, оны халықтың салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын танып білуге (құда, соғым, ақсақал, желі, т.б.) үйрететіні сөзсіз. Осы әдіс-тәсілді мектептегі қай пәннің мұғалімі болсын, орынды пайдалана білсе құба-құп.

Педагог-ғалым М.Дулатовтың аса көрнекті де көлемді еңбегі – бастауыш мектептің екі жылдығына арналып жазылған Орынборда басылып шыққан «Қирағат» атты оқу құралы. Ол өзінің құрылысы жағынан бастауыш сынып оқушыларына жеңіл, түсінікті тілде, табиғатпен байланыстырады (жылдың төрт мезгілі, ол кездегі жан-жануарлар мен құстар өміріндегі ерекшеліктер, ел өмірі, тұрмыс-тіршілігі, т.б.), яғни мұнда биология, экология, салт-дәстүрден хабар беру көзделген.

Екінші бөлімде балаларды талаптылыққа, еңбек етуге, адамгершілікке баулитын ғибратты әңгімелер топтап берілген. Мысалы, «Оқымысты бала» деген әңгімеде қаладан оқып келген баланың ауылға келген соң еріншектік жасап, тырнауыштың сабын басып қалғанда, оны маңдайына соғып алып, «тырнауышты аяқ астына тастаған қандай ақымақ екен» деп ашулануын сықақ етеді.

Кітап автордың мұғалімдерге арнап жазған алғы сөзімен басталады. Онда қазақ даласында екі түрлі (орысша, мұсылманша) оқыту тәртібіне талдау жасайды да, ескі мұсылманша хадим оқуының кемшіліктеріне тоқталады. Ескі араб әрпімен жазылған кітаптарды мұсылман мектептерінде шәкірттердің түсінбей, құрғақ жаттауы салдарынан 5-6 жыл оқыса да хат танымай қалатыны айтылады. Автор ХХ ғасыр басында Қазан, Уфа қалаларынан төте «жәдид» оқуымен оқып шыққан мұғалім жастарына төте оқудың әдіс-тәсілдің ерекшелігін түсіндіре, талдай келе, қазақ тілін татар, башқұрт тілдерімен шұбарламай оқытуға, тіл тазалығы үшін күреске шақырады. Міржақып Дулатұлы қазақтың оқыған жастарының ана тілін қадірлеуіне үндей келе, оған қолдарына таза қазақша жазылған оқу құралдарының болмауы да себеп болғанын ескертіп, міне, сіздер керек еткен қазақ тіліндедегі оқу кітаптарының бірі осы біз ұсынып отырған «Қирағат кітабы» дейді. Ол өзі ұсынып отырған жаңа оқу кітабын қалай оқыту қалай оқыту жайын түсіндіреді. Балаларды оқыту – өз алдына бір ғылым. Ол ғылым – педагогика деп аталып, оқытудың әдістемелік мәселесін сөз етеді. М.Дулатұлының бұл пікірі орыстың ұлы жазушы-ойшылы, педагогі Л.Н. Толстойдың «Өзің білгенді өзгеге білдіру үлкен талант, дарынды, көп іздену қажет ететін ғылым» деген ой-пікірімен астарласып жатқанын байқаймыз. Одан әрі автор оқулықтың неге «Қирағат кітабы» аталуына тоқталып, «қирағат» деген сөз – баяндап оқыту деген мағнаны білдіретінін, оқу кітабын мақамдап, дауыстап оқуға, оқыған әңгіменің мазмұнын талдап баяндату арқылы оқушының жадында білімнің тұрақты сақталуын қамтамасыз ету керектігіне тоқталады. «Қирағаттың» мақсатын түсінбеген мұғалім үміт еткен пайданы бере алмайды, балаларды оқыған нәрсесін бір-біріне ұйқастырып айтып беруге, оқығанды мағынасымен толық жадында сақтауға үйрету керек деп, баланы оқыту әдіс-тәсілдерін меңгертудің маңызын сөз етеді. Одан әрі автор бастауыш сынып балаларының үлкендердей оқыған кітабына сын көзімен қарауға ақыл-ойының өсу дәрежесі сай келмегендіктен, мазмұнына онша мән бермей, сыдыртып оқып шығуды әдетке айналдыратынын, сондықтан әр оқылған әңгіменің мазмұнына, тәлімдік мәніне баса көңіл бөлудің қажеттігін айтады. Осылай баяндап, талдап оқыту балқыған жас баланың ойына, қанына, сүйегіне ұлт рухын сіңіріп, ана тілін анық үйретіп, одан балалар тиісті мағлұмат алып шығады. Мұндай балалардың бастауыш мектепті бітіргеннен кейін қай жұрттың мектеп-медресесінде оқыса да, қай жұрттың арасында жүрсе де, сүйегіне сіңген ұлт рухы жасымайды. Қайда болса да, тіршілігінде қандай ауыртпалық өзгерістер кірсе де ұлт ұлы болып қалады деп, бастауыш мектепте ұлт балаларына ана тілінде оқытып, ұлттық тілдің мәйегінен нәр алып шығуына аса зор мән берудің керектігін айта келіп, ана тілнің келешекте адамның бойында ұлттық-патриоттық сезімнің берік орын алуына ықпал ететінін баяндайды.

Міржақып Дулатұлының ана тілін оқытудағы ұсынып отырған сұрақ-жауап, әңгіме әдісімен балаға білімді де, тәрбиені де меңгертуі күні бүгінге дейін ғылыми-әдістемелік мәнін жоймаған, бастауыш сыныптарда оқытудың басты әдісі болып саналады.

Халқымыз егемендігін алған шақта жас ұрпақты жерге шырылдап түскен кезден есі кіріп, азамат болғанға дейінгі аралықта ана тілінің уызына жарытып қана қоймай, оларды ұлттық рухпен, дәстүр-салт, әдет-ғұрыппен мейлінше сусындауына ерекше көңіл аударуымыз қажет.

М.Дулатовтың «Қирағат кітабы» бастауыш басқыш балаларына арнап жазған оқу құралында педагогика ғылымының атасы, дидактиканың авторы Я.А. Коломенскийдің оқулыққа қойылатын: оқулықтың тілінің таза, мазмұнының түсінікті де жеңіл; білім берумен бірге тәрбие беруді де бірдей қарастыратын; нақтылықтан абстрактілі ойлауға; жақыннан алысқа; белгіліден белгісізге; нақты ойлаудан логикалық-абстрактілік жүйелеп ойлауға біртіндеп үйретуді көздейтін дидактиканың түрлі талабын тегіс сақтауға тырысқан.

М.Дулатовтың көрнекті, үлгілі еңбектерінің бірі балаларды оқыту ісіне тікелей араласуы, жәрдемдесуі. Ол 1924 жылы «Оқу құралы» атты кітап құрап шығарды. Кітап Орынборда басылған, сыртқы бетінде: «Бастауыш мектепте екінші жыл оқылатын қирағат кітабы» деген ескертпесі бар. Бұл бұдан ертеректе жасалып, көп тараған кітаптың бесінші басылуы еді.

Екінші сыныптың баласына не оқыту қажеттігін шешу жеңіл проблема болмаса керек. «Сәби нені тез аңғарып, оны қалай ойына сіңіреді? – деген сұраққа осы оқулық толық жауап береді деп айтуға болады, себебі шәкіртке ұсынған рухани азығымыздың түйінін жетік білмей тұрып, оған тәрбиеші болу мүмкін емес. Осы тұрғыдан қарағанда, М.Дулатовтың жасаған оқулығы әмбебап жағынан қызықты және білімдарлықпен істеген дүние боп шыққан.

М.Дулатовтың тәлім-тәрбиелік тағылымдарының қазіргі күн талап-тілегімен ұштасатын тағы бір кесек ойды кездестіреміз. Ол жас ұрпақты имандылыққа тәрбиелеу. Қазіргі қазақ жастарының тәрбиесінде көлеңкелі, келеңсіз жақтарының белең алуы тәлімгер қауымға жас буынды жөргегінен мейірімділік пен имандылыққа тәрбиелеу қажеттігін күн тәртібіне қойып отыр. Осы жөнінде мұсылмандардың қасиетті кітабы «Құранның» үлгі-өнегеге толы тағылымдарына да баса назар аудару қажеттігі баспа беттерінде сан рет жазылып жүр. Ал, осы мәселені бұдан бір ғасырға жылға жуық бұрын Міржақып Дулатұлы та келтірген екен. Ол жұртты оқуға, білім алуға тартқан кезде бір жағынан діни оқуды да жатсынбау қажет дейді. Орысша оқып, орыс тілін үйренген қандай пайдалы болса, мұсылманша оқып, дінді танып, оны өмірлік қажетке пайдаланса, кісі жан-жақты, білімді азамат болып шығатыныны айтылған. Ол медреселер мен ауыл мектептерінде ғылыми пәндерді, түрлі тілдерді меңгерумен қатар, діни оқуды да педагогика тәртібімен оқытса, қазағым қайда кетер едің деп тұжырымдама жасайды. Біздің пікірімізше, аса білікті саясаткердің осы айтқандарын қазіргі тәлім-тәрбие процестерінде жүзеге асыруда да еске алғанымыз жөн сияқты.

М.Дулатовтың оқу-ағарту майданындағы ерекше көзге түсуі 20-жылдардың орта шеніндегі латынша немесе арабша әріпті алу мәселесінің төңірегіндегі айтыс кездерінде көрінді. Ол 1924 жылы Орынборда болған қырғыз-қазақ ағартушыларының тұңғыш съезінде баяндама жасап, араб әрпінің ерекшелігі мен артықшылығын дәлелдеп бақты. М.Дулатовтың «Бүкіл шығыс елінің мәдени мұрасы араб әрпімен жазылған, егер де дүрмекпен латынға көшсек, біз бұл байлықтан мүлде қол үзіп қаламыз» дейтін пікірінің шындық екеніне бүгінде дау айтатын адам болмас.

1928 жылдың аяқ шенінде Қазақстанда революцияға дейінгі интеллигенция қайраткерлерін қудалау басталады да, оларды Алашорда қозалысын қайта қалыптастыруға астыртын әрекет етіп жүр деген нақақ айып тағылады. Осындай ойдан шығарылған айыптар бойынша М.Дулатов қамауға алынады да, 1930 жылдың аперлінде ату жазасына кесіледі, бірақ кейіннен бұл үкім 10 жылға абақтыға қамау жазасымен алмастырылады. Ол 1935 жылы 5 октябрьде Соловецкідегі лагерьде қаза табады.

Сонымен, қорыта айтқанда, Қазақстан Республикасының халықаралық қауымдастық мойындаған ұлттық зайырлы және құқықтық мемлекет дәрежесінде қалыптасуы қазақ халқының ғасырлар бойындағы ұлттық мемлекеттілікке бағытталған күрес нәтижесінде жүзеге асты.

Тоталитарлық жүйе тұсында қазақ елінің тәуелсіздігі жолында күрескен, ұлтымыздың бірегей, маркасқа тұлғалары Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Тынышбаев, М.Жұмабаев, М.Шоқай сынды зиялылар «ұлтшылдар» деген жаламен қуғын-сүргін құрбандарына айналды.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 1993 жылы мамырдың 28-інде Ордабасында қазақ халқының үш жүзінің атақты бас билері – Төле би, Қазыбек би және Әйтеке биді еске түсіруге арналған салтанатты жиында жасаған баяндамасында: «Қазақ халқының ірі тұлғалары қазақ халқын «бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып, өз тәуелсіздіктерін баянды етуге күш-жігерін аянбай жұмсағандарын және олардың өмірінен біз алатын тағлым мол» [10], – деп ерекше атап көрсетті.

Халқымыздың ұлы перзенті Міржақып Дулатұлының өз ұлтына, еліне қалдырған мұрасы ұшан-теңіз. Оның қазақ елі мен жері, тіршілігі мен тынысы, тарихы мен тілі, әдебиеті мен мәдениеті, әлеуметі мен этнографиясы, салты мен дәстүрі маңындағы сан-алуан тақырыптағы еңбектері уақыт өткен сайын мән-маңызы арта түсер бағалы дүниелер. Ол халықтың қараңғы қапастан құтылуының бірден-бір жолы – бірлік пен ынтымақта, өнер-білімге ұмтылуда, болашақты, ұлт азаттығын, бостандығын ойлаған саналы іс-әрекетте екенін өсиет етіп қалдырды.

Кемеңгер күрескердің ойлары бүгінгі заман тынысымен үндесіп жатқандай, ұлтымыздың сана-сезімінің қалыптасуын, кейінгі ұрпақты гуманистік, патриоттық, ұлтжандылық рухта тәрбиелеуге үлкен әсерін тигізді. Оның халқыны ары мен намысы, ұлт бірілігі жолында аянбай тер төгіп, шыбын жанын пида етіп армандаған мақсаты – еліміздің дербестігі мен мемлекетіміздің тәуелсіздігі, ұлт бостандығы бұл күнде туған халқымызбен салтанат құруда.

Міне, XX ғасырдың басында қазақ зиялыларымен бірге Міржақып Дулатұлы аңсаған осы мәселе енді іске аса бастады. Ұлы даланың кіндігі – қазақ жерінде Қазақстан тәуелсіз мемлекет болып, өз тізгінін өз қолына алды. Тәуелсіздікпен келген қоғамды демократиялық жолмен қайта құру процесі негізінде абзал азаматтар өз халқымен қайта қауышып, еңбектері ұрпақтарының мұрасына айналды.

Алаш елі – бүгінгі Қазақстан егеменді ел болғалы, еркіндікке жеткелі ұмытқанымызды есімізге түсіріп, намысымызды қайта «оятып» жатырмыз. ХХІ ғасырға өтудегі ұлт болып тындырар бір үрдісіміз – тілімізді, дінімізді, ұлттық мәдениетімізді, дәстүрімізді қайта рухани жаңғыртып, қалпына келтіру. Ұлт бостандығын сақтап қалу үшін ұлттық рухымызды, намысымызды жоғары ұстап, тілімізді, дінімізді шын мәнінде мемлекеттік дәрежеге жеткізу.

Өткенді ұмытпау, одан тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге алу бүгіннің парызы. Ертеңіміз бұдан нұрлы болу үшін керекті барлық алғышарттарды жасау ұрпақтың басты міндеті.

Көпұлтты Қазақстан халқының бірлігі мен ұлттық тарихымызды ойлап, еліміздің бақыты үшін алға қойған мақсат-мұратымыздың жүзеге асуына жағдай жасай білу елім, жерім деген әрбір саналы азаматтың ұлы борышы.

Соңында тағы бір айтатын жәйт – ол Алаштың рухани алтын бесігі Семейде Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов атында көшелер бар. Ал, бүгін сол көшелердің көріктенуі мен ондағы тұратындардың Алаш арыстарына деген құрмет мақтанышы неден көрініп тұр? Ештеңе өзгешілік байқалмайды. Ерге деген құрмет елден болады. Бізше Алматы, не Астана қалаларындағыдай аттары берілген көшелерге солардың ескерткіш тақтасы, не шағын бюстері, ұлтына деген сүйіспеншілік сөздері жазылып, ілініп қойса, саудагерлердің жарнамаламарымен өзекті өртеген маскара плакат көріністерінен ұлтқа деген ғибраты мол болар еді. Семейдің сонда ғана руханияты молыға түсер еді. Біз Алаш рухынан алыстамайық. Ол – ел боуымыздың сара жолы, туы, ұраны.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Дулатов оқулары. – 2011. Қазақстан тәуелсіздігінің 20 жылдығы. М.Дулатов атындағы Қостанай инженерлік-экономикалық университетіне 15 – жыл толуына арналған халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары. 2-том. – Қостанай, 2011. – 54 б.

2. Дулатов М. Шығармалары. 1-том. – Алматы: Мектеп, 2013. – 16 б.

3. Қараңыз: Бердібай Р. Міржақып Дулатовтың Түркістанға келу «Қазақ» газетін шығаруға себепкер болды // Жас қазақ. №41 (207), 2005 жыл.

4. Бұл да сонда.

5. Бұл да сонда.

6. Қараңыз: Жұртбай Т. Міржақып Дулатов // Түркістан. – 2008 жыл, 13 қараша.

7. Дулатов М. Сол қыздың атын ұмыттым // Еңбекші қазақ, – 1924, № 294.

8. Дулатов М. Ұрлық қайтсе тиылады? // Міржақып Дулатұлы. 6 томдық шығармалар жинағы. 3 том. – Алматы: Мектеп, 2003. – 145 б.

9. Дулатов М. Шығармалары. – Алматы, 1991. – 216 б.

10. Назарбаев Н.Ә. От ауызды, орақ тілді шешендер // Егемендікке бес жыл. – Алматы, 1996. – 177 б.

МРНТИ 11.15.77

G.R. Absattarov.,¹ A.K. Kurmangali²

*¹Doctor of Political Sciences, associate professor
of International Relations Department
of Abay Kazakh National Pedagogical University.*

*²Candidate of Sciences, associate professor,
Director of the Institute of Innovations and Additional Education,
International Educational Corporation
aymena@mail.ru*

TO THE QUESTION OF ETHNOPOLITICS IN THE CONTEMPORARY WORLD

Abstract

To date, interest in the study of the complex and multifaceted concept of "ethnopolitics" has acquired special significance. In today's globalized world, issues of ethnopolitics are becoming more relevant. This urgency is due to a complex of political, economic, socio-political, historical-ethnic and religious-cultural

factors that determine the nature and essence of the relationship between countries and peoples. The dynamics reflecting the development and formation of the ethnopolitics of the country has a significant impact on its status in the world political space. In this article, we propose an author's study of the problem in question. The relevance of the topic of the article is beyond doubt. The main aspects of the topic are analyzed and examined. The article studies the relevance and essence of phenomena and categories. In conclusion, conclusions are drawn. The article makes an attempt to summarize the discussion as the main part of the investigated problem.

Key words: ethnopolitics, the world political space, the Republic of Kazakhstan, polyethnicity, multi-confessionality

Г.Р. Абсаттаров,¹ А.Қ. Құрманғали²

¹ *Абай атындағы ҚазҰПУ-дің саясаттану және әлеуметтік-философиялық пандер кафедрасының доценті, саяси ғылымдарының кандидаты.*

² *Абай атындағы ҚазҰПУ халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, саяси ғылымдарының докторы aymena@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ЭТНОСАЯСАТ СҰРАҒЫ ЖАЙЛЫ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда зерттеу жұмысы көпқырлы және қиын байланыстағы "этносаясат" ерекше қызығушылық туғызып отыр. Қазіргі жаһанданған әлемде Қазақстанның жөнді этносаясат жайлы сұрақтар өзекті болып келеді. Бұл кешенді мәселе халықтармен саяси-экономикалық, әлеуметтік-саяси, тарихи-этникалық және діни-мәдениеттік факторлар елдердің қарым-қатынас жиынтығы көрсетті. Мемлекеттің этносаясаты дамуы оның динамикасы әлемдік саяси кеңістігінде оның мәртебесіне едәуір әсер етеді. Берілген мақалада қарастырып отырған мәселенің авторлық зерттеуі ұсынылған. Мақала тақырыбының өзектілігі күмән туғызбайды. Тақырыптың негізгі аспектілері талдалынып, зерттелінді. Мақалада құбылыстар мен санаттардың өзектілігі мен мәні зерттелінді. Аяқтау мезетінде қорытындылар жасалынады. Мақалада зерттеліп жатқан мәселенің негізгі бөлігі ретінде талқылаудың қысқаша мазмұны әрекеті қабылданған.

Түйін сөздер: этносаясаты, әлемдік саяси кеңістігі, Қазақстан Республикасы, полиэтника, көп-конфессиялық

Абсаттаров Г.Р.¹ Курманғали А.Қ.²

¹ *Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин Казахского Национального педагогического университета им. Абая*

² *доктор политических наук., доцент кафедры международных отношений Казахского национального педагогического университета имени Абая, aymena@mail.ru*

К ВОПРОСУ ЭТНОПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Аннотация

На сегодняшний день интерес к исследованию сложного и многогранного понятия «этно-политика» приобрел особую значимость. В современном глобализирующемся мире вопросы этнополитики становятся все более актуальными. Эта актуальность обусловлена комплексом политико-экономических, социально-политических, историко-этнических и религиозно-культурных факторов, которые определяют характер и суть взаимоотношений стран и народов. Динамика, отражающая развитие и формирование этнополитики страны оказывает значительное влияние на ее статус в мировом политическом пространстве. В данной статье предложено авторское исследование рассматриваемой проблемы. Актуальность темы статьи не вызывает сомнений. Проанализированы и рассмотрены основные аспекты темы. В статье исследуется актуальность и сущность явлений и категорий. В завершении делаются выводы. В статье предпринята попытка краткого изложения дискуссии, как основной части исследуемой проблемы.

Ключевые слова: этнополитика, мировое политическое пространство, Республика Казахстан, полиэтничность, многоконфессиональность

Introduction. The process of realization of a policy of the account of national interests, becomes complicated by following circumstances: competence of the political subjects who are carrying out the national policy; activity of certain forces and groups of the people supporting imaginary national interests, speculating on national feelings which could lead to the society destabilization; renewal of territorial and other claims from outside; legality of interests and requirements; possibility of their realization in practice; various negative historical stratifications; presence of the legal documents regulating the normal account of national interests in management of a society dealings, etc.

Realization of the national-state sovereignty naturally assumes principles of a lawful state, priority of human rights irrespective of his accessory to nation, a property qualification, education, a gender, etc. However the principle of priority of human rights in activity of the national states, in our opinion, isn't always observed. The unity of the idea about the national-state sovereignty and naturalness, firmness, inviolability of fundamental laws and freedom of citizens – is a reliable guarantee of stability of international relations. This, in turn, positively influences the development of national mentality of the various nations of Kazakhstan, will allow to avoid deformations in mentality of the nations.

The unity of national and state sovereignty and inviolability of the fundamental laws and freedom of citizens – is a reliable guarantee of stability of international relations.

Methods. In this article used a dialectical method. In addition have been applied the method of socio-political analysis of the problems of ethno-political features of the Republic of Kazakhstan, identity and special features in the formation and development of the nation, dialectical interdependence and interaction of methods: theoretical and empirical, historical and logical, induction and deduction, etc.

Findings. The national policy carried out by the republic administration which major principle of activity is the statement of the civil world and the international consent is the important factor of liberalization of an ethno-political situation. Some conceptual principles are at the basis of this policy: a recognition of a priority of human rights over the nation rights; free development of each ethnic generality within the limits of democratic processes; comprehension that in the conditions of multinational republic any nation can't satisfy the national interests at the expense of infringement of interests of other nation; the understanding that the people of Kazakhstan is an organic compound of Kazakhs and representatives of other nationalities for which the republic became the native land: Russians and Uzbeks, Ukrainians and Germans, the Uigurs and Koreans, and many others.

In questions of realization of the rights of ethnoses on their cultural development the state duty consists in maintenance of effective remedies of protection in case of their violation. It is possible to speak about original or imaginary democratism of the country by their character. As century experience of the democratic states testifies, traditional and probably the most reliable guarantor in this area has proved the arch of constitutional laws and duties of citizens of the state.

The principle of leadership of the Law should be put in the basis of the conceptual approach to the purposes and problems of the development of a society. The policy of encouragement of natural interaction of two inconsistent and interdependent processes is necessary: ethno-political evolution and social and economic integration on the civil basis. On this way the national idea can be connected to the idea of integrity of the state and construction of a civil society where each citizen would feel comfortable himself and could realize himself as the person.

Meaning a situation in Kazakhstan, Pope John Paul II has told that «Peace and harmony in Great steppe pleasantly surprise and prove that the world in the multinational state can be kept» [2].

As to an experience of the interethnic consent in Kazakhstan a question only in that of how much actively this outstanding achievement of the Kazakhstan society will be considered not only with the reference to development of Kazakhstan, but also with the reference to the possible decision of interethnic conflicts in the modern world.

Discussion. This sort of approach to the Kazakhstan experience, of course, demands considerable creative and intellectual efforts not only from scientific and expert circles in Kazakhstan and abroad, but also from the coordinated actions of state bodies of the country which are involved in a process of formation of a positive political image of Kazakhstan in the world. In case of successful application of the specified approach in introducing the Kazakhstan experience of the interethnic consent at the international level, we believe that gradually in the world the image of Kazakhstan which the example has shown one more model of the peaceful co-existence of various ethnoses on a territory of one state and which are interested in their joint building will be formed.

The given fact proves that for the formation and maintenance of a positive political image of the country the decision of a question of maintenance in the country of the interreligious consent is promoted.

Well-known that achievement of the interreligious consent becomes one of the most actual problems in the international agenda. First of all, it concerns peaceful co-existence achievements between two great

world religions – Christianity and Islam. It is necessary to recognize that for today insufficient level of mutual understanding and will to dialogue between these two religions is observed. This problem is shown and has negative consequences, as in the Muslim world, and in the West.

Kazakhstan, having impressive experience in an establishment of a dialogue and the consent between representatives of traditional religions, mainly between Christianity and Islam, makes considerable efforts in overcoming of problems of interreligious interaction at the international level. That fact is that the Kazakhstan administration in the name of the President of the Republic N.A. Nazarbayev very sensitively catches the basic global threats of the international safety.

Moreover, our state offers concrete mechanisms in overcoming of interreligious friction at the international level. Carrying out in 2003, 2006, 2009, 2012 of Congresses of leaders of the world and traditional religions that shows the account by Kazakhstan the global processes of the present it is necessary to carry to the Kazakhstan innovations.

As it is known, at the II Congress the declaration which contained the reference to people of all religions on a planet has been accepted by its participants to refuse mutual enmity, hatred and to live in atmosphere of mutual respect.

Congress put questions of the reference to the international community, the United Nations with an appeal to support the idea of convocation of such congresses. The reference to the General Secretary of the United Nations has been sounded to call the joint summit of the world religious figures and leaders of the states and to recognize conceptual necessity of such congress. The main subject of the last IV Congress of leaders of the world and traditional religions defines a theme: «Peace and harmony as a mankind choice» that underlines again earlier designated accurate priorities of orientation and development of that international forum.

As we already noticed above, abilities of the Kazakhstan administration truly to catch the basic trends in development of threats of the international safety, but here we will note last initiative of our country about a dialogue establishment in a format of «the West – the Muslim world» in which not spiritual leaders of two world religions, but representatives of official circles of the most authoritative states of the West and the Islamic world should participate. It is important to mean that such participation means not so much of exchange of opinions between participants of dialogue, but achievement of concrete arrangements, as these participants are the high-ranking official representatives of their states.

It, in our opinion, is the most basic moment in dialogue development between the West and the Islamic world. And consequently the success of the dialogue initiated by Kazakhstan is quite capable to provide to us a wide recognition in the world not only as the state possessing in great volumes of power resources, but also as the country which brings the real contribution to the decision of one of the most actual problems of safety of the modern world.

Conclusions. In the current political consciousness there is a positive image of a democratic regime, typical for Kazakhstan. On its essence democracy is the universal phenomenon, but in each separately taken country it has specific forms of existence. Creation of a national image of democracy promotes advancement to it for today.

For increase of a rating of a political image of the state it is necessary to raise a constructive role of strategic modeling of an image of the country. It will allow to understand the nature of social motivations of the groups defining destiny of the nations. The system of values round which the political image will be under construction is already put in mentality of new generation of citizens, the problem consists only in reading that is written down in their social and cultural code. Successfully define reference points of development of the country it is possible, leaning against base moral values of people that each citizen felt the participation with destiny of the country and had lawful chance to improve own life and to increase riches of the state.

It is important now to define fundamental values round which it is possible to rally the nation. These values should be comprehensible to overwhelming majority of citizens and reflect their character and features of mentality. Supervision over evolution of mass consciousness of last decade testify that besides withdrawal pains of old values and stereotypes there is a gradual reconsideration of sights at world around, a place of the country in it, the character of its relations to near neighbors. Communicative processes create a special environment, allowing to strengthen or destroy a world picture, to mobilize public opinion for realization of state project.

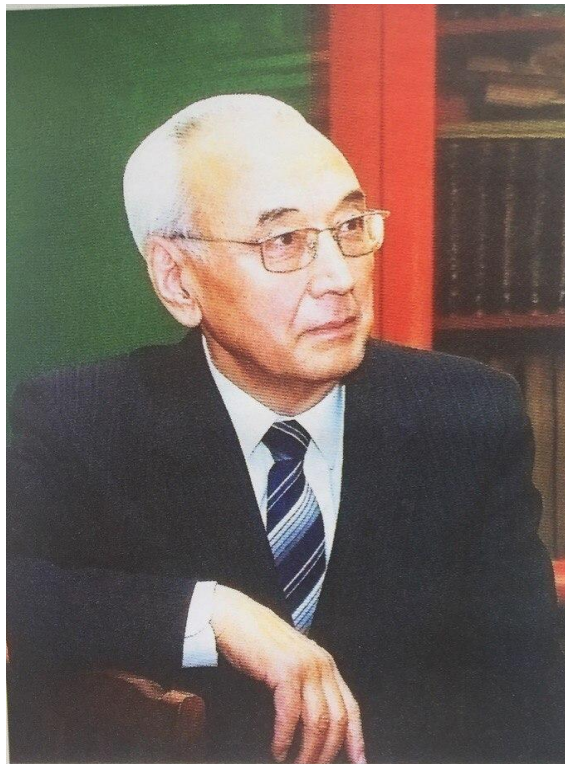
References:

1. *Constitution of the Republic of Kazakhstan* // www.constcouncil.kz/rus/norpb/constrk/.
2. Букина Ж., Пряников В., Фоменко Ю., Нестеренко С. *От диалога религий — к сближению цивилизаций* // *Казахстанская правда*. – 2003. – 25 сентября – С.2.

**МЕРЕЙ ТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

Мерейтой – 80 жас

К.Н. НӘРІБАЕВ – САН ҚЫРЛЫ ТАЛАНТ

Ірі тұлғалар туралы жазу оңай шаруа емес. Өйткені, олардың бір-екі қырын білгенімен басқа да толып жатқан қыр-сырларын біле бермейсің. Олардың ұлылығы да осында болса керек. Міне, осындай ірі тұлғалардың бірі Көпжасар Нәрібаев. Тегінен тараған әдеми қасиеттерімен бірге оның өз қолымен өзі сомдаған кісілік қабілеті, азаматтық болмысы, жарқын тұлғасы ерекше екенін бүкіл ел мойындаған. Себебі, әр тұлғаның бейнесін, азаматтық қабілетін, қоғамдағы орнын анықтайтын да, бағалайтын да халық.

Қазақ топырағындағы сондай абзал азаматтардың, ғұлама ғалымдардың, ұлағатты ұстаздардың, көрнекті мемлекет қайраткердің бірі академик Көпжасар Нәрібайұлы Нәрібаевты айтуға болады. Оның қайнаған қазандай қызу еңбекке толы бүгінгі өмірі жемісті де нәтижелі деп айтуға әбден болады. Ол кезінде еліміздің жоғары және арнаулы білім министрі болған, республикамыздың Жоғары Кеңесінің депутаты болып екі дүркін сайланған, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің мүшесі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің ректоры болған азамат. Бұл күндері академик Көпжасар Нәрібайұлы 80 жасқа толып отыр. Ғалымның аты елімізде ғана емес, көптеген алыс және жақын шет елдерде де кеңінен таныс.

Көпжасар Нәрібаев Жамбыл облысы, Жамбыл ауданына қарасты Бектөбе ауылында сыйлы қарапайым Нәрібай әке мен Бүбкүл ананың отбасында 1938 жылы 3 маусымда дүниеге келген.

Көпжасар Нәрібайұлының балалық шағы Ұлы Отан соғысының сұрапыл жылдарына сай келді. Ауыл жағдайы ауыр еді. 2012 жылы жарық көрген «Тұлғаларға тағзым» атты естелік кітабында К.Нәрібаев: «Соғыс жылдары, одан кейінгі кездерде тәртіп өте қатал болатын. Ауылдағы кемпір-шал, балаларға дейін жұмысқа тартылатын. Әркімнің өз міндеті болатын. Біздің колхозда қант қызылшасы көп егілетін. Бүкіл отбасы болып, қолынан жұмыс келетін бала-шағаны қоса, түгел қызылшаға шығатын. Таңертеңнен кешке дейін жұмыс істейтінбіз» – деп, өзінің балалық шағын елжірей сағына суреттейді. Осындай қиын-қыстау соғыс жылдарының қатал көріністерін кішкентай бала өз көзімен көріп өсті.

Сонымен бірге сол сұрапыл қиын-қыстау соғыс жылдары өздері аш құрсақ болып жүріп, Ресей, Украина, Беларусь, тағы басқа Одақтың майдан өңірлерінен көшіп келген, немесе еріксіз айдалып келген, көптеген ұлт өкілдерін бауырына басып, бір тілім нанын бөліп берген өз халқының қайырымды да жомарт болмысын жас бала Көпжасар бала кезінен-ақ терең сезінген еді. Өз халқының тума қасиеті оның жүрегіне жылылықтың, ағайындылықтың, адалдық пен азаматтықтың, адамгершілік пен кісіліктің сәулесін құйды. Осындай ана сүтімен сүйегіне сіңген адами қасиеттер жас Көпжасардың ғұмыр бойғы өмірлік қасиетіне айналды.

Орта мектепті үздік бітірген Көпжасар Нәрібайұлы өзінің туған ауылы Бектөбеден білім іздеп Алматыға жол тартты. Қазақ жоғары оқу орындарының қара шаңырағы – Қазақ мемлекеттік университетіне оқуға түседі. Ол кезде бұл университетте аттары бүкіл Одаққа белгілі С.Баишев, И.М. Бровер, С.А. Нейштад, тағы басқа Қазақстанның көрнекті ғалымдары және қоғам қайраткерлері Т.Шәукенбаев, М.Бутин, Т.Төлебаев, М.М. Розманов, Ф.А. Жеребятъев, Ш.Г. Надиров, Я.Әубәкіров сияқты экономист ғалымдар дәріс беретін.

1960 жылы К.Н.Нәрібаев экономика факультетін ойдағыдай үздік бітіріп, экономист мамандығын алып шықты. Бірақ, үздік оқу, ғылыми-зерттеу жұмысына бейімділік, қоғамдық өмірге белсене араласу университет түлегіне болашақ бағдарын белгілегендей болып еді. Осындай талпыныстарының себебі болар өзі жаңа ғана бітірген университеттің ұйғарым-ұсынысымен Мәскеудің қаржы институтының аспирантурасына түседі.

Бұл институтта аттары әлемге әйгілі ғалымдар жұмыс істейтін. М.С. Атлас, А.Л. Рэуель, А.Ф. Яковлев, А.С. Маргулис, С.К. Татур, А.А. Додонов, В.И. Исаков, В.С. Рожнов, С.И. Волков, М.А. Королев сияқты профессорлар сабақ беретін.

Жас аспиранттың ғалым болып қалыптасуына бір институттың аумағында қалып қоймай, Мәскеудегі басқа да белгілі оқу орындары М.В. Ломоносов атындағы мемлекеттік университетінде, Г.В. Плеханов атындағы халық шаруашылығы университетінде, С.Орджоникидзе атындағы экономика-инженерлік институтында, Мәскеу экономика-статистикалық институтында қызмет істейтін ғалымдармен және әріптестерімен тығыз ғылыми байланыста болды. Осы оқу орындарында өтетін ғылыми конференция, семинар, симпозиумдрға белсенді түрде қатысып, өзінің ой-пікірлерін баяндап отырды.

Аспирантуаны ойдағыдай бітіруінің нәтижесінде 1964 жылдың басында К.Нәрібаев «Механизациялау жағдайында есептеудің қазіргі формаларын дамыту» деген тақырыпта кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап шығады. Ғылыми-ұстаздық қызметін одан әрі Алматы халық шаруашылық институтында жалғастырады. Онда аға оқытушы, содан кейін доцент, кафедра меңгерушісі, факультет деканы, ғылыми істер бойынша проректор қызметтерін жемісті атқарады. Осы институтта ұстаздық және оқу процесінде басшылық қызмет істеген жылдарда К.Н.Нәрібаев оқу жүйесі мен ғылыми-зерттеу жұмыстарын ұтымды ұйымдастырушы, жоғары дәрежелі ұстаз-тәрбиеші ретінде өзін ерекше таныта білді.

1973-1974 жылдары К.Н. Нәрібаев АҚШ-тың Нью-Йорк, Принстон, Флорида университеттерінің стажер зерттеушісі болып, ғылыми тәжірибе жинақтайды. Белгілі ғылыми орталықтар мен университеттерде болып, есептеу мен басқару қызметерін автоматизациялау мен ұйымдасууды жетілдіру саласында америкалық тәжірибемен терең танысады.

Батыс елдерінің, соның ішінде америкалық тәжірибелерді түбегейлі талдау мен пайымдуы К.Н.Нәрібаевтың біраз ебектеріне арқау болады. Олардың ішінен «АҚШ-та бухгалтерлік есепті ұйымдастыру», «АСУ жағдайында бухгалтерлік есептің ұйымдастырылуы мен методологиясы», «КСРО мен АҚШ-тағы қазіргі есеп дамуының басты тенденциялары», «Өндірісті басқаруды ұйымдастыруда электронды есептеу машиналарын қолданудағы шетелдік тәжірибе», «Есеп және басқару салаларында мамандар дайындаудағы және консультативтік қызмет ұйымдастырудағы АҚШ-тың тәжірибесі» атты монографиялар мен зерттеу еңбектерін ерекше атап айтуға болады.

Бұндай іргелі еңбектердің жарыққа шығуы тегін емес еді. Өзінің ғылыми іс-сапар кезінде К.Н. Нәрібаев тек қана тәжірибе жинаған жоқ, ол сонымен бірге көптеген АҚШ-тың университеттерінде Қазақстанның экономикасы, білім және ғылыми жүйелері бойынша дәрістер оқып, елімізді шетелдіктерге кеңінен таныстырып отырды. АҚШ-тың біраз ғылыми басылымдарында еліміздегі білім беру мен кадрлар дайындау мәселелері туралы ағылшын тілінде мақалалар жариялады.

Жақсы істермен көзге түскен Көпжасар Нәрібайұлы Қазақ КСР жоғары және арнаулы орта білім министрінің орынбасары қызметіне шақырылады. Бұл жаңа жауапты қызметте тың серпін, үлкен қажыр-қайрат, күшті ерік-жігер қажет еді. Білім жүйесімен жақсы таныс болғандықтан жаңа

лауазымды қызметті тез игеріп, алып кетті. Еліміздің жоғары және арнаулы орта білім беретін орындарымен жан-жақты танысып, олардың жұмыстарын қатал қадағалап отырды. Ол кадрлар дайындау ісіне өте үлкен жауапкершілікпен қарады. Өйткені республикамызда ғылыми дәрежесі бар ғалымдардың үлесі ол кезде Қазақстан басқа республикаларға қарағанда төменгі орында болатын. Әсіресе, жаңадан ашылып жатқан жоғары оқу орындарында ғылыми дәрежелері бар кадрлар тапшы болатын. Міне, осы жетіспеушіліктердің орнын толтыруға жаңа басшы белсене араласты.

Ең әуелі Қазақстан үкіметінің шешімін шығарып, аспирантура мен докторантураға қабылдау жоспарын біраз ұлғайтуға қол жеткізді. Одақтың атақты университеттеріне аспиранттар мен докторанттар көптеп жіберіле бастады. Қазақстан жоғары мектебі мен шет елдердің белгілі университеттерінің арақатынасын дамытты. Қазақстанда шет елдерге біліктілікті жетілдіруге мамандар жіберетін арнайы Комиссия құрылып, оның төрағасы болып К.Н.Нәрібаев бекітілді. Бұл комиссия Қазақстан және бүкіл Орта Азия елдерінің жоғары оқу орындарының мамандарын шет елдерге ғылыми іс-сапарға және басқа біліктілікті көтеру шараларына жіберумен белсенді түрде араласа бастады.

Біз қазір кешегі кеңес дәуірін жерден алып, жерге салып жамандауға әуеспіз. Бірақ, аға ұрпақтың қажымай-талмай еткен еңбегінің арқасында ауыз толтырып айтуға болатын материалдық, рухани байлықтар жинақтаған 70 жылдық кезеңді тарихтан сызып тастауға бола ма? Ол дәуірді жоққа шығарсақ, қара күйе жақсақ, қазіргі жастарымызды одан жирендірсек, онда сол кезде жан аямай еңбек еткен ардақты аға – апаларымызды құрметтемегеніміз болар еді.

Өткен қоғамдық-саяси құрылымның қаталдығына қарамастан ол іскер кадрлардың дамып – жетілуіне қолайлы жағдайлар да жасап отырды. Дарынды, келешегі бар жастарды дер кезінде байқап, оларды мәпелеп, тәрбиелеуде жетістіктер аз болған жоқ. Міне, солардың ішінен Көпжасар Нәрібайұлы сияқты үлкен жүректі қайраткерлер шықты.

Іскер де шебер, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары басшы кадрлардың аренаға шығуы, әрине, өмір талабы болатын. Көпжасар Нәрібайұлының ең жемісті еңбек еткен кезі 1960- 1990–шы жылдар болды. Біз қазір ол жылдарды саяси тұрғыдан тоқырау заманы деп бағалап жүрміз. Бәлкім, қоғамды басқарушы партияның жұмыс тәсілінде, елді басқару үрдісінде тоқырау болғанын жоққа шығаруға да болмас. Ал, Қазақстанның оқу –ағарту, білім, оның ішінде жоғары білім саласында тоқырау, яғни дамудың тоқтауы болды дегенге сену қиын сияқты. Әсіресе, Қазақстанның жоғары оқу саласы жылдан-жылға қарыштап даму үстінде болды. Әрбір облыс орталықтарында өз алдына жеке университеттер, көптеген педагогикалық, техникалық институттар, жан-жақты дамып келе жатқан экономикамызға әртүрлі мамандар даярлайтын арнаулы оқу орындары ашылып жатты. Міне, осындай үлкен міндеттерді жүзеге асыруға жаңаша ойлайтын, үлкен ұйымдастырушылық қабілеті бар басшылар керек болды. Міне, осы тұста республикамыздың жоғары оқу саласын басқаруға Көпжасар Нәрібайұлының келуі кездейсоқтық емес еді. Бұл министрлік орынға Көпжасар Нәрібайұлы секілді азаматтың отырғанын уақыттың өзі қажетсінген. Себебі, Қазақстан жоғары оқу саласында Ресейден кейінгі орындардың бірінде тұрған. Осыдан –ақ істің қаншалықты жауапты екенін аңғаруға болады. Ал, Көпжасар Нәрібайұлы орынбасарлық қызметімен қосқанда бұл лауазымды орында он жылдан аса жемісті еңбек етті.

Ең бірінші себеп – оның тәжірибелі басшы болып қалыптасуы. Көпжасар Нәрібайұлы жас маман кезінен оқу саласының барлық мәселелерін жетік меңгерген, жоғары оқу орнының басқару жүйесінің барлық сатысынан өткен, оған қоса жоғары оқу саласындағы тәжірибесін ғылыммен ұштастырып, ізденіс үстінде жүрген беделді басшылардың біріне айналған еді. Ал, мұндай сегіз қырлы бір сырлы басшылар ол кезде сирек кездесетін.

Екінші себеп – Көпжасар Нәрібайұлының тазалығы, адалдығы, шыншылдығы, қарапайымдылығы мен әділдігі оның басқа әріптестерінен жоғары болуы әсер етті деуге болады. Егер осындай ізгі қасиеттері болмаса, лауазымды мемлекеттік орында ұзақ жыл қызмет істей де алмас еді.

Бұндай биік лауазымды қызметте К.Н. Нәрібаевтың тағы да тамаша таланты өз қырларын танытты. Ол республиканың білім беру жүйесін кеңейтіп, ғылыми әлеуетін дамыту жолында аянбай еңбек етті. Республикаға аса қажетті болған мамандықтар мен жаңа оқу орындарын ашуға тікелей жетекшілік жасады. Олардың ішінде Алматы мемлекеттік театр және көркемөнер институты, Рудный индустриалды институты, Қостанай ауылшаруашылығы институты, Семей ет және сүт өндірітін технологиялық институты және т.б. сол сияқты ондаған жаңадан ашылған техникумдар мен училищелер соның нақты нәтижесі. Сонымен қатар, жоғары білікті ғылыми-педагогикалық және ғылыми мамандарды дайындау үшін аспиранттар мен докторантура жүйесі анағұрлым ұлғайтылды.

Бәрімізге белгілі, 1986 жылы еліміздің сол кездегі астанасы Алматыда жер дүниені дүр сілкіндірген Желтоқсан оқиғасы болды ғой. Бүкіл Одақ алай-дүлей күй кешкенін білеміз. Әсіресе, жоғары оқу орындарының басшылары, студент-жастар жаппай қуғынға түсіп, жазықсыз жапа шекті. Алды темір торға тоғытылып, біразы оқудан шығарылды, партиялық жаза алып, жұмыстарынан босағандарының да саны аз болған жоқ. «Жоғары оқу орындарында қазақ жастарын көп оқытып, ұлтшылдыққа жол бергені үшін» деген айыппен Қазақстан жоғары және арнаулы орта білім министрі Көпжасар Нәрібаевты орнынан босатты. Міне, қазақтың оқу-білім саласының білгірі, еліміздегі жоғары білім беру жүйесінің бірегей ұйымдастырылушысы, әйгілі ғалымның өмір белесінде осындай кездейсоқ жағдайдың болғанын қынжыла айтпай кетуге болмайды.

Сонда министрге негізгі тағылған айып – ол министр қызметін пайдаланып, жоғары оқу орындарында қазақ жастарын шектен тыс көбірек оқытып, басқа ұлттар өкіліне, әсіресе, орыс халқының мүддесіне орасан зор «зиян» келтірген екен.

Ал шын мәнінде Қазақстан жоғары мектебінде ешқандай ұлтшылдықтың иісі де жоқ болатын. Оны министр К.Н. Нәрібаев дәлелдеп те берді. Жалпы, студенттер арасында қазақ жастарының үлесін халықтың барлық санымен емес, оқу жасындағы жастар санымен салыстыру қажет. Бұл статистика ғылымның объективті заңдылығы деп көрсетті К.Н. Нәрібаев.

Бірақ жағдай ушығып кеткендіктен арыз беріп қызметінен босайды. Бұған ешуақытта өкінген емес және жалған айыптарға мойын ұсынған да жоқ. Әрине, уақыт кейін бәрін өз орнына қойды.

Бірақта, қажыры мен қайраты арқасында Көпжасар Нәрібайұлының өрлеу баспалдықтары одан әрі биіктей береді. XX ғасырдың 80 жж. аяғы мен – 90 жылдардың бас кезінде Кеңес Одағының экономикасы терең дағдарысқа ұшырап, оның құрамындағы одақтық республикалар одан шығудың жолын әркім өзі қарастырып жатты. Міне, Көпжасар Нәрібайұлы Қазақстанның егемендікке жол сілтеген осы үлкен үрдістің басында болды деуге болады.

Республика экономикасында қайта құрудың дүбірлі кезеңі қызу жүріп жатқан жағдайда Қазақстан нарық жолында қаз басып, алғашқы қадамдар жасай бастады. Халық шаруашылығы мен экономикасына соны серпіліс қажет болды. Міне, 1990 жылы Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің экономикалық реформа жөніндегі Мемлекеттік Комиссиясы төрағасының орынбасары болып тағайындалған профессор К.Н. Нәрібаев экономиканы түбегейлі өзгертіп, қайта құру мәселелерін зерттеп, жаңа нарық қатынасына көшудің жоба-жолдарын анықтап, оны жүзеге асыруды қолға алады.

Оның ұсынған ой-пікірлері мен тұжырым-тәжірибелері нарыққа көшу туралы республикалық бағдарламаның негізіне айналды. Нақты айтқанда, республикадағы түбірлі экономикалық өзгерістердің негізгі шарттарын іске асыру, экономикалық кадрлардың, шаруашылық басшылары мен мамандардың кәсіптік деңгейін арттыру мен қайта дайындау мәселелеріне баса назар аударды.

Профессор К.Н. Нәрібаев басшыларының бірі болған бұл Мемлекеттік Комиссия Қазақстан егемендік алуы қарсаңында еліміздің экономикасы дамуына сара жолы – нарықтық қатынастарды айқындап берді.

Өз ісіне деген шынайы берілгендіктен, Көпжасар Нәрібайұлы ғылым жолына да дендей кіріп, үлкен нәтижелерге жетті. Ол Қазақстанның экономика ғылымының дамуына үлкен үлес қосты, 350-ден аса ғылыми жұмыстардың авторы, 30-дан астам монография, оқулықтар және оқу құралдарын дайындады. 140 ғылыми еңбегі Қазақстандағы жоғары білімді ұйымдастыруды жетілдіру мәселелерін қамтиды. Оның бұл еңбектері өз елімізбен қатар, алыс және жақын шетелдерде кеңінен жеткен. Көпжасар Нәрібайұлының ғылымға сіңірген еңбектері жоғары бағаланып, ол Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым Академиясының толық мүшесі – академигі, болып сайланды. Сол сияқты Халықаралық және Қазақстан Жоғары мектеп ғылым Академияларының академигі, Халықаралық экономикалық Еуразия Академиясының және Украина экономика ғылымдары Академиясының, Қазақстан педагогикалық ғылымдар Академиясының академигі.

Көпжасар Нәрібайұлы өз бойындағы абзал қасиеттерін, туа бітті талантын бағалай білетін адам. Оны рәсуә етпей халқына арнады. Бір талантты жасты көрсе, сыңарын көргендей қуанады. Ол адамдарды жеріне, руына қарап алаламайды. Кім қабілетті, соны жетелеп, биікке шығаруға тырысады. Өйткені, тұлпар-шәкірт – ұстаз үміті. Осындай ағалық қамқорлықтың арқасында талай жас жүйрік халқына қуаныш сыйлады. Талант қана өзі сияқты талантты тани алады.

Көпжасар Нәрібайұлы қаншама ғалымдардың, ұстаздардың еңбектерін дұрыс бағалай біліп, олардың ғылым болып қалыптасуына өзінің әріптестік септігін тигізді.

К.Нәрібайұлының жоғары білікті ғылыми-педагогикалық кадрларды дайындауға қосқан үлесі өте зор. Ұстаздан шәкірт оза шабу керек деген диалектикалық қағида бар. Шәкірт жағынан да Көпжасар Нәрібайұлы кенде емес. Оның қамқорлығымен, жетекшілік етуімен және берген ғылыми кеңестерінің нәтижесінде 5 докторлық және 20-дан астам кандидаттық диссертациялар қорғалды. Шәкірттерінің ішінде өзі сияқты көрнекті ғалымдар, белгілі басшылар да бар.

Академик К.Н. Нәрібаевтың ғылыми-зерттеу қызметінің ауқымы кең және жан-жақты. Өзінің творчестволық еңбек жолында белсенді түрде айналысқан ғылыми бағыттарын атасақ, ол ең алдымен қай қоғамда да өте өзекті болып саналатын есеп-экономика жұмыстарында есептеу техникаларын қолдану мәселелерімен шұғылданды. 1960-1970 жылдары бұл салада мамандар жоқтың қасы болатын. Алғашқылардың бірі болып К.Н. Нәрібаев экономикалық мәліметтерді автоматты түрде өңдеу, автоматтыңдырылған басқару жүйесін жасау, бухгалтерлік есеп пен экономикалық талдаудың компьютерленген жобасын қалыптастыру сияқты күрделі мәселелерді зерттеді. Осы бағыт бойынша 8 кітап, 50-ден аса ғылыми мақалалар жазды.

Академиктің ғылыми мүддесінің келесі бағыты – бухгалтерлік есептің теориялық, методологиялық және ұйымдастырушылық мәселелерін тереңдете зерттеу болды. Бұл сала бойынша 5 көлемді кітап және 60 шақты ғылыми мақалалары жарық көрді. Есепті жетілдірудің өзекті мәселелері оның кандидаттық және докторлық жұмыстарында жан-жақты талқыланды.

Экономиканы басқаруды дамыту – ғалым-экономистің тағы бір ғылыми белесі. Басқару мәселелерін өнеркәсіп пен мекемелер деңгейінде ғана емес, халық шаруашылығы мен мемлекет деңгейінде зерттеп қарастырды. Осы мәселеге тығыз байланыстыра отырып, кадр дайындау мәселелерін де қозғайды, нарық экономикасына қажетті жаңа бағыттағы мамандар сұранысын, қазіргі бар кадрлардың мамандықтарын өзгертіп, қайта дайындап, біліктілігін жетілдіру керектігін ортаға салады, осыларды шешу жолдарын көрсетеді. Жалпы өндірісті басқару мен менеджмент мәселелері бойынша 10 кітап, 46 ғылыми мақалалар басып шығарды.

Ғалым жалпы экономкалық, теориялық және нарықтық мәселелерге көп көңіл бөлген. Осы бағыт бойынша мынадай еңбектерін атауға болады; «Экономикалық теория негіздері» (оқулық), «Экономикалық зерттеу тәсілдері» (оқу құралы), «Нарықтық экономиканы қалыптастырудың кейбір мәселелері», «Құнды қағаздар рыногін зерттеу», «Нарық жағдайында Қазақстанның өнеркәсіп саясатын қалыптастыру» және т.б.

Академиктің ғылыми өмірінде ерекше зерттеп жүрген тағы бір саласы – ол білім жүйесі, оның ішінде жоғары білім беру саласы. Бұл саланы өмір бойы зерттеп келеді, өйткені оның барлық саналы өмірі осы салада өтіп келе жатқаны емес пе – қатардағы мұғалімнен бастап министрге дейінгі сатыларды зерттеп келеді. Бұл салаға өзінің 160-тан астам ғылыми еңбектерін арнады, Ерекше атап өтетін көлемді еңбегі «Қазақстандағы жоғары білім жүйесіндегі реформалар» кітабы. Бұл кітапта соңғы 20-30 жыл бойы жүріп жатқан білім реформасын жан-жақты талдап, өз ой-пікірлерін, ұсыныстарын айтады.

Профессор К.Н. Нәрібаев ғылыми жұмыстардан өмір бойы қол үзбеген тынымсыз ғалым. Әсіресе, соңғы жылдары ол білім жүйесіндегі менеджмент мәселесіне де көп көңіл бөліп жүр. Бұл сала осы күнге дейін зерттелмей, ғылыми тұрғыдан сырт қалып келе жатқан мәселе болатын. Академиктің ойынша, оқу орындарын кім болса сол емес, сауатты кәсіпқой менеджерлер басқару қажет. Осы мәселеге арнап, ол 20-ға жуық ғылыми еңбек жазды, олардың ішінде іргелі үш оқулық пен оқу құралдары бар. Өз еңбектерінде ғалым кәсіби менеджерінің құрылымдық-мазмұндық моделін қалыптастырып, оны іске асыруды ғылыми әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз ету мүмкіндіктерін ұсынады.

Академик К.Н. Нәрібаев Қазақ КСР энциклопедиясын жасауға да өзінің елеулі үлесін қосты. Энциклопедия редакциясының экономика саласы бойынша ғылыми кеңесшісі болды, сонымен қатар жоғары және арнаулы орта білім беру мен экономика мәселелері туралы көптеген мақалалардың авторы болып табылады.

Көпжасар Нәрібайұлы адал еңбекті ардақтай білетін осындай абзал азамат, дара тұлға. Бүгінде шәкірттері Қазақстанның түкпір- түкпірінде ғылым, білім және өндіріс, басқару жүйелерінде жемісті еңбек етіп жүр. Шәкірттері өзінің бүгінге дейін қол жеткен жетістігі ата- ана шаңырағындағы тәрбиеден басталып, содан кейін алғаш еңбек жолында қамқорлығын көрсеткен, тәжірибесін бөліскен ұстаз ағаның көмегінің нәтижесі деп есептейді. Бүгінде әлгі жас талаптардың біразы ғылым саласында өзіндік орны бар қабырғалы қаламгер, ұстаздарға айналып отыр. Еліне, туған жеріне адал қызмет етуді ғұмырлық биік мақсатына айналдырған осындай азаматтың болуы, әрине, құптарлық жәйт. «жақсылық ерде қалмайды, иман отқа жанбайды» деген аталардан қалған мақал бар. Сол сияқты шәкірттеріне жасаған Көпжасар Нәрібайұлының жақсылығы әрқашан есте қалады.

Еліміз егемендігінің алғашқы жылдарында дағдарысқа ұшырамаған өмірдің саласы болмады. Соның ішінде оқу және білім саласы да үлкен күйзеліске ұшырады. Жаңа өмірге жаңаша ойлайтын кадрларды дайындау мәселелесі күн тәртібінде тұрды. Міне, елімізде осындай түбегейлі мәселені шешу үшін білгір маман ретінде Көпжасар Нәрібайұлы әртүрлі салада мамандарды көптеп дайындайтын қазақтың қара шаңырағы атанған Қазақ ұлттық университетіне басшы болып жіберіледі. Оның алдында бұл жоғары оқу орнының бірнеше ректорлары ауысып, бей-берекеті кеткен еді.

Өзінің «Инновация и традиции КазГУ» атты кітабында К.Н. Нәрібаев былай деп жазады: «Мен 1991 жылы сәуір айында Қазақ мемлекеттік университетіне ректор болып тағайындалдым. Ол уақытта университет С.М. Киров атында болатын. Тәуелсіздіктің желі есіп, егемендіктің табалдырығында тұрған кезіміз. Ары-бері ойланып-толғанып, университетке әл-Фараби бабамыздың атын беруге бекіндім. Біреулер түсінсе, біреулер тікелей қарсы болды. Амал жоқ, Республика Президенті Н.Ә. Назарбаевты мазалауға тура келді. Елбасы мән-жайды бірден түсініп, сөзге келмей келісім берді. Нүрекең бұдан кейін де ұжымымызға қол ұшын беріп, тұрақты түрде қамқорлық жасап отырды» – деп, сол кездегі аты әлемге әйгілі ғұламаның атымен аталуы Қазақстан абыройын асқақтатқан дұрыс шешім болды. ҚазМУ-дың араб тілді мамандарын дайындау, әл-Фарабиден бастап бүкіл шығыс ғұламаларын зерттеу жұмысын қолға алды. Бір кезде өзі оқыған білім ордасын дүниежүзілік жоғары деңгейге көтерді. 1993 жылы Қазақ ұлттық университетіне ерекше дәреже берілді. «Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мәртебесі туралы» Президент қаулысына сәйкес оқу орны өзінің штаттық құрылымы мен профессорлық-оқытушылық құрам және қызметкерлердің саны мен оларға еңбекақы төлеу шарттарын, мамандар даярлаудың жаңа бағыттарын айқындауды, студенттерді оқуға қабылдау, жоспары мен тәртібін, олардың оқу мерзімі мен оның түрлерін белгілеуді, университет Ғылыми кеңесінде оқытылатын барлық мамандықтардың оқу жоспарларын, бағдармалары мен басқа да оқу-әдістемелік құжаттарды бекітуді дербес өзі шешу мүмкіндіктеріне ие болды. Кейіннен білім ордасы «ұлттық» мәртебесін алып, оған сәйкес жеңілдіктер мен мүмкіндіктер аумағы бұрынғыдан да кеңейе түсті. Бұл ТМД елдері арасында М.Ломоносов атындағы ММУ-ден кейінгі автономиялық алған екінші жоғары оқу орны еді.

Білім жүйесі қоғам деңгейінің айнадағыдай екенін, әлеуметтік өзгерістер кезінде университеттік білім жүйесін түбірінен қайта құру қажет екенін ректор жете түсінді. Реформа жасау қажеттілігін қоғамдағы өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық жағдай мен талаптарға білім беру ісімен сәйкестендірумен тығыз байланыстырды. Университетте білім реформасын қарқынды, бірақ жүйелі, сатылы түрде жүргізу міндеті қойылды. Университеттің интеллектуалдық қызметі жаңа белеске көтерілді. Жаңашыл ректор технологиямен басқарудың автоматтындырылған жүйесі саласындағы жаңалықтарды өз іс-тәжірибесінде кеңінен қолданып, өндіріске енгізуге үлкен мән берді. Уақыт талабына сай жаңа мамандықтар ашылды, мұның өзі университетте бұрыннан келе жатқан кейбір кафедраларды қайта құруға, жаңа кафедралардың ашылуына алып келді. Университет мемлекет қажеттілігі мен сұранысына тікелей бет бұрды. Сөйтіп, халықаралық қатынас, менеджмент, мемлекеттік реттеу және экономикалық басқару, іскерліктегі информациялық жүйе, экология, туризм, медициналық биология және басқа да жаңа салалар бойыша білікті мамандар даярлана бастады. Жоғары білімді мамандар даярлау ісі екі сатылы жүйе бойынша жүргізілетін болды – бакалавриат және магистратура жүйелері қалыптасты.

Ректордың бастамасымен біздің елімізде тұңғыш рет студенттер білімін бағдарлаудың шетелдік оқу орындарының тәжірибелері негізінде жасалған рейтинг жүйесі енгізілді. Ал студенттердің білімі мен білігін бақылаудың тестік тәсілдері де университеттің оқу ісіне енгізілген жаңалықтардың бірі болып табылады. Кафедраларды, факультеттерді аттестациядан өткізу жұмыстары жолға қойылды.

Университет әлемдік «Интернет» компьютерлік жүйесімен жалғастырылды. Әлемнің көптеген елдерінің оқу орындарымен ғылыми және іскерлік қарым-қатынастарын кеңейтіп, нығайтуға қол жеткізді. Қазақ мемлекеттік университеті – халықаралық университеттер ассоциасы (МАУ) мен Еуразия университеттері ассоциациясының (ЕАУ) мүшелегіне қабылданған Қазақстандағы тұңғыш және бірден-бір жоғары оқу орны болды. 1995 жылы маусым айында ҚазМУ Орталық Азия және Еуропа университеттерінің халықаралық байланыс жүйесін жасаудың құрылтайшысы болып бастама көтерді және бұл мақсатты Рим қаласында өткен конференцияда іске асырды. Белгілі 30 университетпен келісімшарт жасалып, жан-жақты тұрақты байланыстар орнады. Түркияның Анкара университеті, Иранның Тегеран университеті, Қытайдың Ланьчжоу және Женьмин университеттері, Мысырдың әл-Миния университеті, Кореяның Кенти және Чоннам университеттері біздің студенттерді бір жылға тегін қабылдап, оқытып отырды.

Бұл жылдары университеттің халықаралық қатынастар қызметі де өте қарқынды дамыды. Көптеген халықаралық білім және ғылым орталықтарымен біріккен жұмыс басталды, шетелдерде кадр дайындау мәселелерінің өрісі кеңейді. Әлемнің атақты университеттерінде студенттер мен оқытушылар көптеп жіберіле басталды. Олармен бірігіп, маңызды ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілді, ғылыми конференциялар, семинарлар мен симпозиумдар өткізілді.

Көпжасар Нәрібайұлы университеттің материалдық базасын дамуына да үлкен үлес қосты. Көп жылдан бері құрылысы тоқтап қалған Студенттер сарайы және Ыстықкөл жағасында студенттердің спорттық демалыс лагерінің құрылыстары аяқталып, пайдалануға берілді. «Қазақ университеті» баспасын ашып, оның жұмысын жолға қою, кітап қорының молаюы мен оқу процесін ақпаратпен камтамасыз етуді жақсарту, университетті компьютерлік техникамен, байланыс, көшірме құралдарымен жарақтандыру, сондай-ақ университеттің инфрақұрылымдарын кеңейту ісінде де ректор үлкен күш-жігер жұмсады.

Қазақ мемлекеттік университетінің тек қана өзіне тән арнайы мүддесі, өз парызы, өзінің әлеуметтік сұраныс шеңбері, жас тәуелсіз мемлекет алдында өзінің ерекше міндеті мен қызметі бар екенін ескере отырып, университеттің Ғылыми кеңесі «Университеттік білімді дамыту Концепциясын» (1993) қабылдады, мұнда өзін-өзі дамыту мен таныту жағдайында ғана іске асатын өзара тығыз байланысты тұғырлы міндеттері анықталды.

Көпжасар Нәрібайұлының басшылығымен қысқа мерзімнің ішінде ҚазМУ Қазақстанның жоғары оқу орындарның флагманына айналып, мамандар дайындауда басқаларға үлгі болды. Қазақ мемлекеттік университетінің ректоры қызметін атқарған шағында профессор К.Н.Нәрібаевтың басшылығымен университеттің даму стратегиясының негізгі даму бағыттары анықталды.

Қазақстан жоғары оқу орындарының қара шаңырағының ректоры ретінде К.Н.Нәрібаев ұжым мүшелерінің әрбіреуінің әлеуметтік-тұрмыстық жағдайына да ерекше мән беріп отырды. Қатардағы студенттен және еден жуатын қызметкерден бастап профессорларға дейін материалдық жағдай жасап, олардың тұрмыстық хал-ахуалын жақсартуға қол ұшын беруден аянған емес. Олар әр мереке сайын қомақты сыйақы және кітап қорларын толтыру үшін жылына бір жалақы көлемінде қосымша айлық алып отырды. Сонымен, ұжыммен қоян-қолтық араласа жүріп, барлық істі баянды шешіп отыру – университет басшысының басты мұратына айналды. Сабырлы, сергек, әрбір істі адал, байыбына барып, ақылмен, парасатпен жүзеге асыратын үлкен жүректі батыл басшыны ұжым түгелімен жақсы көріп, құрметпен сыйлады.

Біз қайраткер ғалым К.Н. Нәрібаевтың он жылдан астам ғұмырында оқу орнын дамыту бағытында атқарған қызметіне аз-кем тоқталдық. Алайда, Көпжасар Нәрібайұлының бір ғана университет шеңберінен шығып, бүкіл еліміздегі жоғары білім жүйесін реформалау жөніндегі ауқымды мәселелерге құлаш сермеуі оның қайраткерлік тұлғасын бұрынғыдан да еңселендіре түсетіні айқын нәрсе.

Білім саласының бірден-бір ұйымдастырушысы ретінде сан жылдар бойы көрген-білген, жиған-терген тәжірибесін өз ғылыми тұжырымдарымен ұштастыра отырып жазған еңбектерінде бүкіл еліміздегі жоғары білім жүйесін заман талабына сай қайта жаңғырту, реформалау жөніндегі ғылыми ой-пікірлерін, ұсыныстарын ортаға салады. «Реформы высшего образования в Казахстане» (2013 ж.) атты еңбегінде Қазақстан жоғары мектебінің басты міндеттеріне тоқтала келіп, оны қайта құрудың жолдарын, құрылымын жаңартудың, демократияландырудың, оған сапалық өзгерістер енгізудің жолдарына бағыт-бағдар береді, жаңа ғасырдағы қазақстандық жоғары оқу орындары қандай болу қажеттігі туралы өрелі ойлар өрбітіп, оның соны соқпақтарына жөн сілтейді. Міне, бұл ел болашағын ойлаған қайраткердің, ұлт жанашырының азаматтық, парасаттық болмысының ғажайып көрінісі емес пе? .

К.Н. Нәрібаев әл-Фараби сияқты ұлы тұлғаның ілімі Қазақстанда зерттеліп, өсіп-өркендеуіне үлкен үлесін қосады. Бізді егеменді мемлекетіміздің рухани өмірінде болып жатқан ілгерілеудің жарқын куәсі ретінде және Фарабитану ілімін ары қарай дамыту мақсатында 1993 жылы Қазақ мемлекеттік ұлттық университетінде «Әл-Фараби мұраларын зерттеу орталығын» ұйымдастырды. Ғылыми орталықтың алдына қойған міндеттері рухани өміріміздің бүгінгі таңдағы сұранысынан туған еді. Бүгінге дейін тарихшыларымыз, филологтарымыз, математиктеріміз, философтарымыз тарапынан қол жеткізген барлық құндылықтарға сүйене отырып, біздің арғы ата-бабаларымыздың ғылыми әлемін толығырақ білуге мүмкіндік беретін материалдарды жинастырып, оларды кейінгі ұрпаққа таныстыру маңызды үлкен мәселе болмақ.

Орталықтың ұжымы әл-Фарабидің мұрасы мен Қазақстанның рухани мәдениетіне арналған арнайы курстар мен оқу-әдістемелік нұсқауларды ҚазМУ мен қатар республиканың басқа да жоғары оқу орындарындағы оқу үрдісіне енгізу үшін көп жұмыс істеуде.

К.Н. Нәрібаев өзінің «Мұхамед Хайдар Дулати – қазақтың тұңғыш тарихшысы» атты мақаласында Мұхамбет Хайдар Дулатидің «Тарихи Рашиди» атты еңбегі ұзақ уақыт бойы әлем ғалымдарының назарын өзіне аударып, түркі халықтары тарихының басты дерек көзі ретінде тарихи шынайлығы мен шындығы тұрғысынан өзіне тәнті етіп келгенін шынайы фактілермен келтіреді. Бұл еңбектің құндылығы, ең алдымен, шыншылдығы мен мемуарлық сипатында – дейді ол. Шындығында, «Тарихи Рашидиде» қазақ халқының төл тарихына қатысты шежірелі сырлар өте мол.

Соңғы жылдары тұлғатану тақырыбында басылымдар жарық көруде. Кітап авторлары еліміздегі жақсылық пен жарамдық елеусіз, сұраусыз қалмасын деген ойды айшықтайды, ең бастысы, тұлғалық бастаулар мен идеялар жалғасын тапсын, жаңғырсын деген ұлағаттылықты басшылыққа алады. Бұл жанрда еңсенді көтеретін маңызы жоғары мәселелер қозғалуда.

Міне, осындай даналар мен даралардың ішкі рухани өмірі мен байлығына терең бойлаған, оқырманды толғандыратын, ұйытып әкететін парасатты еңбек деп К.Н.Нәрібаевтың «Тұлғаларға тағзым» атты кітабын айтуға болады. Шұрайлы әдеби тілмен жазылған бұл кітапта өмірі мен қызметі жастарға өнеге болар ірі тарихи тұлғалар, көрнекті қайраткерлер, ғұлама ғалымдар, ұлағатты ұстаздар туралы өте бай және қызықты мәліметтер берілген. Бұл кітаптан, ең әуелі, автордың кім екенін, қандай болғанын, тағдырдың түрлі бетбұрыстары мен иірімдеріне арналған іштен қайнап шыққан жүрек сырларын білуге болады. Автордың тұтас тоқтам-түйіндері көңілге қонады.

Өнегесінен қаншама ұрпақ үлгі алып келе жатқан ардақты асылдар туралы тартымды сөз айту, ой толғау қашан да жауапты, мәртебелі ізденістің айғағы деуге болады. «Ел таныған азаматты қадірлеу, оның туған халқы үшін жасаған елеулі еңбегін бағалау – ұлтымыздың өзіндік болмысына тән асыл қасиеттерінің бірі» – дейді автор.

Еліміздің жоғары оқу орындары ішінде көшбасшысы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті тарихында сан қилы тұлғалар ректор қызметін атқарды. Солардың ішінде психология ғылымына ерекше қамқорлықпен қараған тұлғалардың қатарында тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында ректор болған Көпжасар Нәрібайұлы Нәрібаевты ерекше атауға болады.

Жалпы, отандық психология тарихы жайында сөз қозғайтын болсақ, еліміздің жоғары оқу орындарының психология кафедралары қызметін назардан тыс қалдыру мүмкін емес. Өйткені ғылымның тарихын зерттеу тек пәндік-танымдық аспектіні ғана емес, әлеуметтік ұйымдастыру процестерін қарастыруды әрі талдауды қажет етеді. Қазақстанның беделді ұлттық университет тарихында психология ғылымына байланысты бақандай екі кафедра қызмет еткен кездер болған. Көп жерлерде кафедралар түгілі факультеттер қысқартылып жатқан кезде жаңадан ғылыми бөлімше ашу үлкен батылдықты, ғылыми сенімділікті талап ететін. Міне, профессор К.Н. Нәрібаев осындай қадамға барған тұлғалардың бірі деуге болады.

2000 жылдың ақпан айында университеттің бұрынғы психология кафедрасын екі дербес кафедраға – этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасы мен жалпы психология кафедрасына бөлу жөнінде қаулы қабылданады. Сөйтіп, сол жылы жеке этнопсихология және педагогикалық психология кафедрасы құрылады. Кафедрада сол уақыттары жоғары білікті оқытушылар мен доценттер, профессорлардың үлкен шоғыры жұмыс істеді.

Кафедра таза психология мамандығы бойынша түлектерді дайындап шығарды. Ғылыми-педагогикалық мамандарды даярлау магистратура, аспирантура, докторантура, машықтану және PhD докторантурасы арқылы жүзеге асырылады. Университет ректоры К.Нәрібаевтың бастамасымен әрі тікелей қамқорлығы арқасында елімізде тұңғыш психологиядан докторлық диссертация қорғау бойынша арнайы докторлық кеңесі құрылды.

Университет ректорының тікелей ықпалымен ҚазҰУ-де академик Т.Тәжібаев атындағы «Этно-психология және этнопедагогика» ғылыми-зерттеу орталығы ашылды. Жыл сайын Т.Тәжібаев оқулары өткізіледі, жан-жақтан арнайы қонақтар шақырып, ғылыми конференциялар ұйымдастыру, оның материалдарын шығару ісінде ректордың қамқорлығы айырықша болды.

Жалпы академик К.Нәрібаевтың университеттің жеке бір кафедрасын бүкіл еліміз бойынша психология саласында қорғалатын докторлық диссертацияларды талқылау мен сараптауды жүзеге асыратын ғылыми орталыққа айналдырудағы үлесі зор.

Мемлекеттік лауазым, үлкен басшылық қызмет үлкен міндеттер жүктейді. Көпжасар Нәрібайұлы соның бәріне биік адамгершілігімен, өрелі дүниетанымымен лайық болды. Бойдағы қасиеті, өмірде берік ұстанған қағидалары – адалдық, турашылдық, білімділік болды. «Арыстан басқарса, қарауындағылардың бәрі арыстан болады» дегендей, Көпжасар Нәрібайұлымен бірге қызмет істегендердің осал болмайтыны сондықтан.

Профессор К.Н. Нәрібаев атақ-дәрежеге де кенде емес, жоғары білім, ғылым жүйесіндегі ұзақ жылғы жемісті еңбегі үшін көптеген мемлекеттік марапаттарға ие болды. «Құрмет Белгісі», «Парасат» ордендерінің, көптеген медальдер мен грамоталармен марапатталған. Қазақстан Республикасының ғылымға және техникаға еңбегі сіңген қайраткері, білім саласының құрметті қызметкері, білім мен ғылым салаларына сіңірген орасан зор еңбегі үшін (2000) Англиядағы Халықаралық Кембридж орталығы оған «Жылдың халықаралық Адамы» деген өте жоғары атақ берді. Ал, (2001) осы орталық оны дүниежүзінің аса көрнекті 500 халықаралық қайраткерлерінің қатарына қосып, «XXI ғасырдың негізін қалаушылар» деп атады. Бұл оның аса білімдарлығы мен ерен еңбекқорлығының жемісі іспетті.

Көпжасар Нәрібайұлы экономика ғылымдарының докторы, профессор, бірнеше дүркін академик, белгілі ғалым – экономист қана емес, ол жас ғалымдардың жанашыр кеңесшісі, көрнекті ұстазы, құрметті оқытушысы. Оған куә қазір өзі еңбек ететін Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті экономика саласының кафедрасының профессорлығы және ректордың кеңесшісі. Өзінің көп жылдар бойы жинаған бай тәжірибесін және бойындағы күш-қайратын жастарды тәрбиелеуге, оларға заман талабына сай білім беруге жұмсап жүр. Студенттер, магистранттар мен докторанттарға дәріс берумен шектелмей, жас оқытушыларға және кафедра, факультет, университет жетекшілеріне ақыл-ойын айтып, өз білгенін үйретеді.

Академик К.Н. Нәрібайұлы өзінің нәтижелі мемлекеттік және педагогикалық қызметтері мен ғылыми зерттеулерін қоғамдық-саяси жұмыстармен де ұштастыра білді. Ол Қазақ КСР жоғары Кеңесінің депутаты болып екі мәрте сайланған. Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитетінің мүшесі болды.

Академик К.Н. Нәрібаев соңғы жылдары қоғамдық істерге де белсене араласып келеді. Соның бірі – Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бөлімшесі төрағасының орынбасары қызметі. Экономист-ғалым Ұлттық Ғылым академиясының және оның бөлімшесінің дамып, нығаюына барынша өз үлесін қосып келеді. Көпжасар Нәрібайұлы, сөз жоқ, көшбастар көшелі азамат, парасатты, заманға лайық дара тұлға. Ол Қазақстан тарихында өз орны бар ардагер азамат. Ел өмірінің негізгі саласының бірі - оқу және білімін өркендетуге елеулі үлес қосып келе жатқан білікті маман, білгір ұйымдастырушы ретінде ел құрметіне бөленіп келеді.

Көпжасар Нәрібайұлы қызметте мығым адам болғанымен, адамдар арасында қарапайым, көпшіл адам. Адам жанының инженері тәрізді сұңғыла болады. Себеп тауып жақындасуға, араласуға тырысады. Қазақтың «ұлық болсаң, кішік бол» деген мақалы осындай адамдарға айтылған шығар.

Академик К.Н.Нәрібайұлының принциптілігі, қызмет барысында өзіне және әріптестеріне деген жоғары талабы мен іске жоғары жауапкершілігі ерекше көзге түседі. Сонымен бірге ол сергек, әр уақытта жұртқа көмек беруге дайын, адал, аса білікті – зиялы азамат, қайраткер. Сонымен қатар ол жақсы ақын.

Көпжасар Нәрібайұлы – биік зиялы адам, оның әрбір жүйке тамыры оны гүлденген ізгілікті өмір жолына бастады, оның бүтіндей болмысын имандылық және рухани құндылықтармен толыстырып, әділдік парыз, ар, намыс, абырой, жауапкершілік, тәртіп сол қасиеттердің өзегі болды.

Көпжасар Нәрібайұлының өнегелі, текті жерден шыққандығы оның биік адамгершілігінен, жайдары мінез-құлқынан, үлкенге деген ілтипаты мен қадір-құрметінен аңғарылады. Адамдық, қайырымдылық, кішіпейілділік, көпшілдік, мейірбандылық – мұның бәрі де Көбекеңнің күнделікті іс – әрекеттеріне арқау болған абзал қасиеттер.

Жаратушымыз Көбекеңе салауатты ақыл, терең білім, сезімталдық пен сергектік берген. Жүрегі жылы, ойы ұшқыр, ең әуелі қара басына қатаң талап қоя білетіндігінің арқасында ол ірі ғалым дәрежесіне көтеріліп, ізденістер мен қиыншылықтарға толы күрделі жолдан сүрінбей өтіп, биік тұлғалы қазақ зиялыларының қатарына қосылды. Адал еңбегі мен алғырлығы, таланты мен дарындығы арқасында Көбекең суырылып алға шығып, ең жоғары ғылыми атақ – академик атанды.

Көбекеңнің өмірдегі барлық жетістіктеріне тек өзінің табиғат тарту еткен дарындылығы мен құдай берген қабілеттілігі арқасында ғана, күнбе –күн аяусыз тер төгіп, еңбек етуі арқасында ғана қол жеткізгенін біздің көбіміз ескере бермейміз.

Көпжасар Нәрібайұлы отандық ғылым мен жоғары білімнің дамуына ат салысып келе жатқан ірі ғалым және көрнекті педагог. Академик К.Нәрібайұлы өзінің шығармашылық энергиясын, өміріндегі негізгі істеріне адал бола отырып, танымсыздықты тануға, барлық күші мен білімін туған еліміздің дамуы үшін өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақтарға беруге арнап келеді. Көпжасар Нәрібайұлына еңбексүйгіштік, турашылдық, жауаптылық, жинақылық, әділдік және талапшылдық тәрізді қасиеттер

тән. Білгір ғалым, көрнекті ұстаз, шебер ұйымдастырушы азаматтық және кәсіби біліктілігінің арқасында өзі қызмет атқарған барлық еңбек ұжымдарындағы әріптестерінің арасында үлкен беделге ие болып жүр. Ата – бабаларымыздың «Адамның адамдығы адалдығымен және төккен терінің төлемімен бағаланады» дегендері айдай анық қағида ғой. Ондай адамдардың қажымас еңбегінің арқасында ел алдында жүргені бәрімізге мақтаныш.

Қазақта «Ұядан не көрсең, ұшқанда соны ілесің» дейтін нақыл бар. Академик Көпжасар Нәрібайұлы тірлігі қайнаған қоғамда отбасына жылуын дарытып, Валентина Павловна екеуі балаларын заманына сай тәрбиелеп, білім беріп, өз ісін жалғастыратын ұрпақ баулуға да уақыт тапқан. Жігіт қандай ақылды туса да, таным, білімсіз даналыққа жете қоймайды. Елдің болашағы – білімде. Көпжасар ағамыздың да ұраны, ұстанымы осы. Міне, Көпжасар Нәрібайұлы осындай шынға өскен шынардай тағдырдың сан қырлы толқын, соққыларына шыдап, иілмей сол биік қалпында, ғұлама ғалым қалпын сақтап қалған қазақтың санаулы біртуар, парасатты перзенттерінің бірі.

Қазақстан экономика ғылымының Көпжасар Нәрібайұлындай алтын дінгегіне 80 жасқа толуына орай бақытты күндер мол болсын деу парыз. Осынша жасқа шалдықпай жеткен ғылымның қара нары егеменді Қазақстан Республикасының болашағын тәрбиелеуге әлі де көп еңбек сіңіре алатынына сенгендіктен солай дейміз.

Раушанбек Әбсаттаров

*ҚР ҰҒА-ның корреспондент-мүшесі, философия ғылымдарының докторы, профессор,
Әміржан Шалтықов, саяси ғылымдарының докторы, профессор.*

75 ЖЫЛ МЕРЕЙ ТОЙ

РУХЫ БИІК КӨРНЕКТІ ТҮЛҒА

Ғылым сөзі қозғалғанда , оның ұшы-қиыры жоқ теңіз екендігі елестейді. Адам өмірінің қымбат уақыты мен қажырлы еңбегін талап ететін де, осы ғылым. Нәрлігі адам бойына тамған , қоғамның өркендеуіне, ғылымның дамып , жүйеленуіне және болашақ жас ғалымдарды даындауға қымбат уақыты мен өнімді еңбегін сіңірген көрнекті ғалым ұстаз – Тыныштық Жүмәділқызы Қалдыбаева, әлеуметтану ғылымдарының докторы , профессор, Қазақстан ағарту ісінің үздігі.

Бүгінгі мақалада ғалым Тыныштық Жүмәділқызы Қалдыбаеваның ұзақ жылғы ғылыми, педагогикалық қызметінің сан қырлы жақтарын көрсету мақсатын көздедік.

Тыныштық Жүмәділқызы , 1943 жылы 14 қаңтарда бұрынғы Семей облысының (қазіргі Шығыс Қазақстан облысы) Ақсуат ауданының Үштөбе ауылында туған.Әкесі Ұлы Отан соғысынан қайтпағандықтан, ол ауыл ақсақалы деп аталып кеткен ұлағатты атасы Бақыұлы Жұмажанның тәрбиесін алды. Тыныштық Жүмәділқызы ерте есейеді, сұрапыл соғыстан кейінгі ауыр жылдары балалық шағын апыл-ғұпыл өткеріп? ел жаңарған жылдары білім мен еңбек майданына аттанды.

Үштөбе ауылындағы жеті жылдық мектепті аяқтағаннан соң, ол Қызылкесік ауылындағы орта мектепті оқып бітірді.Мектеп бітірген соң, бір оқу жылы өзі бітірген мектептің үшінші сыныбының мұғалімі болып қызмет етеді.

1963 жылы Семей педагогикалық институтының тарих факультетіне түседі.Оқуын аяқтағаннан соң 1967 жылы Семей қаласындағы №16 мектепте мектеп директорының тәрбиесі жөніндегі орынбасары болып тағайындалды және тарих пен география пәнінің мұғалімі болып қызмет етті. Жас маман асқан табандылық көрсетті, шаршамады, шалдықпады, аңсары ауған білімді сусындай бойына сіңіріп, асылын бойына жинай білді.

1970 жылы Семей педагогикалық институтына ұстаздық қызметке шақырылды.Осы институт қабырғасында еңбек ете жүріп, Тыныштық Жүмәділқызы Қалдыбаева оқытушы,аға оқытушы,доцент және профессор атағына ие болды.1987 жылдан Қазақстанның Ағарту ісінің үздігі.

1983 жылы Т.Ж. Қалдыбаева Қазақ Мемлекеттік университетінде тарих ғылымының кандидаты дәрежесіне кандидаттық диссертация қорғады.

80-жылдарының аяғынан бастап, доцент Тыныштық Жүмәділқызы білім социологиясы ғылымымен айналыса бастады. 90-жылдардың басында оның назарын өзіне ерекше аударған сала-Қазақстандағы мектепке дейінгі білімнің жағдайы еді. Батыс Еуропа және Жапон елдерімен салыстырғанда Қазақстандағы балалардың мектепке дейінгі білімі мен тәрбиесінің ұйымдастырылуы әлі де төменгі деңгейде еді. 1991 жылы Кеңес Одағы тарағаннан кейін, өтпелі кезеңде жағдай мүлдем

нашарлай кетті. Егер осы уақытқа дейін балалардың 50 пайызының әртүрлі бала-бақшаға бару мүмкіндігі болса (негізінен қалада), енді 10 пайызға дейін төмендеп кетті. Бұрынғы бар бала-бақшалардың көпшілігі жаңа экономикалық қатынастар және елдегі кедейшілік жағдайында өзінің жұмысын тоқтатты. Бала-бақшамен қамту 10 пайыз деңгейіне түсті.

1991 жылы Т.Ж. Қалдыбаеваның “Дошкольное образование: теория, методология и методика” деп аталған шағын кітапшасы басылып шықты. Ол кітапша Қазақстандағы социология ғылымының негіздеушісінің бірі, Ресей Федерациясы мәдениетіне еңбегі сінген қайраткер, философия ғылымдарының докторы, профессор Аитов Нариман Абдрахманович жоғары баға береді. Профессор Аитов Кеңес Одағының жоғары білікті әлеуметтанушыларының бірі болатын.

Ғалым Т.Ж. Қалдыбаеваның жетекшілігімен “Балабақшаға бармаған 5-6 жастағы балаларды мектепке даярлау” атты ғылыми-зерттеу жұмысы жүргізілді. Елдегі экономикалық жағдай жақын жылдары бүкіл ел аумағында толыққанды бала-бақшаларды дамыту мүмкін бола қоймайтындығын байқатты. Жүздеген балалар білімі және мәдени даярлықсыз мектеп партасына келіп, отырып, жатты. Әсіресе, ауыл балалары, бытырай орналасқан елді мекендердің балалары. Мектепке дейінгі білім мен мектеп білімінің сабақтастығы үзіліп, қалып жатты. Бұл жағдай зерттеушінің жанын ауыртты. Келесі жылы мектепке баратын балаларды ең болмағанда, бір оқу жылы арнайы ұйымдастырылған даярлықтан өткізу мәселесі өте өзекті болып тұрды. Осыдан келіп, бір немесе екі жылдық мектеп алды даярлығын ұйымдастыру идеясы тудындайды. Нәтижеінде, Мектеп алды даярлығы мәселесі Қазақстан Президенті алдына ұсынылып, 1999 жылғы Қазақстан Республикасын Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығымен Мектепалды білімі мемлекеттік бюджет есебінен еліміздің барлық қалалары мен аймақтарына жол тартты. Бала-бақшалар болмаған жерде, ол мектептер қабырғасында ұйымдастырылды. Осылайша, Мектеп алды даярлығы қазірге дейін балабақшаға бару мүмкіндігі болмаған балаларды мектепке даярлау ісіне зор үлесін қосып келеді.

1999 жылдың Тыныштық Жүмәділқызы Ресейдің Саратов қаласындағы Мемлекеттік техникалық университетіне докторант болып тіркеліп, 2000 жылдың бірінші маусымында зерттеуші “Социологическая концепция дошкольного образования (на материалах Республики Казахстан)” тақырыбында өзінің докторлық диссертациясын табысты қорғап шықты. Т.Ж. Қалдыбаеваның докторлық жұмысын Ресей ғалымдары “Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдеріндегі мектепке дейінгі білімнің алғашқы іргелі деңгейдегі социологиялық зерттелуі және ол білім социологиясы мен әлеуметтік жұмыстың жаңа зерттеу бағытын ашты” деп бағалады.

2000-жылы Саратов қаласында оның “Институт дошкольного образования” атты монографиясы жарық көрді. Ол еңбегінде автор бастауын француз социологы Эмиль Дюркгеймнің алған білім социологиясы методологиясына, Қазақстандағы мектепке дейінгі білім жағдайына, балабақша институтының әлеуметтік функцияларына және балабақшалардың, әртүрлі ортада, әртүрлі жағдайда өсіп келе жатқан балаларды әлеуметтік қорғау қызметіне терең талдау жасап, негіздеп, берген еді.

2003 жылы аталған докторлық диссертация Қазақстанның Жоғарғы Ғылыми Аттестациясының сынынан өткізіліп, зерттеушіге аталған мамандық бойынша Қазақстанның социология ғылымдарының докторы дипломын табысталды.

2000-жылдардың басында Тыныштық Жүмәділқызы Шығыс Гуманитарлық институтының социология және әлеуметтік жұмыс кафедрасының меңгерушісі, Білім және ғылым министрлігінің “Әлеуметтік жұмыс” мамандығының мемлекеттік стандарты конкурсына қатынасты. Бірақ, конкурсты Қазақстанда алғашқы болып Әлеуметтік жұмыс мамандығын ашқан Е.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті жеңіп шықты. Ал, Т.Ж. Қалдыбаева осы мамандық бойынша Республикалық оқу әдістемелік кеңес құрамына енді. Осы жылдардағы әріптестік барысында Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика кафедрасының екі оқытушысы ғылыми зерттеу жұмысына тәрбиеленіп, социология ғылымдары кандидаттары атағына ие болды.

1998 жылы зерттеушінің Алматы қаласында “Білім социологиясы” атты монографиясы жарық көрген. Осы бағыттағы зерттеу жұмыстары өзінің жалғасын тауып жатты. 2004-2006 жылдары Өскемен қаласының бір бұқаралық орта мектебінде “Мектеп-әлеуметтік қатынастардың біртұтас жүйесі” тақырыбында эксперименттік зерттеу жұмысы жүргізілді. Бұл мектеп лицей де емес, элиталық мектеп те емес, негізінен, қарапайым халықтың, әл-ауқаты жеткілісіз отбасыларының балалары оқитын мектебі еді.

Мектеп басшылығының келісімімен зерттеу бағдарламасы іске қосылды. Оның басты мақсаты: орта және төмен деңгейде оқитын балалардың білім сапасын арттыру. Оларды оқу қызметіне ынталандыру, осы мақсатта пән мұғалімдері мен мектептегі әлеуметтік қызметкердің, психологтың, әлеумет-

тік педагогтың іскерлік қызметін үйлестіру болды. Әрі оқушылардың әлеуметтік қорғалу мәселесі және педагог кадрларының кәсіби біліктілігі мәселесі зерттелді. Жалпы алғанда, білім мен тәрбие сапасы осы мектеп қойнауындағы субъектілердің (мектеп басшылығының, мұғалімдердің, арнайы мамандардың және оқушылардың) өзара әлеуметтік ара байланыстарының нәтижесі ретінде қарастырылды.

2007 жылы профессор Т.Ж. Қалдыбаева Білім және ғылым министрлігінің “Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы” грантын жеңіп алды. Грант шеңберінде зерттеулер жалғастырылып және жинақталып, соның негізінде “Бәсекеге қабілетті Қазақстан Республикасы тұрғысындағы ХХІ ғасыр мұғалімі” атты монографиялық еңбек жазылды және ол тек тапсырыс берушіге ғана емес, Білім және ғылым министрлігінің орта мектеп басшылығының жетекшісі мен қызметкерлігіне таратылып берілді.

2006-2010 жылдары Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университетінің профессоры болып қызмет атқара жүріп, Тыншытық Жүмәділқызы өзінің іргелі және қолданбалы зерттеулерін жалғастырды. Шығыс Қазақстан өңірінде аймақтық социология мектебін негіздеп, дамытты. Университет жаңындағы “Теориялық және қолданбалы социологиялық зерттеулер лаборатория-сының” ғылыми жетекшісі қызметін педагогикалық қызметімен қоса атқарды. 2006-2008 жылдары екі халықаралық ғылыми конференцияны ұйымдастырып, өткізді. Оның біріншісі-білім, ғылым және мәдениетті социологиясына арналса, екіншісі-адамгершілік социологиясына арналды. Конференциялардың бірқатар материалдары “Білім және мәдениет социологиясы” және “Қазақстандық патриотизм” деген тақырыпшен республикалық, қоғамдық-саяси баспа болып табылатын “Саясат” журналының екі нөмірлерінде жарияланды. Лаборатория базасында тағы екі аспирант даярланып, олар социология ғылымдары кандидаты атағына қол жеткізді.

“Әлеумет” атты үкіметтік емес ұйымның құрылтайшысы және директоры болғандықтан, ол бірқатар республикалық әлеуметтік конкурстарына қатысты. 2006 жылы мәдениет министрлігінің 2007 және 2009 жылдары Қазақстанның тұңғыш Президенті Қорының гранттарына ие болды. Бірінші грант-“Ата-анасы тірі балалардың әлеуметтік жетімділігінің алдын алу” мәселесіне арналса, екінші грант- “Алыс ауылдардың экономикалық және мәдени проблемаларын” зерттеуіне, ал үшінші грант-отандық бизнестің әлеуметтік жауапкершілігіне әлеуметтік аудит жасауды көздеді. Үшінші зерттеу нәтижелері бойынша, 2010 жылы “Іскерліктің әлеуметтік мәдениеті”. Үкіметтік емес ұйымның қатынасуымен жасалған “әлеуметтік аудит” деп аталған ғылыми еңбек жазылып, жарық көрді. Зерттеудің нәтижелігін дәлелдейтін деректер, материалдар толығымен тапсырыс берушілерге тапсырылды. Соңғы ғылыми монографиялық еңбекте зерттеушінің басты назары “іскерліктің” әлеуметтік мән-мағынасына, әлеуметтік санасына, іскер орта мен ғылымның байланысына, жас ұрпақты білімдендіріп, тәрбиелеуге қатынасына, отандық бизнестің ауылды дамытуға қажетті ықпалына, мемлекеттік басқару жүйесі мен іскер ортаның өзара әріптестігіне, оған бөгет болушы факторларға және іскер ортаның қоғамдағы әлеуметтік мәселелерді шешуге қатынасына және отандық бизнестің өзінің білімі мен әлеуметтік мәдениетін тәрбиелеп көтеру мәселесіне, отандық іскерлікті дамытуға бөгет болып отырған басқа да факторларға аударылды. Осылайша, зерттеуші алғашқылардың бірі болып, әлеуметтік аудит ғылымын дамытуға, осы істегі социология ғылымының рөлін арттыруға бет-бұрыс жасады.

Профессор Т.Ж. Қалдыбаева 2008-2010 жылдары Л.Н. Гумилев атындағы ұлттық университет жаңындағы социологиялық, докторлық кеңесінің, 2013-2015 жылдары Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің социологиялық, докторлық кеңесінің мүшесі. Осылайша, алдыңғы қатарлы сарапшыларының бірі бола отырып, отандық социология ғылымының дамуына өзіндік үлесін қосты.

2009 жылы социология ғылымдарының докторы, профессор Т.Ж. Қалдыбаева Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университетінің ұсынысы негізінде Қазақстан Республикасы Педагогикалық Академиясының академигі болып сайланды.

Шығыс Қазақстан облысында тілдерді дамыту мәселесі бойынша үш дүркін жүргізілген көлемді социологиялық зерттеулер үшін Тыншытық Жүмәділқызы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Мақтау грамотасымен марапатталды. 2007 жылы Білім және ғылым министрлігінің “Қазақстан Республикасы ғылымын дамытуға қосқан үлесі үшін” төс белгісімен және көптеген қоғамдық ұйымдардың құрмет грамотыларымен марапатталады.

2003-2007 жылдары Өскемен қаласындағы жекеменшік “Қалкен-телестудиясында” штаттан тыс журналистік қызмет атқарып, осы жылдар бойы Мәдениет және ақпарат министрлігінің тапсырысы бойынша жүргізілетін телебағдарламаларды орындады. Журналист Қазақстан стратегиясы-2030 бағдарламасы шеңберінде білім, ғылым, мәдениет және өндіріс туралы өзекті мәселелерді көтерді. Ең ықпалды эксперт сарапшыларымен сұхбат жүргізді. Зерттеушінің бұл қызметі публицистикалық социология саласына қосылған өзіндік үлес деп айтуға болады.

Профессордың педагогикалық және шығармашылық қызметінің елеулі бір кезеңі Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университетінде, оның “Саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер” кафедрасындағы қызметі болды.

Профессор Т.Ж. Қалдыбаева – ғалым мен ұстаздықты қатар алып жүрген адамгершілігі мол парасатты жан. Ұстаз тек білгенін үйретуші ғана емес, тұла бойы тұнған өнеге, ақ тілеулі ана тәрізді барлық адамның бойынан жақсылық іздейтін ізгі ниет иесі. Ұста да диқан сияқты. Ол әр адамның жанына білім дәнін себеді. Дәлірек айтсақ, адамды өмір сүре білуге тәрбиелейді. Сол үшін бойындағы асыл қасиеттерін шәкірттеріне сіңіріп, тер төгеді. Осындай ұстаздардың бірі профессор Т.Ж. Қалдыбаева көп жылдардан бері әлеуметтанушы мамандығы бойынша кадрлар дайындауға көп күш жұмсауда. Білгір ғалымның жетекшілігімен әлеуметтанушы магистрлер, PhD докторлар дайындалып отандық әлеуметтану саласының дамуына үлкен үлес қосуда.

Осы тұста бір айта кететін жағдай Тыныштық апамыздың елден ерекшеленіп, ірі тұлға деңгейіне көтеретін қасиеттері жетерлік екенін айтуымыз қажет. Ең әуелі оның адалдығы мен тазалығын, әділдігі мен имандылығын, кісілік пен кішіпейділігін, парасаттылығы мен зиялылығын, айтқан сөзге тұрақтылығын айтуымыз керек. Бұл қасиеттерін бәрін Тыныштық апамыздың адами болымысынан, күнделікті атқарған қызметінен, атқарған істерінен, көпшілікпен араласқан қарым-қатынасынан байқауға болатын. Сонымен бірге, оның ұйымдастырушылық қасиеті қызмет бабында адамдарды алалаудан тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, өзге де, өзіне де талап қойғыштық қасиеттері де апамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді. Қол ұшын беру, көмектесу, бәрімен де тіл табысу, аралас-құралас жүру – Тыныштық апамыздың өмірдегі ұстанымдары деуге болады. Осы қасиеттер біз жастар үшін үлкен өнеге екенін айта кету керек.

Магистранттар мен докторанттарға сабақ бере жүріп, өзінің шығармашылық жұмысын жалғастырды. 2013 жылы “Социология дошкольного образования и междисциплинарные аспекты” деп аталған монографиясы жарық көрді.

Профессор Т.Ж. Қалдыбаева әлеуметтік-гуманитарлық ортада да үлкен беделге ие. Тыныштық Жүмәділқызының бастамасымен және университет басшылығының, кафедра меңгерушісі, философия ғылымдарының докторы, профессор, ұлағатты ұстаз Абсаттаров Раушанбек Борынбайұлының, кафедра мүшелерінің жан-жақты қолдауымен, осы университет базасында “Білім социологиясы” халықаралық екінші симпозиумы өткізілді. Симпозиум Анкара университетінің социология кафедрасымен әріптестікте өткізілді. Өйткені, Білім социологиясының бірінші симпозиумын өткізген осы ұжым еді. Кафедра басшылығының қолдауымен профессор социология мамандығы магистрат-тары үшін бірнеше авторлық оқу курстарын енгізді. Социология, дінтану және мәдениеттану мамандығы магистранттармен өзінің ғылыми идеяларымен, теорияларымен және тәжірибесімен бөлісті. Аталған кафедра Оңтүстік Корея Республикасының Чоннам университетімен тығыз байланыс орнатқан. Соған байланысты Оңтүстік Кореядан тәжірибеленуге келген магистранттар мен докто-ранттардың алдында халықаралық деңгейде деп бағаланған лекциялар оқудың мүмкіндігі болды. Кафедраның Германиядағы әріптестермен байланыстың нәтижесінде алыс шетелде мақалалар шығару мүмкіндігі болды.

Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының корреспондент-мүшесі Р.Б. Абсаттаровпен (жобаның ғылыми жетекшісі) және саясаттану ғылымның докторы А.И. Шалтыковпен шығармашылық әріптестікте “Қазақ даласының әлеуметтік саяси ойшылдары” тақырыбында жүргізген іргелі зерттеулері нәтижесінде көлемді ғылыми еңбек жазылды. Бұл еңбек университет ректорының екі жылдық арнайы грантының шеңберінде орындалды. Қазір, осы үш автордың зерттеуімен туындаған іргелі еңбек баспаға даярлану үстінде.

Профессордың жарық көрген 120 дан астам еңбектерінің 60 пайыздан астамы білім мәселесіне арналған. Ол Э.Дюкгеймнің білім социологиясын дамытшы, өзіндік ірі ғылыми мектебі бар Вивиан Изамбер-Жаматидің мектепке дейінгі тәрбие және мектеп білімі туралы идеялары мен қойылымдарын қазақстандық қоғам шындында дамытты.

Міне, елімізге қадірлі және білгір ғалым, әлеуметтік әділдік жолында талмай күресіп келе жатқан әлеуметтік қайраткер, жақын және шетелдерге танымал ғалымның бір қарағанда қарапайым тіршілігі осындай. Ғалым, үш баласы, төрт немересі бар бақытты ана.

Жалпы алғанда, ғылым жолындағы қазақ әйелдері үшін Тыныштық Жүмәділқызының отбасылық бақытты өмірін ғылым мен білім беру жолындағы қажырлы еңбегімен, белсенді қоғамдық қызметімен ұштастыра білудің жарқын үлгісі болып табылады.

*Найля Сейсен
Абай атындағы Қазақ Ұлттық
педагогикалық университетінің
қауымдастырылған профессорының
міндетін атқарушы.*